

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ВІСНИК
ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Збірник наукових праць

№ 1, 2019

Мовознавство
Літературознавство
Фольклористика

**Запоріжжя
2019**

**Збірник наукових праць входить до міжнародної наукометричної бази
«Index Copernicus International» (Республіка Польща)**

*Засновник і видавець – Запорізький національний університет
Виходить з 1998 року*

Головний редактор – Ірина Павленко, доктор філологічних наук, професор
(Запоріжжя, Україна)

Редакційна колегія (Україна):

Раїса Христіанінова – д-р філол. наук, проф., заступник головного редактора (Запоріжжя), Тамара Хом'як – к. філол. наук, проф., відповідальний редактор (Запоріжжя), Оксана Меркулова – к. філол. наук, ст. викл., випусковий редактор (Запоріжжя), Петро Білоусенко – д-р філол. наук, проф. (Київ), Олександр Галич – д-р філол. наук, проф. (Рівне), Тетяна Гребенюк – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Маргарита Жуйкова – д-р філол. наук, проф. (Луцьк), Санія Єнікеева – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Нінель Заверталюк – д-р філол. наук, проф. (Дніпро), Вікторія Зарва – д-р філол. наук, проф. (Бердянськ), Юрій Зацний – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Володимир Манакін – д-р філол. наук, проф. (Вінниця), Тетяна Пахомова – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Вікторія Погребна – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Анатолій Приходько – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Ганна Приходько – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Олена Семенець – д-р філол. наук, проф. (Київ), Наталія Торкут – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Ольга Турган – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Віталій Шевченко – д-р філол. наук, проф. (Запоріжжя), Олена Юферева – д-р філол. наук, проф. (Київ).

Іноземні члени редакційної колегії:

Артур Брацкі – д-р філол. наук, проф. (Республіка Польща), Наталія Панасенко (Словацька Республіка), Зінаїда Харитончик – д-р філол. наук, проф. (Республіка Білорусь), Марія Чижмарова – д-р філол. наук, проф. (Словацька Республіка).

Затверджено як наукове фахове видання, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Наказ МОН України від 07.10.2015 № 1021).

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою ЗНУ
(протокол засідання № 6 від 19.02.2019)*

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2019. № 1. 130 с.

© Редакційна колегія, 2019

© Автори статей, 2019

© Запорізький національний університет, 2019

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ГРЕБЕНЮК Т. НАРАТИВ ОДНІЄЇ ВТЕЧІ: ПРОСТОРОВІ ЧИННИКИ ЗАНУРЕННЯ У СВІТ РОМАНУ ГАСЬКИ ШИЯН “ЗА СПИНОЮ”	5
ДЕЙНЕГА В. СПЕЦИФИКА ХУДОЖЕСТВЕННОЇ ХАРАКТЕРОЛОГІЇ РОМАНА Д. РУБІНОЇ “ПОЧЕРК ЛЕОНАРДО”	11
ЗУЄНКО Я. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОТОГЕНЕТИЧНИХ МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ М. ТА С. ДЯЧЕНКІВ “ВІДЬОМСЬКА ДОБА”	16
КОЛКУТІНА В. ІДЕОЛОГІЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ СВІТОГЛЯДУ ПОЕТІВ-ВІСНИКІВЦІВ	20
ХОМ’ЯК Т. “ДОРОГА ДО САМОГО СЕБЕ” : РЕЦЕПЦІЯ СПОГАДІВ О.БАСАНЦЯ “ВІДЛУННЯ МИНУЛОГО”	24

МОВОЗНАВСТВО

ГОРОБЕЦЬ І. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АМПЛІФІКАЦІЇ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ.....	29
ГУБАРЕВА Г., КАЛАШНИК Ю. ФУНКЦІЇ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ ОСТАПА ВИШНІ	32
ЙОДЛОВСЬКА А. ПЕРЦЕПТИВНІ МОДУСИ СПРИЙНЯТТЯ В СТРУКТУРІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ ПТАХІВ (ЗА СЛОВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)	36
КАТИШ Т. ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ XX СТОЛІТТЯ	41
КЛИМЕНКО О. МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ “КАЗКОВОГО МОВЛЕННЯ” В АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ТВОРАХ ЖАНРУ “ФЕНТЕЗІ”	45
ЛІПКЕВИЧ І. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ МОВ НА ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОМУ ҐРУНТІ В МОВОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ ВІКТОРА ЧАБАНЕНКА	49
МІНКОВА О., ХОМЧАК О., ВОЛКОВА І. ЕКСПРЕСІВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОКСИМОРОНА В УКРАЇНСЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	52
НАУМЕНКО Л. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСЕМ МІСКА І ТАРІЛКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	56
ОНУФРІЄНКО Г. НОВОТВОРИ ГІБРИДНОЇ МОВНОЇ ПРИРОДИ ЯК МАРКЕРИ ПРОДУКТИВНОСТІ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ	61
РЕДЬКО Є. ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО АРГОТИЧНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ	67
ФІЛОН М. ЛІНГВОЕСТЕТИЧНА ТА ХУДОЖНЬО-КОГНІТИВНА ФЕНОМЕНАЛЬНІСТЬ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ.....	72
ЦАРЬОВА І. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ	78

ЧЕРНЕНКО Т.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА 'БОЛОТО' НА ЖИТОМИРЩИНІ: БАГАТОЗНАЧНІСТЬ
ТА СИНОНІМІЧНО-АНТОНІМІЧНІ ЗІСТАВЛЕННЯ 81

ШВЕЦЬ Г.

ЕСЕ В НАВЧАННІ ТВОРЧОГО ПИСЬМА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-
ГУМАНІТАРІВ..... 86

ШУХОВА О.

КВАНТИТАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРЯДКУ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛОВІЙ
МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСТИХ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ) 92

ФОЛЬКЛОРИСТИКА**НИКОЛЬЧУК І.**

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ В БАЛАДНІЙ ТВОРЧОСТІ КИЇВЩИНИ 99

ЯРИНЧИНА О.

ФІКСАЦІЇ ТА НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ РЕКРУТСЬКИХ
ТА СОЛДАТСЬКИХ ПІСЕНЬ У СЕРЕДИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ 104

РЕЦЕНЗІЇ**БЄЙ І.**

РЕЦЕНЗІЯ НА «ЛЕКСИКОН ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ АКТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ»
Р. ТИМОШУКА, В. СОСНОВСЬКОГО, М. ЯСКОТА, Ю. ГАНОШЕНКА
(ВАРШАВА: KYJV DIGITAL, 2018. 310 с.)..... 114

ХРИСТІАНІНОВА Р.

ПОДВІЙНІ СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ПІД НОВИМ КУТОМ ЗОРУ. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
НАТАЛІ КОБЧЕНКО "СИСТЕМА ПОДВІЙНИХ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ГРАМАТИЧНОМУ
ЛАДІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ" (КИЇВ : ОСВІТА УКРАЇНИ, 2018. 514 с.) 116

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У «ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ» ЗА ФАХОМ «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»**

..... 120

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2 : 82-31

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2019-1-01>НАРАТИВ ОДНІЄЇ ВТЕЧІ: ПРОСТОРОВІ ЧИННИКИ ЗАНУРЕННЯ У СВІТ РОМАНУ
ГАСЬКИ ШИЯН “ЗА СПИНОЮ”

Гребенюк Т.

Запорізький державний медичний університет

s_gtv@ukr.net

Ключові слова:Гаська Шиян, роман “За спиною”,
наратив, просторове занурення,
емпатія, ідентифікація, симпатія.

Об'єктом дослідження в статті є роман Гаськи Шиян “За спиною”. Розглядається вплив на художню переконливість твору описів просторових об'єктів – цілісних дескриптивних фрагментів у гомодієгетичній оповіді твору та окремих просторово маркованих деталей. У фокусі уваги – вплив на процес занурення читача у світ роману таких просторово маркованих об'єктів, як топоси скупчення людей, географічні об'єкти, інваріантний образ “острівця безпеки” в небезпечному світі. Ці об'єкти організують першоособову оповідь роману, виступаючи своєрідними смисловими кодами, що спрямовують читача через впізнавання реалій і універсальї сучасної культури до осягнення владчі протагоністки-нараторки, її мотивації, природи й витоків її внутрішньоособистісного конфлікту.

Однією з помітних подій у літературному просторі України цьогогоріч став вихід друком роману Гаськи Шиян “За спиною”. Книга відразу привернула до себе увагу майже одноставно визнаною художньою вартістю та переконливістю оповіді. Водночас вона спровокувала дискусії (а подекуди й критику) через відсторонено-споглядальну позицію протагоністки щодо військово-політичних подій в Україні й численні сцени сексу на сторінках твору.

Рецензії критиків на роман Гаськи Шиян засвідчують силу впливу оповіді твору, її переконливість, здатність письменниці викликати читачку довіру до оповідуваного завдяки фотографічності й точності соціокультурного й предметного тла подій твору, а також завдяки достовірності описаних переживань, думок, спогадів і асоціацій протагоністки.

Так, Тетяна Трофименко зазначає про твір, що написаний він “сильно, експресивно й переконливо”, й тішиться, що “нарешті ... сучукрліт заговорив голосом нормальної сучасної живої жінки, а не запрограмованого на банальності манекена” [9]. Дар'я Харамурза наголошує на “живості” образу головної героїні, по суті, апелюючи до міметизму у його творенні: “Сила образу головної героїні в тому, що вона жива. Ми вповні можемо уявити таку Марту поза межами художньої історії” [10].

Роксана Харчук у своїй рецензії [11] вдається до глибшого аналізу механізмів переконливості художньої оповіді Шиян. Дослідниця відзначає реалістичність манери письма мисткині й убачає джерела художньої переконливості роману в міметичності й певному автобіографізмі наративу протагоністки твору: “...порівняно з іншими персонажами твору силуетка Марти є викінченою і переконливою, відтак найближчою мисткині” [11]. Проте рецензентка застерігає читача від небезпеки ототожнення героїні з авторкою, адже “...паперова

душа – це тільки знак реальності, а не сама реальність” [11].

Взагалі літературознавчий дискурс роману Шиян “За спиною” наразі слабує на ту ж проблему, яка була притаманна дискурсові “Польових досліджень з українського сексу” Оксани Забужко – проблему сприйняття персонажно-нараторської позиції як позиції автора. Очевидними причинами цього є тип нарації в обох творах (першоособовий) і наявність біографічних паралелей між долями авторок й героїнь творів.

Цікаво, що навіть негативні рецензії на роман Шиян мають своїм засновком віру в тотожність протагоністки-нараторки з авторкою, тобто, по суті, визнання наративної переконливості твору. Зокрема, рецензія Богдана Пастуха містить обурену критику роману, основою якої є не художні вади твору, а несхвалення морально-етичних і суспільно-політичних переконань персонажа [5].

Можна сказати, що аспект переконливості й довіри до художнього світу роману Гаськи Шиян “За спиною” привертає увагу більшості читачів і критиків. Це зумовлює потребу поглибленого літературознавчого вивчення механізмів формування цих художньо-естетичних ефектів, наративних прийомів, що сприяють зануренню читача в умовну оповідувану у творі реальність. У цій розвідці, аби звузити поле дослідження й мати змогу дослідити чинники процесу занурення достатньо глибоко, розглянемо, як впливають на художню переконливість роману описи просторових об'єктів – цілісні дескриптивні фрагменти в гомодієгетичній оповіді твору або окремі просторово марковані деталі. Продуктивними методологіями, які можуть стати в пригоді при такому дослідженні, вважаємо наратологічний (у когнітивному й риторичному різновидах) і семіотичний аналіз.

Метою цієї статті є аналіз впливу образів просторових об'єктів на процес занурення читача в художній світ роману Гаськи Шиян.

Доцільним видається осмислення проблеми впливу на читача роману Шиян через категорію занурення ("immersion") – поняття, активно використовуваного в психології сприйняття, теоріях віртуальної реальності й медійної комунікації, в естетиці й літературознавстві на позначення максимального включення реципієнта у штучно створений світ (твору, гри тощо). Свідомо обмежуючи себе лише наратологічними вимірами розглядуваного поняття, зазначимо, що на сьогодні існують детальні концепції занурення, адаптовані до інших сфер застосування терміна (огляд нюансів його вжитку, викладено, зокрема, у статті [19]).

У фокусі уваги в пропонованій нами розвідці – процес занурення читача в художню оповідь, основи розуміння якого більшість сучасних нараторів виводять ще з міркувань, висловлених Семюелом Тейлором Колліджем у 1817 році. У своїй "Літературній біографії" поет відзначав здатність поезії "видобувати з нашої глибинної природи людську цікавість і проводити аналогії з реальністю, в достатній мірі, аби на якийсь момент добровільно відмовитись від недовіри цим тіням у нашій уяві, що й складає сенс поетичної віри" [14, с. 5–6].

Поняття занурення перегукується за своїм змістом із деякими іншими авторськими термінами. Зокрема, Френк Гейкмалдер і Монік М. К'юдперс вживають на означення аналогічного до "занурення" поняття термін "absorption" [16]. Ричард Герріг уживає термін "транспортиція" ("transportation") для окреслення стану читача, у сприйманні якого "реальний" досвід і досвід читання художнього нарративу зливаються воедино аж настільки, що він мусить свідомо розмежовувати їх [15]. Розглядаючи художню літературу як своєрідну форму гри у "вірю-не вірю", Кендал Волтон уживає поняття, подібне за змістом до "занурення", – "ментальна стимуляція" ("mental simulation") [23].

У сучасних наратологічних дослідженнях феномен занурення найчастіше розглядають у зв'язку з категоріями досвіду, ідентифікації й емпатії. Так, Пітер Стоквелл, досліджуючи занурення з позицій когнітивної поетики, вказує на те, що цей феномен заснований саме на досвіді суб'єкта [23]. Причому дослідник розглядає не тільки вплив наявного досвіду на процес рецепції твору, а й вплив досвіду читання на реальне життя. По суті, розвідка Стоквелла є статистично обґрунтованим (через вивчення матеріалів форуму матерів) дослідженням виховного потенціалу процесу занурення при читанні дитячої літератури.

Канадський дослідник процесу читання Девід Майл [18] прямо пов'язує процес занурення із читацькою емпатією, посилаючись на концепцію голландського психолога Рольфа Зваана [24], який розглядає процес переживання читачем досвіду персонажа книги як результат опису ситуацій і людських характерів. Також через призму емпатії дивиться на феномен занурення Сьюзен Кін. Дослідниця вважає емпатію результатом ідентифікації читача з персонажем,

спершу за належністю до групи, а потім – за характерологічними рисами [17].

Найбільш релевантною в контексті мети цієї статті завдань є концепція занурення, сформульована й системно обґрунтована американською вченою Марі-Лор Раян. Вона визначає аналізоване поняття як "досвід, через який фікційний світ набуває статусу автономної, незалежної від мови реальності, населеної справжніми людськими істотами" [21, с. 14]. Дослідниця вирізняє три різновиди занурення: просторове ("реакція на місце дії"), часове ("реакція на сюжет") і емоційне ("реакція на образ"). Часове занурення пов'язується з читацькою обізнаністю й ефектом саспенсу, просторове окреслюється як взаємонакладання у свідомості читача його особистого ландшафту й географії тексту, а емоційне оцінюється як співпереживання, яке ігнорує відмінність між оповідуваним і реальним світом [21]. Зазначимо, що просторовий різновид занурення важко розглядати, ігноруючи часові коди, адже певні місцевості в психологізованому першоособовому нарративі подаються в тісних зв'язках із обставинами їх сприйняття наратором. Тож розмежування просторового й часового аспектів у класифікації Раян є досить умовним, із акцентуванням у понятті "часовий різновид занурення" на часі сприймання твору, а не на часі його подій.

При аналізі роману "За спиною" Гаськи Шиян за об'єкт нашої уваги обираємо процес просторового занурення у світ твору, пов'язаний із читацькою емпатією щодо образу протагоністки Марти.

Уточнимо, що при дослідженні чітко відмежовуватимемо нарративну емпатію від спорідненого феномену симпатії. Розмежовуючи ці явища, мусимо відмовитись від дефініцій, пропонованих вищезгаданими нараторологічними джерелами, адже вони здебільшого англомовні, а зміст понять симпатії і емпатії в англійській і українській мовах дещо відрізняється. В українськомовному психологічному дискурсі симпатія передбачає стійке схвальне ставлення щодо іншої людини, а емпатія – розуміння, уміння поставити себе на місце іншого, не обов'язково поділяючи при цьому його погляди [див: 12, с. 129, 464; 1, с. 423]. У сфері сприймання літературного твору два ці поняття певними аспектами значень дотичні до розглядуваного в працях Кін процесу ідентифікації читача з персонажем/наратором. Безумовно, відсутність емпатії щодо персонажа унеможливило ідентифікацію з ним. Але ж і за відсутності схвалення, симпатії, ідентифікація неможлива. Отже, коли йдеться про наявність тільки симпатії (без глибокого розуміння) або ж тільки емпатії, можемо говорити лише про паростки ідентифікації, тобто про мінімальну глибину занурення читача в оповідь.

Безперечно, рівень емпатії щодо персонажа твору багато в чому зумовлюється поколінневою приналежністю автора й читача твору, наявністю в їхніх біографіях одних і тих же або подібних соціокультурних, екзистенційних і тілесних досвідів. З приводу збігу/розбіжності семантичних кодів при читанні твору літературознавець Олена Вещикова

зазначає, що ситуація максимально адекватного сприймання художнього наративу можлива, “якщо автор і читач певним чином творчо співпрацюють (...), тобто автор прогнозує й застосовує комплекс кодів, що повинні бути зрозумілими читачеві, а читач є ерудованим, зануреним у літературний і культурний контекст художнього твору” [2, с. 42]. Тож роман Гаськи Шиян приречений на максимальний рівень емпатії саме серед покоління ровесників авторки, дитинство і юність яких припали на добу руйнування Радянського Союзу й пов’язаної з ним соціальної та особистісної світоглядної кризи.

Просторовий різновид занурення у світ роману “За спиною” пов’язаний із розгортанням у оповіді нараторки ландшафтів, які можуть бути співвідносними з власним емпіричним досвідом читача. Це здебільшого географічні об’єкти, що викликають певні асоціації, поширені в культурі топоси, які набувають символічного значення, або ж просторові образи повсякдення, з якими часто стикаємося й тому сприймаємо їх дещо автоматизовано. Просторові об’єкти організують першоособову оповідь роману Гаськи Шиян, виступаючи своєрідними смисловими кодами, що поступово переводять читача від процесу впізнавання реалій і універсалій сучасної культури до осягнення через них вдачі протагоністки-нараторки, її мотивації, природи й витоків її внутрішньоособистісного конфлікту.

Досить поширені у творі *топоси скупчення людей* (спортклуб, супермаркет, ДАІ, податкова, поїзд, маршрутка), пов’язані з життєвим досвідом кожного сучасника-українця, каталізують процес ідентифікації читача з персонажем, занурення у світ твору. Крім того, що такі дескриптивні включення в наратив роману мають власний потенціал щодо занурення, вони ще й виступають тлом для викладу нюансів внутрішнього стану протагоністки, тобто до занурення емоційного.

Оповідна інстанція наратора виступає тим оптичним приладом, через який картина дійсності переломлюється, подекуди демонструючи такі самі реакції протагоністки на побачене нею, що й у читача в аналогічних ситуаціях (як-от роздратування щодо нав’язливих підпилих сусідів по купе або маршрутці), а подекуди одивнюючи й доводячи до абсурду звичні ситуації і явища. Так, наприклад, “бухгалтерки старого зразка”, для яких “флешка – то зброя диявола” [13, с. 190], навіюють нараторці картину, де вони “до ночі натирають на середньому пальці ручкою мозолі, поховані під стосами жовтих паперів, з-поміж яких визирають образки святих. І самі себе відчують при цьому великомученицями всіх технічних нововведень, гідними канонізації” [13, с. 190]. Відзначимо, що критична спостережливість нараторки при описі життєвих ситуацій, схвально відмічена Роксаною Харчук [11], асоціюється зі “збільшуваним склом дослідника”, яким відділяє себе від світу Степан Радченко, герой роману “Місто” В. Підмогильного – одного з улюблених творів Гаськи Шиян [4].

Для топосів скупчення людей у романі характерно те, що вони увиразнюють усвідомлення дискомфорту буття Марти у світі: передсвяткові супермаркети для неї – це “друге коло пекла” [4, с. 78], салон маршрутки “забиває у ... тіло тисячі цвяшків” [4, с. 112-113], ДАІ – це “квест, на який треба набратися духу” [4, с. 246] тощо.

Так само сприяють зануренню і навіюють стан внутрішнього дискомфорту асоціації й рефлексії протагоністки з приводу окремих типів *географічних об’єктів*, наприклад, українських сіл. При описі дороги на Васильків після преамбули “важко уявити щось більш депресивне і безнадійне, ніж українські села узимку” [4, с. 114] подається опис візуального ряду, який цю тезу предметно доводить через нагнітання сугестивно насажених деталей на зразок “ліній електропередач, на які нанизуються зграї ворон” [4, с. 114].

Львів, у якому розгортається основна частина подій роману, не показується у творі як цілісний ландшафт – швидше це набір окремих топосів і точок, які виступають географічними рамками наративу й підвищують довіру до оповіді реальністю їхнього позатекстового існування. “За спиною” явно не є “львівським текстом”, як, власне, й образ протагоністки не є образом типової галичанки [див. про це: 8]. Така над-регіональність тексту, імовірно, знижує емпатичність сприйняття твору галичанами, а з іншого – забезпечує йому вищий рівень емпатичності рецепції мешканцями інших регіонів України. Адже нараторка озвучує ідею “зверхності” мешканців Львова щодо іншого населення держави: “Якогось фіга ми вважаємо, що на решті території говорять не так, святкують не так, а головне, усі їхні біди від того, що в дитинстві дівчата не слухали дидактичних пісень про Галю, яку прив’язали до сосни косами. Звідки у нас ця самовпевнена зверхність?” [4, с. 180].

Важливим для адекватного розуміння світу протагоністки є образ провінційного містечка, що запускає у читача, якому випало жити в Україні в радянські й ранні пострадянські часи, ланцюг “депресивних” асоціацій і звернень до власних досвідів виживання. Можна сказати, що цей образ функціонує в романі Шиян як “місце пам’яті” – цим поняттям французький історик П’єр Нора означає просторові об’єкти, пов’язані у свідомості людей із важливими спогадами, досвідами минулого [20, с. 7]¹.

В описі рідного містечка Марти стан її розгубленості й безнадії актуалізується через образ квартири-хрущовки, якій так раділи колись молоді батьки Марти, навіть не задумуючись “над тим, що погоджуються прожити у цій дірі все життя” [4, с. 69]. Ця квартира подається у наративі протагоністки як пастка для її батьків, яка, по суті, стала однією з причин її народження, і це кармічно зумовило екзистенційне відчуття нею свого життя як

¹ Загалом тенденція до пошуку джерел власної ідентичності (й власних проблем) у надрах історичної пам’яті є трендом сучасного літературознавства, що постулюється, наприклад, у працях Ярослава Поліщука [6], Юрія Ганошенка [3], Оксани Пухонської [7].

пастки, з якої треба різними способами вириватися. Так само пасткою протагоністка подекуди бачить своє тіло: “І зараз я замкнута у ньому [тілі – Т. Г.], як у туалеті поїзда, в якому загнув електронний замок” [4, с. 348], – скаржитися Марта в кінці свого нарративу, нібито виправдовуючи свою провину зради.

Образ містечка дитинства в оповіді нараторки подається як локус зародження кодів провини і страху, котрими повниться її оповідь про “доросле” життя. Ці почуття унаочнюються художніми деталями, набуваючи емпіричної переконливості, як-от: “І все ж, щоразу як я купую собі щось надто дороге, то відчуваю провину і уявляю маму, яка тримає в одній руці банку майонезу, а в іншій – горошку, і вони ніби тягнуть її додолу” [4, с. 73].

Дещо тонше читачеві сугестується стан страху смерті протагоністки, зв'язок якого з її дитячими спогадами опосередкований через художні образи, наприклад, через образ занедбаного простору. Подумки звертаючись до Макса, Марта скаржитися: “Тобі важко було пояснити мій нерациональний вибір житла, бо тебе не вгнали в апатичну нудьгу безконечні стіни із сотами вікон, які світилися в чорноті довгих ночей, (...) Тебе не висаджувало, коли одразу за будинком простягалися ліс або ж пустир (...) Для мене ж це простір, який безумовно наганяє страх, бо тут точно водяться якісь звірюки чи монстри” [4, с. 44]. Викладений на початку роману, цей пасаж насторожує читача, змушує задуматись, які ж саме “звірюки чи монстри” лякають протагоністку. Подібний характер мають “декадентські видіння” Марти, у яких “модний заклад” унаслідок кризи без людського догляду перетворюється на пустку [4, с. 74]. Ці видіння перемоги мортальної образності над вітальною дають читачеві ключ до розуміння природи нав'язливого консьюмеризму протагоністки, котра в такий спосіб підсвідомо намагається подолати свій страх небуття, тікає від смерті, асоційованої для неї саме з картинками занедбаності й запустіння.

Цей страх, безперечно, реалізується при описі військової частини, куди Марта приїздить провідати Макса. Емоційний фон дескриптивних фрагментів оповіді тут депресивний, для протагоністки тут “реальність понуриша, ніж депресивне кіно, яке про неї знімають” [4, с. 116]. Згадуваний підсвідомий страх смерті нараторки змушує її до ірраціональної поведінки: попри сильне бажання, вона відмовляється усамітнитися з Максом на території військової частини, адже “опинитися по інший бік цього КПП мені так само страшно, як було страшно їхати з місією святого Миколая” [4, с. 117]. Тобто протагоністка опирається будь-якому наближенню до мортально маркованих явищ дійсності, водночас відчайдушно відмовляючи собі в усвідомленні, внутрішньому пропрацюванні цього факту. Саме тому картини війни, “передка”, відсутні в структурі оповіді або наявні лише як відголосок – людські історії, обговорювані протагоністкою та її подругами.

Наявні в оповіді Марти й окремі географічні об'єкти, які сприймаються нею як топоси розслаблення, легкості. Це насамперед Париж, який змушує

протагоністку зізнатися: “найбільше мені в Україні бракує простих радощів життя, несерйозних розмов...” [4, с. 299]. Проте водночас цей топос викликає в неї й загострення страху смерті – тепер у екзистенціалістській тональності: “Після таких днів завжди засинаєш з думкою, яка наповнює тебе печаллю, що ти на добу ближче до власної смерті, до закінчення буденної, близької і зрозумілої краси і падіння у безодню невідомості і небуття” [4, с. 296]. Бачимо, як зазнає краху сподівання протагоністки бодай десь заховатися від загрози не-буття, адже вона визнає: “цей страх смерті такий сильний, що він мене переслідує і в депресивній львівській зимі, і в ейфорійному паризькому літі” [4, с. 297]. Остання спроба Марти втекти від свого страху в найбільш вітальний із можливих досвідів (еротичний), у вітально марковану для пострадянської людини місцевість (Ніццу) також зазнає краху в найжорстокіший із можливих спосіб: її коханець гине внаслідок теракту². За інтерпретацією Роксани Харчук, “саме цей момент, коли війна наздоганяє Марту у вільному світі, перетворюється на її приватну есхатологію” [11].

Зазначимо, що періоди оповіді про страждання Марти та її страхи мають вищий потенціал до активізації процесу занурення, бо вони з більшою імовірністю викличуть як емпатію, так і симпатію до протагоністки. Описи ж пошуку розслаблення й розваг на тлі війни підважують симпатію до неї, в окремих читачів породжуючи антипатичну реакцію при читанні сцен зради. Можна сказати, що процес занурення у світ роману великою мірою залежить від співвідношення систем цінностей читача й нараторки, здатності або нездатності реципієнта толерувати ті чи інші її риси характеру або вчинки.

У романі наявні топоси, інтерпретація семантики яких нараторкою містить певну соціальну провокативність. Це, наприклад, опис осередку української діаспори в Італії, яка святкує весілля в ресторанчику з українським колоритом. Нараторка іронізує над шароварщиною, над поверховою ностальгією українців за Батьківщиною, яка набуває гротескних виявів на зразок підпільного перевезення через кордон статуї Шевченка [4, с. 81–83]. Провокативно виглядає творення “вульгарного і збоченого” образу “іконостасу в під'їзді” [4, с. 93] або ресторану, “який огидно спекулює на патріотично-військовій тематиці. (...) Зі стін гніточе нависають зброя, амуніція, портрети національних героїв, прапори. Грає “Лента за лентою”” [4, с. 76]. Попри усвідомлення того, що об'єктом критики й іронії в цих описах виступають людська обмеженість і несмак, рівень читацької емпатії тут може знижуватися як реакція на “зазіхання” авторки на традиційні цінності – патріотизм й релігійні почуття.

² Тут бачимо чіткі алюзії до роману Мішеля Уельбека “Платформа” (який, до речі, Гаська Шиян згадує в списку своїх улюблених книжок). Протагоніст цього твору також намагається заповнити сексом свій екзистенційний вакуум, знаходить своє кохання, але його кохана гине в результаті теракту, також на тлі топосу безтурботного відпочинку, в Таїланді.

Наскрізним просторово маркованим образом у наративі Марти є *інваріантний образ “острівця безпеки”* в небезпечному світі, який предметно оприявнюється через численні топоси – наприклад, офісу, готелю в Карпатах, квартири, орендованої Мартою й Максом, тощо. Героїня усвідомлює, що будь-яка спроба сховатися від дійсності є лише тимчасовою. “Чому ж не створити у себе затишний ескапістський острівець, де можна сховатися від усього кошмару, як страус, аж поки лавина чи лава не докотиться до твого порогу?” – скаржитьса сама собі Марта в карпатському готелі, де Макс вмикає телевізор і поринає в мортально забарвлений відеоряд новин.

Квартира Марти є її прихистком, у якому вона ховається від світу. Після жахливого епізоду зустрічі зі смертю в Ніцці, після розриву з Максом оповідачка міркує про те, що вона могла би не виходити з квартири й не вилазити з-під ковдри декілька років. Така втеча від світу в затишне кубло нагадує усамітнення її батька на дивані: “Тато продовжував жити на тому ж дивані, де отаборився, коли зарплату перестали видавати навіть горошком” [4, с. 260]. Образ дорослого чоловіка, який і в просторовому, й у часовому плані відсторонюється від “неправильного”

світу (“застала його за комп’ютерною грою, з якої він не вилазив декілька днів” [4, с. 260]), не викликає ні симпатії, ні емпатії реципієнта. Образ батька Марти доводить до абсурду ескапістські ідеї нараторки, показує, що спроба втекти від соціальних проблем є шляхом в нікуди, адже, намагаючись захистити себе від загрозової тіні смерті, яка нависає над кожним у країні, що воює, Марта відбирає в себе й саме життя, радість від якого стає неможливою.

Образ головної героїні роману Гаськи Шиян “За спиною” зачіпає за живе читача, не байдужого до соціально-політичних процесів сучасності. Цей образ відбиває певний надзвичайно численний на сьогодні тип громадянина, реакція якого на соціальні негаразди – спроба втекти й заховатися від них, подитячому закрити очі й не бачити проблем навколо. Анатомія внутрішнього світу Марти, надзвичайно переконливий і правдивий показ природи й витоків її закритості в собі допомагають краще зрозуміти сутність проблем сучасного суспільства. Можемо резюмувати, що ефект читацької довіри до оповіді в романі “За спиною” закладається на всіх рівнях її організації. Аналіз того, як просторові об’єкти “працюють” на створення емпатії до образу нараторки, демонструє один із можливих аспектів формування ефекту занурення читача у світ твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродовська В. Й., Грушевський В. О., Патрик І. П. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів. Київ : ВД “Професіонал”, 2007. 512 с.
2. Вещикова О. С. Наративні стратегії містичного у художньому творі (на матеріалі прози В. Шевчука, Г. Пагутяк, В. Даниленка) : Дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Запоріжжя, 2017. 228 с.
3. Ганошенко Ю. Альтернативна біографія в сучасній українській літературі як гра з пам’яттю та ідентичністю. *Літератор-інтелектуал у міграційних процесах: виклики для пам’яті та ідентичності*: монографія / гол. ред. О. В. Пронкевич. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. С. 161–177.
4. Гаська Шиян. Інтерв’ю з автором. URL: <https://fabulabook.com/blog/interv-yu-z-avtorom-gaska-shyyan/>
5. Пастух Б. Ідеологія тіла. URL: <https://zbruc.eu/node/90197> 20.06.2019
6. Поліщук Я. О. Ревізії пам’яті. Київ : Твердиня, 2011. 216 с.
7. Пухонська О. Я. Літературний вимір пам’яті. Київ : Академвидав, 2018. 304 с.
8. Сафроньєва Г. Гімн нетиповій галицькій ментальності. URL: <http://litakcent.com/2019/06/25/gimn-netipoviy-galitskiy-mentalnosti/>
9. Трофименко Т. 5 книжкових новинок кінця зими: йолопи, псих, мертві моделі, ображена наречена АТОВця й іграшковий Степан. URL: <https://novynarnia.com/2019/02/12/5-knizhok-liutyj/>
10. Харамурза Д. Інший погляд на війну: відгук на роман Гаськи Шиян “За спиною”. URL: <http://litakcent.com/2019/04/11/inshiy-poglyad-na-viynu-retsenziya-na-roman-gaski-shiyan-za-spinoyu/>
11. Харчук Р. Паперова душа літературного персонажа як знак реальності. URL: <https://zbruc.eu/node/90302>.
12. Шагар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
13. Шиян Г. За спиною. Роман. Харків : “Ранок”: Фабула, 2019. 352 с. (Серія “Сучасна проза України”).
14. Coleridge S. T. *Biographia Literaria with the Aesthetical Essays*, ed. J. Shawcross, 2 vols. Published by Oxford University Press; corrected edition 1954. Vol II. 388 p.
15. Gerrig R. J. *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Activities of Reading*. New Haven: Yale UP, 1993. 274 p.
16. Nakemulder F., Kuijpers M. (eds). *Narrative Absorption*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2017. 329 p.
17. Keen S. *Empathy and the Novel*. Oxford: Oxford UP, 2007. 242 p.

18. Miall D. S. Neuroaesthetics of Literary Reading. // Neuroaesthetics. Ed. M. Skov, O. Vartanian. Amityville, NY: Baywood Publishing, 2009. P. 233–47.
19. Nilsson N. C., Nordahl R., Serafin. Immersion Revisited: A Review of Existing Definitions of Immersion and Their Relation to Different Theories of Presence. *Human Technology*, 2016, 12 (2). P. 108–134.
20. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. Spring. No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory. P. 7–24.
21. Ryan M.-L. Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. 400 p.
22. Stockwell P. Immersion and emergence in children's literature. *Experiencing Fictional Worlds (Linguistic Approaches to Literature)* / Ed. B. Neurohr, L. Stewart-Shaw. John Benjamins Publishing Company, 2019. P.15–32.
23. Walton K. L. Mimesis as Make-Believe. *On the Foundations of the Representational Arts*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, London, England, 1990. 480 p.
24. Zwaan R. A. The immersed experiencer: Toward an embodied theory of language comprehension. *The psychology of learning and motivation*. 2004. Vol. 44, P. 35–62.

NARRATIVE OF ONE ESCAPE: SPATIAL FACTORS OF IMMERSION INTO THE WORLD OF HAS'KA SHYJAN'S NOVEL "BEHIND THE BACK"

Grebeniuk T.

Zaporizhzhia State Medical University

The research subject in the article is a novel "Behind the Back" by a contemporary Ukrainian author Has'ka Shyjan. The research is focused on the problem of influence of spatial objects (in form of both whole descriptive narrative fragments and individual spatial details) on the power of conviction of the novel. As research methods are applied narratological (of cognitive and rhetorical branches) and semiotic analysis. Especially influential in the process of reader's perception are such spatially marked objects as public places, geographical features, and an invariant artistic image of "the island of safety" in the dangerous world. These objects organize the first-person narration, being the semantic codes that direct reader through recognition of details and universalias of contemporary culture to understanding of narrator's temper, her motivation, nature and sources of her internal conflict.

It seems expedient to consider Shyjan's novel influence on the reader through the concept of "immersion" characterizing reader's attitude to the narrated world and its inhabitants. This term, often used in domain of a virtual reality theory, is adjusted to narrative studies by Marie-Laure Ryan. The narratologist groups immersion into three types: spatial ("the response to setting"), temporal ("the response to plot"), and emotional ("the response to character"). This article is concentrated on the spatial immersion into Has'ka Shyjan's novel world, conditioned by reader's empathy to the work protagonist Martha. The invariant image of "the island of safety" is prevailing in the novel. It is realized through numerous spatial points, such as narrator's office, hotel in the Carpathians, protagonist's flat.

To sum up, effect of reader's trust to the character in the novel is being created on all levels of narration. Analysis of spatial object's "work" on forming of empathy to the narrator demonstrates just one of possible ways of reader's immersion into the text world.

Key words: Has'ka Shyjan, novel "Behind the Back", narrative, spatial immersion, empathy, identification, sympathy.

СПЕЦИФИКА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ХАРАКТЕРОЛОГИИ РОМАНА Д. РУБИНОЙ “ПОЧЕРК ЛЕОНАРДО”

Дейнега В.

Запорожский государственный медицинский университет

v_deynegav@gmail.com

Ключевые слова:

персонаж, внешний, горизонтальный мир, внутренний вертикальный мир, свободолобие, концепт “зеркало”, диалогизация отзеркаливание, полисущность.

В статье рассматривается специфика художественной характерологии в романе Д. Рубиной “Почерк Леонардо”. Актуализируется идея воспроизведения / создания персонажами романа друг друга изображения главной героини. Образ главной героини рассмотрено в формате воплощения идеи свободолобия, которая реализуется в дионисийском циклическом характере “смерть – рождение / освобождение”.

Изучение творчества Дины Рубиной, в частности романа “Почерк Леонардо”, отмечено как в плоскости языкознания (в работах В. Ю. Пановицы [1], З. И Резановой [2], так и в области литературоведения, в исследованиях К. В. Загородневой [3], [4], Г. О. Ефремовой [5], Е. А. Николаевой [6], Т. Г. Прохоровой, Р. Р. Фаттаховой [7], И. В. Некрасовой [8]). Актуальные для нас литературоведческие исследования связаны с попыткой раскрыть специфику сложнейшего монтажа романа. Т. Г. Прохорова, Р. Р. Фаттахова [7], И. В. Некрасова [8] актуализируют такие способы построения ткани текста, как хронотоп, память, диалогичность, проявленные персонажами романа и повествователем.

В исследовании Г. О. Ефремовой [5] раскрываются основы образа главной героини через мистический аспект жанрового сплава романа. Мистичность истории главной героини, как и ее мистический образ, образуют идею возможности/невозможности существования ее в обычном окружении. Сходную идею бегства от себя главной героини через приемы зеркала, настоящей/мнимой смерти презентуют исследования К. В. Загородневой [3], [4]. В работах К. В. Загородневой [3], [4] идейная составляющая романа Д. Рубиной строится на ассоциативных связях с поэтическими произведениями (И. Бродский), сказками (А. Пушкин, Н. Гоголь) и произведениями изобразительного искусства (М. Врубель, Рембрандт Х. ван Рейн, Э. Мунк).

Освещенный пласт исследований демонстрирует попытку создания идейной основы романного пространства через сложную романную структуру, частью которой является и персонаж. Однако за

рамками исследований остается изучение специфики художественной характерологии, особенностей создания системы персонажей романа как *сотворцов* (выделено нами: В.Д.) создаваемого текста, что и определяет **цель данного исследования**. Мы предлагаем классифицировать персонажей романа как сотворцов (наряду с автором) романного многоярусного (монтажного и смыслового) поля. В этом состоит **актуальность** данного исследования. Интерпретация художественной характерологии романа Дины Рубиной “Почерк Леонардо” предполагает рассмотрение комплекса особенностей изображения человека в художественном произведении, к которым относятся такие категории романной поэтики, как особенности структуры романа, система образов, проблематика.

Роман “Почерк Леонардо” насыщен персонажами. Писательница воссоздает их из увиденной ею реальности, о чем она пишет в сборнике интервью “Больно только когда смеюсь”: “... на первом этапе создания текста, пока герой не зажил своей собственной жизнью, он соединен с прототипом живой и тонкой нитью примет облика, деталей биографии, звучания имени...” [9, с. 63]. Персонажи Рубиной, воссозданные ею из увиденной реальности, создают для нее самой много ролей, делая ее полисушной, а значит свободной. Сам художественный текст – это проявление внутреннего мира писателя, его свободы.

Мы использовали графический рисунок для демонстрации степени полисушности персонажей романа “Почерк Леонардо”.

Рис. Система персонажей романа “Почерк Леонардо” Д. Рубиной с учетом степени полисушности их внутренних миров.

В фокусе нашего анализа 8 персонажей, отдельным блоком представлены “проходящие” персонажи, функция которых заключается в постепенном раскрытии полисущности мира главной героини романа Анны. Персонажи ранжированы в соответствии со степенью их свободы, апофеозом которой является Анна.

Роман начинается с того, что Машута удочеряет молчаливую, замкнутую девочку Нюту (Аню, Анну), которая однажды проговаривает Машуте свое желание пойти к настоящей своей маме Рите, ушедшей “в зеркало”. Вся жизнь главной героини связана с созданием зеркал, использованием их в цирковых иллюзиях, а по сути, со стремлением узнать свои истоки.

В основании нашего графического треугольника мы поместили образ Роберта Керлера, по его собственной версии – псевдоагента Интерпола, разыскивающего Анну. Однако из письма псевдоагента в одной из заключительных глав романа становится понятно, что персонаж этот является воплощением обывателя внешнего мира, обывателя в набоковском понимании: “...человек с практическим умом, корыстными, общепринятыми интересами и низменными идеалами своего времени и своей среды” [10, с. 384]. Изложив директору издательства подробности встреч с людьми, близко знавшими Анну, псевдо-Роберт заключает: “Вот я и думаю – не запузырить ли нам, дядя Аркаша, роман на эту тему? Использовать все письма и записи – тем более что музыкант отбыл в лучший из миров ... Бывшего мужа мы в расчет брать не станем” [11, с. 547]. Заземление Роберта выступает контрастом по отношению к переживаниям его собеседников. Однако этот образ имеет свое строительное значение в структуре романа. Помимо того, что он ярко презентует внешний мир и его условия, этот герой своими псевдопросами (поскольку читатель лишь подразумевает вопрос, но вопрос не “звучит”) как бы создает персонажей, их жизненные истории, связывает невидимой нитью очень многих героев произведения, побуждая их к монологам, раскрывающим облик главной героини.

Владимир – бывший муж Анны, его облик тоже воссоздает псевдоагент: “Вид, честно говоря, уголовный. Но человеком он оказался... чувствительным” [11, с. 547]. Владимир – явный представитель внешнего мира, и в романе этот образ необходим для создания внешней, событийной (горизонтальной) жизни Анны и персонажей циркового мира, с которыми она соприкасалась. Мы говорим *создания*, потому что, говоря об Анне, персонажи прибегают к воспоминаниям. Но как увидеть границу между памятью и воображением? Владимир погружает читателя в процесс формирования героини в цирковом ремесле, воссоздает атмосферу цирковой жизни, наконец, он дает описание внешности Анны: “Обычная внешность: нос как нос, лоб как лоб... в нашей профессии до глаз не доходит... Лицо каскадера в кадре – это загубленный кадр” [11, с. 38-39]. Следует отметить фрагментарность данного описания по сравнению с поэтически воссозданным обликом Анны другим персонажем, Сеней.

Многочисленные эпизоды создания зеркальных шоу Анны, воссозданные Владимиром, также носят фактографический характер: суть зеркальных идей Анны остается за гранью его понимания. Примером может служить восприятие Владимиром ее трюка для казино “Де Монреаль”: “Она пыталась мне объяснить механизм фокуса, что-то с насаженными на окна и крышу вогнутыми зеркалами... Признаться, меня никогда не увлекали ее зеркальные заморочки” [11, с. 48]. Между тем, зеркало отождествляется Анной с истиной, правдой, оберегом, силой, ей не подвластной. Непонимание зеркальной сути Анны Владимиром позволяет рассматривать его образ только как средство воссоздания биографии главной героини, в отличие от полисущностных образов Женеьевы, Ариши, Сени, Элизера, сопричастных в разной степени внутреннему миру Анны и функционально значимых как отражатели. Каждый персонаж, созданный в этом романном поле Автором или другим персонажем, направлен на “чтение” Анны. Однако каждый персонаж “считывает” лишь одну грань героини. И чем *игривее* персонаж, тем более глубокая информация будет “считана”. Говоря о степени *игрового* начала в героях, мы подразумеваем творческое начало в персонаже, творчество как игру, в игре проявляется суть: проявленное высшее начало носит игровой характер [12].

Образ Машуты, приемной матери Анны, – раздвоенный, лишенный диалога. Причина его раздвоенности – в несовпадении внутренних желаний и реальности. По сюжету романа Машута хотела иметь детей; у дальних родственников по линии мужа остается сироткой девочка, которую Машута удочеряет. Машута пытается гармонично совместить ощущения своего внутреннего мира (удочерение девочки) и мира внешнего (узнавание самой девочки). Но познавательного диалога между Машутой и Анной не происходит, потому мы определили этот образ как лишенный диалога: в Анне Машута не узнает себя, и не может узнать, создать свою Анну. В первом эпизоде автор так намекает на болезнь Машуты: она смотрится в зеркальце пудреницы в лифте, но видит не свое лицо, а затылок кого-то, смотрящегося в зеркальце [11, с. 222]; во втором эпизоде – в антракте на концерте в туалете она моет руки, но в зеркале напротив видит не свое лицо, а видит со спины женщину, которая моет руки [11, с. 223]. Образ Машуты выполняет деструктивную функцию: разбивая зеркала во сне Анны, она разбивает Анну. Подобный прием можно рассмотреть как разрушение образа Анны Машутой для нового его возрождения другими персонажами. Следует отметить, что фигуры отца и матери значимы для построения сюжета: отец и мать становятся своеобразными проводниками Анны в цирковой мир; окружение приемных отца и матери Анны соприкасалось прежде с миром цирка, с миром искусства и науки. И это очень удачный творческий прием Рубиной, поскольку, как мы их обозначили, “проходящие” персонажи окружения приемной семьи Анны углубляют историю жизни самой Анны, освобождают ее от Автора, делая все романное поле реалистичным.

“Проходящие” персонажи (семейство Гиршовичей, незрячая, но всевидящая Фиравельна, майор-алкоголик Петя, его жена Любовь Казимировна, художник Фающенко, загадочная Панна Иванна, в прошлом гимнастка, ее друг – клоун Леня Енгибаров) “собраны” Автором в коммунальной квартире. Эти фигуры дают ощущение многоликости и необычности мира в целом и передают атмосферу того микрокосма, в котором оказалась Анна. Большинство из “проходящих” персонажей – творцы. Немаловажно, что сюжет “соткан” Рубиной таким образом, что все действующие персонажи соприкасаются с “проходящими” колоритными персонажами коммуналки. Это соприкосновение наполняет историей действующие лица коммуналки и полнее раскрывает судьбы всех героев романа, зеркалящих, создающих друг друга (так, Панна Иванна входит в поле зрения Владимира и интерпретируется им, раскрывая, таким образом, внутренний мир самого Владимира).

Образ Ариши из семейства Гиршовичей, несмотря на контурный его характер, значим в отношении реализации приема взаимодействия видов искусств, когда музыка становится текстом. В эпизоде последней встречи двух подруг Ариша играет для Анны на карильоне, и звучащая музыка, обращенная к ней, заставляет Анну обратить свой взор на себя саму: “Анна вздрогнула, отшатнулась, будто ее внезапно окликнули” [11, с. 476]. Ощущения от музыки у Анны передаются словами Автора. Музыка звучала как “воинский клич”, отражала для Анны борьбу Мира за ее свободную душу; в этой музыке Свобода ее души была в схватке с Миром. Музыкальное произведение, сыгранное Аришей, превращается в музыку-текст, музыку-диалог, призванную отобразить экзистенцию главной героини как идейную основу всего романного поля.

Чем ближе мы продвигаемся к вершине перевернутого треугольника нашей схемы, тем больше погружаемся в атмосферу искусства. Образ бретонки Женеьевы призван изобразить сакральность циркового искусства. Этот персонаж расширяет собою границы внутреннего, вертикального мира Анны. Не случайно во время их знакомства Женеьева предлагает Анне поселиться в ее квартире – “убежище от этого кошмарного мира” [11, с. 396], перемещая читателя в вертикальную, внутреннюю плоскость жизни героини и удваивая ее за счет внутренней жизни Женеьевы.

В череде их подразумеваемых встреч Автор обращает внимание читателя на эпизод развития Женеьевой идеи использования музыки волынки в цирковых представлениях. Эта идея сопровождения циркового действия звуками эротической, утробной волынки соотносится с идеей смерти/воскрешения в дионисийском культе. Ведь цирковое зрелище – это эпифания, в котором участникам и зрителям открывается сила жизни во всей ее полноте. Кроме того, таким образом проявленный диалог музыки и циркового искусства реализует идею взаимодействия видов искусств.

И опять же, образ Женеьевы воссоздается другими персонажами: Владимир говорит о ней как о талантливом форматоре, фотографу и сильном человеке; в полицейском отделении после

трагической ссоры с Анной Женеьевой через восприятие полицейских предстает перед читателем в ином образе; Анна воспринимает ее через авторское слово. Анна ассоциировала Женеьеву с “пьяной птичкой” [11, с. 397]. И в такой ассоциации также просматривается культ умирающего/возрождающегося Диониса – прародителя хмельного напитка как изначальной сладости бытия [13, с. 414]. Образ Женеьевы и все ее пространство насыщено символами. Комната в квартире Женеьевы, в которой жила Анна, воспринималась последней как “гнездо”. Сама Женеьева ассоциировалась у Анны с птицей, а птица – символ “духа неба, ...свободы, роста” [14, с. 389]. Ее любимый попугай горбун-жако Говард усиливает ощущение внутренней творческой свободы своей хозяйки, поскольку эта птица – посредник между миром людей и миром неведомым. Наконец, Женеьева – форматор, она создает маски циркачей, что вновь обращает наше внимание к дионисийскому культу, в котором маска – духовная реальность [13, с. 66]. В одном из снов Анна видит гипсовые головы на полках в мастерской Женеьевы, стремящиеся к диалогу с ней, что подтверждает подлинность жизни Зеркаля. Очевидно значение образа Женеьевы в художественной характерологии романа: она проявляет и насыщает Анну творческой свободой, демонстрируя в ней, помимо аполлонического (дистанцирование от жизни), дионисийское начало: необузданность, цирковой кураж.

Обратимся к кульминационному моменту последней встречи Анны с Женеьевой, сцене, когда смерть Элены – новой возлюбленной Женеьевы, предсказанная Анной, случилась. Эта сцена фатальной обиды Женеьевы на Анну, ее пожелания Анне смерти, наконец, сцена погружения Анны в смерть символизируют ее возрождение, которое происходит благодаря попугаю – символу пограничности миров. Вышесказанное подтверждает описанное в тексте внутреннее состояние Анны перед этой последней встречей: “Поднявшись к квартире Женеьевы, она помедлила... Это судорожное трепыхание в ребрах стало возникать недавно... будто птенец пытается взлететь, трепеща неоперенными крыльями” [11, с. 521].

Тема дионисийского хмеля, имевшая место в раскрытии образа Женеьевы, продолжена в истории формирования образа Сени, который вспоминает/создает своего деда и его окружение в письмах-монологах к Анне. Он отождествляет деда с селеной, исполненной “внутренней свободой” [11, с. 111], присущей еще только Анне. Образ деда выступает “строителем” образа Сени. Следует сказать, что дед, его история, его окружение уникальным образом реализует прием хронотопа, и поэтому подлежит отдельному рассмотрению. Тема музыкальных инструментов, тема диалога видов искусств, начатая Женеьевой, продолжается образом Сени, олицетворяющим фагот – меланхоличный инструмент, который “всегда поворачивает”, который всегда дает ответ. И Сеня своими многослойными монологами, обращенными к Анне, как бы “дает ответ” в воссоздании ее образа. Сеня максимально утяжелен памятью, и тем самым

освобожден от Автора. На протяжении всего романа он осознает себя, создает свое окружение и Анну, но вместе с тем и он создается иными персонажами (читатель “видит” Сеню глазами Владимира). Образ Сени разрушает линейность времени, оно разворачивается в одном моменте воспоминания – непосредственном творчестве. Сеня в нашей условной схеме равновелик Анне, поскольку именно он окончательно “обтачивает”, завершает ее образ. Не случайно эпизодом ухода из жизни Сени становится роман, и свидетелем его ухода становится Анна, как она ему и предсказала, “глядя ...из зеркала”: “Ты, Сеня, в сильный снегопад уйдешь. Под музыку” [11, с. 364]. Этот персонаж становится объемным благодаря его монологам, обращенным к Анне, в которых проявлена память героя и тоска, вызванная невозможностью окончательного познания, что так явно отражено во сне Сени: “Бесконечный лес танцующих колонн” [11, с. 379]. Его письма-монологи обращены не только к Анне, они обращены к себе самому, а Анна была гранью его самого, зеркалом-истиной, тему которого играл его фагот.

Элизер – герой, который зажег в Анне искру зеркальности, помог Анне проявить свою экзистенцию, недаром имя его в переводе означает ‘Бог в помощь!’. Присутствие Элизера едва ощутимо в тексте, хотя персонаж реалистичен: он воссоздан другими персонажами (объектно отцом Анны, домработницей Христиной). Образ Элизера равновелик Анне, он выполняет роль ее “внутреннего голоса”, ее самосознания, проявленного в вопросе, обращенном к Элизеру – себе самой: “Для чего – я?” [11, с. 508]. И она получает ответ от Элизера: “А вдруг ты сама, просто ты, какая есть...” [11, с. 510]. Этим ответом он продолжает как бы образ Анны, подчеркивая его незавершенность, жизненность. Эта сцена написана “под колпаком” автора, но читатель не чувствует авторского влияния. Эта правда, сказанная Анне Элизером, обращена к ней накануне принятия ею решения выхода в зеркалье. А зеркалье – это познание себя, это “точка несовпадения человека с самим собой, точка выхода его за пределы всего, что ...можно ...определить...” [15, с. 34]. И Анна в конце концов находит эту точку: “Вдруг почудилось: железная хватка ее неумолимого стража ослабла; показалось, что ее оставили...позволили...отпустили на волю! ...под

замшевый голос влюбленного Сениного фагота!” [11, с. 534 - 535].

Родной брат Элизера, его близнец-альбинос Абрам, в романе выполняет функцию полного антипода брату в смысле его прагматичности и “здесьности”. Не случайно присутствие Абрама всегда вызывало в Анне и в самом Элизере чувство тревоги и дискомфорта. В плоскости персонажей внешнего мира Абрам скользил (именно скользил, поскольку это проходящий, теневой персонаж) вполне органично. Вот как говорит Владимир об Абраме: “...второй брательник, в отличие от Элизера, нормальным был. Таким молчаливым сухим господином, очень строгим” [11, с. 209]. Абрам выступает как страж внешнего мира. Недаром, в момент освобождения Анны, ее окликает толстяк-альбинос.

Таким образом, зеркало – основной концепт романа “Почерк Леонардо” Дины Рубиной, воплощенный как в материальной, так и в сакральной плоскостях (оберег, правда жизни, высшая, не подвластная контролю сила). Персонажи романа зеркалят, *создают* друг друга, находясь постоянно в диалогическом взаимодействии. Все персонажи в романе существуют для Анны: не будь этих персонажей – не было бы и самой героини. Ее образ возводится Автором и персонажами постепенно: от внешней событийности жизни (Роберт Керлер, Владимир) до постепенного углубления образа (Ариша, Женева, Сеня и Элизер). Матрицей построения текста служит концепция пластичности бытия [16], [17]: переплетение в макрокосме внешнего, горизонтального мира (Владимир) и внутреннего, вертикального мира персонажей-творцов (Ариша, Женева, Сеня, Элизер). Пограничную нишу занимает образ Машуты, демонстрирующий безысходность от невозможности гармонизации внутренних ее устремлений с внешними реалиями жизни. Разная степень внутренней свободы каждого персонажа позволяет “наращивать” абсолютную свободу в образе Анны. История Анны воссоздается героями романа уже после ее исчезновения, которое нами интерпретируется как ее рождение – освобождение. Автор же обретает свободу в непрекращающейся игре создаваемых образов.

Перспективной для дальнейшего исследования считаем проблему взаимозависимости разных видов искусств в романном творчестве писательницы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пановица В. Ю. Метафорическое моделирование дара в трилогии Дины Рубиной “Почерк Леонардо”. *Язык и культура. Приложение*. 2013. № 2. С. 37 – 45.
2. Резанова З. И. Ключевые текстовые метафорические модели трилогии Д. Рубиной “Люди воздуха”. *Вестник Томского государственного университета*. 2014. № 382. С. 33 – 38.
3. Загороднева К. В. Художественные особенности романа Д. Рубиной “Почерк Леонардо” и его пушкинские проекции. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2013. Т. 1, № 1. С. 46 – 54.
4. Загороднева К. В. Образ сильной личности в романе Дины Рубиной “Почерк Леонардо”. *Пушкинские чтения*. 2012. XVII. С. 272 – 277.
5. Ефремова Г. О. Анализ мистического романа Дины Рубиной “Почерк Леонардо”. *Вестник Адыгейского государственного университета*. 2014. Выпуск 3 (145). С. 104 – 107.

6. Николаева Е. А. Парадокс «оголенной женственности» в произведениях Дины Рубиной. *Вестник Мордовского университета*. 2011. № 1. С. 126 – 129.
7. Прохорова Т. Г. Особенности повествовательной структуры романа Дины Рубиной “Почерк Леонардо”. *Филология и культура*. 2014. № 2 (36). С. 160 – 165.
8. Некрасова И. В. Тенденции современного сюжетостроения (на материале произведений русской прозы последних лет). *Самарский научный вестник*. 2013. № 3 (4). С. 66 – 68.
9. Рубина Д. Больно только когда смеюсь. Москва : Эксмо, 2008. 336 с.
10. Набоков В. В. Лекции по русской литературе. Москва : Независимая Работа, 1999. 440 с.
11. Рубина Д. Почерк Леонардо. Москва : Эксмо, 2009. 576 с.
12. Дугин А. Философия политики. URL: <http://arctogaia.com/ftp/fp/007.pdf> (дата обращения: 30.08.2018).
13. Кереньи К. Дионис: Пробраз неиссякаемой жизни. Москва : Ладомир, 2007. 319 с.
14. Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. Птицы. *Мифы народов мира*: энциклопедия / под ред.: С. А. Токарева. Москва, 1980. Т. 1. С. 389 – 406.
15. Бахтин М. М. Собрание сочинений: в 7 т. / ред. изд. С. Г. Бочарова, Л. А. Гогтишвили. Москва : Русские словари, 1997. Т 5. 732 с.
16. Стерледев Р. К., Стерледева Т. Д. Мечта как сущностное свойство человека. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 6. С. 18 – 21.
17. Стерледева Т. Д. Мечта в аспекте бытийной «пластичности» мира и человека. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2014. № 10 (1). С. 1 – 7.

SPECIFICITY OF ARTISTICAL CHARACTEROLOGY OF D. RUBINA’S NOVEL “LEONARDO’S WRITING”

Deynega V.

Zaporizhzhia State Medical University

The article is concerned with consideration of specificity of artistical characterology of D. Rubina’s novel “Leonardo’s writing”. The idea of mirroring/ creation by characters of each other for central heroine’s recreation becomes actual. The central heroine’s image is analyzed as embodiment of idea of absolute liberty which is realized by virtue of Dionysius death – nascence\ liberation cycle.

This work presents the essay of consideration of structural and semantic significance of D. Rubina’s novel characters (“Leonardo’s writing”). They are cocreators of novel’s field. The analysis of novel characterology permit us to typify the novel characters as external/ horizontal world characters and internal/ vertical world characters. This typification is based on manifestation of existence of at all characters. The degree of creativity (polyessence) “increase” from one character to another and appears in absolute as Anna’s image. According to our conception the external world characters are unified by function of everybody’s life and heroine’s life revelation. The internal world characters are important for her existence revelation. The novel underlying idea is manifested in degree of Anna’s external and internal worlds opposition. We note the characters’ dialogueness (which is manifested with the aid of the “mirror” concept) as particularity of D. Rubina’s artistical characterology. This concept becomes actual as essential and is realized as novel structural and semantic compose. As structural compose this concept externalizes in mirroring/ creation by characters of each other for Anna’s image recreation. By virtue of dialogue arises the recognition/recreation - mirroring by the characters of each other, of other characters and central heroine.

Semantic basis of the “mirror” concept (human possibility to enter in the absolute liberty field) is reflected in Anna’s image revelation. We represent Anna’s finding of absolute liberty as novel ideologic basis. The absolute liberty as novel idea is appointed by characters’ and Anna’s relationship, which is based on the principle of incomprehension/ annihilation and understanding/apotheosis. Such relationship of heroes are referential to continuity of Dionysius death and rebirth cycle.

In the course of novel characterology of “Leonardo’s writing” consideration the chronotope’s significance of novel space is underlined for novel composition. Author’s usage of concept “memory” and of all art types dialogueness in the novel is accented by us as means of life truth of characters’ recreation in the sense of their incompleteness and “liberation” from author.

In consequence of research we arrived to the conclusion that the particularity of characters of D. Rubina’s novel “Leonardo’s writing” is their mutual dialogueness, which manifested in mirroring - recreation by characters of each other and of central heroine. In such a way the mirroring as characters’ recreation becomes a constructive element of novel space. We associate the semantic basis is with sacrality of the heroine’s absolute liberation, which is manifested in opposition to the external life course. We consider the problem of interpenetration of the different art forms in Dina Rubina’s oeuvre is perspective for the further research.

Key words: character, external/horizontal world, internal/vertical world, absolute liberty, concept “mirror”, dialogueness/ mirroring, polyessence.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОТОГЕНЕТИЧНИХ МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ М. ТА С. ДЯЧЕНКІВ “ВІДЬОМСЬКА ДОБА”

Зуєнко Я.

Запорізький національний університет

yaroslavazuenko@gmail.com

Ключові слова:

міфокритика, міфопоетика, мікроміф, парастазис, циклічність, протогенетичність, трансформативність

У статті порушено проблему дослідження інтерпретації протогенетичних міфічних образів у романі М. та С. Дяченків “Відьомська доба” шляхом реалізації прийому парастазису. Досліджено специфіку конфлікту роману, пантеїстичне трактування авторами проблем добра та зла, де світло і темрява становлять єдину цілісність. Розглянуто нарративну організацію роману.

Міфокритика як галузь літературознавства на сьогодні здобула заслужене визнання серед представників світової літературознавчої спільноти. Термін ‘міфокритика’ вперше був запропонований швейцарським ученим Ж. Дюраном. Він трактував міф як динамічну систему символів, архетипів і схем мислення, що від імпульсу однієї зі схем мислення перетворюється в нарратив [див.: 4]. Г. Драненко зазначав, що “завдання міфокритики полягає у віднайденні та тлумаченні присутності міфів у художньому творі, виходячи із трьох станів, якими є ‘оприявлення’, ‘гнучкість’ та ‘променистість’ міфу (терміни П. Брюнеля)” [2, с. 243]. Інтерпретуючи міф як кодовий елемент культури, що приховує певну таємницю буття, літературознавці все більше схиляються до думки про незамінність міфу.

Неоміфологічне спрямування сучасного художнього мислення найбільш послідовно реалізується в жанрі фентезі, де він існує не у формі міфологеми, а заповнює весь тематичний простір. Цілісний міф створили класики жанру фентезі Дж. Р. Р. Толкін, Урсула ле Гуїн, А. Сапковський. Літературний енциклопедичний словник пропонує трактувати термін ‘фентезі’ як “жанровий різновид фантастики, у якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією” [4, с. 413], однак наразі стає очевидним, що таке визначення є надто вузьким і не охоплює жанри міського фентезі, технофентезі, фентезійного стімпанку, деякі піджанри темного фентезі тощо. Одне з найточніших визначень цьому метажанру дала Я. Дубинянська: “Fantasy – це література, де дія відбувається у вигаданих, нафантазованих світах, і то є базова ознака жанру. Крім того, це світи, чия економіка і культура засновані не на технологіях і прогресі, а на магічних засадах, більше чи менше. Антураж класичної фентезі часто нагадує середньовічний, але, власне кажучи, обмежень тут немає. У міському фентезі світ може бути нашим, сучасним, а пейзаж суто урбаністичним – з тією відмінністю, що на вулиці можна зустріти мага чи вампіра” [3]. Жанр фентезі слід відрізняти від власне фантастики, яку ще називають позажанровою чи загальнолітературною. Вона є “частиною літератури ‘основного потоку’ і протиставляється жанрово зумовленій фантастиці. Різниця між ними визначається способом взаємодії

між фантастичними і міметичними початками в романі” [9, с. 12]. Інакше кажучи, межі фантастичного в жанрово зумовленій фантастиці, зокрема, у фентезі, чітко означені. Водночас у власне фантастиці “норма зумовленості – індивідуальна. Точка зору героя книги та її читача на можливість тих чи інших подій може не збігатися” [8, с. 40].

У сучасному літературознавстві аналізу актуальних питань теорії фентезі присвячені дисертації О. Леоненко, О. Стужук, С. Хороб. Актуальними з точки зору дослідження специфіки вітчизняного фентезі є публікації М. Демчик, О. Євмененка, Ю. Єгорової, Н. Логвіненко, Р. Марківа, Т. Хоруженко та ін. Більшість з них, працюючи над оглядом сучасної української фентезійної літератури, акцентували увагу на творчості М. та С. Дяченків, адже саме вони нарівні з Генрі Лайоном Олді, В. Арневім на початку 90-х років ХХ ст. стали біля витоків українського фентезі.

Об’єктом дослідження є трансформативні міфічні образи в романі М. та С. Дяченків “Відьомська доба”.

Мета статті – простежити шляхи адаптації міфологічних структур та персонажів української демонології в романі. Постає завдання з’ясувати роль трансформативних міфічних образів як сюжетотворчих чинників, окреслити специфіку авторського трактування концепцій добра та зла.

“Відьомська доба” – один з ранніх текстів М. та С. Дяченків, уперше опублікований у 1997 р. Межі фантастичного у творі досить чітко окреслені: світ роману “Відьомська доба” населяють люди, відьми, чугайстри та навки. Незважаючи на те, що автори описують світ, який за рівнем науково-технічного прогресу відповідає кінцю ХХ ст., наявність у ньому магії, яка є законотворчим структурним елементом реальності твору, а також відсутність псевдонаукових тем дозволяють стверджувати, що роман належить до жанру міського фентезі.

Умовно текст можна розділити на дві сюжетні лінії. У першій – Великий Інквізитор Клавдій Старж намагається втримати контроль над ситуацією та не допустити хаосу в державі напередодні справдження пророцтва про переродження відьми-матки. Однак відьми з кожним днем стають все сильнішими, збільшуючи кількість ворогів Клавдія. Тоді Інквізитор вирішує залучити до співпраці молодого неініційовану відьму Івгу Лис.

Молодість головного героя та історія його трагічного кохання до Докії Старх, яка загинула, а пізніше повернулася навою, – повноцінна друга сюжетна лінія роману, що розкривається в процесі прочитання, раз-по-раз перериваючи низку подій умовного сьогодення. Автори реалізують одразу кілька завдань – по-перше, розкривають шлях становлення особистості головного героя. По-друге, проводять очевидну паралель між Дюнкою та Івгою. Обидві, переживши смерть (ініціацію Івги також можна вважати ритуальною смертю), стають небезпечними надприродними створіннями, тож Клавдію доля дає другий шанс виправити помилку молодості. Третє завдання – установавання спадковості між Клавдієм та Ним із прологу. Автори чітко дають зрозуміти, що персонажі прологу й персонажі основної сюжетної лінії безпосередньо пов'язані між собою, а сам твір має циклічну структуру.

“Відьомська доба” – один з небагатьох текстів М. та С. Дяченків, у якому чітко проявляється національний колорит. Власні назви, локації, лексика, сотні дрібних деталей не залишають у читача сумнівів, що альтернативний всесвіт, де відбувається дія роману, – це Західна Україна. Перед читачем розкривається багатий світ західноукраїнської міфології – чугайстри, навки, відьми функціують нарівні зі звичайними людьми, вони є повноправними учасниками авторської реальності.

Прикметно, що вводячи міфічних персонажів у текст, письменники вдалися до прийому парастазису – ‘подвоєння’ змісту міфічного образу, що зумовлює співіснування в площині художнього мислення двох видів міфологічних образів (протогенетичних і трансформативних). Згідно з монографією В. Антропійчука та А. Нямцу “Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі”, “змістова поліфункціональність прийому зміщення розповідного центру зумовлює зазвичай багатоплановість викладеного матеріалу, своєрідність сюжетно-композиційної організації твору, тенденційність (суб’єктивність) погляду на загальновідомий образ чи сюжет” [1, с. 113]. Письменники, які вдаються до зазначеного прийому, наділяють міфічних персонажів людськими рисами, тим самим позбавляючи ореолу містичного, сакрального, ірраціонального, роблять їх більш реальними, олюдненими. Саме тому парастазис активно використовується у фентезійній літературі, де реалістичність вигаданого світу є основоположним принципом.

Структура роману вирізняється циклічністю, характерною для міфічних сюжетів. Раз за разом повторюється історія народження Відьми-Матері. Вперше – у пролозі, який являє собою сконцентровану сюжетну лінію твору. Прикметно, що саме пролог за своєю структурою найбільше відповідає п’яти положенням міфу, сформульованим М. Еліаде [10]: сюжет прологу повідомляє читачеві історію конфлікту між людьми і надприродними істотами, пояснює, як виникла Інквізиція, і, наостанок, розпочинає цикл повторення народження

і смерті відьми-матки, а також полювання чугайстрів на навок, яке триває аж до хронологічного сьогодення роману. Фактично, зазначений уривок – це сучасний мікроміф, що відповідає всім міфопоетичним канонам.

Створенню необхідного ефекту сприяє показове знеособлення персонажів прологу шляхом позбавлення їх імен. Скупі описи інтер’єру та предметів побуту, усамітнення, повна соціальна ізоляція персонажів створюють ілюзію позачасовості, і лише начерки гірського пейзажу та активне використання діалектної лексики дозволяють пов’язати місце дії з українськими Карпатами. Персонажі прологу набувають функції символу, а автори мають змогу акцентувати увагу читачів на конфліктах, на яких ґрунтуватиметься сюжетна лінія роману: між відьмами та інквізиторами (хаосом і порядком), між навками і чугайстрами (злом і ще більшим злом).

Увесь пролог присвячений одному процесу – ритуальному розпалюванню вогню. Вогонь – символ захисту від нечисті, а глибше – очищення від зла: “Зі самого ранку він проведе через остигле вугілля дітей – і вони будуть здорові. Проведє корову і діти будуть ситі... І пройде сам. Зашиє в торбинку чорну вуглину, почепить собі на груди і сміливо погляне в очі, коли зустріне її” [5, с. 3]. Ритуали, пов’язані з очищенням вогнем, характерні для багатьох культур. Важливо, аби полум’я було ‘живим’, добутих власноруч тертям дерева об дерево.

Символічно, що хоча священне полум’я й захищає Його від нечисті, воно не здатне віднайти навку – дух, якого Він прикликав сам. Саме тут відбувається перша зустріч людини, навки та чугайстра.

Очевидно, що присутність навки в тексті не випадкова. Лінія кохання головного героя Клавдія та Докії Старх і те, як вона загинула, – алюзія на повість М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”. Слід відзначити, що в романі “Відьомська доба” М. та С. Дяченки не вперше звертаються до класики української літератури. Так, коротке оповідання “Підземний вітер” – переспів драми-феєрії Лесі Українки “Лісова пісня”. Активно звертаються автори до загальновідомих мандрівних сюжетів, на зразок викрадення принцеси драконом, як у романі “Ритуал”, які вони, однак, адаптують відповідно до власного авторського задуму. М. Назаренко в монографії “Реальність чуда” писав, що авторське подружжя “вивертає навиворіт відомі сюжети” [7, с. 54], поглиблюючи їх психологічну складову.

Окремо слід звернути увагу на специфічну наративну структуру роману. На перший погляд здається, що в тексті переважає гетеродієгетичний тип нарації, але згодом стає очевидним, що хоча мова твору й ведеться від третьої особи, зосередження на внутрішніх переживаннях героїв і їхньому психологічному стані дає змогу говорити про гомодієгетичну наративну ситуацію в романі. При цьому бути ретранслятором подій можуть не тільки головні герої, а й другорядні персонажі: студент, що став свідком теракту в метро, старий, який був присутній на фестивалі повітряних куль, дівчинка-

глядячка циркової вистави тощо. Наявний у тексті й автодієгетичний наратив, представлений насамперед щоденником Атрика Оля, Великого Інквізителя, який чотириста років тому загинув у сутичці з відьмою-маткою. Цей факт ще раз підводить читача до усвідомлення постійності й циклічності проблеми відьомства. Відьми – це об'єктивна реальність усевітту роману “Відьомська доба”.

Уривки із щоденника Атрика Оля дають читачеві найбільше уявлення про природу відьом. Читач має справу саме з інтимним щоденником, що підкреслюють короткі репліки особистісного характеру. Трагічним видається прагнення Атрика до мирного життя напередодні глобальної катастрофи, яку він усіма силами намагається попередити: *“Я купив будиночок у передмісті. Невигідно, але ж луки й озеро, можливо, почну розводити коропів і вирощувати лілеї. Може, мені час на спочинок, в оточенні бджіл, які гуготять над суцвіттями”* [5, с. 296].

Прикметними є спроби Інквізителя зрозуміти природу відьом. Він відгукується про них без ненависті, скоріше, з тугою *“риби, які не зрозуміти законів вогню”* [5, с. 214]: *“Пані добродійки мої не марнословні і не жадібні. Ні влада, ні гроші не потрібні їм, не відчують вони голоду. Не відають хімі. Не розуміють вони, що є добро і що – зло. Вони невинні. І занепащують нас одним своїм існуванням...”* [5, с. 74], *“ВОНИ – втілений хаос. ВОНИ – град, який побиває засіви; ти намагався зрозуміти град?”* [5, с. 164].

Саме в щоденнику Атрика можна знайти коротке формулювання головної думки роману, адже в ньому протиставляються не стільки відьми та інквізитори як класи, скільки ідеї, котрі вони уособлюють. Конфлікт, що розгортається перед читачем – це не класична ‘артуріанська’ схема з протиборством добра і зла, які є цим добром і злом від початку, за замовчуванням. Це протиборство влади і свободи, порядку і хаосу. Так описує Атрик Оль природу відьомства: *“Вона не знає ні любови, ні прихильності – її не можна ПРИВ’ЯЗАТИ, можна тільки ув’язнити. Але людство без відьом схоже на дитину без дитячості, раціоналіста і циніка... Чи потрібна відьмам влада над світом? Вони не знають, що таке влада, вона-бо примушує не тільки підвладних, але і владик; відьми, що існують у тілі людства, пригнічені однією його присутністю. Вони ображені вже тим, що живуть серед людей; цей світ не влаштовує їх. Тому відьми мстять оточенню. Порожній світ, у якому відьма, – сама – єдине, що влаштовувало би кожну з НИХ”* [5, с. 410].

Свобода відьом – це свобода без обмежень, без зобов’язань, у тому числі й тих, які людина накладає сама на себе: перед родичами, роботодавцем, власними принципами тощо. Така свобода стихійна за своєю суттю. Тому не дивно, що образи, побачені головною протагоністкою Івгою під час видінь, ріднять відьму з силами природи – річки і колодязі, густий темний ліс, *“земля кришталева”*, вітер, який *“навіть усередині її легень залишався диким”*, місяць – *“відьомське сонце”* [5, с. 80].

Водночас Велика Інквізиція – ієрархічна структура, побудована за принципом примату сили. *“Інквізиція – не відомство, Інквізиція – Імперія. Вона сама по собі”* [5, с. 419], – жорстко відповідає герцогу Клавдій. Сила відьом походить від бажання, інквізиторів – від самоконтролю.

“У романі поєднані два принципово різні поняття “свободи”. Перше, відьомське – це відсутність будь-яких обмежень. Друге можливе лише в межах установленого людьми закону” [7, с. 114], – зазначає М. Назаренко. Головний конфлікт роману він убачає в співвідношенні діонісійського та аполонівського начал, характерних для західноєвропейської дохристиянської традиції. Прикметно, що начала ці гармонійно взаємодоповнюються й становлять єдину цілісність. Світ без відьом – світ, позбавлений творчого начала. З іншого боку, світ, де відьми владарюють безроздільно, – хаотичний і неконтрольований.

Можна трактувати його і як конфлікт матриархату та патріархату. Надарма пробуджену відьму-матку прямо називають ‘Великою Матір’ю’, а в процесі ініціації Івги на етапі транзитаї зачну роль відіграє змії. Змії як символ в усіх культурах є водночас символом ініціації, циклічності, змін пір року, а також символом Великої Матері. Так, на археологічних розкопках поселень Трипільської, крито-мінської культур, а також у різних куточках Європи незмінно знаходили жіночі статуетки із зображенням змії. Змії вважались одними із символів Іштар та Афіни, а в українській культурі згадки про них збереглися в казках, зокрема в казці про Івасика-Телесика, інших текстах, де наявний мотив змієборства. Водночас змія – це хаос і непостійність, потенційна енергія, утілення всього, що характеризує відьом художнього світу М. та С. Дяченків.

Сюжетно багатий та варіативний протогенетичний міф від часів романтизму є цінним джерелом для творчості українських та іноземних письменників. Найвищого прояву міфопоетика художнього тексту досягла в жанрі фентезі, де неоміф є не елементом структури художнього твору, а його законотворчим тлом. Однією з особливостей творення художнього світу на основі архаїчних міфічних структур є використання прийому парастазису. Так, у романі М. та С. Дяченків “Відьомська доба” демонологічні персонажі (відьми, чугайстри) набувають людських якостей. Про неоміфічну специфіку побудови сюжету роману свідчить циклічна структура тексту, а також наявність мікроконструктів, які відповідають п’яти положенням, що, на думку М. Еліаде, є універсальними для кожного міфу. Прикметно, що основний конфлікт роману – не між добром і злом, а між діонісійським та аполонівським началами, абсолютною свободою (хаосом) і упорядкованістю.

Наразі недостатня вивченість специфіки вторинної міфотворчості та шляхів реалізації протогенетичного міфу в текстах сучасних українських письменників-фантастів відкриває широкі перспективи для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антрофійчук В. І., Нямцу А. Є. Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі. Чернівці : Рута, 1997. 200 с.
2. Драненко Г. Ф. Міфокритика та рецептивна теорія: продуктивний діалог. *Питання літературознавства* : наук. зб. Чернівці : Рута, 2009. Вип. 78. С. 243–251.
3. Дубинянська Я. Під ворожим прапором фентезі. URL: ЛітАкцент (дата звернення: 04.10.2018).
4. Дюран Ж. Антропологические структуры воображаемого. URL: <https://castalia.ru/perewody/eranos-perevody/2703-zhilber-dyuran-antropologicheskie-strukturyi-voobrazhaemogo-vvedenie-bespoleznye-obrazyi.html> (дата звернення: 04.10.2018).
5. Дяченко М. Відьомська доба. Львів : Кальварія, 2000. 417 с.
6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / уклад. Ю. І. Ковалів Київ : Академія, 2007. Т 2. 622 с.
7. Назаренко М. И. Реальность чуда : монографія. Київ : Изд-во “Мой компьютер”; Вінниця : ЧП “Видавництво “Тезис”, 2005. 256 с.
8. Неёлов Е. М. Волшебнo-сказочные корни научной фантастики. Петрозаводск : Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1986. 200 с.
9. Неёлов Е. М. Фольклорный интертекст русской фантастики : уч. пособ. по спецкурсу. Петрозаводск : ПетрГУ, 2002. 124 с.
10. Элиаде М. Аспекты мифа. Москва : Академ. проспект, 2010. 256 с.

THE INTERPRETATION OF THE PROTOGENETIC MYTHOLOGICAL CHARACTERS IN THE NOVEL BY M. AND S. DIATCHENKO “SEASON OF THE WITCHES”

Zuienko Ya.

Zaporizhzhya National University

This article raises the problem of the research the interpretation of the mythological images in the novel by Maryna and Sergiy Diatchenko “Season of the Witches” by means of realization reception of parastasis. Investigated specificity of the conflict in the novel, pantheistic interpretation by the authors problems of good and evil, where the light and the darkness constitute a unified integrity. Considered a novel's narrative structure.

Myth is a valuable source for the creativity of Ukrainian and foreign writers. That is why mythology as a branch of literary criticism has gained a well-deserved recognition among representatives of the world literary community. The neomythological direction of modern artistic thinking is most consistently implemented in the genre of fantasy, where the myth fills the entire thematic space.

In the modern Ukrainian literary studies PhD theses by Olexandra Leonenko, Olesya Stuzhuk, Solomiya Chorob were devoted to the topical issues in the theory of the fantasy. Relevant in terms of research the specifics of the national fantasy are scientific publications by Marta Demchyk, Olena Yevmenenko, Nataliia Logvinenko, Tatyana Khoruzhenko etc.

The object of the research is transformational mythical characters in the novel by Maryna and Sergiy Diatchenko “Season of the Witches”. The purpose of the article is to trace the ways of adaptation the mythological structures and characters of Ukrainian demonology in the novel.

“Season of the Witches” - one of the earliest texts by Maryna and Sergiy Diatchenko, was first published in 1997. Text of the novel can be divided into two plot lines. In the first the Great Inquisitor Klavdiy Starzh tries to keep control of the situation and prevent chaos in the state on the eve the implementation of the prophecy about the rebirth the Mother of Witches. The second storyline is devoted to the youth of the protagonist and his tragic first love.

Carpathian demonology is the main source of the novel by “Season of the Witches”. In its universe mythological characters like chugaistr, navka, witches ect are free to operate. They adapt to the reality of the novel through the use the reception of parastasis – ‘doubling’ the context of the mythological character, which determines coexistence in the plane of artistic thinking two types of them (protogenetic and transformative). The structure of the novel is characterized by cyclicity, what typically for mythical plots. The story of the rebirth the Mother of Witches is repeated several times. For the first time – in the prologue, which we can call a concentrated plot of the novel. Structure of this fragment corresponds to the patterns of myth formulated by Mircea Eliade: plot of the prologue tells the reader history of the conflict between humans and supernatural creatures, explains how the Inquisition was created and begins the cycle of death and rebirth the Mother of Witches, which lasts until the chronological present of the novel. Noteworthy, that the main conflict of the novel is not the conflict between good and evil, but the conflict between chaos, forces of nature, creativity (woman), and orderliness, human world, reality (men).

A small number of studies devoted to the specifics of secondary myth-making and ways of implementing the protogenetic myth in the texts of modern Ukrainian writers offers wide prospects for further research.

Key words: mythological literary critic, mythopoetic, micro-myth, parastasis, cycle, protogenetic, transformative.

ІДЕОЛОГІЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ СВІТОГЛЯДУ ПОЕТІВ-ВІСНИКІВЦІВ

Колкутіна В.

Національний університет "Одеська юридична академія"

kolkutinav@ukr.net

Ключові слова:

герменевтика, націософія, національна ідея, Д. Донцов, естетика, вісниківці.

У статті вивчаються ідеологічно-герменевтичні аспекти світогляду поетів-вісниківців. Вісниківський неоромантизм розглядається як національно-модерністична літературна течія, міцно закорінена в лицарській, водночас героїчній та містичній, художній традиції давньої літератури, у творчості Т. Шевченка та Лесі Українки. Філософсько-естетичною основою її є націоналістичний світогляд, героїчна, мужня філософія трагічного оптимізму, філософія життя як боротьби. Основними рисами неоромантизму стали: націоцентризм, суб'єктивність, волюнтаризм, героїчність, активізм, динамізм, релігійність, ідеалізм, окциденталізм, ірраціоналізм, воявничність, свободолюбство, фанатизм, шляхетність (довершеність) стилно тощо.

Ідеологічна платформа вісниківства як своєрідного цілісного культурно-історичного явища зумовлена суспільно-політичною та культурною ситуацією, літературними традиціями та філософсько-світоглядними складовими міжвоєнного двадцятиріччя ХХ століття. Потужне гроно митців, які впродовж 1922–1933 років друкувалися у "Літературно-Науковому Віснику" (найяскравішими серед яких були Є. Маланюк, Юрій Липа, Л. Мосендз, О. Стефанович, Олег Ольжич, Олена Теліга), дотримувалися відмінних від усталених або ж відверто пропагандованих чи надв'язуваних підцензурною радянською українською літературою поглядів [6]. Як існо новими в їхній творчості поставали такі духовно-естетичні засади, як героїчний неоромантизм, ірраціоналізм-волюнтаризм, елітарний аристократизм. Вісниківців вирізняє особлива увага до проблем національної історії, культури, філософське осмислення трагізму сучасної бурхливої і завзятої епохи. Вони були близькі один до одного в поглядах і переконаннях, що набувають ідеологічного характеру: це "люди, що мають спільний [...] світогляд або погляд на дану справу" [4, с. 303].

Варто, мабуть, погодитися з думкою тих фахівців, котрі відзначають важливе значення вісниківської традиції в українському та європейському дискурсі 20–30-х років ХХ століття і окреслюють це явище як яскравий культурний феномен і герменевтичний досвід. Такої думки дотримуються чимало авторів: О. Баган, В. Іванишин, П. Іванишин, С. Квіт, М. Крупац, Н. Лисенко, Н. Мафтин, І. Набитович, В. Просалова, І. Руснак, Т. Салига, Г. Сварник та ін.

У новому ключі формувалася їхня художня образність, тематика, художня мотивація, сюжетика та стилістика. Вісниківці, зокрема, виступили не лише талановитими поетами, прозаїками, перекладачами, а значну роль у їхній прозі відіграла й публіцистика. Проте головним ядром їхньої творчої єдності, як зазначав М. Неврлий, був "патос національно-визвольної боротьби", націєтворчий, державницький компонент, який об'єднує їх "духовно-ідейно, стильово й тематично" [7, с. 139]. І. Руснак зазначає, що це угруповання, вісниківство, – "не просто плеяда талановитих митців, об'єднаних спільною метою, а цілісне явище з відповідною світоглядною, суспільною, культурною й естетичною платформою" [9, с. 332].

Цими вченими проблема ідеологічно-герменевтичного аспекту світогляду поетів-вісниківців була поставлена,

але вона потребує подальшого уточнення, та обґрунтування. Не осмислена ідейна база однієї з головних течій в українській літературі міжвоєнної доби; не окреслена роль Дмитра Донцова як натхненника цього явища; не визначені ключові концепти.

Мета статті – на матеріалі публіцистичних студій Дмитра Донцова «Драгоманов і ми», «Наї цілі» обґрунтувати ідеологічно-герменевтичні аспекти світогляду поетів-вісниківців.

Як редактор "Літературно-наукового вісника", Д. Донцов згуртував нове покоління письменників, які творили сучасну йому літературу та трактували навколишню дійсність по-новому: "[...] чи ж се не є шляхетне завдання літературного журналу – давати дорогу новим, свіжим силам?" [4, с. 305]. Формуючи в річищі нової ідеології молоде покоління, Д. Донцов нерідко ставав і першим літературним критиком молодих однодумців. Його вплив був настільки потужним, що в подальшому став "моделлю для розростання цілої низки націоналістичних журналів, [...] був моральним та ідейним стимулом для ряду визначних ідеологів, культурологів і науковців" [1, с. 22]. Цього не заперечували й самі письменники, що неодноразово засвідчує їхня епістолярна спадщина. Р. Рахманний зазначає, що Є. Маланюк, Олег Ольжич, Л. Мосендз й Олена Теліга на сторінках журналу "Вісник" виросли в літературно-ідейну «квадригу», четвірку, спроможну "витагнути український дух із т. зв. баговиння квієтизму й непротилвення лихові" [8, с. 502], саме під незаперечним впливом Д. Донцова.

Які ж ідеї становлять сутність вісниківства? Які філософські, естетичні та герменевтичні концепти утворюють його смислову парадигму як осердя унікальної вісниківської ідентичності? Відповідаючи на ці запитання, звернемося насамперед до інтенцій самого головного редактора "ЛНВ" та "Вісника". Одним із найважливіших джерел тут буде стаття "Наші цілі", котра відкривала перший номер нововідновленого "Літературно-наукового вісника" 1922 року. Констатуємо глобальну духовно-політичну кризу в українському житті останніх років, український мислитель уже в перших абзацах маніфесту нового часопису, котрий стане важливим епіцентром для формування інтелектуально-естетичної сили тяжіння міжвоєнного націоналізму, формулює націоцентричний, націософський імператив як

провідний загальнокультурний ідеал для поневоленої різними окупантами нації: «Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому вона грозить загинути, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація, – ось завдання, до розв'язання котрого, разом з іншими, хоче причинитися і відновлений “Л.Н.Вісник”» [5, с. 282].

При цьому Д. Донцов опонує тим, котрі вважали, що і без продуманої національної ідеології можливий якийсь конструктивний національний чин, дія: “Безплідним є чин, хоч би який героїчний, не керований ясною ідеєю, непримиренною і передуманою до деталей. У нас мало здавали собі справу з цього”. Підтвердженням цього для автора стає різнотипний, але завжди суспільно успішний історичний досвід марксизму, отців Католицької Церкви, протестантизму, “Молодої Італії”, французької та російської революцій та ін., у котрому філософ віднаходить, цілком у герменевтичному дусі, сенс ідеології як “міцних формул життя, які тривали десятки, сотні або й тисячі років і, немов у залізний панцир, убирали душу одиниці, а слухняні маси вели до великих діл”. Або ще – як “ясно сформульованого національного credo”, вкрай необхідного для “успішності національної акції” [5, с. 282].

Апелюючи до важливості “ясних, простих і незаплутаних ключів, получених з непохитною вірою в їх святість і з невгнутою волею в їх здійсненню”, Д. Донцов із цих нових позицій критикує той тип світогляду, котрий він окреслює як попередній, народницький «український націоналізм», а через кілька років (у період написання “Націоналізму”) окреслюватиме більш влучним терміном “провансальство”: “Сього, власне, бракувало досі українському націоналізмові: сеї ірраціональної віри в історичне покликання свого народу, що так відзначає наших сусідів. Аж до останніх років ми майже не мали що протиставити сій вірі, що було б їй рівно варте, коли не рахувати того оптимістично-мрійливого квієтизму і того культу терпіння, яким була перейнята наша література. В останні роки наш націоналізм набрав надзвичайної активності, не вкладаючи, на жаль, у неї ясної, свідомої своїх цілей і доріг думки. Страх перед свобідним жестом, шукання компромісів і помочі, зневіра у власні сили, ніби умисне туманне формулювання своїх постулатів – як се все було далеке від мови мучеників Шпільберга, Кошута або Кезмета, від фанатичної віри в свою справу жовніврів Кромвеля або нашого селянства!” [5, с. 282–283]. При цьому автор робить акцент саме на селянстві, як на недооціненій верстві, що складає абсолютну більшість українського суспільства, котре є “фізично й морально здоровою силою», котре володіє могутнім націоналістичним та революційним потенціалом, і котре «в хаосі ідей та напрямків виявило... подиву гідну завзятість в обороні своїх інтересів, незвичайну активність і величезну готовність до жертв” [5, с. 283].

Серцевиною української ідеї – “найвищою ціллю” – для Д. Донцова стає ідея національної самобутності та самостійності. Тому основна мета національного руху – “змагання до найвищої форми самоозначення нації, щоби ціла нація могла в повнім об'ємі виступати як самостійний, ні від кого незалежний чинник”. Об'єднання довкола ідеї самостійності неминуче приводить до наступного націоцентричного чинника –

до ідеї соборності, котра повинна допомогти українцям подолати історичні розколи колись єдиного етносу (на кшталт хорватів і сербів): “...щоби в змаганнях до нашої спільної найвищої мети ми йшли разом, щоби дороги, якими йдуть одні, не перехрещувалися з дорогами, якими йдуть другі; щоби одні ніколи не уживали засобів, що шкодили би другим”. Наступним концептом національного світогляду стає ідея опертя в національно-визвольній боротьбі на власні сили: “Ми кажемо: все і першій мірі – “власні сили”, потім – “орієнтація”, без якої не обходиться, зрештою, ні один з існуючих народів”. У соціальній сфері національний ідеал окреслено історико-господарчим досвідом селянства: приватна власність, дисципліна праці, кооперація, суспільна самодіяльність, особиста ініціатива. А поруч з цим – підкреслюється велика роль родини та незалежної від держави Церкви. У культурному плані мислитель наголошує на необхідності національного відродження, базованого на відновленні української ідентичності як “західноєвропейської”, на “струшення” з себе “останків східної культури” та “піднесення поваги духової культури”. Основним способом національного самоутвердження мають бути не згубні традиції москвофільства та вестернізму (символізовані Переяславом і Гадячем), а опертий на “власну ідеологію” активізм (“активна воля”) та революційність: “Хочемо бути не об'єктом, а суб'єктом історії” [5, с. 284–285].

Через рік в іншій програмовій статті “Драгоманов і ми” (1923) Д. Донцов, значною мірою продовжуючи критику М. Драгоманова І. Франком, конкретизує основні культурно-політичні ідеали започаткованого ним мислення, мислення, котре стане архетипом тлумачення дійсності для революційної частини цілого міжвоєнного покоління, передусім – членів УВО й ОУН та вісниківців. Насамперед філософ окреслює три ключові соціалістично-малоросійські концепти драгоманівської ідеології: 1) “признання спасенности московських культурних впливів”, 2) “Україна бореться не з чужою державою, не з пануванням чужої нації, лише з певним політичним режимом (царатом)”, 3) “національно-державні інтереси народу повинні підпорядковуватися класовим інтересам сеї чи іншої верстви” [2, с. 286].

На противагу цій ідеології, котра значною мірою призвела до поразки революції 1917–20-го рр., головний редактор “ЛНВ” пропонує імперативи україноцентричного світогляду. Насамперед він переконаний, що позитивний (“виховуючий”) вплив європейських письменників на українського читача є значно більшим, ніж письменників російських, котрі загалом перетворюють реципієнта на “напіванархіста, напівбуддиста”. А найголовніше, що російська література, за винятком окремих авторів, чинить “національно-шкідливий” вплив на українське (і не лише) суспільство, оскільки просякнута ідеями імперіалізму та шовінізму, які Д. Донцов у дусі тодішньої невиробленої націологічної термінології хибно називає “самозакоханам, нетолерантним до всіх чужинців націоналізмом” (у Пушкіна, Тургенева, Достоевського, Герцена, Белінського та ін.) [2, с. 288]. На відміну від таких знаменитих критиків москвоства, як Мішле, Гюго чи Чаадаєв, українець Драгоманов, який, як вказує мислитель, “був рішучо більше

росіянином, ніж європейцем”, цього негативного впливу московського письменства недобачас.

Віддаючи належне здобуткам М. Драгоманова, зокрема й у політичній сфері, Д. Донцов усе ж чітко доводить, що цей культурний діяч не був “апостолом нової України”, апостолом *Ukraina militans*: “Драгоманов виставив примат соціалізму й космополітизму, вона – примат нації. Він – еволюцію і гуманітаризм, вона – боротьбу і національний егоїзм. Він – російський Схід, вона – латинсько-германський Захід. Він – “палівщину”, вона – мазепинство” [2, с. 292]. У полеміці з ідеологемами М. Драгоманова Д. Донцов висунув низку контрідей, що органічно увійшли у вісниківський світогляд. Це: боротьба за власну “національно-політичну незалежність” (власну національну державу), а не лише за зміну режиму в чужій державі; утвердження окремишньої національної ідентичності України; пріоритет політичних інтересів нації над соціальними інтересами тієї чи іншої верстви [2, с. 289–292].

Ще одним важливим текстом для увиразнення донцовського розуміння суті вісниківства може бути відкритий лист до голови МУРу (Мистецького українського руху) Уласа Самчука від 21 липня 1947 року. Цей лист спровокувала стаття Юрія Косача “Вільна українська література”, уміщена у першому номері МУРівського збірника, котру Д. Донцов сприйняв як відвертий “напад”. Оминаючи тут специфіку та історію цієї суперечки, зосередимося на методологічних моментах, важливих для нашого дослідження. У процесі розгортання в листі полемічного дискурсу головний редактор “Вісника”, маючи певну ретроспективу щодо міжвоєнного двадцятиліття, окреслює низку концептів вісниківства. Насамперед йдеться про активну наступальну позицію націоналістичного часопису, котрий сімнадцять років майже сам послідовно протиставлявся різноманітним “отруйним впливам” в інтелектуально-естетичній сфері, у першу чергу – “вітрові зі Сходу”. Про те, що журнал першим у Галичині “знайомив читача з тими творами Хвильового, Косинки чи Фальківського, за які їх потім розстріляли, в яких, не зважаючи на російську цензуру, бриніла протибольшовицька нотка” [3, с. 295–296].

“Вісник”, наполягає Д. Донцов, утверджував справжні європейську та національну традиції. Традицію “старої християнської Європи” та її авторів (Меріме, Кіплінга, Сервантеса, Шекспіра), а також традиції “старої козацької України” і Шевченка. Натомість поборював новітні традиції “упадочної Європи”, просякнутої соціалізмом, еротоманією, дегенерацією і навіть більшовизмом (як Барбюс), у тому числі – деструктивні традиції Драгоманова, Куліша, Винниченка [3, с. 296–297].

Деміфологізуючи уявні “згубні впливи” вісниківства на українську громаду, мислитель протиставляє цим політичним наліпкам автентичні для часопису концепти: “...“шовінізмом” вони вирішили прозвати невидганий ім патріотизм; “ксенофобією” – оправданий гнів до насильника; “нетерпимістю” – моральний опір розкладовим доктринам; “фанатизмом” – глибоку віру в свою правду; “догматизмом” – аксіоматичність підставових Правд, у які людина чи загал вірять і без якої він розпався би; “реакціонерством” – заперечення віри того “трядучого Хама”, що вже розсівся в багатьох столицях Європи, чекаючи, коли йому приготує шлях

до інших пропаганда колишніх або майбутніх новошляхівців” [3, с. 298]. Так актуалізується редактором безкомпромісна ідейність вісниківства.

Ще одним важливим концептом “Вісника” стає християнізм. Тут Д. Донцов наголошує на фундаментальній шкідливості гуманістичного, антропоцентричного світогляду. Світогляду, на жаль, панівного для Нового часу (від доби Ренесансу), коли “фальшиві пророки поставили в осередку своєї доктрини людину, детронізуючи її Творця, який повинен стояти в центрі всього”. Філософ указує, що за гарними гуманістичними гаслами – співпрацею націй, раціоналізмом, вільнодумством, поступом, емансипацією та ін. – приховується “великих слів велика сила», котра насправді призводить народи до ідеалізації люмпенів, до імперіалізму Бонапарта і Сталіна, до кривавого терору тощо. Так утверджується безбожна людина анархії, що множить квієтизм, боговідступництво, нігілізм. Натомість вісниківська людина – це людина, готова “вірити й діяти” [3, с. 299].

Антропологічним та етичним ідеалами вісниківців стає лицарськість. Йдеться не про тип бездумного хижака (“драпівника”) чи “злочинця”, а про, як наголошує головний редактор, Шевченкових “святих лицарів”, “козаків”. Тому емблема “Вісника” – знаменита голова леопарда, що викликала переляк в “освоєних, приручених і духовно кастрованих моральних драгомановців”, – символізує не безвідповідальну аморальність, а духовність вільної людини провідної верстви. Щоправда, духовність “не здегенерованого 19-го віку, а тих інших віків, коли й інші ще нас боялись і ми себе шанували”. “Це був символ, – підкреслює Д. Донцов, – власне тої нашої “луччої людини”, тих членів провідної верстви, яких Раф. Зборовський називав людьми “прекрасної моральності”, які не були “ні тупоумні”, ні “плути”, лише шляхетні, мудрі і відважні” [3, с. 301].

З цим антропологічним ідеалом безпосередньо пов’язане формулювання естетичного ідеалу в останньому полемічному пункті. Йдеться про протиставлення у “Віснику” як драгоманівській традиції плебейської літератури для плебейської нації, так і новітнім спробам перетворити письменника у безідейного скептика, циніка, світоглядного еклетика, “асоціальну” істоту тощо. Д. Донцов утверджує шевченківський погляд на літературу – як на духовнотворче, “нравственно назидательское” мистецтво, а на письменника як на “духовного провідника”, вільну людину, котра, щоправда, не звільнена “від обов’язків супроти Бога і загалу”. Відповідно до таких настанов Д. Донцов окреслює власну (і водночас вісниківську) герменевтичну позицію стосовно “завдання літератури” в межах двох гасел: “велика нація і велика література”: “Література, як розумів її “Вісник”, повинна була будити “пошану до високих предметів”, “підіймати і плекати високі почуття”. Письменники повинні поклонятися “Музі гніву і любови”, “любови до бідної душі людини, яку гублять з усіх сторін і яку губить вона сама”, і “гніву до того, що губить людину” (Гоголь)”. Отже, література має бути не лише естетично довершеною, вона повинна виховувати. Тому мислителем утверджується ідеал “високого” мистецтва і “великої літератури” для відродження лицарського “духу нашої давнини” в

суспільстві й для формування новітньої еліти, провідної верстви [3, с. 303–304].

Отже, отримуємо цілий комплекс ідей, котрі окреслюють мету, цінності, загалом світогляд вісниківства в інтерпретації Д. Донцова як натхненника цього культурно-історичного явища. Дещо узагальнюючи та редукуючи думки українського мислителя, ці ідеї можна звести до таких концептів: націоцентризм (опертя на національну ідею, формування нової національної ідеології, утвердження власної національної ідентичності, національні інтереси понад класовими), патріотизм, ідейність, волонтаризм (як плекання волі до боротьби за свою національну справу), державництво (національно-політична самостійність як ідеал), соборність, самодостатність (опертя на власні сили), націотворчість (ідея

комплексного національного відродження), революційність (активізм як імператив), європеїзм (українська ідентичність як європейська, орієнтація на культурний Захід), антиімперіалізм (передусім поборення усіх видів російського колоніалізму, національного ренегатства, космополітизму, а також усіх інших шкідливих для національної емансипації ідей), традиціоналізм (орієнтація на “дух нашої давнини”, на культивування справжніх європейських та національних традицій), лицарськість (культ козаків, лицарів, героїв і плекання нової національної еліти), традиціоналістичний естетизм (ідеал “високого мистецтва” і “великої літератури” для формування української провідної верстви, поборення дегенеративного естетизму).

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган О. Ідейно-культурологічний модус вісниківства (До проблеми переосмислення явища). *Наукові записки*. 2006. Вип. 69. С. 21-40.
2. Донцов Д. Драгоманов і ми. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї* : зб. наук. праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина. Дрогобич: Коло, 2009. С. 286-294.
3. Донцов Д. Лист до голови МУРу У. Самчука. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї* : зб. наук. праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина. Дрогобич : Коло, 2009. С.294-307.
4. Донцов Д. Літературна есеїстика. Дрогобич : Відродження, 2009. 688 с.
5. Донцов Д. Наші цілі. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї* : зб. наук. праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина. Дрогобич : Коло, 2009. С. 282-286.
6. Лейтес А., Яшек М. Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури. Десять років української літератури (1917–1927). Київ : ДВУ, 1930. Т. 2. 755 с.
7. Неврлий М. Празька поетична школа. *Записки НТШ. Праці Філологічної секції*. Львів, 1995. Т. ССXXIX. С. 129-140.
8. Рахманний Р. Дмитро Донцов і Микола Хвильовий, 1923–1933 [Текст]. *Україна атомного віку: есеї і статті, 1945–1986* : у 2 т. Торонто : Гомін України, 1988. Т. 2. С. 548–580.
9. Руснак І. Вісниківство у галицькому літературному процесі міжвоєнної доби. *Наукові записки*. 2003. Вип. 50. С. 324-337.

IDEOLOGICAL AND HERMENEUTIC ASPECTS OF THE WORLD OUTLOOK VESTNIKOVETS

Kolkutina V.

National University “Odessa Law Academy”

Western Neo-romanticism is regarded as a national-modern literary trend, firmly entrenched in the knightly, and simultaneously heroic, mystical, artistic tradition of ancient literature, in the works of T. Shevchenko and Lesya Ukrainka. Its philosophical and aesthetic basis is the nationalist world view, the heroic, courageous philosophy of tragic optimism, the philosophy of life as a struggle. The main features of neo-romanticism were: national centrism, subjectivity, voluntarism, heroism, activism, dynamism, religiosity, idealism, occidentalism, irrationalism, belligerence, freedom-loving, bigotry, nobility (perfection) of style and so on.

The nationalist interpretation of the thinker is inherently national, but at the same time it is literary, with a typical experience of the prevalence of coherent-semantic level of cognition and evaluation over the formal-aesthetic. As a result of cognition, the idea is translated from the language of art into the language of national sociology, in search of the natosophic equivalent of the literary phenomenon. Most often, two intentions are at the basis of this equivalent: the search, protection and assertion of one's own national identity and the cultural and political realization of the national idea. At the same time, the esthetic level of a particular literary phenomenon is assessed. Sometimes, however, there is excessive polemism, maximalism and tendentiousness of the essayist. This is noticeable in cases where political intentions dominate hermeneutic laws that not always cause a fair assessment.

In the philosophy of D. Dontsov, we observe a rather elaborate nationalistic aesthetics, the "Shevchenko's aesthetics" as a national theory of beauty in nature and art. The key features of this Shevchenko theory are heroism, nazi creation (the formation of the "spirit" of the nation and its elite), idealism (fundamental anti-materialism), mysticism (divinity, sacralism), vitality (existentiality, vitalism), spiritual creativity (human ennobling), uncompromising, adversarial (literature as a weapon), etc. It was this aesthetics that formed the basis of the hermeneutic method of the Ukrainian thinker. It is a worldview that appreciates the artistic heritage of the artist as an example of nationalistic production.

Key words: hermeneutics, national philosophy, national idea, D. Dontsov, aesthetics, western neo-romanticism.

“ДОРОГА ДО САМОГО СЕБЕ” : РЕЦЕПЦІЯ СПОГАДІВ О. БАСАНЦЯ “ВІДЛУННЯ МИНУЛОГО”**Хом’як Т.***Запорізький національний університет*

sechina_karina@ukr.net

Ключові слова:

жанр, заголовок, концепція, наратор, початок, спогади, фінал.

Стаття присвячена аналізу спогадів О. Басанця “Відлуння минулого”. Звернено увагу на композицію, виокремлено деякі поетикальні особливості, окреслено основну проблематику, порушену в них. Композиційно вони складаються із двох розділів: «Оселі, що зберігали тепло», «Студентство». Написані спогади переважно в хронологічному порядку. Автор відтворює своє життя майже від народження і до першої половини 70-х років століття, осмислюючи себе в часі. Узвичаєні тематичні автобіографічні блоки (дитинство, юність, навчання, професійна і громадська діяльність) у спогадах О. Басанця мають різний обсяг інформаційного наповнення залежно від того, наскільки автор вважає події того чи іншого автобіографічного періоду важливими у своєму становленні. Пошук сенсу буття розгорнутий у напрямку духовного зв’язку поколінь, у бажанні відчуття подиху українського минулого. У підтексті спогадів – проблеми соціальні, морально-етичні, екологічні, культурні.

*Мудрий скарбничий – пам’ять людська.
Вона зберігає часом звичайні собі, нічим не примітні
з першого погляду бувальщини, наче знає:
настане у житті людини час, а може така мить,
що вони оживуть знову, осяються промінням
почуттів
і винагородять її поезію, ім’я якої – спогад
Гр. Тютюнник*

Останнім часом спостерігається поява щоденників, автобіографій, нотаток і записних книжок, мемуарної белетристики тощо. Це пояснюється посиленою увагою до власного минулого, до прагнення неспотвореного і справжнього минулого, до проявлення письменника як непересічної творчої особистості. Мемуарним творам завжди притаманне ретроспективне споглядання, яке здійснюється крізь переосмислення особистості. Мемуари виступають унікальним методом пізнання і самопізнання через спогад. Книг спогадів в українській літературі з’явились друком уже чимало: “Жаль неспіваних мелодій” Олександра Абліцова, “Некролог” Івана Білогуба, “Соло для дівочого голосу” Галини Гордасевич, “Спогади і роздуми на фінішній прямій” Івана Дзюби, “Прожити й розповісти” Анатолія Дімарова, “Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок” Володимира Дрозда, “Спогади” Марії Загірні, “Дороги вольні і невольні”, “Благослови, душе моя, Господа...” Романа Іванчука, “Зустрічі й прощання” Григорія Костюка, “Книга споминів” Михайлини Коцюбинської, “Спогади” Дмитра Павличка, “Найбільше диво – життя” Миколи Руденка, “Лінія життя” Леся Танюка, “Із глибин пам’яті” Віктора Чабаненка та ін. Своєю “нішу” серед них займають і спогади Олександра Басанця “Відлуння минулого”, котрі, як і спогади В. Абліцова та В. Чабаненка, з’явилися друком у 2018 році. Щоправда, останні – посмертно.

Спогади О. Басанця “Відлуння минулого” поки що не стали об’єктом серйозної літературознавчої розмови, тож метою пропонованої розвідки є їх аналіз.

Посиленою увагою до літератури non-fiction зумовлена актуальність дослідження.

Література особистого спогаду об’єднує нефікційні розповіді реально існуючої людини про те, безпосереднім учасником або свідком чого вона була. Аспекти мемуаристики були предметом досліджень О. Галича, Л. Гінзбург, В. Кардіна, О. Мішукова, В. Пустовіт, А. Тартаковського, Т. Томіліної, І. Янської та інших. До проблем автобіографічного письма зверталися О. Галич, Т. Гажа, Ф. Лежен, Г. Маслюченко, Г. Міш, С. Сіверська, А. Цяпа, І. Шайтанов та ін.

Перші розповіді про себе з’явилися ще в часи античності. Саме відтоді беруть початок і відомі на сьогодні жанри спогадової літератури. Т. Черкашина стверджує, що спогади виділилися в окремий жанр мемуарної творчості, і дає його визначення: “сукупність асоціативно-ретроспективних згадок про знайому людину чи певні події з власного життя” [5, с. 304]. І додає, що “автори спогадів не ставлять собі на меті цілісне відтворення образу відомого чи зображених подій, ідеться лише про фрагментарні уривчасті спомини” [5, с. 304]. Теоретичне обґрунтування цей жанр отримав лише в другій половині ХХ століття.

Людині властиво звертатися до минулого через роки. Щось індивідуальне, неповторне уявляється авторові, а згодом і читачеві. Переглядаються стосунки, взаємозв’язки між людьми. Цього принципу дотримується й О. Басанець у написанні спогадів. У них певною мірою витриманий хронологічний принцип. Автор відтворює своє життя майже від народження і до середини 70-х років ХХ століття. У передмові, яка структурно не виділяється, він зауважує: “... говорити неправду не збираюся, намагатимусь зрозуміти тих людей, із якими зводила мене доля. А підтвердженням цього є те, що я народився під знаком Терезів (14 жовтня 1953 року. – Т.Х.)” [1, с. 3]. І запевняє: “... постараюсь бути об’єктивним” [1, с. 3].

Композиційно спогади складаються з двох розділів: “Оселі, що зберігали тепло” та “Студентство”. Другий – із шістдесяти чотирьох мікронovel (чи новел-мініатюр), кожна з яких має назву, співвіднесену зі змістом твору.

Автор спогадів нагадує нам про плинність і незворотність часу та про часову обмеженість фізичного буття людини на землі, а відтак про необхідність раціонального використання часу, відведеного нам долею, розглядає його як великого сатисфактора, котрий виставить свій суворий рахунок кожному.

За Ньютоном, час є абсолютною категорією, а плин часу рівномірний в усьому Всесвіті безвідносно до будь-чого. Цей час називається математичним [6, с. 7]. Однією з фізичних характеристик часу є те, що часовий потік не можна ні зупинити, ані повернути назад. У літературі та філософії плин часу нерідко порівнюють із плином річки. Пригадаймо яскравий приклад про те, що “не можна двічі увійти в одну й ту ж річку” (Геракліт). Фізично людина не може побувати двічі в одному й тому ж часовому вимірі. О. Басанець висловлює подібні погляди на категорію часу як на субстанцію невинну й вічну: “Як швидко лине час!” [1, с. 198], “Швидко летить час” [1, с. 87].

Узвичасні тематичні автобіографічні блоки (дитинство, юність, навчання, робота тощо) – складники розділу “Оселі, що зберігали тепло”. Головним джерелом інформації тут є автобіографічна пам’ять. Однак опорою є й конкретні особисті чи офіційні документи (праці Д. Яворницького, “Січова скарбниця. Легенди та перекази Нижньої Наддніпряниці” В. Чабаненка, книги “З любові і муки...”, “Слово про літературу і письменників Придніпров’я” – про літературне життя Дніпропетровщини), перекази, легенди, розповіді батька, дідуся, бабусі, родичів, частівки, анекдоти і т.п. У розділі “Студентство” джерелом інформації є лише автобіографічна пам’ять. Тому суб’єктивне начало в них є домінантним.

Білоруський дослідник Л. Гаранін стверджував, що “авторське ставлення до матеріалу визначає жанрову належність твору – будуть це щоденникові записи, спогади чи біографія іншої особи, особисті записки, листи чи мемуарна книга на основі свідчень і документів інших осіб” [3, с. 33]. О. Басанець книгу “Відлуння минулого” називає спогадами. У характеристиці образів, побутових моментів автор дотримується принципу достовірності, що є характерним саме для мемуарів або спогадів. Принцип суб’єктивності також свідчить про те, що це спогади. У книзі він проявляється у використанні автором оповіді від першої особи – “я”-нарації (суб’єктивної оповіді). Головний герой і наратор – це одна людина. Відбувається зрощення образів автора і наратора. О. Галич зазначає: “...спогадам обов’язково притаманна суб’єктивність, або особистісне начало” [2, с. 35]. Це, на думку літературознавця, дозволяє створити неповторний образний світ: “Суб’єктивність розкриває перш за все особистість автора спогадів, його світогляд” [2,

с. 35]. Із аналізованих спогадів ми дізнаємося про політичні, історичні, літературні погляди О. Басанця-письменника, про особисті уявлення автора про себе, про свою родину й рідню, про оточення, у якому ріс, виховувався і формувався як особистість. Автор знайомить читача з неординарними людьми, яких довелося зустрічати йому в житті, та відтворює враження, яке вони справили на нього.

Сучасна теорія тексту надає особливого значення початку й фіналу твору як важливих компонентів його поезики: “Початок і фінал називають “рамкою” твору, – це його кордони” [4, с. 849]. В. Ламзіна вважає, що “роль початку відповідальна, адже це запрошення до прочитання, яке може прийняти або не прийняти читач. ... Початок особливо продуманий” [4, с. 850]. Початки мініатюр О. Басанця у спогадах про студентські роки мають чітко виражену основну оповідь, визначають час подій, простір, наявність головного героя, основну життєву ситуацію. Часом подано портретну характеристику героя (“Валера нагадавав Макаренка: тонкі окуляри, вусики, прямий ніс, або Мічуріна: занадто схожа шляпа” [1, с. 135], “Ми були приголомшені, коли невисокий плечистий із світлорусим чубом Генка, який перевівся з французького відділення на наше, українське, через непогашені борги, сповістив, що перед складанням екзамену з філософії потрібно показати 97 законспектованих праць” [1, с. 149], “На російському відділенні навчався Валентин Пучков. Середнього росту, коротко підстрижений. Глибокі залисини в чорному волоссі справляли враження зібраної і підтягнутої людини” [1, с. 151], “Полюбляв сидіти в привабливому читальному залі гуртожитку й старшокурсник Шарапанівський. Ростом він трохи не дотягував до середнього, зате був мовби збитий до купи, не в міру зосереджений. Сам кирпатий, смаглявий, із чорними й акуратно обчиркженими бакенбардами, малоговоркий” [1, с. 167], “Валера був дуже худий. Аж ребрами світив, проте застуджувався нечасто. Микола все під’юджував: «Тобі б у медичному інституті годиться гроші лупити. Живий експонат. Кожен хрящик, кожна кісточка видніється»” [1, с. 173]. Нерідко на початку визначено час подій різними словесними формулами: “На першому курсі” [1, с. 136], “Якось” [1, с. 146, 157, 159], “Зазвичай” [1, с. 171], “В ту суботу” [1, с. 180], “На четвертому курсі” [1, с. 181], “Нерідко” [1, с. 198], “На Першотравень” [1, с. 183], “Років через два після закінчення університету” [1, с. 193], “Двадцятиріччя закінчення університету” [1, с. 195]. Іноді автор вживає вказівку на природний, астрономічний час (“Опівночі” [1, с. 139], “Ввечері” [1, с. 189]). Невизначеність конкретики часу – ознака жанру (спогади). У щоденнику фіксується дата, а спомини тримають у пам’яті лише сутність події та приблизний час її. Спогади мають фрагментарний характер. І. Еренбург говорив, що пам’ять схожа на фари машини, які освітлюють уночі то дерево, то сторожку, то людину. Вони передають найяскравіші події чи якісь життєві епізоди, що залишили в пам’яті глибокий слід.

Зрідка на початку твору акцентовано увагу на характеристиці місця подій, наприклад: “Працювати в читальному залі гуртожитку – одне задоволення. Неонове освітлення, блискучий паркет, легкі поліровані столи, тиша – конспектуй скільки влізе” [1, с. 155], “Тридцять четверту кімнату на другому поверсі відшукати було легко: зі сходинок повертаєш ліворуч, минаєш один поворот, тоді праворуч; якщо прямо підеш, то потрапиш у туалет, а якщо повернеш ліворуч, то першою кімнатою теж ліворуч і буде наша кімната” [1, с. 175].

Описи інтер'єру наявні, але розміщені вони структурно по-різному.

Початок мініатюр-спогадів детально реалізує заголовки, для якого характерний семантичний зв'язок із початком і основним текстом. Назва мініатюри анонсує тему, проблему, життєву ситуацію, реалізуючи заголовок у заголовку, випереджає текст, який тісно пов'язаний із початком. Таке семантичне єднання створює художню цінність мініатюр.

Фінал мініатюр здебільшого є ситуацією завершеної дії, але разом із тим у ній відчутна перспектива для подальшого розвитку подій, які можуть трапитися з героями. Є фінали підкреслено відкриті, і це зрозуміло. Студентські роки, а попереду все життя. Тож у таких фіналах розкривається філософсько-естетична концепція письменника: життя продовжується у своїй нескінченності ситуацій, подій, нових обставин, у яких може опинитися герой. Часом фінал представлений емоційно насиченими авторськими висновками: “Справа в тому, що він народився одного числа й місяця, а записали іншого. З того все й почалося” [1, с. 198], “Ой, нелегкий шлях у журналістиці!” [1, с. 173], “Мав-таки рацію Семенюк: Володимир Буряк був талановитим прозаїком!” [1, с. 163]. Іноді ці висновки поєднано із сьогоденням, у них автор додає інформацію про відому йому подальшу долю героїв: “Через багато років я дізнався, що Михайло Погрібний викладає в Петриківському ПТУ й інтенсивно друкується в районній газеті, а поруч, у селищі Ювілейному (нині Слобожанському), у середній школі №1, вчить дітей Анатолій Худокон і публікує замітки й новелети в періодичній пресі” [1, с. 190]. У мініатюрах, з яких складається розділ “Студентство”, “початок” і “фінал” виступають опорними рамковими компонентами, виразно перегукуючись із заголовками й реалізуючись у своїй оповідній інформації.

Важливу роль у розкритті головної думки автора спогадів у розділі “Студентство”, заголовків міні-новел, рамкових компонентів твору відіграють “початок” і “фінал”, які тут оригінальні та функційно вагомі як жанрові елементи. Мініатюри відзначаються глибиною побутових і психологічних спостережень, виразністю характерів героїв (реальних осіб, з якими О. Басанець провів свої студентські роки), точністю життєвих ситуацій, “екземпльовані” за своїм характером, тобто

наповнені життєвими прикладами, вихопленими з широкого потоку дійсності.

Поетика назв тут надзвичайно різноманітна, виражена авторською позицією. Здебільшого заголовки мають метафоричний характер (“Слово не горобець”, “Все тече, все змінюється”, “Сон у руку”, “З легкої руки”, “Ситий голодному не товариш”).

Організація та розташування матеріалу в спогадах особливі: перед автором спочатку виникає проблема, а тоді вже побут. І якщо він включає побут в оповідь, то не сам по собі, а передусім як засіб для доказовості своєї концепції.

Спогади О. Басанця цінні й тим, що перед читачем з'являються і образи багатьох письменників: Олександра Завгороднього, Івана та Юрія Кібців, Анатолія Шкляра, Миколи Семенюка, Юрія Кириченка (останні двоє – однокурсники автора спогадів). Окремі з них автор змальовує лише штрихами, а деяким дає цілісну характеристику. О. Басанець продемонстрував уміння бути надзвичайно влучним, ліричним словом відновити в пам'яті зустрічі, бесіди, події, змусити читача співпереживати. Його мовлення насичене народними прислів'ями та приказками (“Хоч би гірше, аби інше” [1, с. 96], “Не зливаючи воду, не випустити рибу” [1, с. 134], “Як корова язиком злизала” [1, с. 151] тощо), цитуванням творів відомих письменників (“Не треба думати мізерно, – писала Ліна Костенко” [1, с. 134], “Мимоволі пригадується поезія Ліни Костенко: “І не боюсь донощика в трактирі, / Бо все кажу у вічі королю” [1, с. 133], “Где нет печалей и забот, он сам себе беду найдет” (Роберт Бернс) [1, с. 126] і т. ін.).

Згадуючи студентські роки, О. Басанець апелює і до прізвищ однокурсників. Оскільки ми з Олександром Михайловичем були однокурсниками, дозволю собі їх розшифрувати: Матюха – Віктор Матвеев, Карлуха – Олександр Мірошніченко, Кирило – Юрій Кириченко, Сонечко – Тамара Алексєєва (я). Про мене автор спогадів згадує в мініатюрах “Все не так складно”, “Слідами пригод”. Хочу зауважити певні неточності (звідси – проблема неоднакового сприйняття тексту читачем “стороннім” та обзіраним із реальними подіями): сестру нашого куратора Нінелі Іванівни Заверталюк звати Олена, а не Юлія [1, с. 188]; була інша бібліотекарка на ім'я Юлія, але я не пригадаю нині її по батькові; моя мама жила в однокімнатній, а не двокімнатній квартирі [1, с. 193]. Та це, звичайно, дрібниці.

Спогади не відновлюють зв'язку всіх подій, а вихоплюють тільки найяскравіші, які залишили глибокий слід. Певна, що кожен із однокурсників писав би про своє, і не так уже й багато було б точок дотику.

Зі спогадів О. Басанця постають літературні портрети батька, матері, сестри, двоюрідних братів і сестер, тіток та ін. Специфікою літературного портретування реальних осіб є вміння дати кожному лаконічну, але водночас точну, хоча й суб'єктивну, характеристику.

Особливістю “Відлуння минулого” О. Басанця є той факт, що він пише не лише про те, що сам особисто бачив чи чув від когось, хто був учасником чи свідком подій, котрі відбувалися в добу, яка є предметом спогадів. Досить часто автор вносить у власні спогади згадки про почуте від когось, що стосувалося минулого.

Чільне місце відведено мовному питанню. Наголошено, що “звинувачення в українському буржуазному націоналізмі начебто витали в повітрі. І щоб звинуватити когось у найбільших гріхах, тій людині кидали цей політичний штамп, значення якого ніхто до пуття не збагнув і не прагнув утямити” [1, с. 101]. Апелює автор спогадів до відомих постатей у тогочасному культурному житті: “Прикро, що найбільше це словосполучення тулив академік О. Білецький у підручнику з української літератури для восьмого класу до Пантелеймона Куліша, літератора, котрий все життя змінював свої політичні погляди. Та й сам автор підручника, росіянин за походженням, теж, якщо вірити офіційним документам, виявився українським буржуазним націоналістом. Та ще в Остапа Вишні чимало було ідеологічних фейлетонів, написаних на замовлення або для самозахисту, це згадане вище звинувачення часто приклеювалось до історичних постатей, зображених у карикатурних формах. А за що ж Ви, Павле Михайловичу, “десятирічку” відсиділи?” [1, с. 102]. Порушує О. Басанець і проблему написання назви рідного села (Котовка - Котівка). До вирішення її він підходить і як філолог, і як небайдужий громадянин.

Зі спогадів вимальовується уся біографія автора, особливо його професійний шлях, починаючи із навчання в школі, на філологічному факультеті Дніпропетровського університету, а далі – учителювання (за направленням в Апостолово Дніпропетровської області), був директором школи в Бузівці Магдалинівського району – усього пропрацював “директором школи 27 років” [1, с. 132].

Важливе місце займають спогади, пов’язані зі становленням автора як філолога, як письменника. Згадуючи Ліду Солдатенко, родичку, зауважує, що та на вступних іспитах отримала трійку з російської літератури (вступала на російське відділення філологічного факультету), не змігши відповісти на питання, у якому костюмі Чичиков приїхав перший раз у село, О. Басанець робить серйозний висновок: “Цей випадок я запам’ятав і усвідомив, що в справжній художній літературі деталь має важливе значення. Викладаючи українську літературу, я прискіпливо підходжу до знання учнями тексту і сам тепер часто «валю», коли учень або не читав, або прочитав хрестоматійний чи інтернетний варіант, «чіпляючись» до художніх деталей чи подробиць. Мої вихованці це знають, ретельно читають тексти, а хто цього не робить, то на високий бал не розраховує. Зустрічаючись із випускниками, чую найперші

спогади про те, як я присікувався. З того часу вони подружили з художньою літературою” [1, с. 106].

О. Басанець зауважує, що любов до художнього слова йому прищепила вчителька початкових класів Галина Опанасівна Сабадир. Її уроки заклали основи становлення автора спогадів і як учителя, і як письменника. Уже з висоти власного мудрого досвіду він пише: “Як учитель за покликанням наважуюсь повчати: «Хай із неба каміння падає, а ти роби свою справу!» або «Вмирати зібрався, а жито сій»” [1, с. 134].

У людей свого вікового цензу О. Басанець спогадами викликати не мало асоціацій, митей власних згадок за принципом “а у нас...”. Часом вони збагатяться, але будуть і розбіжності. Показовими в цьому плані є шкільні роки. Автор констатує: “Поліття ми вважали найважчою працею” [1, с. 95]. Він згадує про поліття соняшнику, кукурудзи, а я згадую – буряків. Географічно це одна область – Дніпропетровська, а райони різні: Магдалинівський, Софіївський. Праця ця дуже тяжка. Для нас вона нетривалою була, а як дорослим? “На роботу з’являлися або совісні, або боязкі (я зараховую себе до першої категорії). Позитивним у цьому процесі було те, що для дітей готували обід: борщ і кашу з м’ясом”, – згадує О. Басанець [1, с. 95]. “Пригадую, у нас з’являлись на ці відпрацювання, т.зв. «трудоий десант», усі. Обіди нам не готували. Ми брали із собою скромні «тормозки» з їжею, а ось воду підвозили в бочці”. І цей ряд “паралельних” спогадів можна продовжувати.

Спогадам О. Басанця притаманний огляд подій у ретроспективі. Вони переважно оцінюють минуле з точки зору минулого, тобто передано події часу синхронно за деякими винятками. Якісна своєрідність спогадів Олександра Басанця полягає в тому, що подані в них події й факти пройшли через його серце і свідомість – очевидця чи співучасника згаданого. Аналізовані спогади марковані багатоаспектним синтезом нашої сучасності, органічним сплавом її найактуальніших проблем, які прозирають через долю окремо взятого роду.

Вони приваблюють вираженням потужної енергетики автора, жвавістю, дотепністю й художністю викладу, інтригують перипетіями описуваних подій; засвідчують, що О. Басанцеві підвладна таїна художнього слова. Книга “Відлуння минулого” стала своєрідною панорамою часу в особистісному освітленні, розмовою автора з нащадками від імені свого покоління. А ще – своєрідним “пам’ятником” тим, кого вже немає серед живих. “Проходять дні, відходять у вічність друзі”, – писав Євген Маланюк. Уже в паралельних світах і дехто з наших однокурсників. Із тих, про кого йдеться в книзі, – наш “батько”, як ми його називали, незмінний староста Валерій Кривко, Микола Василенко, Юрій Кириченко.

Спогади О. Басанця – це як дорога до себе, чесна розмова із собою й зі світом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басанець О. М. Відлуння минулого. Дніпро : Крос-принт, 2018. 202 с.
2. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи. Луганськ : Знання, 2001. 246 с.
3. Гаранин Л. Я. Мемуарный жанр советской литературы: историко-теоретический очерк. Минск : Наука и техника, 1986. 223 с.
4. Ламзина А. В. Рама произведения. *Литературная энциклопедия терминов и понятий*. Москва: НПК "Интелвак", 2001. С. 848–853.
5. Черкашина Т. Ю. Формування жанрів спогадової літератури. *Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського. Філологічні науки*. Миколаїв : Миколаївський держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. Вип. 4. 11(90). 2013. С. 302–307.
6. Чернин А. Д. Физика времени. Москва : Наука, 1987. 224 с.

**“THE ROAD TO HIMSELF” : RECEPTION OF MEMOIRS
“THE ECHOING OF THE PAST” BY O. BASANETS**

Khomyak T.

Zaporizhzhia National University

The article reviews the memoirs of O. Basanets – a teacher, writer, member of the National Union of Writers of Ukraine, published in 2018. They consist of two sections: “Houses that have kept warm”, “Student”. Memoirs are written predominantly in chronological order. The author recreates his life almost from birth to the first half of the 70's of the century, realizing himself in time. The established thematic autobiographical blocks (childhood, youth, education, professional and social activity) in the memoirs of O. Basanets have a different amount of informational content depending on how author considers the events of an autobiographical period important in their formation. The search for the meaning of being is expanded in the direction of the spiritual connection of generations, in the desire to feel the breath of the Ukrainian past. In the context of memories – the problems of social, moral, ethical, environmental and cultural.

In the section “Houses that have saved heat” tells about the genealogy of the writer, in particular about parents, his childhood – an ancestral tree with fairly jagged branches. Time settings often change, and the author reports on the future fate of one or another person. Attention to the “beginning” and “finals” of minivans in the section “Student”, on the poetics of titles “Beginning” and “finale” act as framework components, clearly correspond to the headlines, realized in its narrative information. At the beginning and end of the work (micronoves of the second section of memoirs) the attention is focused on them, they are called a “frame” work. It is noted that the beginning of the miniatures of O. Basants in the memoirs about the student years have a clearly expressed main narrative, determine the time of events, space, the presence of the protagonist, the basic life situation. Sometimes a portrait characterization of the hero is given. The poetics of the name in the memoirs are extremely diverse, expressed by the author's position. For the most part, the titles have a metaphorical, or even aphoristic character.

From memories we learn about the political historical and literary views of O. Basanets – the writer, about the author's personal representations about himself, about his family and his family, about the environment in which he grew up, was brought up and formed as a person. The author shows the reader the extraordinary people who had to meet him in his life, and reproduces the impression that they made on him. The main sources of information of O. Basants are autobiographical memory, reliance on specific personal and official documents, folklore sources. In the memoirs of the second section only autobiographical memory.

Memories do not restore the connection of all events, but educate only the brightest, which left a deep impression.

The images created in the memoir text affect the expressiveness and emotionality. Some of them the author draws only strokes, but some give a holistic description. O. Basanets can remarkably remember the meetings, conversations, events, and make the reader experience the most exciting moments. Each word, sentences bear their semantic load, specific information that is expressed figuratively with the active use of sentences, proverbs.

Memoirs testify that O. Basants is the subject of a mysterious artistic word. The author emerges from them as a fully educated, intelligent man, an expert in Ukrainian culture, the history of his own country, to which the fate of Ukraine has always been hurt.

Key words: genre, title, concept, narrator, beginning, memories, finale.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.1'38:070(477)“2016/2018”

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2019-1-06>

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АМПЛІФІКАЦІЇ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Горобець І.

Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського

innahorobets@ukr.net

Ключові слова:

ампліфікація, стилістична фігура, контекстуальна синонімія, експресивність, мова сучасної української преси.

У статті розглянуто ампліфікацію як одну з основних стилістичних фігур, що базується на посиленні думки шляхом нагромадження синонімічних висловлень. З'ясовано специфіку вживання ампліфікації у мові сучасної української преси, проаналізовано функції ампліфікації. Зосереджено увагу на семантико-синтаксичній структурі ампліфікації як однієї з основних фігур повтору.

Ампліфікація як один із дієвих мовно-виражальних засобів стилістичного синтаксису неодноразово поставала об'єктом наукового пошуку вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Та все ж поза увагою дослідників залишилися питання про функціональні особливості цієї фігури в текстах публіцистичного стилю.

З огляду на активізацію ампліфікації на шпальтах газетної періодики вивчення її функційних особливостей у мові сучасних українських газет перебуває на часі.

У сучасному українському мовознавстві специфіку функціонування ампліфікації простежено на матеріалі окремих художніх текстів [7; 1; 3; 8; 10]. Л. Пришляк розглядає ампліфікацію як одну із стилістичних фігур з повтором у поезії. Н. Бербер, Л. Савченко, Х. Федоришин, О. Кушлик досліджують функціонування цієї фігури у художній прозі. Зокрема Н. Бербер здійснює функційно-семантичний аналіз стилістичної фігури ампліфікації у контекстах із поетонічними компонентами, Л. Савченко описує її як основний стилістичний прийом художньої мови, Х. Федоришин і О. Кушлик досліджують ампліфікацію як стилістичний засіб увиразнення градаційних відношень.

Мета статті - дослідити семантико-синтаксичні особливості ампліфікації як стилістичної фігури на матеріалі текстів сучасної української газетної періодики. Зазначена мета потребує розв'язання таких **завдань**: схарактеризувати ампліфікацію як стилістичну фігуру, розглянути дефініцію цього терміна в різноманітних лінгвістичних джерелах; дослідити особливості вживання ампліфікації журналістами та визначити її основні функції у газетній періодиці, з'ясувати семантико-синтаксичну структуру ампліфікації як однієї з основних фігур повтору.

Мова сучасних українських газет спрямована на досягнення прагматичної мети – переконання, повідомлення, концентрації уваги, емоційності, оцінності. Як слушно зауважує І. Завальнюк, мова преси “відображає всі процеси, які заторкують на певному етапі національну мову загалом. Це передусім поширення розмовної стихії, поглиблення явищ експресії й оцінності, збільшення впливу

особистісного чинника тощо” [5, с. 8]. Одним із яскравих засобів посилення авторського впливу на сприймання конкретної фрази чи вислову є ампліфікація – стилістична фігура, яка “використовується для підсилення виразності мови; з цією метою нанизуються синоніми, інтонаційно однотипні речення, використовуються повтори” [4, с. 14]. У словнику літературознавчих термінів ампліфікацію вилучено як “стилістичний прийом у художній літературі для підсилення характеристики, доповнення і збагачення думки за допомогою нагромадження однорідних мовних засобів – синонімів, епітетів, порівнянь, антонімічних протиставлень тощо” [6, с. 32]. У словнику тропів і стилістичних фігур ампліфікацію визначено як “стилістичний прийом, який полягає у насиченні думки синонімами, епітетами, однорідними членами речення, повторами синтаксичних конструкцій, риторичних фігур тощо” [9, с. 15]. Указано, що ампліфікація сприяє посиленню виразності та експресивності мовлення.

Автори досягають вершини емоційності, експресивності шляхом нанизування ампліфікованих іменників, демонструючи вагому значущість названого об'єкта. Напр.: *Мегаліт – великий камінь, суцільна брила...* (Літературна Україна, 26.01.2017, с. 15); *А на них [людських цінностях – І. Г.] якраз і трунтуються професійне навчання – як прикладне втілення милосердя, людяності...* (Освіта, 5.09.2016, с. 12); *Скільки героїв торували шлях до свободи своїми долями, своєю кров'ю, своїм життям!* (Літературна Україна, 18.05.2017, с. 11); *Тоді причину кожного збою, кожної проблеми, кожного ексцесу зацікавлені в просуванні реформи журналісти, активісти, громадські організації можуть самі відстежити, показати, проговорити і, врешті-решт, запропонувати вихід* (Дзеркало тижня, 17–23.09.2016, с. 3). У поданих реченнях спостерігаємо наявність тотожних лексичних повторів займенників *свій* і *кожен*, які посилюють значення ампліфікованих додатків. Ампліфіковані однорідні присудки *відстежити, показати, проговорити, запропонувати* надають реченню переконливості, ілюструють упевненість мовця у висловленому.

За допомогою ампліфікації іменників автори газетних публікацій характеризують квантитативні або атрибутивні особливості дій та предметів. Напр.: *Два вибухи поспіль на Чорнобильській електростанції 26 квітня 1986 року струсували всю будівлю, струсували Україну, струсували планету Земля* (Вінницька газета, 15.12.2017, с. 2); *Без сумніву, знання необхідні, але лише знання з уміннями – це є справжня освіта, про яку всі мріють для своїх дітей* (Освіта України, 16.10.2017, с. 12); *Я сподіваюсь, що ваше суспільство буде досить відкрите, сильне і готове до розмови, навіть до найнеприємнішої розмови, щоб подолати труднощі об'єднання* (Голос України, 14.02.2018, с. 9).

Додатковим потужним засобом збільшення експресивності ампліфікованих додатків є парцеляція. Як зазначає І. Завальнюк, “парцельовані додатки вживають переважно для уточнення чи розкриття змістового боку базової частини розкріпленої конструкції, тобто вони виконують функцію експресивного повідомлення” [5, с. 298]. Зрідка журналісти застосовують ще й графічне виділення – написання ампліфікованих іменників з великої літери. Напр.: *Я продовжую читати, бачу образ молодої жінки, відчую її Силу. Її Віру. Ї невимовну Любов* (Літературна Україна, 18.05.2017, с. 11); *Не знаю, який там відсоток твоєї праці і чи ви самі знаєте це, але твоя Настя впевнено торує власну стежку у професію. У Творчість. У Життя* (Вінницька газета, 22.12.2017, с. 4).

В автобіографічних текстах, розміщених на газетних шпальтах, за допомогою ампліфікації увиразнюють думки авторів, відтворюють стан їхньої душі на момент мовлення, ілюструють динаміку мисленневих процесів тощо. Напр., у реченнях *Тепер мене не дивувало, чому він опинився в «ополченні». Тепер було зрозуміло, чому я марно шукала його в соцмережах. Тепер я знала все* (Дзеркало тижня, 20-26.08.2016, с. 2); *Читаю рядки Катерини Мандрик, читаю і... зупиняюся. Мені боляче. Продовжую читати і... знову те саме. Я вкотре роблю перерву, я відчую біль, тяжко на серці, мене охоплює лють!* (Літературна Україна, 18.05.2017, с. 11) увагу зосереджено на ампліфікованих предикативних частинах складних речень, що дає змогу авторам яскравіше виразити своє ставлення до навколишньої дійсності. Нагромадження контекстуальних синонімічних дієслів з метафоричним переосмисленням їхніх значень використовують для надання описаним діям більшої значущості. “Найбільш визначальним чинником контекстуальної синонімії, на думку Х. Федоришин та О. Кушлик, є семантична подібність таких одиниць, яка виникає на основі взаємозв'язку з тим чи тим поняттям – його усім обсягом чи деякими з лексико-семантичних варіантів” [11, с. 183]. Пор.: *Ось такий собі несподіваний погляд його очей, його розуму, його небуденного таланту, яким він прорізає товщу століть, пронизує щільні, спресовані сувої часу – щоб зафіксувати, освітити, до певної міри оживити – матеріалізувати якусь історичну миттєвість...* (Літературна Україна, 09.02.2017, с. 12); *А в мене – навіпаки, аж трусяться, вібрують* [учні хочуть вчитися – І. Г.] (Освіта, 5.09.2016, с. 8).

У публіцистичних текстах ампліфікація утворюється також шляхом нанизування складених іменних присудків і означень, виражених прикметниками. Напр.: *Отже й кожен звук-літера нашої мови також священна, божественна, божиста* (Літературна Україна, 12.01.2017, с. 6). Журналісти у такий спосіб активізують увагу читача, наголошують на темі висловлення, зокрема на значущості української мови для збереження національної самобутності. Пор.: *Так у Володимира й народилася мрія – нести рідну мову в люди, збагачувати, оберігати, не зраджувати, бо саме ця материнська, калинова, співоча мова була в родині Гнатюків з діда-прадіда* (Літературна Україна, 23.03.2017, с. 7). Подібна ампліфікація в текстах українських газет виконує оцінну прагматичну функцію. Пор.: *Камінь цей священний, намолений, і текст роману теж намолений* (Літературна Україна, 26.01.2017, с. 15); *Важко стало, особливо носіям українського духу. І не лише українського, а й всепланетарного, із гуманним обличчям добра і правди* (Літературна Україна, 23.02.2017, с. 15).

Ампліфікація однорідних обставин часу, місця, мети та ін. употужнює обставинні характеристики дії, явища. Пор.: у реченні *Мені надзвичайно приємно перебувати сьогодні поряд з вами – з тими, хто щоденно, щохвилини, незважаючи на загрозу життю, рятує інших людей, майно, реагує на пожежі, надзвичайні ситуації* (Вінницька газета, 22.09.2017, с. 2) за допомогою ампліфікації увагу зосереджено на роздумах про важливі для людського життя і здоров'я дії рятувальників, їхню готовність допомагати в будь-яку мить.

Нерідко натрапляємо на реченнєві контексти у яких активізовано кілька рядів ампліфікацій водночас, що стилістично увиразнює виклад загалом. Пор.: у реченні *Ви прийшли до влади тому, що ми, нинішні, ще живі і вже упокоєні політв'язні, не мовчали тоді, боролися, збурювали суспільство, свідомо йшли на катування, на муки, на смерть* (Літературна Україна, 18.05.2017, с. 3) наявні 3 ампліфікаційні ряди: 1) *нинішні, ще живі і вже упокоєні* – повтор антонімічних означень у цьому контексті містить вказівку на те, що кожний учасник руху виборів утворення незалежної української держави; 2) *не мовчали тоді, боролися, збурювали суспільство, свідомо йшли* – нанизування однорідних присудків употужнює суспільну значущість діяльності борців за незалежність; 3) *на катування, на муки, на смерть* – нанизування однорідних додатків із поступовим підсиленням семантики сконцентровує увагу на винятковій рішучості та однастайності виконавців дій. Як зазначає Л. Пришляк, “ампліфікація, побудована на повторі однорідних членів речення, розгортає зміст твору, увиразнює та підкреслює головну думку” [7, с. 149]. Така кількість повторів у реченні сприяє посиленню ролі кожного слова, а також засвідчує надміру неспокійний емоційний стан мовця.

Висновки. Ампліфікація у мові досліджуваних газетних текстів є яскравою стилістичною фігурою, активізованою останнім часом, яку вживають здебільшого для підсилення, доповнення і збагачення думки висловленого шляхом нагромадження синонімів, антонімічних протиставлень тощо.

Найпоширенішими у текстах українських періодичних видань є ампліфікації, утворені за допомогою нанизання однорідних додатків. Журналісти влучно відтворюють емоційне тло описуваного явища чи події шляхом нанизання

однотипних іменників. Ампліфікація виконує експресивну, оцінну функції, є засобом переконання і привернення уваги читача. Перспективним є подальше дослідження стилістичних фігур повтору в мові українських газетних видань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бербер Н. Стилістичний синтаксис прози Марії Матіос: ампліфікація поетонімів. *Південний архів. Філологічні науки*. Херсон, 2017. Вип. 71. С. 12–15.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
3. Гринишин У. Експресивно-прагматичний потенціал ампліфікованих конструкцій з апосіопезою. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2013. С. 80–88 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_13
4. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 223 с.
5. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця: Нова Книга, 2009. 400 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ "Академія", 2006. 752 с.
7. Пришляк Л. Б. Повтор як засіб експресивного синтаксису поетичного мовлення 60-х років XX століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2002. 212 с.
8. Савченко Л. Ампліфікація як основний стилістичний прийом художньої мови Уласа Самчука (на матеріалі роману "Темнота"). *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Мовознавство*. Тернопіль : ТНПУ, 2005. Вип. 1 (13). С. 218–227.
9. Словник тропів і стилістичних фігур / за ред. В. Ф. Святовець. Київ : ВЦ "Академія", 2011. 176 с.
10. Федоришин Х., Кушлик О. Ампліфікація як засіб увиразнення градаційних відношень у стилістичному синтаксисі прозових творів Івана Франка (на матеріалі оповідання «Хома з серцем і Хома без серця»). *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. Дрогобич, 2016. Вип. 38. С. 179–188.

SEMANTIC-SYNTACTIC FEATURES OF AMPLIFICATION AS A STYLISTIC FIGURE IN MODERN UKRAINIAN PRESS

Horobets I.

Vinnitsa Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

The article deals with amplification as one of the main stylistic figures, based on the strengthening of thought by the accumulation of synonymous statements. The cases of use of amplification in the language of the modern Ukrainian press are outlined. An analysis of the amplification functions is carried out. The attention is focused on the semantic-syntactic structure of amplification as one of the main figures of the repetition.

At the present stage of the development of linguistic science amplification's functional features in the texts of journalistic style have not been investigated. However, due to the extraordinary and brightness of the amplification in modern Ukrainian press, full research of this stylistic figure will be useful in studying the features and functions of repetition of the newspaper texts.

Article purpose is to investigate various kinds of the semantic-stylistic features of amplification as a stylistic figure in modern Ukrainian press. Achievement of the purpose demands the decision of following problems: to characterize the amplification as a stylistic figure in the language of the modern Ukrainian press; to analyze definitions of amplification in various linguistic papers; to study the peculiarities of using amplification by journalists and to determine its main functions in press, to find out the semantic-stylistic structure of amplification as one of the main figures of the repetition.

Research conclusions: The amplification in the analyzed newspaper texts is a rare, but bright stylistic figure. The amplification repetition, mainly, is used to amplify, supplement and enrich the thought expressed by the accumulation of synonyms, homogeneous members of the sentence, antonymic oppositions, etc. The most widespread in the texts of Ukrainian periodicals are the amplified repetitions of homogeneous objects, by which journalists accurately express the emotional background of the described phenomenon or event by naming the same type nouns. The amplification performs expressive, evaluative functions, is a means of persuasion and attraction of the reader's attention. Prospect of the further scientific researches is seen in complete research of stylistic figures of the repetition in newspaper texts.

Key words: amplification, stylistic figure, contextual synonymy, expressiveness, the language of modern Ukrainian press.

ФУНКЦІЇ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ ОСТАПА ВИШНІ

Губарева Г., Калашник Ю.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

hubareva@karazin.ua, yulia.kalashnyk@karazin.ua

Ключові слова:

номінативне речення, стилістичні функції, оповідна манера, ампліфікація, парцеляція.

У статті розглянуто номінативні речення в їх функційних виявах у творах Остапа Вишні. Визначено текстотвірні функції цих синтаксичних конструкцій, що залежать від форм оповідності. Простежено роль номінативних конструкцій в оформленні різних композиційних частин творів. Схарактеризовано участь називних речень у творенні комічного й ліричного струменів оповіді, що зумовлено настановами на відтворення колориту живомовності. Розглянуто стилістичні фігури, що ґрунтуються на введінні до тексту номінативних речень.

Номінативні речення мають своєрідну граматичну природу, яка зумовлює їхні функційні властивості.

Ще 1947 року вийшла друком синтаксична праця Юрія Шевельова “До генези називного речення” (перевидана 2012 року Харківським історико-філологічним товариством із назвою “До питання про генезу й природу називних речень”, що була вказана при самому тексті, а не на палітурці [12]), на підставі якої, як відомо, Український Вільний Університет у Мюнхені надав йому докторський ступінь. Це перша в українському мовознавстві ґрунтовна розвідка з історії та функціонування називних речень [4, с. 16]. У монографії автор докладно розглядає історію вивчення називних речень (саме такому термінові Ю. Шевельов віддає перевагу), аналізує стан розроблення цього питання в зарубіжному та українському мовознавстві. Науковець з'ясує причини й механізми появи таких синтаксичних конструкцій в усній та писемній мові. Говорячи про походження цих односкладних структур, пристає до думки тих науковців, хто виводить генезу називних речень із живого мовлення, й обґрунтовує її численними прикладами з творів української літератури XIX–XX століть: “Ми певні, що коріння називного речення, яка б не була його основна функція сьогодні, треба шукати не в писаній тільки мові, а насамперед в усній, живій” [12, с. 55]. Разом із тим, Ю. Шевельов зауважує, що “накопичення ізольованих називних речень – риса пізніша і, мабуть, справді розвинена в писаній мові, а не усній” [12, с. 57].

У сучасній лінгвістиці номінативні речення продовжують активно вивчати: їх семантику й функції розглянуто в статтях таких дослідників, як Т. Давиденко, І. Житар [3], В. Ковтун [5], Н. Мартянова [8], Н. Рудницька [9], І. Ходикіна [11], а також дисертаційній роботі І. Сушинської [10] та ін.; З. Коржак висвітлює способи вираження предикативності в семантичній структурі номінативних речень [6].

Дослідження синтаксичної організації творів письменників є важливими для визначення повного спектра ідіостильових рис. У цьому зв'язку науковий інтерес становлять твори одного із зачинателів і найвизначніших представників української сатирично-гумористичної літератури Остапа Вишні. Його твори вирізняються особливим типом

оповідача, з різним ступенем дистанціювання від автора в різних жанрах. Розгляд номінативних речень як одного зі структурних елементів організації оповіді в малій прозі письменника для встановлення їхнього функційного навантаження видається актуальним, що зумовлено водночас і недостатнім вивченням синтаксичних засобів творення комічного в мовознавстві.

Предметом нашого дослідження є функції номінативних речень у творах Остапа Вишні. Мета – виявлення особливостей уживання цих конструкцій. Завдання полягають у визначенні структурних, смислових, функційних рис цих конструкцій у різножанровій прозі письменника, з'ясуванні їхньої ролі у творенні комічного.

Для творчості Остапа Вишні характерним є жанрове різноманіття. Літературознавець Іван Дузь, окреслюючи жанровий діапазон творів письменника, називає фейлетон, памфлет, музичний гротеск, музичну комедію, гумореску-нарис, усмішку-жарт, усмішку-оповідання, усмішку-статтю, рецензію [2]. Жанрова своєрідність малих форм виявляється і в оповідній манері, яка певною мірою зумовлює специфіку синтаксичної організації творів. Як зауважують дослідники, оповідь усмішок Остапа Вишні, завжди звернена до уважного слухача, імітує ситуацію безпосередньої розмови з ним [7]. Ефект присутності досягається за допомогою різних мовних засобів, зокрема синтаксичних.

Як показує аналіз, номінативні речення досить активно функціонують у текстах Остапа Вишні, який уживає різні за значенням конструкції цього структурного типу, зокрема:

– буттеві, що передають стан довкілля (*Ранок. Морозець* [1, с. 219]), опис тварин (*Чудесна пташка. Сиренька, з чорненькими на пір'ячку крапочками. Мініатюрна курочка* [1, с. 263]; *Мертва стойка!* [1, с. 224] та ін.) або характеристику предметів, людей (*Таємнича баба...* [1, с. 149]), оточення (*Крик, шум, гам* [1, с. 240]); *Чистота, порядок, лагідність* [1, с. 300];

– вказівні, напр.: *А ота балка* [1, с. 191]; *От травиця* [1, с. 113];

– емоційно-оцінні: *Ох і каша! Ох і каша!* [1, с. 341]; *Ну, який собака! Не собака, а Едісон!* [1, с. 231]; *Ах, незабутні хвилини* [1, с. 188] та ін.;

– спонукальні, напр.: *Документи?!* [1, с. 299].

За нашими спостереженнями, кількісно переважають буттєві (екзистенційні) речення. Слід відзначити те, що номінативні речення у творах Остапа Вишні часто подаються в окремому абзаці, що становить одну з особливостей структурування ним надфразних одиниць.

Автор використовує стислість і водночас смислову місткість номінативних речень в оформленні різних композиційних частин творів. Так, називний теми вживається в зав'язці деяких творів, зокрема в гуморесці “Ох, і лікували нас...”: **1921 рік...** [1, с. 65] або в портретному нарисі “Вій”, присвяченому талановитому художнику: **Петрицький!** Його не можна не знати [1, с. 118].

Номінативним реченням, з якого розгортається тема, починається фейлетон “Антанта (Науковий вислід)”: **АНТАНТА.** Скажіть, хто не чув цього слова? [1, с. 35]. Письменник варіює пунктуаційне оформлення цього речення, завершуючи його в повторях трьома крапками: *Антанта... Антанта...* [1, с. 35] – для створення ефекту надокучливості, нав'язливості.

Уведення номінативного речення з вигуком *ну* на початку усмішки “Море (Дещо з природознавства)” задає жартівливий тон подальшого викладу:

Ну, море!

В данім разі – Чорне море, тобто таке море, що чорне.

Не Біле, а Чорне море...

Це, значить, отакезна ніби яма, велика-велика, – вщерть налита солоною водою... [1, с. 104].

Номінативні конструкції подекуди оформляють композиційні переходи, фіксуючи етапи розгортання сюжету, зокрема в гумористичному плані. Наприклад, це можна простежити в гуморесці “Понад туманами (Перша аероподорож)”: *І обережненько до товариша, що по вас заїхав: – Туман... Може, не полетить? [1, с. 121], Аеродром...* [1, с. 121], *Кабіна...* [1, с. 122].

Письменник нерідко використовує номінативні речення в розв'язці творів для певного ритмічного завершення викладу: **Останній акорд!** І “клуб” кінчав свою роботу [1, с. 57]; **Безпалівка! Фініш, значить!..** [1, с. 53].

Крім того, називні речення слугують динамізації викладу: *Полтава!, Лубни!, Яготин..., Київський аеродром...* [1, с. 126–127]. Наведені конструкції органічно передають реалії, що ненадовго з'являються в полі зору оповідача, який перебуває на борту літака.

Номінативні конструкції є елементами структурно-смислового зв'язку тексту. Так, у фейлетоні “Усипка, утечка, усушка й утруска (Теорія)” зазначені чотири назви в процесі розгортання контексту подаються в окремих номінативних реченнях. Наприклад: **УТЕЧКА.** Від дієслова “тікати”. <...> *Тікати – дієслово, що виключно стосується живих речей* [1, с. 44] і т.ін. Автор таким чином наслідує науковий стиль з його рубрикацією, причому ці речення виділено більшим шрифтом на кшталт словникової статті.

Якщо в розглянутому вище фейлетоні номінативні речення-рубрики корелюють відразу із заголовком, тобто в контексті їхній перелік ще раз не наводиться, то в усмішці “Море (Дещо із природознавства)” їм

передує речення з однорідними членами: *Із морських тварин, що я їх бачив на власні очі, зазначу таких-о: дельфін, султанка, камбала, морський кінь, морська королева, краб, риба-голка, медуза...* [1, с. 106]. Розгортаючи контекст, письменник використовує ці однорідні члени то у двоскладних реченнях, то в односкладних, наприклад:

Морський кінь. *Маленька, захарчована, миришава морська шкапинка, з закрученим хвостом, без гриви, з конячою мордою. Не ірже, не їсть вівса... На нім риби морські одна до одної в гості їздять...*

Морська королева. *Довгаста, з великою головою, з двома на тій голові рогами, буренька корівка. Не мукає, не доїться* [1, с. 106].

У такому структурному розгортанні контексту відчутним є створення комічного, оскільки поєднуються мовні засоби різних стилів – наукового та розмовного. Автор синтаксично організовує контекст таким чином, що не можна чітко розмежувати односкладні речення і двоскладні з винесеним у парцелят присудком, як-от: **Краб.** *Зовсім не похорий на нашу щуку. Не похорий і на окуня, і на карася, і на лина. Навіть на верховодку не скидається...* [1, с. 107]. Хоча ми схильні за тема-рема-тичним членуванням розглядати їх як два окремих речення, оскільки непоширеність першої частини **Краб** і пунктуація створюють відчутну тривалу паузу.

Таку ж рубрикацію номінативними реченнями письменник застосовує в гуморесці “Газета – дуже велике діло”. Пунктуаційне оформлення трьома крапками створює ефект глибини роздумів, а оклична інтонація передає емоційну оцінку того, про що йдеться:

А с а д о к!.. *Та ніщо в світі, крім газети, не дає такого «вдовольствія» у садку, як газета!*

У неділю, приміром, берете рядно, подушку, газету, йдете в садок і лягаєте під грушею. Мухи дзижчать, кусають. Накриваєтесь газетою. І спите... спите... спите, аж поки коні напувати час.

Та хіба мало це в житті випадків, коли без газети як без рук.

Виховання дітей... *Щоб слухняні були, батьків поважали та вчилися добре. І про це в газеті знайдете.*

Але дітей одною газетою не виховаєш, треба збирати всі газети і підшивати одну до другої, як зшиток [1, с. 48].

У цьому контексті номінативні конструкції теж виконують функцію творення комічного, оскільки їхній «поважний» зміст контрастує з подальшим викладом.

Остап Вишня активно використовує називний теми для рубрикування і в усмішці “Крим”: **Географія** [1, с. 100], **Етнографія** [1, с. 101], **Фауна** [1, с. 101], **Флора** [1, с. 82]. Наведені речення функціонують на початку монологів-описів наратора.

Письменник завдяки номінативним реченням створює тема-рема-тичне членування, близьке до розмовного стилю: після називання імені виконавця в поєднанні з часткою *а* вживає займенник *він* у наступному реченні:

Починалося завжди з польки.

На які ж тільки коліна ми її не сибірили?! <...>

А Андрій!! Андрій!!

Він і боком, і задом, і вигинається, й виправляється, й присідає, й підсакає!! [1, с. 56].

Винесення в номінативні речення важливої інформації сприяє її актуалізації: *Молодий театр, Шевченківський театр, Українська опера, балет Мордікіна (Москва) і т. д., і т. ін.* (“Вій”) [1, с. 118]. У цьому ампліфікаційному ряду акцентовано увагу на думці про насичене мистецьке життя в Україні.

Номінативні речення функціонують зрідка з описовою функцією, як, наприклад, у гуморесці “Ярмарок”: *...Ятки... Вулиця з яток... Ятки з мануфактурою, з чобітьми, з квасом, з цукерками, з пряниками, з таранею, з оселедцями, з ремнем, з залізом...* [1, с. 138]. Гумористичний ефект створено логічною неоднорідністю незгоджених означень, ампліфікованих у тексті. У низку номінативів в описі іншого ряду ярмарку іронічне значення вносить завершальне речення: *Кони... Кобили... Стригуни... Лошата... Пекло...* [1, с. 139]. Кожну частину цього гумористичного оповідання Остап Вишня завершує повтором окличного номінативного теми: *Ярмарок!...* [1, с. 134, 139, 143]. Авторська інтенція такого експресивного повтору цілком спрямована на творення комічного: те, що читач на перший погляд сприймає як дивне, незрозуміле, відповідає традиційним уявленням про ярмарок.

Спостерігаємо використання рідкісного комунікативного типу – питальних односкладних речень як вияв антиципації:

Голова пухне! Язик висолоплюється...

А ноги?! Ніби вони на заіржавлених «шарнерах»... Риплять, скриплять і не хочять... Іти не хочять... [1, с. 111].

Такий спосіб текстотворення зумовлено впливом живого мовлення, коли емоції порушують послідовність викладу інформації.

Питальні емоційно забарвлені речення теж введено з метою відтворення розмовного синтаксису: *І йдем... І йдем... І йдем... <...> Дванадцять верстов?! Дрібниця?!* [1, с. 111].

Питальні номінативні речення набувають смислового розвитку за законами надфразної єдності в наступному абзаці. Знак питання іноді навіть відсутній:

А свобода...

Чи є де-небудь ще така, наприклад, свобода совісті, як у Шульгіна?

Нігде не знайдете [1, с. 35].

Письменникові вдається створити ефект непередбачуваності: йтиметься не взагалі про свободу, а саме про свободу совісті, свободу слова. Таке структурування тексту підпорядковане темарематичному членуванню і є одним зі складників творення іронічного значення.

Остап Вишня органічно варіює структурні типи речень: на перший погляд здається, що наступне речення є парцелятом від попереднього (*Треба все передбачити, зважити <...>*), але форма називного відмінка однорідних головних членів (особливо

іменника на позначення істот *інструктори*) свідчить про те, що це вже самостійні номінативні речення: *І земельні комітети, і земельні управи, і селянські з'їзди, інструктори, пояснення, циркуляри...* [1, с. 34]; *Департамент земельної реформи з комісіями, фахівцями* [1, с. 34]. Така організація контексту наближує художній стиль до розмовного.

Номінативні буттєві речення подекуди виконують функцію творення звукових та зорових образів: *Іноді гармошка затихала... Тиша-тиша...* [1, с. 57]; *Темна ніч, чорна ніч, тьмяна ніч...* [1, с. 145].

Уживання вказівних номінативних речень підпорядковане в аналізованих творах різним настановам, зокрема створенню ліричного струменя: *А он покручена якась срібляста гадючка... То – річка...* [1, с. 125].

Вказівні номінативні речення властиві живому мовленню і в реальності супроводжуються відповідними жестами. У художньому тексті ці одиниці слугують засобом експресивізації: *Он Домаха... Он Параска... Он Устя... Он Горлина... Он... он... он... Ні, краще перечитайте святці: там вони всі є...* [1, с. 58]. Письменник усікає ці речення до вказівних часток, створюючи ефект множинності.

У мовленні оповідача органічними є номінативні окличні речення, які передають емоційні реакції мовця щодо викладеного, напр.: *Екзотика, товариші!* (“Крим”) [1, с. 102]; *От травиця! Одна травиця така завбільшки, як у доброго хазяїна черезсідельник...* [1, с. 113].

Письменник використовує номінативи у складі фігур повтору, де вони взаємодіють із двоскладними (напр.: *Танки, співи, веселощі*). Хлопці веселі, а дівчата ще веселіші [1, с. 82]) та безособовими реченнями (*Ох і красава ж! Ну до того ж красиво, до того красиво!* [1, с. 69]), створюючи фігури ампліфікації та градації, властиві художньому стилю. Отже, номінативні речення, уживані в мові творів Остапа Вишні, характеризуються різноманіттям семантики й виконуваних функцій. За модальністю вони переважно розповідні, але подекуди трапляються й питальні. Номінативні конструкції в основному функціонують у мові оповідача й нерідко виконують композиційну роль – сприяють розгортанню змістових частин тексту, створенню надфразних єдностей з розвитком певної теми (мікротеми). Номінативні конструкції органічно взаємодіють з іншими структурними типами речень. Повтор та ампліфікація в називних реченнях сприяють динаміці викладу, створенню монологів-описів. Активне використання письменником функційного потенціалу номінативних речень зумовлене багатьма чинниками, серед яких насамперед виокремлюється специфіка мовомислення автора, що полягає у творенні комічного й ліричного струменів оповіді, тенденція до відображення живого мовлення з його синтаксичними особливостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишня Остап. Фейлетони. Гуморески. Усмійки. Щоденникові записи / упоряд., вступ. ст. та приміт. І. В. Зуба. Київ : Наук. думка, 1984. 558 с.
2. Дузь І. М. Вивчення творчості Остапа Вишні в школі. Київ : Рад. шк., 1970. 128 с.

3. Житар І. В., Давиденко Т. А. Функціонування номінативних вставлених речень у текстах наукового і публіцистичного стилів української мови. *Лінгвістика і поетика тексту. Філологічні студії : наук. вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 335–342.
4. Каруник К. Між Харковом і Мюнхеном: “переходова” наукова праця Юрія Шевельова. *Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень*. Харків : ХІФТ, 2012. С. 3–18.
5. Ковтун В. В. Односкладні речення в щоденникових записах О. Довженка *Теоретичні та прикладні питання філології : матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Дніпродзержинськ, 22–23 серп. 2011 р.)*. Дніпропетровськ. 2011. С. 47–53.
6. Коржак З. З. Предикативність у номінативних реченнях сучасної української мови. *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія : Філологічні науки. Мовознавство*. 2016. Т. 1. № 5. С. 159–163.
7. Лотоцька О. Елементи сказових форм оповіді у творах О. Генрі та Остапа Вишні. *Studia Methodologica : наук. зб. Тернопіль : ТНПУ, 2011. Вип. 31. С. 161–166.*
8. Мартянова Н. Г. Функціональні особливості номінативних односкладних речень. *Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Філологія. Журналістика*. 2009. Т. 5. URL: <http://www.stationline.org.ua/filologiya/63/8759-funkcionalni-osoblivosti-nominativnix-odnoskladnix-rechen.html>.
9. Рудницька Н. М. Одночленні номінативні речення у німецьких газетних і журнальних текстах. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Розділ I. Граматична семантика*. 3 (ч. 2), 2011. С. 63–66.
10. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2000. 211 с.
11. Ходикіна І. І. Порівняльна характеристика вживання номінативних речень у творах О. Гончара та Остапа Вишні з урахуванням індивідуальної манери цих письменників. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст.* 2009. Вип. XX. С. 543–551.
12. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень. Харків : ХІФТ, 2012. 135 с.

FUNCTIONS OF NOMINATIVE SENTENCES IN THE WORKS OF OSTAP VYSHNIA

Hubareva H., Kalashnyk Yu.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Nominative sentences are studied in their functional expressions in the works of Ostap Vyshnia, which are important elements of structural and semantic cohesion of texts. The objectives of the research are to determine structural, semantic, and functional features of these structures in the writer's prose of different genres, to clarify their role in the creation of a comedic edge. Functions of nominative sentences in the works of Ostap Vyshnia are the subject of the study. The purpose is to reveal the peculiarities of the use of these structures. The text-creation functions of nominative sentences depending on the forms of narration are determined. At the same time, the author uses structural succinctness and semantic capacity of nominative constructions. The role of nominative sentences in the creation of a comic and lyrical stream of a narrative, based on the instructions for reproduction of the color of liveliness, creation of an actual division of the sentence, close to the colloquial style are characterized. The role of nominative constructions in the forming of various compositional parts of works (start, catastrophe, compositional transitions), the beginning of monologue-descriptions of a narrator, participation in the development of a context through the nomination of homogeneous members of the previous sentence in nominatives were traced. The author's imitation of the scientific style with the elements of rubrication, as well as variation of elements of scientific and colloquial styles, in which nominative sentences take part, are revealed. Endowing the nominative sentences with important information for its actualization, the introduction of interrogatory nominative emotionally-colored sentences for reproduction of live syntactic structures, the creation of sound and visual images by nominative sentences, the effect of unpredictability, truncation of nominates to indicative particles for the creation of the multiplicity effect were traced. The variation of the punctuation of these sentences, the allocation in another font were noted. In the speech of the narrator nominal occasional sentences that convey the emotional reactions of the speaker in relation to the aforementioned are organic. The stylistic figures, based on the introduction of nominative sentences in the text, such as amplification series, gradation, repetition, are considered. It was noted that nominative sentences in Ostap Vyshnia's works are often presented in a separate paragraph, which is one of the features of the contexts structuring. The interaction of nominative sentences with other structural types of sentences was analyzed. The following conclusions were made: the active use of the functional potential of nominative sentences by Ostap Vyshnia is due to many factors, among which, first of all, is the specifics of the author's thinking, consisting in the creation of a comic and lyrical stream of narratives, as well as features of the rhythmic-intonational pattern of texts of his flash fiction, the tendency to reproduce the organic content of live speech with its syntactic features.

Key words: nominative sentence, stylistic functions, narrative manner, amplification, parceling.

ПЕРЦЕПТИВНІ МОДУСИ СПРИЙНЯТТЯ В СТРУКТУРІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ ПТАХІВ (ЗА СЛОВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Йодловська А.

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

Alino4ka02.03@ukr.net

Ключові слова:

дефініція, тлумачний словник, перцептивна ознака, експлікація.

У статті представлений аналіз дефініцій з перцептивними ознаками в українській, російській та англійській словникових практиках. Виявлено специфіку опису лексем тематичної групи “птахи”, особлива увага спрямована на перцептивні ознаки (зорові, слухові, тактильні, кінестетичні). Також здійснено порівняння структури дефініцій у різних словниках.

Перцептивна лексика (лексика з семантикою чуттєвого сприйняття) відіграє важливу роль у формуванні мовної картини світу. Вивчення перцептивної лексики дозволяє розширити уявлення про особливості відображення навколишнього світу мовними засобами.

Перцептивна ознака є важливою складовою змістового боку лексем та релевантною для великої кількості конкретної лексики. Дослідження перцептивних ознак є складним процесом, оскільки вони не існують у світі окремо від своїх носіїв. Наявність у плані змісту характеристик, сприйнятих людиною чуттєво, часто викликає складнощі при описі лексики у тлумачних словниках; передусім це стосується інформації, яку людина отримує через слух, нюх, зір, дотик, на смак. До лексики із яскраво вираженою перцептивною ознакою належать номінації птахів, які є невід’ємними складниками мовної картини світу.

Як зазначають психологи, процес сприйняття визначається не одиничними елементарними відчуттями, а всім “полем” діючих на організм подразників, структурою ситуації загалом [1, с. 8]. Через рецептори тіла людина сприймає, запам’ятовує ознаки предмета і в її мозку складається наочний образ концептуалізованого предмета. Тому слово — це не тільки лінгвістичне, а і психологічне явище [3, с. 114].

Більшість дослідників вивчали перцептивну лексику з позиції когнітивної лінгвістики, яка розглядає процеси пізнання людиною світу і відображення знань про дійсність у вигляді концептів та категорій. Структура словникових дефініцій була предметом дослідження багатьох учених, зокрема Ю. Апресяна, Д. Арбатського, Й. Стерніна, М. Жуйкової, А. Вежбицької. Найменування ознак, що сприймаються людиною через органи відчуттів, у різних аспектах вивчали такі лінгвісти, як Н. Арутюнова, О. Урисон, І. Рузін, Н. Рябцева, Г. Рахімова, А. Житков. Головним постулатом когнітивної лінгвістики Н. Рябцева вважає положення про антропоцентричність мови. Дефініції, чи експлікації лексичного значення, є стовідсотковим продуктом людської діяльності у всіх її проявах, а отже, у них яскраво проявляється антропоцентричність мови [2, с. 52].

Антропоцентричним є і поняття перспективи, яка існує і в мові, і в її кодових значеннях, а також у текстовій ситуації. Як показано в дослідженнях С. Бартмінського, перспектива і зіставлена з нею

точка зору обираються залежно від культурного зародження внутрішньої форми слова, зокрема, залежно від мети його вживання існує великий вибір потенційно можливих шляхів його дефініювання [6, с. 51].

Й. Стернін, характеризуючи зміст дефініцій, зазначає: “Будь-яке тлумачення значення — це лише один із можливих варіантів його опису, не єдиний і не вичерпує всього змісту значення, в чому легко переконатися, порівнявши дефініції того ж слова в різних словниках” [5, с. 11].

Проблема експлікації перцептивних ознак у складі словникових дефініцій ще недостатньо розроблена у лінгвістиці. Хоча перцепція перебуває у сфері наукових зацікавлень багатьох учених, перцептивна ознака в структурі дефініцій птахів, представлених у словниках різних мов, ще не була предметом дослідження.

Мета нашої статті — визначити характер і наповнення перцептивних модусів у складі словникових дефініцій тематичної групи “птахи”.

Актуальність поставленої мети зумовлена необхідністю з’ясувати роль перцептивних ознак у семантичній структурі дефініцій лексем, що позначають назви птахів. Джерельною базою дослідження слугували три тлумачні словники російської мови, академічний словник української мови та три словники англійської мови. Масив дефініцій, що було отримано шляхом суцільної вибірки, складає 326 одиниць.

Аналіз відібраного лексикографічного матеріалу показав, що у словникових статтях, які описують лексику тематичної групи “птахи”, перцептивна ознака є важливим елементом дефініції та виражається у доменах “зір”, “слух”, “дотик” та у сприйнятті руху.

Людина сприймає птахів переважно за допомогою зорового каналу, причому суттєво, що цей канал дає змогу не лише сформувати цілісне уявлення про птаха, а й виокремити його певні часткові ознаки. Домен “зір” можна поділити на декілька субмодусів: кольору, форми та розміру. Субмодус “розмір”, який здебільшого відбиває гештальтне сприйняття птаха, у дефініціях представлений параметричними прикметниками: *крупный, большой, великий, large, very large* — *маленький, очень маленький, небольшой, невеликий, small, very small*. У дефініціях представлений розмір **самого птаха**: *альбатрос* — *крупная птица* (БАС, т. 1, с. 103), *большая* (МАС, т. 1, с. 33), (ОШ, с. 24), *великий* (СУМ, т. 1, с. 36), *albatross*

— *very large* (LD, CD, MWD), *беркут* — *из породы крупных орлов* (БАС, т. 1, с. 399), *крупная* (ОШ, с. 81), *великий* (СУМ, т. 1, с. 161), *воробей* — *маленькая птичка* (БАС, т. 2, с. 671), (МАС, т. 1, с. 212), (ОШ, с. 135), *горобець* — *маленький птах* (СУМ, т. 2, с. 135), *sparrow* — *a small bird* (CD, LD), *дрозд* — *небольшая* (БАС, т. 3, с. 1126), *невеликий* (СУМ, т. 2, с. 418), *синица* — *небольшая птица* (ОШ, с. 1800), *маленька* (СУМ, т. 9, с. 182), *titmouse* — *small* (CD, MWD), *соловей* — *маленькая* (БАС, т. 14, с. 227), (МАС, т. 4, с. 191), *маленький* (СУМ, т. 9, с. 444), *nightingale* — *a small bird* (CD, MWD, LD).

У деяких дефініціях подається **розмір** частин тіла птахів (крила, голова, дзьоб), наприклад, *голубь* — *с большим зобом* (МАС, т. 1, с. 329), (ОШ, с. 319), *pigeon* — *with a small head* (MWD), *with short legs* (LD), *сова* — *с большой головой* (БАС, т. 14, с. 55), (МАС, т. 4, с. 173), *с большими глазами* (ОШ, с. 185), *з великою головою* (СУМ, т. 9, с. 434), *owl* — *with large eyes* (LD), *сойка* — *з невеликим чубчиком* (СУМ, т. 9, с. 437), *скворець* — *с большими крыльями* (МАС, т. 4, с. 107), *seagull* — *with large wings* (MWD), *цапля* — *с большим клювом* (БАС, т. 17, с. 534), *з великим дзьобом* (СУМ, т. 11, с. 268), *какаду* — *с большим хохлом* (БАС, т. 5, с. 690).

Лише у двох дефініціях розмір був поданий порівняно з іншими представниками класу “птахи”, наприклад, *горлиця* — *птах, менший від голуба* (СУМ, т. 2, с. 132), *goose* — *like ducks, but larger* (WD, LD). Прив'язка до прототипу спрощує процедуру опису для лексикографа, проте не завжди допомагає користувачеві.

У декількох дефініціях **загальний** розмір пташки вказується через відсилку до типових для більшості птахів вимірів: *баклан* — *птах середньої величини* (СУМ, т. 1, с. 92), *partridge* — *medium-sized* (MWD), *вивільга* — *середніх розмірів* (СУМ, т. 1, с. 364).

Інформацію про те, що колибри є найменшим птахом на планеті, лексикографи подали лише в українському словнику: *колибри* — *найменший птах* (СУМ, т. 4, с. 223), у словниках російської та англійської мови цей птах *очень маленький* (БАС, т. 5, с. 115), (МАС, т. 2, с. 73), (ОШ, с. 693), *small* (CD, MWD), *very small* (LD).

Отже, експлікація розміру птаха здійснюється за допомогою параметричних прикметників, які описують окремі частини тіла або птаха загалом. Прикметники загального розміру створюють цілісне враження про зовнішній вигляд птаха та розташовуються на початку тлумачення.

Диференційна ознака “**колір**” представлена у дефініціях позначенням основних кольорів: *albatross* — *a white seabird* (CD), *golden eagle* — *with brown feathers* (MWD), *грач* — *с черным блестящим оперением* (МАС, т. 1, с. 344), (ОШ, с. 336), *rook* — *a black bird* (CD), *black plumage and whitish base* (MWD), *гусь* — *с серым или белым оперением* (БАС, т. 3, с. 502), *canaries* — *yellow birds* (CD, LD), *yellow and brown* (MWD), *a brown bird* (LD), *иволга* — *с оперением желтого и черного или зеленоватого цвета* (МАС, т. 1, с. 627). У небагатьох випадках позначення кольору було представлено ймовірнісними семами [5], наприклад, *pigeon* — *usually grey* (CD, LD), *swan* — *usually a white plumage*

(CD), *какаду* — *найчастіше має білий або рожевий колір* (СУМ, т. 4, с. 73), *seagull* — *mostly white plumage* (CD).

У структурі незначної кількості дефініцій передано **інтенсивність кольору**, наприклад, *golden eagle* — *a light brown bird* (LD), *turtle-dove* — *a light-brown dove* (CD), *колибри* — *отличающаяся яркостью и красотой оперения* (БАС, т. 5, с. 115), (МАС, т. 2, с. 73), *hummingbird* — *a brightly coloured bird* (CD, MWD, LD), *jay* — *usually strikingly coloured birds* (MWD), *starling* — *dark-coloured passerine birds* (MWD), *фазан* — *птица с ярким оперением* (БАС, т. 16, с. 1206), (МАС, т. 4, с. 548), (ОШ, с. 2127), *з яскравим оперенням* (СУМ, т. 10, с. 550), *pheasant* — *having a brightly-coloured plumage* (CD), *cockatoo* — *light-coloured* (CD). Один із параметрів кольору, а саме його **відтінок**, знаходимо в структурі значної кількості дефініцій, наприклад, *golden eagle* — *golden brown* (CD), *воробей* — *серо-коричневая птичка* (БАС, т. 2, с. 671), *с коричнево-серым оперением* (МАС, т. 1, с. 212), *с черно-серым оперением* (ОШ, с. 215), *ворон* — *с синевато-черным оперением* (БАС, т. 2, с. 676), *с блестящим черным оперением* (МАС, т. 1, с. 212), (ОШ, с. 216), *nightingale* — *with a reddish-brown tail* (CD), *сойка* — *рудовато-сірий птах, чубчик червонуватого відтінку* (СУМ, т. 9, с. 437), *фламинго* — *с нежно-розовым оперением* (МАС, т. 4, с. 569), (БАС, т. 16, с. 1427), *з ніжно-розовим оперенням* (СУМ, т. 10, с. 604), *siskin* — *a yellow-and-black finch* (CD). Інформацію про колір не в усіх словниках передано однаковими лексемами, наприклад, *баклан* — *с черным оперением* (МАС, т. 1, с. 56), (ОШ, с. 54), *звичайно чорного кольору (з металічним відблиском)* (СУМ, т. 2, с. 92), *gannets* — *a white bird* (MWD), *white plumage with dark markings* (CD). Оперення бакланів змінюється з віком, від коричневого до чорного з металічним або синюватим відтінком, але в дефініціях вказано лише два кольори: чорний і білий. У словнику української мови *горобець* — *сірий птах* (СУМ, т. 2, с. 135), у словнику англійської мови — *коричневий (a sparrow — a brown bird* (CD, LD).

Перцептивна ознака, сприйнята зором, у структурі дефініцій часто стосується **форми** частин тіла птахів, а саме: крил, дзьоба, хвоста, шиї, пазурів, наприклад, *альбатрос* — *із довгими вузькими крилами* (СУМ, т. 1, с. 36), *albatros* — *web-footed tubenose, have long narrow wings and a long hooked beak* (MWD), *pigeon* — *has a flat body* (CD), *гусь* — *с длинной шеей* (МАС, т. 1, с. 359), *goose* — *has a long neck and webbed feet* (CD), *дятел* — *с длинным клювом* (БАС, т. 3, с. 1126), (МАС, т. 1, с. 448), *woodpecker* — *with a long sharp beak* (CD), *лебедь* — *с длинной изогнутой шеей* (ОШ, с. 429), *з довгою шиєю* (СУМ, т. 2, с. 418), *орел* — *с изогнутым клювом* (БАС, т. 8, с. 1017), (МАС, т. 2, с. 638), (ОШ, с. 1143), *eagle* — *having broad wings* (CD), *цапля* — *длинноногая болотная птица* (БАС, т. 17, с. 534).

У незначній кількості дефініцій форма представлена **відсилкою до певного предмета** (віяла, мотузки, шипів), наприклад, *woodpecker* — *tongue with a spear like tip* (MWD), *пава* — *хвіст у вигляді віяла* (СУМ, т. 6, с. 7), *tail coverts that can be spread like a fan* (MWD), *pheasant* — *ring-necked pheasant* (CD).

Полімодальними (атрибутами, які характеризують одночасно декілька модусів сприйняття) постають у структурі дефініцій атрибути на позначення відчуттів **дотику** (*sharp, острый, заостренный, жесткий, гострий, мягкий*), наприклад, *raven — with a sharp beak* (MWB), *дятел — с острым клювом* (МАС, т. 1, с. 460), *з міцним дзьобом птах* (СУМ, т. 2, с. 451), *woodpecker — with a sharp beak* (CD), *ласточка — с острыми крыльями* (БАС, т. 6, с. 75), (МАС, т. 2, с. 165), (ОШ, с. 786), *з гострими крилами* (СУМ, т. 4, с. 452), *сова — с мягким рыхлым оперением* (МАС, т. 4, с. 173), *чайка — с мягким оперением* (МАС, т. 4, с. 651), *с густым оперением* (ОШ, с. 2146), *яструб — з гострими пазурами* (СУМ, т. 11, с. 658), *hawk — with sharp claws* (CD), *баклан — с жестким хвостом* (МАС, т. 1, с. 56). Ознака дотику присутня переважно у структурі дефініцій на позначення хижих (*яструб, сокіл*) чи морських птахів (*альбатрос, чайка*).

Один атрибут може стосуватися різних частин тіла птаха, наприклад, гострими представлені і кігті, і крила, і дзьоб. Отже, полімодальні атрибути характеризують одночасно два модуси: зору та дотику.

У структурі дефініцій на позначення птахів часто експлікується домен “**слух**”, оскільки для птахів характерна властивість видавати різноманітні звуки, що несуть біологічно важливу інформацію (звуки спілкування батьків і пташенят, сигнали тривоги, звуки та пози, що регулюють територіальні відносини, взаємовідносини партнерів тощо). Модус “слух” представлений лексемами *звонкий, soft, pleasant, loud* та *співучий*.

Птахами, які вміють співати, названо дрозда, жайворонка, канарку, синицю, соловейка, снігура та деяких інших, наприклад, *дрізд — співучий птах* (СУМ, т. 2, с. 418), *жаворонок — певчая птичка* (БАС, т. 4, с. 8), (МАС, т. 1, с. 469), (ОШ, с. 452), *співуча пташка* (СУМ, т. 2, с. 503), *канарейка — певчая птица* (БАС, т. 5, с. 745), (МАС, т. 2, с. 25), *синиця — співуча пташка* (СУМ, т. 9, с. 182), *titmouse — active songbird* (CD), *снегирь — певчая птица* (БАС, т. 13, с. 1472), (МАС, т. 4, с. 164), (ОШ, с. 1851), *співучий птах* (СУМ, т. 9, с. 425), *щегол — певчая птица* (БАС, т. 17, с. 1646), (МАС, т. 4, с. 739), (ОШ, с. 2271), *иволга — певчая птица со звонким голосом* (БАС, т. 5, с. 14).

Панівна більшість звуків, що видаються птахами, є мелодійними для людського вуха, що, зокрема, зумовило їх вплив на розвиток музики. У структурі деяких дефініцій указано на гарний, мелодійний та приємний спів птахів, наприклад, *горлиця — с нежным приятным воркованием* (БАС, т. 3, с. 294), *turtle dove — which makes a soft pleasant sound* (CD), *lark — makes a pleasant sound* (CD), *иволга — певчая птица со звонким голосом* (БАС, т. 5, с. 14). Соловейка вважають найкращим співаком серед птахів, що і відображено лексикографами в структурі дефініцій, вибраних з усіх словників: *соловей — певчая птица, отличающаяся красивым пением* (БАС, т. 14, с. 227), (МАС, т. 4, с. 191), (ОШ, с. 1871), *соловей — самець якого чудово співає* (СУМ, т. 9, с. 444), *nightgale — the male, which can be heard at night, sings beautifully* (CD), *the male is known for its varied, melodious singing* (MWD), *sings very beautifully*

(LD). У деяких дефініціях зафіксовано не тільки мелодійність співу, а й неприємні для сприйняття звуки, наприклад, *raven — with a deep harshcall* (CD), *goose — makes loud noises, jay — is noisy* (LD). Лексема *noisy* вказує на голосний і неприємний звук (loud or unpleasant noise) (CD).

У дефініції на позначення сороки зустрічаємо лексеми *стрекоотание* (*стрекоотиння*): *сорока — издающая характерные звуки — стрекоотание* (БАС, т. 14, с. 326), (МАС, т. 4, с. 203), *що видає характерні звуки — стрекоотиння* (СУМ, т. 9, с. 463), *magpie — having chattering call* (CD). Якщо птах видає скрекіт, то ми чуємо різкі, короткі і часті, схожі на тріск звуки (СУМ, т. 9, с. 314), що також не є приємним для слухового сприйняття.

Вокалізацію птахів (набір голосових звуків, які видають птахи) представлено й описовим способом, наприклад, *кукушка — издает крик «куку»* (БАС, т. 5, с. 1807), *cuckoo — makes a sound that sounds like its name* (LD), *has a call of two quick notes* (CD), *nonugai — способный подражать человеческой речи* (МАС, т. 3, с. 298), *способный произносит слова* (БАС, т. 10, с. 1330), *здатний наслідувати людську мову* (СУМ, т. 6, с. 59), *parrot — are able to copy what people say* (CD).

У структурі дефініцій птахів представлено **кінестезичне відчуття руху**, оскільки більшість птахів здатні до польоту, їх основного способу пересування (локомоції), наприклад, *hummingbird — whose wings move very quickly* (LD), *ласточка — юркая и быстрая при полете* (БАС, т. 6, с. 75), (МАС, т. 2, с. 165), *быстро летающая птица* (ОШ, с. 786), *ластівка — стрімкий у льоті* (СУМ, т. 4, с. 452), *swallow — having a rapid flight* (CD), *swift flying* (MWD), *лебедь — с плавными движениями* (МАС, т. 2, с. 167), *swans — strong fliers* (MWD), *bat — are active at night* (MWD), *flies around at night* (LD), *peacock — has a tail that it can lift up and spread out* (LD), *сокол — отличающаяся быстрым парящим полетом* (ОШ, с. 1868), *стриж — очень быстро летающая* (МАС, т. 4, с. 328), *swift — swift-flying* (MWD), *flies very fast* (LD).

Здатність до плавання також зафіксована у структурі значної кількості дефініцій. Водоплавними постають альбатроси, лебеді, гуси, баклани, пінгвіни, пелікани, наприклад, *баклан — водоплавающая птица* (МАС, т. 1, с. 56), (ОШ, с. 54), *водоплавный* (СУМ, т. 1, с. 92), *альбатрос — водоплавающая птица* (МАС, т. 1, с. 33), *swans — live on river and lakes* (CD, LD), *are graceful swimmers* (MWD), *пингвин — морская птица с крыльями, приспособленными для плавания* (БАС, т. 9, с. 1197), *хорошо плавающая, но не летающая* (МАС, т. 3, с. 123), *penguins — use their short wings for swimming* (CD).

У незначній кількості дефініцій представлені суб'єктивні характеристики денотата, які знаходяться у структурі визначень на другому місці. Наприклад, *орел — хищная сильная птица* (БАС, т. 8, с. 1017), *горлиця — небольшая птица с красивым оперением и нежным приятным воркованием* (БАС, т. 3, с. 294), *turtle dove — makes a soft pleasant sound* (CD), *лебедь — с красиво изогнутой шеей* (ОШ, с. 324), *петух — с красивым гребнем* (БАС, т. 9, с. 1114).

Аналіз показав, що кількість релевантних перцептивних ознак у дефініціях варіюється. При тлумаченні свійських птахів (*курка, півень, фазан, павич, голуб, гуска, лебідь*) лексикографи використовують меншу кількість перцептивних ознак, що пов'язано з обізнаністю людини з цими видами птахів.

В описі хижих птахів (*ворона, беркут, орел, сокіл, гриф*) у всіх проаналізованих словниках указано релевантну для цього виду перцептивну ознаку розміру (великі хижі птахи) та форми дзьоба та кігтів. Колір птаха та місце поширення лексикографи подають значно рідше.

У структурі дефініцій морських птахів (*альбатрос, баклан, чайка*) знаходимо більше перцептивних ознак, які сприяють кращому розумінню цього виду, зокрема розмір, форму, колір та зрідка кінестезичне відчуття руху.

Використання двох чи більше перцептивних ознак у більшості випадків приводить до точнішого опису об'єкта сприйняття. Якщо у дефініціях представлена недостатня кількість перцептивних ознак або вони відсутні, то інформація із словника не забезпечує чіткого уявлення про птахів. Переважають ознаки, які експлікують враження від птаха, сприйняті людиною через зоровий аналізатор (розмір, форма, колір), рідше вводяться ознаки, сприйняті слухом (звук, який видає птах), рухом (здатність до польоту), дотиком.

Здійснивши аналіз кількісного вживання перцептивних ознак у структурі 326 дефініцій, вибраних із словників, ми побачили, що найчастотніша перцептивна ознака у всіх словниках — розміру (178 разів), ознаку кольору лексикографи подають значно менше (153 рази), форма представлена 95 разів та слух, дотик, рух був відображений 54, 28 та 20 разів відповідно.

У деяких представлених словниках певна ознака зустрічалась частіше за інші, наприклад, розмір (БАС, СУМ) — по 30 разів (для пор. у MWD лише 19 разів), колір (CD) — 28 разів (для пор. у ОШ і БАС — 19 разів), форма (MWD) — 19 разів (для пор. у CD і LD — 11 разів), дотик (MAC) — 10 разів (у LD не був поданий у жодній дефініції).

Найбільшу кількість перцептивних ознак представлено в англійському тлумачному словнику (CD) — 82 одиниці, у російських словниках (БАС, MAC) — 80 та 81 одиницю та українському (СУМ) — 81 одиницю. Подекуди описи є занадто лаконічними, зокрема у російському словнику (ОШ) та англійському (LD), і не подають достатньої інформації про птаха. Ознаки кольору, розміру, дотику, руху, слуху та форми подано у них лише 66 разів. Деякі дефініції потребують уточнень, які б розкривали особливості певного виду птаха.

Висновки. Аналіз структури дефініцій лексем, що належать до тематичної групи “птахи”, показав, що перцептивна ознака виступає важливим компонентом значення та передана перцептивними модусами зору, слуху, дотику та кінестезичного відчуття руху.

Лексикографи найчастіше використовують домени зору та слуху, оскільки вони є найбільш релевантними для опису птахів. У словникових тлумаченнях птахів відбиті такі ознаки птахів,

сприйняті зором людини: загальний розмір птаха (*крупный, большой, маленький, large, small...*), розмір частини тіла птаха (*большой зоб, голова, глаза, small head, large wings...*), забарвлення птахів (*черный, black...*) та форма хвоста, крил, дзьоба (*длинный, изогнутый, broad, round...*). Експлікація основних ознак птахів здійснюється за допомогою параметричних прикметників, які описують окремі частини тіла птахів або птаха загалом. Серед усіх параметрів лексикографи найчастіше використовують параметр “розмір”. Значно рідше у дефініціях представлено інформацію акустичного, тактильного, кінестезичного характеру. Введення перцептивних ознак у структуру дефініцій сприяє повній ідентифікації значення. Проте аналіз дефініцій тематичної групи “птахи” дає нам змогу відзначити, що набір перцептивних ознак не можна вважати достатнім для повної ідентифікації значення птахів, оскільки в деяких дефініціях вони майже відсутні або подаються як імовірнісі семи, наприклад, *стриж — небольшая птица отряда длиннокрылых* (ОШ, с. 1942), *pigeon — a bird, usually grey in colour, which has a fat body* (CD), *bullfinch — a small grey and red European bird* (LD). Інформація, яка експлікується в поданих дефініціях, є недостатньою для розрізнення птахів від інших представників цього класу.

Отже, перцептивні модуси, як невід'ємна частина лексичного значення номінацій птахів, містять найбільш характерні зовнішні чуттєві особливості: сприйняття форми, розміру, кольору, дотику, руху, слуху. Здебільшого у дефініціях представлені дві або три перцептивні ознаки. Слова проаналізованого класу описуються за допомогою різних наборів аспектів: *слух-колір, розмір-форма, розмір-колір, колір-слух-форма, розмір-форма-дотик, розмір-колір-форма*. Серед полімодальних атрибутів представлено ознаку дотику.

Подальші дослідження лексики з перцептивною ознакою є перспективними, оскільки існує проблема експлікації семантики слів із чуттєвим компонентом у словниках.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

ОШ — Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / Российская АН; Российский фонд культуры. Москва : АЗЪ, 1994.

СУМ — Словник української мови : у 11 т. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

MAC — Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. Москва: Русский язык, 1985–1988.

БАС — Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1950–1965.

CD — Collins English Dictionary. URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (accessed on August 28, 2018) Title from the screen.

MWD — Merriam-Webster's Learner's Dictionary. [Electronic resource] URL : <http://www.learnersdictionary.com> (accessed on August 28, 2018) Title from the screen.

LD — The Longman Dictionary of Contemporary English. URL : <http://www.ldoceonline.com/> (accessed on August 28, 2018). Title from the screen.

ЛІТЕРАТУРА

1. Величковский Б. М., Зинченко В. П., Лурия А. Р. Психология восприятия: учеб. пособ. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1973. 245 с.
2. Жуйкова М. В. Антропоцентризм у словникових дефініціях: відсилка до прототипу. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 2 (6). С. 50–62
3. Лаенко Л. В. Национальная специфика статики и динамики перцептивного признака. *Международный конгресс по когнитивной лингвистике*: сб. мат-лов. Тамбов : Изд-ий дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2010. 559 с.
4. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения: учеб. пособ. Москва : Высшая школа, 1988. 168 с.
5. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи: монография. Воронеж, 1985. 253 с.
6. O definicjach i definiowaniu / red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin : Wydaw. UMCS, 1993. 400 p.

**PERCEPTUAL MODES IN THE STRUCTURE OF DICTIONARY DEFINITIONS OF BIRDS
(BASED ON THE MATERIAL OF DICTIONARIES UKRAINIAN, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES)**

Yodlovska A.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

Perception appears as an integral, important way of knowing of the surrounding reality, respectively, taste, olfactory, tactile, visual sensations, which are its immediate result, can be regarded as an element of the cognitive picture of the world. Language means reflect sensations of a person and represent a fragment of the language picture of the world mediating the objective reality.

The relevance of our study is determined by the need for a comprehensive analysis of the language in terms of cognitive processes, in particular, the informative load of language signs.

The vocabulary with a pronounced perceptive sign includes birds nominations, which are an integral part of the linguistic picture of the world.

The analysis of the selected lexicographic material showed that the perceptual feature in the dictionary articles which describes the thematic group “birds” is an important element of the definition and is expressed in the domains of “vision”, “hearing”, “touch” and in the perception of movement.

The domain of “vision”, can be divided into several submodules: color, shape and size. When we consider a certain bird which can be characterized by a large number of empirical signs (size, color, shape), we first analyze the integral image of the bird.

The lexicographers most often use the dimension of “size”. Subdomain “size” is represented by parametric attributes: крупный, большой, великий, large, very large — маленький, очень маленький, небольшой, невеликий, small, very small.

Differential sign “color” is represented by the designation of the basic colors. The perceptual sign of the shape in the structure of the definitions is often indicated by the shape of the body parts of the birds, namely, the wings, the beak, the tail, the neck. Modus “hearing” is represented by tokens “звонкий”, “soft”, “pleasant”, “loud” та “співучий”. Vocalization of birds (a set of voice sounds of birds) is presented in a descriptive way.

A kinesiological sensation is presented in the form of a sense of movement in the structure of the definitions of birds, since most birds are capable of flight, their main mode of movement (locomotion).

Birds that can swim include penguins, albatrosses, swans, geese, gannets, pelicans. Their swimming ability was transmitted in the structure of a large number of definitions by lexicographers.

According to psychologists, there are attributes that characterize simultaneously several modes of perception, they are called polymodal. Intermodal attributes are limited to only one perceptual mode, such as hearing or sight. There are polymodal attributes for touching sensations (sharp, pointed, острый, заостренный, жесткий, гострий, мягкий) in the structure of the definitions of birds.

The analysis of the definitions of the thematic group “birds” allows us to note that a set of perceptual features can not be considered sufficient for full identification of the meaning, since they are almost absent or are presented as a probabilistic seme in some definitions.

The words of the analyzed class are described using various sets of aspects: hearing-color, size-shape, size-color, color-hearing-shape, size-shape-touch, size-color-shape.

In our opinion, the study of the means of verbalization of perceptual features, as well as their status in the definitions of lexeme, is important due to the anthropocentric orientation of modern linguistics and should be continued.

Key words: definition, explanatory dictionary, perceptual sign, explication.

**ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ У МОВІ
УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Катиш Т.

Запорізький національний технічний університет

tetyana0408@ukr.net

Ключові слова:

наукова фантастика, технічний термін, номінативна функція, образно-переносне значення, метафора, порівняльний зворот, гіпербола, епітет.

У статті розглядається використання технічних термінів, найбільш уживаних у мові української наукової фантастики. Простежується вживання технічних термінів у номінативній функції і в образно-переносному значенні. Аналізуються термінологічні одиниці, які виступають джерелом метафоризації, компонентами порівняльних зворотів, гіпербол, вживаються в ролі епітетів.

Фантастичне є найдавнішою і невід'ємною складовою мистецтва, яке має бути прагненням до широкого використання умовних форм відображення дійсності. Воно створює свою систему фантастичних образів, наявну в усіх галузях, де знаходить своє застосування механізм моделювання. Жанр наукової фантастики є досить молодим і недостатньо дослідженим. Він почав активно розвиватися лише в другій половині ХІХ століття. Інтерес до цього жанру не згасає й донині, адже саме зараз людство стоїть на порозі нових відкриттів. Особливість цього жанру полягає в тому, що твори наукової фантастики мають специфічну особливість зображувати наукові теми, побудовані не на вигаданих подіях, а на науковій основі.

У сучасній культурі фантастика посідає важливе місце завдяки своїм поліфункціональним проявам, оскільки є собою своєрідним синтезом інтелектуальних, мистецьких та естетичних цінностей, що визначають ступінь її впливу на багато аспектів життя людей. Недостатньо сформоване цілісне й системне уявлення про наукову фантастику як актуальний соціальний феномен буття, його статус і функції в конструюванні соціальної реальності і соціальних взаємодій формує актуальність цього дослідження. Наукова фантастика – це недостатньо вивчена галузь науки й духовної культури суспільства, у якій образний, художній зміст тісно пов'язаний з комунікативним процесом, науковим, філософським, соціальним знанням та розвивається як за законами соціуму, культури і мистецтва, так і за законами наукознавства.

Жанр наукової фантастики характеризується особливою образністю та виразністю, поетичністю, естетикою мовлення, а також і великою кількістю фахових термінів. Науково-фантастичний дискурс, як і будь-який дискурс, існує в безлічі форм, що перебувають у постійній взаємодії між собою та іншими видами дискурсу. Концепт у цьому дискурсі існує як багатогранна структура динамічного характеру, а художня модель простору втілює в собі авторську модель сприйняття світу. За Ц. Тодоровим, з одного боку, фантастичний світ зумовлений жанром, а з іншого – може містити індивідуально-авторські характеристики [17, с. 18 – 19].

Фантастична картина художнього світу формується різноманітними домінантами ірреального, а

конкретний науково-фантастичний дискурс утворюється завдяки взаємозв'язку закономірностей: жанрових особливостей тексту та індивідуальних особливостей мовлення автора.

Мова художньої літератури є особливою галуззю функціонування термінології. Серед праць, присвячених проблемам стилістичного функціонування термінологічної лексики, привертають увагу дослідження В. Виноградова, А. Коваль, Н. Арутюнової, В. Григор'єва, М. Пилинського, В. Карпової, Ю. Лотмана, В. Ярмач та інших.

Метою роботи є простежити використання технічних термінів у мові української фантастики ХХ століття.

Використання термінів у художній літературі зумовлене тим завданням, яке ставить той чи інший автор, його естетичним смаком і майстерністю. У тексті твору терміни виконують певні стилістичні функції. І якщо досить закономірним є використання термінів у сучасних художніх творах, то тим більше воно виправдане в мові наукової фантастики. У творах цього жанру йдеться про найновіші досягнення людства в галузі фізики, астрономії, ракетної техніки тощо. Це спричиняє постійне вживання в текстах значної кількості термінів [11, с. 1].

Термінологічна лексика – важлива складова у творах сучасної наукової фантастики. Відмінною рисою науково-фантастичного дискурсу є контраст між неймовірністю образного ряду й раціональністю мови, за допомогою якої створюється ця образність. Ефект раціональності та об'єктивності на рівні мови багато в чому створюється за рахунок художньої імітації наукового дискурсу. Звідси випливає особлива роль використання термінів у художній тканині науково-фантастичних романів. “Виступаючи засобом, знаряддям і регулятором наукової комунікації”, терміни дозволяють письменникам-фантастам створити художній образ “чужого слова”. При цьому, незважаючи на вузьку спеціалізацію більшості термінів, їх використання не заважає сприйняттю читача [4, с. 198 – 200].

Наука входить у твори українських письменників-фантастів, не тільки порушуючи стиль звичного художнього мислення, а й вносить відповідний реквізит, обстановку. Так, політ на космічному кораблі триватиме без шуму і вібрації, якщо на ньому встановити *нуль-перетворювач*. Пояснення цього терміна подається далі в тексті: “*Конвертор*, чи *нуль-*

перетворювач, влаштовано за принципом взаємодії спрямованого гравітаційного поля з елементарними клітинами простору-часу” [10, с. 138]. Людство завжди мріяло знайти універсальний засіб спілкування: “Про мову не турбуйтеся, оця коробочка на грудях – *лінгер*, універсальний перекладач” [10, с. 197]. Новий термін утворений від лат. *lingua* – мова [15, с. 595].

У науково-фантастичній літературі незвичне словотворення виявляє себе більш активно і роль його зовсім інша, ніж у загальнолітературній мові: слово повинно виражати новий зміст і мати незвичну форму. Створені письменниками слова служать для позначення найрізноманітніших понять і реалій, об’єднаних між собою лише тим, що для нас майже всі вони є «прибульцями» з майбутнього: “Звичайно, мама могла бути там присутньою по *головізору*, але вона вважала такий ефект ознакою поганого тону й воліла приїздити особисто” [10, с. 99]; “В руках Сутара – ще один винахід, що прийшов із ним з Ерітеї, це – *атерон*, прилад, який дає змогу переходити з одного паралельного світу в інший” [6, с. 44].

У мові наукової фантастики відображаються також нові наукові гіпотези, теорії, експерименти: “Було здійснено абсолютно новий експеримент – одержання теплової карти Марса з високою детальністю, що дає змогу розрізнити температуру окремих утворень на його поверхні: кратерів, долин, тріщин тощо. Виконав цю роботу прилад, що дістав назву *термоскан*. Його земним аналогом є *тепловізор*, чутливий до теплових інфрачервоних променів” [9, с. 82]. Термін *термоскан* утворився шляхом основокладання. Загальна тенденція в цьому способі полягає у виробленні й використанні цілого кола стандартних терміноелементів. У ролі першого компонента виступає *термо-* (пов’язаний з теплою, з використанням теплової енергії, тепловий). У ролі другої частини – усічена основа *-скан*. Сканер – прилад для радіоізотопної діагностики [5, с. 1132]. Тепловізор – “прилад, який перетворює теплові (інфрачервоні) промені, що випускаються або відбиваються різними об’єктами в зображення, видиме на екрані” [5, с. 1239 – 1240].

Художній простір, як і художній час, пов’язаний з жанровою природою твору. “Фантастичний простір” заповнюється нереальними з наукової точки зору і з точки зору повсякденної свідомості речами, істотами й подіями [19, с. 115 – 118]. Терміни, що потрапили в орбіту переносного вживання, починають жити за законами загальнолітературної мови: піддаються подальшим смисловим перетворенням, утворюють похідні слова.

Уживання технічних термінів у загальнолітературній мові – це закономірний і природний факт, результат розвитку науки й техніки. Використання технічної термінології в мові сучасної української фантастики сприяє збагаченню активного словника української літературної мови за рахунок переосмислення багатьох термінів. У творах названого жанру значно розширюється використання технічної термінології, що спричиняє значні зміни у семантичній структурі терміна.

Широке використання порівнянь свідчить про індивідуальну природу світосприйняття. У мові української наукової фантастики можна виділити такі групи порівнянь з використанням технічних термінів: 1. Порівняння, створені на основі подібності форми: “*літальний апарат, подібний до сочевидного зерна*” [2, с. 275]; “невдовзі два *апарати, схожі на восьминогих чудовиськ земних океанських глибин, зникли в глибині найбільшого супутника Сонячної системи*” [9, с. 117].

2. Порівняння, створені на основі зіставлення аналогічних дій: “*вогняна цятка пожежі, ніби жарина бікфордого шнура*” [1, с. 541]; “*ззаду, як цвіркун, сюрчить апарат*” [18, с. 23].

3. Порівняння, створені на основі зіставлення форми і дії: “Кожне створіння по-своєму його сприймає і, *ніби мініатюрна лінза, відбиває шматочок навколишнього середовища, збирає свою краплину інформації*” [14, с. 325];

“... зміями повзуть товстелезні кабелі” [3, с. 507].

Необхідно зазначити, що найбільш частотним порівнянням серед технічних термінів є порівняння засобів пересування (переважно повітряних) з птахом на основі подібності форми і дії. Наприклад:

“Раз у раз із роззявленої пашеки підземного аеродрому вихоплювалась *крилата вогненна птаха* і з хрипким надривним посвистом швидко набирала висоту, зникала у вечоровому присмерку, а невдовзі поверталася, немов відштовхнувшись десь у глибинах неба від невидимого батута, з надсадним клекотом ховалася під землею” [12, с. 248].

“*Зореліт* неземної конструкції гинув, судорожно здригаючись, як підстрелений *птах*, безпорадно падав у цупкі обійми зустрічної планети” [9, с. 51].

“Тієї ж миті з *хвоста зорельота* роєм випурхнули метушливі ріоти – літаючі вогняні птахи” [9, с. 52].

Крім порівняльних конструкцій, науково-технічні терміни в мові наукової фантастики можуть використовуватись у складі метафор. Одним із засобів метафоризованого вживання термінів у мові наукової фантастики є антропоморфізація, що ґрунтується на наділенні неживих предметів, явищ природи тощо якостями людини. Наприклад: “Завищав *блок живлення лазера*, ніжно заспівав, набираючи оберти *гіроскоп*” [8, с. 150]; “... підморгнув *індикатор*” [16, с. 102].

Стиль української наукової фантастики піддається проникненню в нього елементів різних стильових сфер, які нерідко метафоризуються, поповнюючи й розвиваючи ту чи іншу сферу термінології.

За ознакою, що лежить в основі створення нового стилістичного образу шляхом зміни значення технічного терміна, можна виділити такі групи метафор:

1) за схожістю зовнішніх ознак: *вуси антен* [18, с. 9]; *голки антен* [14, с. 20];

2) за схожістю функцій: *енергетичні криниці* [1, с. 484]; *генератор ідей* [16, с. 93]; *моргнути фотоелементами* [7, с. 150];

3) за аналогією понять: "... цивілізація одержить Великий імпульс" [14, с. 121]; "ланцюгова реакція Життя" [1, с. 163].

У мові творів української фантастики терміни входять до складу не тільки метафор, а й інших стилістичних фігур. Так, за допомогою технічних термінів створюється метонімічне порівняння: "Апарати в кабінеті коли-не-коли мляво ворухать своїми екранчиками та коліщатами й знову замруть, як одбитий хвіст ящірки" [13, с. 135].

На основі свідомого, неприхованого перебільшення побудовані гіперболи: "Техногенез доканав людину" [1, с. 511]; "Події закручувалися у сталевий штопор" [16, с. 144].

Своєрідне в мові української наукової фантастики й використання експресивно-емоційних засобів літературної мови. Так, форми суб'єктивної оцінки, які створюються в мові групою зменшено-пестливих суфіксів, зафіксовані в різних галузях термінології, зокрема в технічній. Наприклад:

"Гаснуть екрани й екранчики, вічка приладів, гасне освітлення в салоні, темрява, липка, як і слабкість у тілі, тисне на повіки" [13, с. 82];

"Це ось акумуляторик, це – антенка" [3, с. 51].

Отже, використання технічних термінів у загальнолітературній мові – це закономірний і природний факт, результат розвитку науки й техніки. Хоча в наш час терміни найрізноманітніших, зокрема й найвужчих галузей знань з'являються на сторінках науково-фантастичної літератури, все ж авангардна роль у цій справі належить, очевидно, технічній термінології. Уживання цієї групи термінологічної лексики в переносному значенні свідчить про великі художньо-зображальні можливості майстрів слова, їх уміння доречно використовувати терміни на позначення понять, пов'язаних з науково-технічними досягненнями людства, шукати нові грані й асоціативні зв'язки. У мові сучасної української фантастики відбувається образно-переносне використання технічних термінів. Як засіб виразності термінологічні одиниці виступають джерелом метафоризації, компонентами порівняльних зворотів, гіпербол, використовуються в ролі епітетів. Різні способи й прийоми стилістичного використання аналізованих термінів у творах сучасної української фантастики зумовлюють зміни в їх семантиці, появу певних конотативних відтінків. Розглянуті технічні терміни підпорядковуються художньому словесному оточенню й певній експресивній тональності твору, набуваючи відповідного стилістичного забарвлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердник О. П. Вогнесміх : роман-феєрія. Київ : Радянський письменник, 1988. 542 с.
2. Бердник О. П. Питьма вогнища не розпалює... Київ : Український письменник, 1993. 303 с.
3. Бережний В. П. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1988. 525 с.
4. Буянова Л. Ю. Термин как единица логоса. Москва : ФЛИНТА, 2012. 224 с.
5. Великий тлумачний словник української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. 1440 с.
6. Гайдамака Н. Л. Позначена блискавкою. Київ : Молодь, 1990. 144 с.
7. Головін М. І. Дисертаційний прорахунок. Київ : Молодь, 1985. 160 с.
8. Гусев В. М. Вузловий момент. *Пригоди, подорожі, фантастика* : збірник. Київ : Молодь, 1989. С. 145–164.
9. Ємченко О. П. Піраміда Сонця. Київ : Молодь, 1991. 160 с.
10. Засць В. А. Темпонавти. Київ : Веселка, 1986. 228 с.
11. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.
12. Покальчук О. В. Контакт IV рівня. *Фантастичні новісти та оповідання*. Київ : Молодь, 1991. 256 с.
13. Положий В. І. Сонячний вітер. Київ : Молодь, 1986. 160 с.
14. Росоховатський І. М. Останній сигнал. Київ : Молодь, 1989. 480 с.
15. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
16. Тарнавський В. В. Порожній п'єдестал. Київ : Радянський письменник, 1990. 427 с.
17. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу. Москва : Дом интеллектуальной книги, Русское феноменологическое общество, 1997. 144 с.
18. Чемерис В. Л. Приречені на щастя. Київ : Радянський письменник, 1985. 279 с.
19. Stockwell R. *The Poetics of Science Fiction*: manuscript copy book. London : Pearson Education, 2000. 250 p.

TECHNICAL TERMS USING IN UKRAINIAN SCIENCE FICTION OF THE 20TH CENTURY

Katysh T.

Zaporizhzhya National Technical University

The genre of science fiction is quite young and not adequately investigated. It began to develop actively only in the second half of the XIX century. The topicality of this study is formed by the insufficient development of a whole and system picture about science fiction as an actual social phenomenon of being, its status and functions in the design of social reality and social interactions.

The genre of science fiction is characterized by special imagery and expression, poetry, aesthetics of speech, but also by a large number of professional terms. The language of fiction is a special field of the terminology function.

The purpose of the work is to ensure the technical terms using in the language of Ukrainian science fiction of the twentieth century.

In fiction the use of terms is due to the task posed by one or another author, his aesthetic taste and skill. In the text of a work, the terms perform certain stylistic functions. In science fiction literature an unusual word formation is more active and its role is completely different than in the general literary language: the word must express a new meaning and have an unusual form. The words created by the writers serve to denote a variety of concepts and realias.

Terms having transferred meaning, begin to live according to the laws of common standard language: subject to further semantic transformations, form derivative words. The works of science fiction are expanded the use of technical terminology considerably to cause significant changes in the semantic structure of the term.

Widespread use of comparisons testifies to the individual nature of world perception. In addition to comparative constructions in the language of science fiction the scientific and technical terms can be used as part of the metaphor. In the language of Ukrainian science fiction works the terms are not only metaphors, but they are also other stylistic figures: metonymy, hyperbole.

The use of expressive-emotive meaning of standard language is as usual in the language of Ukrainian science fiction. Thus, forms of subjective evaluation be created in the language by a group of diminutive forms are lexicalized in various fields of terminology in particular in the technical terminology.

Consequently, fiction figured and transferred use of technical terms is in evidence in the language of modern Ukrainian science. As a mean of expression terminological units serve as a source of metaphORIZATION, components for common figure of speech, hyperbole are used as epithets. The technical terms considered are subject to the artistic verbal environment and a certain expressive tone of the work having a particular stylistic connotation.

Key words: science fiction, technical term, nominative function, figure-transferred meaning, metaphor, common figure of speech, hyperbole, epithet.

МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ “КАЗКОВОГО МОВЛЕННЯ” В АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ТВОРАХ ЖАНРУ “ФЕНТЕЗИ”

Клименко О.

Запорізький національний університет

olga.klimenko.zp@gmail.com

Ключові слова:

казкове мовлення, фентезійний дискурс, вербальний компонент, стилістичний прийом, семіотичний компонент, мультимодальність

У статті висвітлюється проблема взаємодії вербального та невербального компонентів літературних творів жанру “фентезі” у площині методології мультимодальності. Феномен мультимодальності та вербальні й невербальні засоби його експлікації розглядається на матеріалі англійськомовної повісті Дж. Р. Р. Толкієна “The Hobbit”. За допомогою мультимодальності здійснюється тлумачення вербальних та невербальних засобів репрезентації “казкового мовлення” в англійськомовному фентезійному дискурсі Дж. Р. Р. Толкієна. Висвітлено основні рівні мультимодальності – вербальний і семіотичний. Мультимодальний аналіз здійснено на основі характерних графічних та фоносемантичних ознак з урахуванням семантичного принципу аудіовізуальної конотації. Обґрунтовано перспективність дослідження мультимодальності фентезійного художнього тексту та окреслено подальші перспективи наукових розвідок для сучасних мультимодальних стилістичних студій.

Особливість художніх текстів жанру “фентезі” полягає в одночасному використанні у текстовому просторі різноманітних засобів репрезентації інформації. Художні твори жанру “фентезі” привертають увагу як тексти із складною текстовою структурою у поєднанні з різними стилістичними засобами та семіотичними компонентами. У лінгвістичних студіях на позначення таких текстів використовують різні терміни: “мультимодальний текст”, “полікодовий текст”, “креалізований текст”, “семіотично ускладнений текст”. Важлива роль у фентезійних художніх текстах належить засобам мультимодальної стилістики, масштабності та різноманітності яких свідчить про їх чимале значення для читацької аудиторії. Такі художні тексти володіють мультилінгвальною (полікодовою) структурою, тобто складаються з тексту та образної інформації. Вони становлять новітній тип тексту, який комбінує слова, звуки, графіку, анімацію, що й робить їх привабливими для сучасних мовознавчих досліджень.

Англійськомовний художній твір жанру “фентезі” не є цілком мовним утворенням. Певне місце в ньому відведено невербальним компонентам як семантично вагомим та комунікативно значущим. Унаслідок цього англійськомовний фентезійний семіотичний простір можна вважати мультимодальним. “Казкове мовлення”, тобто мовлення надприродних чарівних істот, у фентезійному творі також має мультимодальний характер, що засвідчує залучення вербальних та невербальних засобів комунікації.

Актуальність даної наукової розвідки зумовлена інтересом мовознавчих студій до мультимодальних засобів творення “казкового мовлення” персонажів фентезійних творів за допомогою поєднання вербальних та семіотичних компонентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мультимодальна лінгвістика як інноваційна галузь сучасного мовознавства, зорієнтована на полівекторний аналіз вербальних засобів та семіотичних ресурсів (модусів), привертає увагу зарубіжних дослідників [8, 10, 11, 12]. У лінгвістичних студіях мультимодальність розглядається як процес

спілкування із використанням різних модусів: письма, усного мовлення, жестів, візуальних образів тощо [11, с. 79]. Мультимодальність художніх текстів вивчається з позицій соціальної семіотики М. Халлідея [10], зокрема застосовується “принцип інтеграції ресурсів” для аналізу способів взаємодії модусів у тексті [8, с. 4) та “принцип компресії значення”, який стосується “ефекту взаємодії семіотичних засобів нижчих рівнів, що відбуваються на більш високих рівнях, де значення утворюється та інтерпретується” [8, с. 19], об’єктом досліджень стають функції різних семіотичних модусів у художньому творі [12]. Аналіз художніх текстів у мультимодальному аспекті став предметом дослідження багатьох вітчизняних учених [1, 2, 3, 4, 6], зокрема, вивчаються мультимодальні засоби когезії (зв’язності) та когерентності (цілісності) у сучасних художніх текстах [1], поєднання графічного модусу з вербальним рівнем тексту [2, 6], взаємодія модусів мовлення, музики та звуків у їх інтеграції [3] тощо. Мультимодальність в англійськомовному художньому тексті поділяється на експліцитну (зовнішню) та імпліковану (вбудовану, приховану) та інтегровану і проявляється у вигляді конфігурацій різних семіотичних модусів (візуального, аудіального), художньої імітації інших видів мистецтва, зокрема музичальності (фоносемантична та/або синтаксична імітація звукового ряду, імітація музичних форм, прихований музичний ритм та мелодика), взаємодії реального та ірреального художнього світів та словесної голографії [3].

Мета пропонованої наукової розвідки полягає у виявленні особливостей мовлення надприродних істот чарівного світу, створеного в англійськомовних творах жанру “фентезі” шляхом поєднання вербальних та невербальних складників (модусів). Об’єктом дослідження стали засоби репрезентації “казкового мовлення” фентезійних істот у повісті Дж. Р. Р. Толкієна “The Hobbit”.

Аналізуючи засоби репрезентації “казкового мовлення” головних героїв та персонажів повісті Дж. Р. Р. Толкієна “The Hobbit”, зазначимо, що найчастіше автор використовує своєрідну лінгвальну

гру на основі поєднання вигаданих діалектів з давньоанглійською мовою. “Казкове мовлення” головних героїв Дж. Р. Р. Толкієна густо насичено прислів'ями, приказками, каламбурами, віршами, афоризмами та загадками, що надають особливого колориту, допомагають підкреслити характер, дії, поведінку героїв повісті “The Hobbit”.

Система персонажів фантастичного твору будується з урахуванням того факту, наскільки масштабною є фантастична картина світу, яку намагається змалювати автор. У творах Дж. Р. Р. Толкієна справді представлено епічне полотно, на якому змалювано життя та історію фантастичного краю Середзем'я, населеного різноманітними фантастичними персонажами, деякі з яких були запозичені автором з фольклору, а деякі вигадані ним самим (наприклад, слово *hobbit*, у якому шляхом контамінації поєднуються початкова частина латинської основи *homo* ‘людина’ та кінцева частина англійського *rabbit* ‘кріль’ [13]).

“Казкове мовлення” притаманне майже усім героям Дж. Р. Р. Толкієна, але найяскравішим є мовлення Голлума, наприклад: “*And when he said ‘gollum’ he made a horrible swallowing noise in his throat. That is how he got his name, though he always called himself ‘my precious’.*” [14, с. 80]. Для створення певного стилістичного ефекту автор вдається до використання звуконаслідувальних оказіональних формацій, які інколи важко зрозуміти через те, що “самі звуки – джерела... мають складну природу, і оскільки їх точна імітація засобами мови неможлива, кожна мова обирає одну зі складових цього звуку як зразок для наслідування” [5]. Наведений приклад ілюструє поєднання вербального комплексу з різними семіотичними ресурсами: графічний модус представлений лапками, музикальний модус виражається у застосуванні фонетичних, стилістичних прийомів: ономапоєя (наслідування звуків природи – “природної музики”), алітерація (навмисне багаторазове повторення однакових або акустично схожих звуків або звукосполучень).

Носії різних мов інтуїтивно приписують звукам мовлення певні оцінні та смислові характеристики. Одиниці фонетичного рівня мовного компонента системи художнього тексту (фонестеми), вступаючи в парадигматичні відносини (звуконаслідувальні, звукозображувальні й звукосимволічні комплекси), виконуючи естетичну функцію, беруть участь у процесах комплексного смисловиряження в художньому тексті [7, с. 25]. Зокрема, свистячі та шиплячі фонестеми, як англійський звук /s/, асоціюються із зміним сичанням і “при нагнітанні вказаної фонестеми часто формується... трохи містична атмосфера” [7, с. 22]. Крім того, автор лише двічі вдається до оказіонального повтору фонестеми у слові задля створення ефекту сичання, наприклад: “*Bless us and splash us, my precioussss! I guess it's a choice feast; at least a tasty morsel it'd make us, gollum!*” [14, с. 79]. У наведеному прикладі повторення слів зі своєрідним звуконаслідуванням (музикальний модус) взаємодіє з графічним, який представлений знаками пунктуації (кома, знак оклику) та повторенням графеми -s.

Іншими епізодичними – проте вельми колоритними – персонажами в проаналізованому творі є тролі. За допомогою сюжетної лінії та діалогів автор ясно дає

зрозуміти читачеві, що тролі не мають високого інтелектуального потенціалу. На підкріплення цієї ідеї він активно застосовує лінгвальну гру, створену на основі просторічних вигуків, що утворюють музикальний модус тексту, наприклад: “*Blimey, Bert, look what I've copped!*” said William. – “*What is it?*” said the others coming up. – “*Lumme, if I knows! What are yer?*” – “*Bilbo Baggins, a bur– a hobbit,*” said poor Bilbo, shaking all over, and wondering how to make owl-noises before they throttled him. – “*A burrahobbit?*” said they a bit startled. Trolls are slow in the uptake, and mighty suspicious about anything new to them” [14, с. 80]. У наведеному фрагменті автор уживає два різновиди специфікації персонажного мовлення – просторіччя та оказіональну інновацію. Очевидно, що просторічні вигуки *blimey* (an exclamation of surprise or annoyance) та *lumme* (an exclamation of surprise or dismay) є основою лінгвальної гри. Щодо авторського утворення *burrahobbit*, парадоксальним є те, що одиниця, задумана як засіб комічного на основі гри слів, справляє враження невимушеності, випадковості, хоча насправді її створення вимагало від автора неабиякої креативності. Дж. Р. Р. Толкієн застосовує словоскладання, використовуючи в якості першого компонента довільний усичений фрагмент основи *burglar* – *bur*. Л. Бауер відносить цей спосіб словотворення до “непередбачуваних” (unpredictable), вважає, що єдиним обмежувальним чинником для нього виступає милозвучність [9].

Дж. Р. Р. Толкієн користується ще двома важливими засобами мовлення персонажів: граматичними помилками та фонетичними особливостями вимови. Чисельні порушення у мовленні тролів граматичної норми виступають потужним стилістичним засобом характеристикації та створення додаткового гумористичного ефекту, наприклад: “*But if you wants to sit on the last one, sit on him*” або “*There's more to come yet,*” said Tom, “*or I'm mighty mistook*” [14, с. 44]. Особливості мовлення або вимови героїв проаналізованого художнього твору часто ілюструють загальні явища на кшталт заїкання або шепелявості, є проявом соціального або територіального діалекту, наприклад: “*What the 'ell William was a-thinkin' of to bring us into these parts*” – “*And time's been up our way, when yer'd have said 'thank yer Bill' for a nice bit o' fat valley mutton like what this is*”. – “*P'raps there are more like him round about*” [14, с. 46]. У наведеному фрагменті спостерігаємо використання автором скорочених форм – *thank yer Bill* та *And time's been up our way*, щоб підкреслити негативне значення висловлення. Наведені приклади ілюструють поєднання вербального модусу з музикальним (діалектні особливості вимови) та графічним (лапки, дефіс, апостроф).

“Казкове мовлення” найнегативніших персонажів у світі Дж. Р. Р. Толкієна – *гоблінів*, за авторським задумом, є різким та загрозовим. Досягається цей ефект за рахунок таких стилістичних засобів організації звукового потоку, як ономапоєя та звукопис. Використання автором ономапоєї має вирішальне значення, адже гобліни вживають звуконаслідувальні лексеми, що асоціюються передусім з бійкою, як це яскраво показано у відомій гоблінській пісні:

“*Clap! Snap! The black crack!*”

Grip, grab! Pinch, nab!*And down down to Goblin-town**You go, my lad!*" [14, с. 69].

Взаємодію вербального модусу з графічним (знак оклику, кома, заголовкові літери, дефіс), музикальним (рима, повторення, ономатопея, алітерація, просторічні вигукі) демонструють також уривки каламбурних віршів та пісень:

"Burn, burn tree and fern!**Shrivel and scorch! A fizzling torch****To light the night for our delight,****Ya hey!****So dwarvers shall die,****And light the night for our delight,****Ya hey!****Ya harri-hey!****Ya hoy!" [14, с.110].**

Окрім гобітів, гномів, гоблінів у світі Дж. Р. Р. Толкієна існують ще найзагадковіші міфічні істоти – ельфи. Існує два діалекти мови ельфів: діалект ельфів Вищого роду – "квен'я" і розмовний діалект – "сіндарін". Фантазії автора та його світу немає межі – він створив писемність та алфавіт ельфійської мови. Тому маючи алфавіт та словник, який розробив сам "творець" цих надприродних істот, можна зрозуміти "казкове мовлення" ельфів, яке є найскладнішим з усіх мов чарівного світу Дж. Р. Р. Толкієна.

Особливої уваги заслуговує "казкове мовлення" найжахливіших істот світу Середзем'я – орків. За всю історію Середзем'я орки не мали своєї власної мови або діалекту. Вони обирали деякі слова з інших мов або діалектів та перекручували їх на свій лад. Так виник грубий жаргон, який містив лише слова – лайки та прокляття. Пізніше ці істоти створили стільки варварських діалектів, скільки було місць їх проживання. Найяскравіший приклад жаргону орків зустрічаємо на персні Володаря Темряви. Рисунок 1 демонструє голографічний рукопис, який наочно ілюструє комплексну взаємодію вербального модусу з графічним.

Рис. 1. Напис на Персні мовою Мордора

Розглянемо переклад наведеного нижче запису на мові Мордора:

*"Ash nazg durbatuluk, ash nazg gimbatul,
ash nazg thrakatuluk agh burzum-ishi krimpatul"*

Варіант оригіналу англійською мовою:

*"One ring to rule them all, one ring to find them,
One ring to bring them all and in the darkness bind them"*.

Зазначимо, що "казкове мовлення" орків дуже відрізняється від мовлення інших надприродних істот (хоббітів, гоблінів та ельфів), але найголовнішим є те, що усі діалекти та жаргони, на яких розмовляють персонажі, вигадані автором, і в кожному діалекті є свої особливості, свій колорит, своя "гра слів", яку Дж. Р. Р. Толкієн створив для своїх героїв. За допомогою ефекту звуконаслідування автору вдається яскраво створити атмосферу жаху, в якій опиняються

герої. Особливу роль при цьому відіграють короткі, неначе удар хлиста, ономатопетичні слова-речення. Зокрема, у промові Верховного Гобліна застосовані однослівні звуконаслідування, які мають у своєму складі два – три склади. Таке подовження фрази призводить до порушення її структури, що в оригіналі сприймається як віршоване ціле за рахунок кільцевої рими *slash – gnash*: *"Murderers' and elf-friends!" the Great Goblin shouted. "Slash them! Beat them! Bite them! Gnash them!"* [14, с.112].

У наведених текстових фрагментах – віршованому й прозовому – надмірне насичення контексту звуконаслідуваннями утворює потужний експресивно-емотивний ефект звукопису, тобто навмисне багаторазове вживання звуків та їх комбінацій, які тим або іншим чином імітують природні звуки для відповідності фонетичного складу висловлення картині, що замальовується. Про це пише і сам Дж. Р. Р. Толкієн, неначе намагаючись скерувати перцепцію читача у потрібному напрямку: *"It sounded truly terrifying... The general meaning of the song was only too plain; for now the goblins took out whips and whipped them with a swish, smack!, and set them running as fast as they could in front of them"* [15].

Дж. Р. Р. Толкієн збагатив мовлення героїв повісті "The Hobbit" не тільки грою слів та каламбурними віршами, але і загадками, які тією чи іншою мірою також є римованими каламбурами та грою слів, наприклад:

*"What has roots as nobody sees,**Is taller than trees,**Up, up it goes,**And yet never grows"* [14, с. 78].*"It cannot be seen, cannot be felt, cannot be heard, cannot be smelt.**It lies behind stars and under hills, and empty holes it fills.**It comes first and follows after,**Ends life, kills laughter"* [14, с. 77].*"First they champ, then they stamp, then they stand still"* [14, с. 77].*"Alive without breath, as cold as death;**Never thirsty, ever drinking, all in mail never clinking"* [14, с. 83].

У наведених прикладах загадки демонструють взаємодію вербального модусу з музикальним (рима, повторення, ономатопея, алітерація) та графічним (заголовкові літери, кома, крапка з комою, крапка).

Висновки. Мультимодальний аналіз фентезійного "казкового мовлення" надприродних чарівних істот фантастичного світу повісті Дж. Р. Р. Толкієна "The Hobbit" показав, що автор намагався акцентувати нереальну сутність головних героїв за допомогою вербального модусу, представленого елементами вигаданих діалектів, просторічних вигуків та оказіональних інновацій, а також семіотичних ресурсів: музикальний модус виражається у застосуванні фонетичних стилістичних прийомів (ономатопея, алітерація, повтори, рима), графічний модус представлений графічними знаками звукопису та пунктуаційними знаками. Взаємодія музикального і графічного модусів з вербальним у "казковому мовленні" художніх творів жанру фентезі слугує семіотичним ресурсом, який автор використовує для реалізації текстуального значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І. А., Карп М. А. Мультиmodalні засоби когезії та когерентності у сучасних літературних казках: теоретико-методологічна інтерпретація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2014. №13. С. 87-90.
2. Бистров Я. В. Взаємодія вербального та графічного модусів у художньому тексті (мультиmodalний підхід). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. №4. С. 7-12.
3. Воробйова О. П. Словесная голография в пейзажном дискурсе Вирджинии Вулф: модусы, фракталы, фузии. *Когниция, коммуникация, дискурс: электрон. зб. наук. праць: Серія “Філологія”*. №1, X., 2010. С.47-74. URL: <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-nol-2010>.
4. Град Н. Я. Сучасні мультиmodalні студії: modalна лінгвістика та мультиmodalна стилістика. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. №4. С. 49–51.
5. Добрушина Н. Р. Звукоподражание. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/ZVUKOPODRAZHANIE.html.
6. Макарук Л. Л. Мультиmodalність сучасної англомовної мас-медійної писемної комунікації [текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 450 с.
7. Солодовникова О. Г. Фонестема как синергетическое единство и ее функции в английском поэтическом тексте (VII –XX вв.): автореф. дис... к.филол. наук: 10.02.04 / Москов. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2009. 25 с.
8. Baldry A., Thibault P. J. Multimodal Transcription and Text Analysis. London; Oakville: Equinox. 2006. 270p.
9. Bauer L. English Word-Formation. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 296 p.
10. Halliday M. Language as Social Semiotics: The Social Interpretation of Language and Meaning. London: Arnold. 1978. 256 p.
11. Kress G. R. Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication. London, New York: Routledge, 2010. 232 p.
12. Kress G., Leeuwen van T. Multimodal Discourse. London: Bloomsbury Academic, 2001. 152 p.
13. McDaniel S. The Philosophical Etymology of Hobbit. URL: <http://www.stanmcdaniel.com/hobbit/hobbit.html>.
14. Tolkien J.R.R. The Hobbit. NY: Ballantine Books, 1965. 287 p.
15. Tolkien J.R.R., Tolkien C. The History of Middle-Earth. Boston: Harper Collins, 1992. 131p.

**MULTIMODAL APPROACH TO MAGICAL SPEECH REPRESENTATION
IN THE ENGLISH LANGUAGE FANTASY LITERARY TEXTS**

Klymenko O.

Zaporizhzhia National University

The article deals with the study of magical speech of fantasy characters in the novel “The Hobbit” by J.R.R.Tolkien. The study focuses on the magical speech-creating elements. The paper highlights the interplay of verbal and non-verbal components in the English language fantasy literary text from a multimodal perspective. The article views the phenomenon of multimodality and means of its realization in the English language fantasy literary text. These means are represented by verbal and non-verbal components. These components help the readers’ comprehension of the fantasy characters’ magical speech presented in J.R.R.Tolkien’s fantasy discourse.

The magical speech as a component of fantasy discourse is characterized by the wide use of spoken vocabulary, representing the fantasy characters’ features, emotions and manner of speech. The use of different stylistic devices and lexical structures in the functions of repetitions, parallel constructions, fragmentary phrases, pauses of hesitation, cries of fear, pain and anger reflect their functional-semantic and semiotic interaction in the speech of fantasy characters.

The author highlights two levels of multimodality in the text. The analysis of the typographic and phonographic meaning-making of the magical speech is based on semiotic principles. The semiotic mode of meaning-making is considered to be a component of multimodal literary text. The distinctive typographical and phono-semantic features based on the semiotic principles of audio-visual connotation got a special prominence to multimodal analysis. There is admittedly a need to further analyze fantasy literary works as multi-semiotic texts to properly understand such aspects as layout, typography and illustrations in a multimodal perspective.

The article outlines the perspectives and further prospects of multimodal research of fantasy discourse for contemporary stylistic studies with a special emphasis on the multimodal elements.

Key words: magical speech, fantasy discourse, verbal component, stylistic device, semiotic component, multimodality.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ МОВ НА ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОМУ ҐРУНТІ В МОВОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ ВІКТОРА ЧАБАНЕНКА

Ліпкевич І.

Запорізький національний університет

lipkiewicz7@gmail.com

Ключові слова:

взаємодія мов, лінгвостилістичний аспект, запозичення, слов'янізми, інослов'янізми, мовленнєва експресія, експресивні явища, екстралінгвістичні фактори.

У статті наведено аналіз мовознавчих праць В. Чабаненка, у яких він досліджує проблему взаємодії мов на лінгвостилістичному ґрунті, розглядаючи запозичення з білоруської, південнослов'янських та західнослов'янських мов як експресивні засоби української мови; узагальнено висновки, яких дійшов В. Чабаненко стосовно ролі інослов'янізмів як одного зі складників експресивних засобів української мови.

У багатоаспектних філологічних дослідженнях В. Чабаненка не залишена поза увагою проблема взаємодії мов. У вітчизняному мовознавстві є вже багато праць, присвячених питанням взаємин української мови з іншими слов'янськими. Однак у цих розвідках зв'язки української мови з інослов'янськими розкриваються здебільшого лише на лексичному, фонетичному, словотвірному та граматичному рівнях. Водночас дуже мало є робіт, у яких би ці зв'язки розглядалися на стилістичному рівні. Саме запорізький мовознавець В. Чабаненко став автором солідного лінгвістичного доробку з проблем українсько-інослов'янської взаємодії на стилістичному, або, за його уточненням, лінгвостилістичному ґрунті. **Актуальність** нашої роботи зумовлена спробою вперше в українському мовознавстві узагальнити й проаналізувати напрацювання В. Чабаненка у сфері взаємовідносин української мови з іншими слов'янськими на стилістичному підґрунті. Відповідно, **метою** пропонованої статті є вивчення й систематизація лінгвістичного матеріалу, у якому запорізький мовознавець В. Чабаненко розглядає запозичення інослов'янізмів як експресивних засобів української мови, узагальнення висновків, яких він дійшов, дослідивши роль інослов'янізмів як важливої частини експресивних засобів української мови.

Закріпившись у системі української мови, слова-вирази іншомовного походження поповнили її експресивні елементи. В. Чабаненко, досліджуючи експресивні засоби української мови, аналізує запозичення як їх складову частину: розкриттю ролі іншомовних лексичних одиниць присвячена фундаментальна глава під назвою “Експресивні явища української мови на ґрунті її взаємодії з іншими мовами” в монографії “Стилістика експресивних засобів української мови” [7], а також окремі статті, у яких у цьому аспекті проаналізовано білорусизми [3], південнослов'янізми [4], західнослов'янізми [5].

Зокрема, увагу мовознавця привернули експресивно-стилістичні функції таких білорусизмів, уживаних в українській мові, як *бадьорий*, *бурчати*, *гудити*, *жлукто*, *двоготь*, *сябер* (*сябро*), *вьоска*, *жалійка*, а також численні білоруські топоніми й антропоніми (*Білорусія* (*Білорусь*) *Брест*, *Мінськ*, *Хатинь*; *Богушевич*, *Гастелло*, *Колас*, *Купала*, *Скорина* та ін.). Кожна з цих лексем скрупульозно, всебічно

піддається аналізу в статті В. Чабаненка “Експресивно-стилістичні функції білорусизмів в українській мові” [3]. Так, у слові білоруського походження *сябер* (*сябро*) насамперед розкрито весь спектр його семантичних значень, який вдалося зафіксувати як в українській літературній мові, так і на її говірковому рівні. Наприклад, у тому українському говірковому ареалі, що межує з білоруською мовою, ці слова вживаються з кількома значеннями, а саме: ‘учасник земельного володіння’, ‘компаньйон у торговій справі’, ‘суперник’, ‘спільник по роботі’, ‘супржаник’, ‘рідний брат жінки’ та експресивне ‘вайлуватий’, ‘неповороткий чоловік’; у нижньонаддніпрянських та степових говірках, в утворенні яких брав участь східнополіський діалектний елемент, це слово побутує з експресією іронії й означає ‘спільник у пиятиці або в якійсь іншій недобрій справі’; у деяких білоруських говірках воно вживається також із експресією іронії у значенні ‘здоровий, але лінивий чоловік’. А в сучасній українській мові виразною стилістемою є білорусизм *сябёр* літературного походження зі значенням ‘друг’. В. Чабаненко зазначає, що внутрішня експресивність цієї лексеми “зумовлена позалінгвістичними факторами, зокрема соціально-історичною актуалізацією позначуваного ним поняття” [7, с.255]. У різних стилях української літературної мови це слово маніфестувало ідею дружби народів і тому сприймається як засіб експресії: “Гостював навесні я у щирих *сябрів*” (М. Нагнибіда); “Я бажання не порушу і з *сябрами* обнімусь... Вчарувала мою душу запахуца Білорусь” (М. Сингаївський); “Тарас у наших *сябрів*” (заголовок статті в газеті “Літературна Україна” за 2. III. 1965 р.), “Добрий світ *сябрів*” (назва рубрики в журналі “Україна”, 1977 р., № 22, с. 16).

Досліджуючи експресивний вжиток білоруських лексем, В. Чабаненко фіксує, що в українському усному мовленні чи тексті певної експресії набуває будь-яке стилістично нейтральне слово або словосполучення білоруського походження за умови, якщо воно виділяється своїм звуковим складом і формою, тобто не перекладається, а транслітерується: “Здрастуйте, люди добрі! - віталіся ми до білорусів. - *Дзень добри!*” (Ю. Збанацький). Як експресивний засіб в українській мові вживаються й білоруські фразеологізми. Вони також особливо виразні, коли не перекладаються, напр.: “Але *«чис би*

целяткі мичалі, а чис б і мавчали”, отак і мені слід краще мовчати про листи і про недбальство в листах» (Леся Українка). Досить популярним тепер в Україні є експресивний білоруський вислів **Калі ласка!** Його нерідко вживають із настановою на стилістичну виразність у художніх творах, публіцистиці та усному літературному мовленні, напр.: “Деся на Свіслочі, на луках Попросив я у підпаска, Щоб зіграв він на жалейці... — *Калі ласка! Калі ласка!*” (М. Нагнибіда); “Звали мене: Приїжджай, *калі ласка*, Встала я з попелу світла, мов казка” (Д. Луценко)... Водночас, зазначає учений, збагаченню експресивних засобів української мови певною мірою сприяють переклади творів білоруської художньої літератури. Українські перекладачі творчо засвоюють лексико-стилістичне розмаїття оригіналів, розширюючи функціонально-стилістичні можливості рідної мови. Наприклад, С. Пилипенко, працюючи над перекладом байки К. Кропиви “Чорт”, увів до українського вжитку білоруську народну приказку **кожеух лежить, а дурень дрижить**.

Г. Вігурська, перекладаючи п'єсу “Хто сміється останнім” того ж таки К. Кропиви, збагачує українську фразеологію білорусизмами **хто в біб, хто в горох; крукам носа не дістати; хто поросся вкрав, у того й у вухах нищить**...

Аналіз слів і виразів, які потрапили до української мови безпосередньо з білоруської мови або за її посередництвом з інших мов (найчастіше з литовської) і наділені виразними експресивно-стилістичними функціями, дав змогу зробити В. Чабаненку такі висновки: “1) українська мова контактує із білоруською мовою не лише на лексичному, фонетичному, словотворчому і граматичному рівнях, а й на рівні стилістичному; 2) білоруські мовні елементи в ролі експресивних засобів української мови вживалися здавна, але в останні десятиліття цей процес з екстралінгвістичних причин особливо активізувався; 3) із білоруської мови в арсенал виразових засобів української мови потрапляють головним чином лексика і фразеологія; 4) окремі білорусизми набули експресивних якостей на українському мовному ґрунті; 5) чим далі білорусизми заглиблюються в український мовний (діалектний) обшар, тим більшої семантико-стилістичної трансформації вони зазнають; 6) експресивно-стилістичне функціонування білорусизмів в українській мові показує, що мовна інтерференція є одним із важливих факторів, які впливають на лінгвостилістику” [3, с. 26].

Як приклади південнослов'янських, які були запозичені українською мовою й активно використовуються в ній у ролі експресивних засобів, В. Чабаненко, згідно з наявною мовною інформацією, називає слова сербо-хорватського походження **вампір, вовкулак, побратим, посестра** [7, с. 256]. Лексема **вампір** особливо експресивною є в порівняннях: “Ти хочеш виссать ... всю мою кров, як той вампір” (М. Коцюбинський). А в переносному значенні (‘мучитель’, ‘кат’, ‘нелюд’) вона вживається, зазначає запорізький лінгвіст, з експресією ненависті, гніву й обурення: “Од наших рук вампір загине” (В. Сосюра). На основі філологічних розвідок щодо слів

вовкулак(а), побратим, посестра В. Чабаненко доходить висновку, що вони мають давню історію вжитку як у творах українських письменників, так і у фольклорі (“Кобись такий до роботи, який до посестри” – зі “Словаря української мови” Б. Грінченка, т. 3, с. 359), і експресивних якостей набули вже на українському мовному ґрунті. Наприклад, лексема **вовкулака** набрала посиленого виразового потенціалу, коли почала вживатися як зневажлива назва похмурої, відлюдкуватої особи або як лайливе слово. Водночас південнослов'янськими **побратим, посестра** перетворились на високостильові синоніми до слів *друг, подруга* і є часто вживаними в українській поезії та публіцистиці. Згадуючи про західнослов'янськими в ролі експресивних засобів української мови, В. Чабаненко зазначає, що “...лінгвальна дійсність дає численні факти, що свідчать про взаємозбагачення стилістичних систем української, польської, чеської та інших західнослов'янських мов” [5, с. 51]. Стосовно західнослов'янських, які запозичені українською мовою й наділені інгерентною (внутрішньою) експресивністю, мовознавець наводить такі приклади: полонізми – **фігляр** (польс. figlarz ‘жартівник, пустун, бешкетник’, *заст.* ‘блазень’ [1, с. 208]), **забіяка, завзятий, панібратство, шпаргалка, розмаїтий, труна** (польс. trumna ‘гріб’ [2, с. 459], **зичити, блават** (п. blawat *заст.* ‘голубий) шовк’, blawatek бот. ‘васильок синій (Centaurea cyanus L.)’ [1, с. 74], **замазура** (оскільки великий словник польської мови не фіксує цієї лексеми саме в такій формі, і пошуки її в мережі Internet не дали позитивного результату, можна припустити, що це слово утворене вже на українському мовному ґрунті, очевидно, від польс. zamazany *розм.* ‘вимазаний, вимащений’ [2, с. 663]), **віншувати, едwab** (польс. jedwab ‘шовк’ [1, с. 291], **халуна, вдячність, гвалт, ошукаати, драпіжник** (польс. drapieżnik ‘хижак’ [1, с. 166], **жебрати, славетний, волати, кохання, міць, цнота, гарцювати; чехізми – ганити, ганьба, зухвалий, наглий** ‘раптовий, нежданий’, **потворний, смутний, краля** [5, с. 51–52].

Більшість із названих західнослов'янських здавна функціонує в українській мові; деякі з них засвідчені в пам'ятках другої половини XVI ст. Спостереження над їх уживанням у різних стилях української мови приводить лінгвіста до висновку, що слова **завзяття, вдячність, ганити, потворний**, котрі відзначаються помірним ступенем внутрішньої експресивності, не закріплюються за якимось певним стилем. А запозичення **віншувати, зичити, славетний, кохання, міць** здебільшого використовуються як синоніми високого стилю в поезії й публіцистиці. В. Чабаненко простежив, що окремі західнослов'янськими, увійшовши в систему виразальних засобів української мови, зазнають семантичних зрушень. Як приклад такого явища вчений наводить чехізм **краля**: від початків появи в українській мові це слово вживалося у своєму прямому значенні ‘королева’ або ‘красуня’. Сучасні словники української мови подають його в значенні ‘красуня’ із позначками “просторічне”, “розмовне”,

або “фамільярне”, а в усному мовленні й у текстах художньої літератури воно вживається тепер з експресією іронії: “... краля, хоч воду з писка пий” (Є. Гуцало).

Досліджуючи українську діалектну лексику, В. Чабаненко і тут віднаходить західнослов'янськи, позначені інтергентною експресивністю, наприклад: полонізми – *збур* ‘грубіян’, *варга*, *гемба* ‘губа’, *варгатий* ‘губатий’, *валенсатися* ‘волочитися’, *пацьорки* та ін.; словакізми – *псоглавець* (*песоглавець*) ‘той, що приносить страждання’, *гавран* ‘ворона’, *гнівник* ‘той, що гнівається’, *годний* ‘дуже великий, значний, гарний, ввічливий’ тощо. Лінгвіст помічає, що “чим далі західнослов'янськ заглиблюється в український діалектний обшир, тим більше звукової і семантичної трансформації він може зазнавати. Пор., південнолемківське *пáцєрки* ‘чотки’, закарпатське, бойківське *пáцьорки* ‘намисто’, південноподільське *пацьóрки* ‘торочки, бахрома’ і

полтавське та степове запорізьке *пацьóрки* ‘незаплетені або дуже маленькі, погані коси’” [див. 5, с. 53-54].

Поглиблене вивчення проблеми взаємодії мов дало змогу В. Чабаненку відзначити, що українська мова (як літературна, так і народнорозмовна) контактує з іншими слов'янськими мовами не тільки на лексичному, фонетичному, граматичному і словотворчому рівнях, а й на рівні стилістичному (лінгвостилістичному); інослов'янськи, що вживаються в українській мові як експресивні засоби, не порушують національної самобутності цієї мови, а лише збагачують, роблять гнучкішою і різноманітнішою її стилістичну (лінгвостилістичну) систему; результати українсько-інослов'янських мовних контактів на стилістичному (лінгвостилістичному) рівні свідчать про те, що взаємодія мов є однією з важливих основ мовленнєвої експресії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь. Т. 1. Москва : Русский язык, Варшава : Ведза повшехна, 1998. 656 с.
2. Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь. Т. 2. Москва : Русский язык, Варшава : Ведза повшехна, 1998. 795 с.
3. Чабаненко В. А. Экспресивно-стилістичні функції білорусизмів в українській мові. *Культура слова*. Київ: Наук. думка, 1979. Вип. 17. С. 15–26.
4. Чабаненко В. А. Экспресивно-стилістичні функції південнослов'янськ в українській мові. *Українське слов'янознавство*. Львів: Вид-во ЛДУ, 1974. № 9. С. 46–49
5. Чабаненко В. А. Західнослов'янськи в ролі експресивних засобів української мови. *Мовознавство*. 1972. № 4. С. 51–58.
6. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Вища школа, 1984. 168 с.
7. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

THE PROBLEM RESEARCHING OF INTERACTION LANGUAGES ON LINGUISTIC BASIS IN PHILOLOGICAL WORK BY VICTOR CHABANENKO

Lipkevych I.

Zaporizhzhia National University

The problem of interaction languages is not left out of attention in philological work by Victor Chabanenko, which includes a lot of aspects. In domestic linguistics are many works, dedicated to the questions of relationships Ukrainian and other Slavic languages. However in such works interaction between them is revealed only on lexical, phonetic, morphological and grammatical levels in general. Simultaneously the articles, which research this problem on stylistic level, are few. Knowing about this gaps in Ukrainian linguistics, V. Chabanenko is author of philological work about such problem on stylistic level, or, as he identified, on linguistic basis. Words-expressions of foreign origin, which are fixed in Ukrainian, complemented the expressive elements of language. The works by author, in which he analyzes words of foreign origin as the part of expressive facilities Ukrainian, are the bright proof. Fundamental chapter named “Expressive phenomenon of the Ukrainian language on the basis of its interaction with other languages” is dedicated to disclosure of this role. It is available in his monograph “Stylistics of expressive means of the Ukrainian language”. Chabanenko also wrote many articles, in which he analyzes belarusianisms, south slavisms, west slavisms. In-depth study the problem of interaction languages gives the opportunity to Chabanenko to notice that Ukrainian (both literary and colloquial) contacts with other Slavic languages not only on lexical, phonetic, morphological and grammatical levels, but also on stylistic (linguistic); foreign slavism, which are used as expressive means in Ukrainian, don't violates the national specifics of this language, but also enrich it, make its stylistic (linguistic) system more flexible and diverse; the results of Ukrainian and other Slavic languages contacts on stylistic (linguistic) level demonstrate that interaction languages is one of the most important basics of linguistic expression.

Key words: interaction languages, linguistic style, borrowing, foreign slavism, linguistic expression, expressive means, extralinguistic factors.

ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОКСИМОРОНА В УКРАЇНСЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Мінкова О., Хомчак О., Волкова І.

Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького

olga_minkova@mail.ua, elenahom77@ukr.net, vit19602607@gmail.com

Ключові слова:

Ключові слова: експресивність, оксиморон, контраст, українська газетно-журнальна публіцистика

У статті проаналізовано виразові можливості оксиморона як прийому контрастування в мові публіцистики початку ХХІ ст. Зазначено, що особливістю оксиморона є сполучення контрастних, протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект. Актуалізовано увагу на трьох оксиморонних моделях: атрибутивних, об'єктних, обставинних.

Природа матеріального світу така, що все в ньому має свій антипод, свою протилежність. Різко окреслені, гостро виражені протилежності в об'єктивно існуючій дійсності становлять так звані контрасти. Природно, що контрасти характерні для мови, яка відбиває об'єктивну реальність і сама є складником цієї реальності. Контрасти взагалі й мовні зокрема мають універсальний характер. Це значить, що контрастне в мові є лінгвістичною універсалією [7, с. 18].

Явища контрастування в мові засобів масової інформації знаходять комплексне висвітлення як стилетвірні компоненти тексту на матеріалі мови публіцистики 60 – 90-х років ХХ ст. (Д. Х. Баранник [1], Г. М. Колесник [2], О. Д. Пономарів [4], Н. М. Сологу [5], В. А. Чабаненко [6] та ін.). Експресивні ж засоби контрастування в публіцистичному тексті початку ХХІ ст. не були предметом спеціального дослідження й потребують докладного вивчення у функціонально-стилістичному аспекті. Відтак актуальність статті зумовлена потребою визначення виразових можливостей оксиморона як прийому контрастування в мові української публіцистики.

Мета статті – проаналізувати семантичні, стилістичні та комунікативні функції оксиморона в публіцистичному тексті першого десятиріччя ХХІ ст. із урахуванням експресивного потенціалу.

Особливістю оксиморона є сполучення контрастних, протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект: *палючий холод, правда казка, владний безлад, складна простота, штучна людина, живий труп, страшенно вродлива, нелюдське життя, холодне полум'я, сухий дощ, крижана посмішка, депресивна веселість, запеклі друзі* тощо. Компоненти цих словесних фігур взаємоскеровані на створення ефекту увиразнення почуттів мовця.

У публіцистичному тексті оксиморони можуть бути засобом комізму, наприклад, жарту, іронії: *заклятий друг, розгул демократії, мінералка з-під крану*. Ця стилістична фігура належить до різновидів парадокса, але на відміну від каламбурів та іншої гри слів, які створюють комічно-гумористичний ефект, оксиморон спонукає читача до глибокого осмислення індивідуально-художнього прийому поєднання непоспонуваного.

Оксиморонні побудови – свідоме поєднання різко контрастних понять, які логічно нібито виключають одне одного, але насправді разом передають нове поняття: *живий труп, дзвінка тиша, солодка гіркота, бідний багач, розумний дурень, раби волі* тощо. З погляду формальної логіки в оксимороні поєднується те, що не мало б поєднуватися, несумісне. Через це його ще трактують як “стиснену, а тому таку, що звучить парадоксально, антитезу”. Принципова відмінність оксиморона від антитези полягає якраз не у протиставленні, а в суміщенні, здавалося б, несумісного, завдяки чому постає нова конотація, переосмислення, що не зводиться до суми чи різниці складників.

За Н.В. Павлович, оксиморонні словосполучення повинні відповідати таким вимогам:

1. Вони є суперечливі в тому розумінні, що одному й тому самому об'єкту дійсності приписуються одночасно властивості “бути а” та “бути не-а”. Відповідно, лексеми (або групи лексем) словосполучення такі, що в їх значення входять елементи, які співвідносяться як “а” – “не-а” та займають однакові позиції в семантичній структурі лексем [3, с. 236].

2. Синтаксичні словосполучення, які ми вважаємо оксиморонами, містять атрибутивні, координатні та актантні зв'язки” [3, с. 238].

На тлі різноманітних граматичних моделей оксиморона (атрибутивне, об'єктне, обставинне словосполучення, однорідні члени речення, складні слова) відбувається загальний семантичний процес витворення значення оксиморона: “На першому етапі синтезу значення Х та У реалізуються як ті ознаки-альтернанти, які знаходяться у відношеннях суперечності, а на другому етапі здійснюється альтернація і протиріччя нейтралізується. Синтез оксиморона – це узгоджена альтернація ознак значень його лексем, така, що спочатку реалізуються ознаки з відношенням протиріччя, а потім здійснюється множинність реалізацій, таких, що якщо Х реалізується як “а”, то в У ознака “не-а” не реалізується, тобто в значенні оксиморона із кожної пари суперечливих ознак реалізується лише одна” [3, с. 241].

У світлі зазначеного потребує положення про те, що експресивність одиниць газетно-публіцистичних

текстів виявляється на тлі автоматизованих засобів вираження. Власне, “автоматизованість” для оксиморонних словосполучень – вторинних номенів – виявляється в дієвості експресії контрасту, що робить вислів оригінальним, образним.

У мові аналізованої газетно-журнальної публіцистики, за нашими спостереженнями, актуалізуються такі моделі оксиморонного словосполучення:

а) атрибутивні: *дорослі діти, фантастична реальність, солодка гіркота, мертві душі, голосне мовчання, сухі сльози* тощо;

б) об’єктні: *винуватець свята, привабливість антиестетики* тощо;

в) обставинні: *поспішай повільно, фатально таланило, німо кричати* тощо.

Загалом же оксиморон не є поєднанням непосредованого, що дає лише повне заперечення – він може започаткувати нові поняття. Наприклад, у сучасній спортивній публіцистиці вислів коментатора *гарячий лід*, імовірно, означає, що на ньому точиться запекла боротьба за перемогу, тобто фактично мова йдеться не про лід як такий, а про високий запал змагальності. Отже, таке контрастування набуло нового смислу. Порівняйте також (*кисло-солодкий, квадратура кола, порочний священник, широко заплючені очі* тощо).

Найбільшою регулярністю відзначаються оксиморонні сполуки, що спрямовані на образне змалювання психічного стану особи. Слід відзначити, що журналісти використовують як загальномовну сталу сполуку *солодкі муки*, так і її семантичні варіанти зі стрижневим словом *біль, гіркота*. Хоча ці вирази не фіксують жодне з відомих лексикографічних джерел, але їх спільне значення можна визначити як “приємний стан, зумовлений душевними переживаннями”. Саме позитивно оцінний метафоризуючий прикметник нівелює негативний експресивний зміст стрижневих компонентів сполуки – *мука* (стан, зумовлений фізичними болями, душевними переживаннями тощо, СУМ IV, с. 824), *біль* (відчуття фізичного страждання, СУМ I, с. 186), *гіркота* (стан переживання болю, біди, СУМ II, с. 75). Природні в поетичній мові (пор. у В. Сосюри: *В день такий на землі розцвітає весна і тремтить од солодкої муки...*), ці оксиморонні сполуки входять у нові комунікативно-стильові умови з певним аперцепційним “досвідом”. Наприклад: *Солодкий біль, як після тяжкої праці* (СіЧ, 2001, № 1, с. 8); *Солодка гіркота охопила в ту ніч моє серце* (Хортиця, 2006, № 1, с. 29).

Семи “горе” і “радість” зійшлися в оксиморонній сполуці *гірка радість*, що асоціюється з переживанням позитивних емоцій, яким, можливо, передували гіркі втрати, що через них людина прийшла до радості, розслаблення після стану страждання: *З відчуттям гіркої радості ветерани зустрічали 56-у річницю Великої Перемоги* (ГПУ № 21 від 22 серпня 2001, с. 5).

Вторинна номінація такого семантичного типу формується з лексем за ознаками, які В. А. Чабаненко визначає як “більше певної норми – менше певної норми” [6]. Н. В. Павлович характеризує цей тип оксиморонів як такий, де є “видова ознака – видова ознака при загальній родовій” [3, с. 243]. Вона вважає, що поза контекстом така лексика не має реального лексичного обсягу: альтернація ознак дає кілька значень оксиморона.

Часто в мові газетно-журнальної публіцистики вживається оксиморонне словосполучення книжного походження, що фразеологізувалося (ФСУМ II, 900) – *живий труп* (“людина, позбавлена будь-яких життєвих інтересів, прагнень, бажань, байдужа до всього”), пор.: *Бо наркоман – то живий труп, – відгукуються медики, які констатують, – всі намагання позбавити наркомана руйнівного потягу дорівнюють нулю* (ЛУ № 9 від 10 березня 2006, с. 2); *Ці люди – живі трупи, вони дивляться на тебе скляними очима, і ти бачиш, що вони тебе ніколи не зрозуміють* (ГПУ від 26 грудня 2008, с. 25).

Другу групу оксиморонних словосполучень становлять оцінні назви істот – за роллю в певній ситуації: *Довелося передрукувати знову у всьому тиражі за рахунок винуватця свята – автора* (ГПУ від 26 грудня 2008, с. 24); за поглядами і поведінкою, що є їх наслідком: *Віруючий безбожник зарубав свою матір* (УМ, від 7 грудня 2000, с. 15); за манерою поведінки: *Для неї він завжди буде святий, так він святий, святий грішник* (ЛУ від 30 жовтня 2000, с. 4).

Ще одна група оксиморонних словосполучень – назви станів, процесів із семою “говорити” – “мова”, а саме: синоніми *голосне мовчання, промовисте мовчання* тощо: *Я намагалася докричатися до тебе голосним мовчанням* (Дзвін, № 3, 2000, с. 30); *А коли вже зовсім ніяк дихати, – тяжке, пекуче і дуже промовисте мовчання* (Дзвін, № 3, 2000, с. 31); *І “здивовані гриби” після Чорнобиля вже не тішають зору, а німо кричать про смертельну небезпеку* (Дзвін, № 3, 2000, с. 36). В утворенні таких структур виразно простежується форма оксиморона “теза – антитеза – синтез”. Н. В. Павлович відносить такі семантичні структури до типу “видова ознака – родова ознака”, де діє принцип нейтралізації родових ознак складників [3, с. 243].

Оксиморон у публіцистичному мовленні здатен передавати експресію різного плану, а саме:

а) **експресію урочистості**: *Отож, коли я прослухав і прочитав розшифровані балачки у президентському кабінеті – я ні на мить не мав сумніву, що все це – правда* (ЛУ, № 12 від 31 березня 2005, с. 2); *Світилися діловими усмішками щити на узбіччях, намагались зачепити опонентів* (Березіль, № 9-10, 2007, с. 25); *Та ще ніколи в світі не вдалося нічого досягти на енергії поразки* (ЛУ, № 12 від 31 березня 2005, с. 4); *Найжорстокіша покара за дворушництво – розчеплення особистості, за яким невідворотно*

наступає **творче безпліддя** (ЛУ, № 12 від 31 березня 2005, с. 3);

б) **експресію іронії: Віруючий безбожник зарубав свою матір** (УМ, № 7, 2000, с. 30); **Народ сліпо обирає самолюбних альтруїстів, які тільки обіцяють зробити щасливим народ** (ГПУ, № 5, 2009, с. 25); **Знущальні насміхи над нашою волячою терплячістю** (ГПУ, № 5, 2009, с. 26); **Нас же мають за безсловесних рабів у наче ж нашому інформаційному просторі. Над нами ж збиткують кому не лінь. Нашу ж духовну сутність силкуються зжити з білого світу. Де ж наш семирозум?** (ГПУ, № 5, 2009, с. 20); **В сутолоці м'якеньку цеглину мали поміняти на справжню** (ГПУ, № 5, 2009, с. 21-22);

в) **експресію сарказму: Причому чинили це з веселим цинізмом, поплескуючи по раменах ними ж битих: Нічого не вдієш, брате. Іде класова боротьба** (Березіль № 11, 2005, с. 15); **І здається, не було інтелектуальних тупаків, яким надали сцену "по дружбі"** (Березіль, № 11, 2005, с. 11); **Читає страшенним криком, дуже енергійно, ритмічно, шалено акцентує смислові ігри та лайки** (ГПУ, № 13 від 30 січня 2009, с. 14); **Наручники вампірського братерства відчули на собі ледве не всі українці** (ГПУ, № 13 від 30 січня 2009, с. 25); **Газова угода дестаблізувала суспільно-політичну ситуацію в Україні, а це люті морози підігріли політичні**

пристрасті "уболівальників" за народ (УМ, від 31 січня 2006, с. 3).

Отже, аналіз оксиморонних сполучень як засобів вторинної номінації, де лексеми знаходяться в позиції альтернативних ознак, дає підставу визначити, що оксиморон є активним засобом посилення експресії вислову, апеляції до мовно-культурної свідомості читача. Експресивність його полягає, по-перше, у можливості оцінного, образного позначення об'єкта дійсності, поняття, увиразнення його предметно-логічного значення за допомогою скерованої інтенсифікації ознак, що позначає стрижнева та залежна лексеми словосполучення. По-друге, оксиморонне словосполучення – виразник певного експресивно-стилістичного забарвлення: піднесення, зниження, меліоративності, пейоративності, осуду, іронії тощо залежно від контексту газетно-журнальної публіцистики. У своїй більшості оксиморонні сполучення віддзеркалюють, як правило, суб'єктивний психологічний стан і використовуються для створення психологічного колориту. Оксиморон як явище вторинної номінації досить виразний стилістичний прийом, за допомогою якого при використанні мінімуму мовленнєвих засобів характеризується внутрішня суперечність предметів або явищ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації. *Мовознавство*. 1987. № 6. С. 13-17.
2. Колесник Г. М. Мовностилістичні особливості газетних жанрів. *Мова масово-політичної інформації / за ред. І. К. Білодід та ін.* Київ : Наук. думка, 1979. С. 75-141.
3. Павлович Н. В. Семантика оксюморона. *Лингвистика и поэтика. / за ред. В. П. Григорьева.* Москва : Наука, 1979. С. 238-248.
4. Пономарив А. Д. Проблемы нормативности украинского языка в средствах массовой информации: дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.10. Київ, 1991. 56 с.
5. Сологуб Н. М. Стандарти і штампи у мові газети / *Мова сучасної масово-політичної інформації / за ред. І. Г. Білодіда та ін.* Київ : Наук. думка, 1979. С. 142-168.
6. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови. *Запоріжжя : ЗНУ*, 2002. 351 с.
7. Шаповал О. В. Комунікативно-стильові параметри вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці 80-90-х років ХХ століття : дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2003. 187 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГПУ –	Газета по-українськи – газета
УМ –	Україна молода – газета
ЛУ –	Літературна Україна – газета
СіЧ –	Слово і час – журнал
СУМ –	Словник української мови: в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980
ФСУМ –	Фразеологічний словник української мови: у 2 т. Київ : Наук. думка, 1993.
Березіль –	журнал
Дзвін –	журнал
Хортиця –	журнал

THE EXPRESSIVE POTENTIAL OF AN OXYMORON IN THE UKRAINIAN JOURNALISTIC DISCOURSE**Minkova O., Khomchak O., Volkova I.***Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University*

The article analyzes the expressive possibilities of an oxymoron as a contrasting method in the language of journalism at the beginning of the twenty-first century. It is noted that the feature of an oxymoron is the combination of contrasting words, words with opposite meanings, thus it is formed a new semantic quality, an unexpected expressive effect. It is also actualized the attention on the three oxymoron models: attributive, objective, and optional.

The article analyzes semantic, stylistic and communicative functions of an oxymoron in the journalistic text in the beginning of the XXI century taking into the account the expressive potential. It is noted that the feature of an oxymoron is the combination of contrasting words, words with opposite meanings, thus it is formed a new semantic quality, an unexpected expressive effect. It is also actualized the attention on the three oxymoron models: attributive, objective, and optional. The components of the verbal figures like *a burning cold, an icy smile, a depressive cheerfulness* etc are mutually oriented to create the effect of expressing the feelings of the speaker. In a journalistic text, oxymorons can be a means of comedy, a joke, an irony: a spoiled friend, an outrage of democracy, a mineral water from a tap, and so on. In a journalistic text, the oxymorons can be a means of comedy, a joke, an irony: *a sworn friend, a rampant democracy, a mineral water from a tap*, and so on. This stylistic figure belongs to the varieties of a paradox, but unlike the puns and the other word games that create a comic-humorous effect, an oxymoron induces the reader to thoroughly comprehend the individually-artistic reception of the combination of the incoherent one. The article focuses attention on the fundamental difference between an oxymoron and an antithesis. An oxymoron is a conscious combination of the sharply contrasting concepts that logically supposedly exclude each other, but in fact, they convey together a new concept: *a ringing silence, a sweet bitterness, a poor rich man, a clever fool* etc. From the point of view of formal logic, in an oxymoron, the incompatible one is combined - something that should not have been combined. Therefore, it is still interpreted as “a compressed, and therefore paradoxical, antithesis”. The fundamental difference between an oxymoron and an antithesis is not exactly in opposition, but in the combination of incompatible, which results in a new connotation, a rethinking that is not reduced to the sum or the difference of the components.

The use of the oxymoron word combinations of the book origin, which was phraseologized, was discovered (*a living corpse*), the estimated names of creatures (*a hero of the occasion, a believer atheist, a holy sinner*), the names of the states, processes with semantics “to speak” – “the language” (*a loud silence, an eloquent silence*). It is determined that an oxymoron is capable of transmitting the expression of a different plan in the journalistic speech, namely: the expression of celebration (*business smiles*); the expression of the irony (*selfish altruists, a soft brick of criticism*); the expression of the sarcasm (*a funny cynicism*).

The analysis of the oxymoronic combinations as the secondary nomination tools, where lexemes are in the position of the alternative of signs, gives grounds to determine that an oxymoron is an active means of strengthening of expression of the statements, an appeal to the reader's linguistic and cultural consciousness. Its expressiveness lies, firstly, in the possibility of the evaluative, figurative designation of the object of the reality, the concept, and the expression of its subject-logical significance through the directional intensification of the signs. Secondly, the oxymoron phrase is the expression of a certain expressive-stylistic color: the elevation, the reduction, the reclamation, the condemnation, the irony, etc., depending on the context of the newspaper journalism.

Key words: expressiveness, oxymoron, contrast, Ukrainian newspaper journalistic journalism

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСЕМ *МИСКА* І *ТАРІЛКА* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Науменко Л.

Університет Державної фіскальної служби України

naumenko.liana@gmail.com

Ключові слова:

миска, тарілка, різновиди мисок, лексема, етимологія, дериват

Розглянуто етапи формування окремих назв посуду української побутової лексики. Зокрема, продемонстровано походження і розвиток значень лексем *миска* і *тарілка* – найбільш поширених назв посуду для подавання та зберігання страв. Указано на паралельні форми, функціонування споріднених лексем у інших слов'янських мовах та їх лексико-семантичне значення.

На сучасному етапі розвитку української мовознавчої науки дослідники продовжують активно вивчати структуру, семантику, етимологію різних тематичних груп лексики, аналізують мовні одиниці на різних часових зрізах.

Українська побутова лексика належить до одного з найдавніших шарів лексики української мови. Лексико-семантична група назв посуду, в якому подають страву до столу, є однією з найбільших. В україністиці залишається актуальним опис різних шарів лексики, спрямований на з'ясування її етимологічних, словотвірних та семантичних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано порушення даної проблеми і на які спирається автор.

В українському мовознавстві окремі аспекти вивчення побутової лексики ставали предметом дослідження на різних історичних етапах у роботах В. Німчука, О. Крижко, дисертаціях О. Малюк, Н. П'яст. Окремі шари побутової лексики в діалектному мовленні вивчали Л. Ур, Е. Гоца, Л. Тищенко.

Увагу вчених привертала окремі тематичні групи побутової лексики, останнім часом найактивніше її досліджували саме діалектологи. Вони вивчали наявність, ареал поширення та частоту використання на різних територіях України або виявляли міжмовні паралелі в діалектному мовленні прикордонних територій. Однак варто зазначити, що досі чіткої систематизації історії назв різних видів посуду протягом усього періоду формування української мови не запропоновано.

Мета дослідження – описати та проаналізувати лексеми *миска* і *тарілка* – найбільш часто вживані назви посуду, в якому подають страви до столу. Дослідити еволюцію формування цих лексем в українській мові на матеріалі пам'яток, словників та світської літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Літературно-писемна мова часів Київської Русі послуговувалася лексемою *миса*, про що свідчать записи: *Миса* – блюдо: Блюдо лебязье, да миса большая. Да два блюда гусины [Срезн., II, с. 153].

І. Срезневський стверджує, що цей номен був відомий у германських, романських, кельтських та багатьох слов'янських мовах давнього періоду.

У XIV–XV ст. функціонує пара лексем *миса* – *мисочка*, яка має спільний корінь: *Миса миска: от коси и от серпи, циповиш рѣч(и), миси, конвици... а вѣтой клѣти скарбу не было ничего, только зброи были и мисы зламаныи* [ССУМ, I, с. 596]. Словник староукраїнської мови фіксує також і форму множини в називному відмінку: *миси* [ССУМ, I, с. 596].

Номен *миса* має праслов'янське коріння, у свою чергу був запозичений з народної латини. Можливо, іменник *миса* має зв'язки з дієсловами в українській *метати* «кидати» та псл. «кидаю, відміряю». Праслов'янське *misa* перейшло у стсл. *Миса* «блюдо», а з неї пізніше до багатьох слов'янських мов. В українській мові означало назву великої миски [ЕСУМ, III, с. 465].

Староукраїнська мова XVI ст. продовжує послуговуватися лексемою *миса*: *...мисць ценовихъ – чотырна(д)ца(т)* [АЖ, с. 75]. Слово *миса* мало на той час нейтральне значення, хоч в окремих текстах подано уточнення стосовно розміру, форми посудини або більш конкретного її призначення: *озрісофоронъ: начине на котором обѣды носятъ albo широка миса а(ал)бо тальбрь, або округла шибѣ котрою пре(д)часы гравано* [Бер., с. 180]; *...мѣднью ми(с)ци новыхъ тры*) [ДМВН, с. 193]; *Миса широкоа дѣскоць* [Син. Слав., с. 127]. У словнику «Синоніма славенороська» подано кореневу пару *миска*, яка поставлена в один ряд з *блюдо*: *Миска, блюдо, паница* [Син. Слав., с. 127].

Багатий лексичний матеріал на підтвердження думки про широке використання номена *миса* було віднайдено нами у Картотеці Словника української мови XVI – XVII ст.: * *миса* *А тыхъ часов позычил есми в кнѣзѣж Или...сто гривен сребра доброго, робленого в мисах*; * *миса* *а внь w(т)повѣдаючи ...сыгае(т) роукою съ мною до мисы*; * *миса* *...Сребра ламаного гривен. Сребра в мисах и в тальбрах гривен*; * *миса* *цыну мисци великихъ шесть, полумисковъ десеть, приставок одинацать...*; * *миса* *...на той горе мис деревняных чотыри, талерей деревняных девят, мис глиняних две...*; * *миса* *в той коморе мис ценовихъ три, одна великая, две малых*; * *миса* *! шкатула подоро(ж)аѣж великаѣж втѣ шкатуле*

*ми(с) цыновых великихъ...; * миса мисцѣ ценовыхъ – чотырна(д)ца(т)...; * миса мисцѣ великихъ цыновихъ взято шест...; * миса такъже поведиль его милость быти мису великую сребръную, польшосты гривны въ ней...; или не въдаеш, иж в тыхъ многихъ мисахъ, полмисахъ, приставахъ; * миса ѥже|у три свѣчи|спозри если иншоѣ|наготовано естъ|побери то все|и ту иншоѣ, принеси|ѡ(д)мени талъры|принеси веты|постолу|веспо(л)|зае(д)дно зъ сыро(м)|есть ту виштокѣ ѡче|ѡ(т)дали тую мису|; * миса на барзо хочю ѡсти |удели ми ту|штукѣ мюса|Аза ли не маеш рукъ|такъ естъ маю ле(ч)|не могу|дотыкатисА|мисы|на теды тобѣ послужу|масишь ли южѣ досы(т)|еще ничего вправдѣ не маю; * миса по(з)ваны' побра(л)...погасо(в) злочи(с)ты(х) три... ла(н)цѣшко(в) два не(р)сте(н)ко(в) золоты(х)...че(р)воныхъ золоты(х) два(д)ца(т) и ше(с)ь (пошк.-Н.О.) цину ми(с)цѣ велики(х) и малы(х) по(л)ми(с)ко(в).. малы(х) и велики(х); * misa Zaitra' ies ' try misy snitki zyil' / I try misy borszczuky z łaxotoiu wupil; * миса ѥ жаднымъ способамъ не могли тѣй потравы до оустъ принеси ти для а(г)ридикоти мисы бнои; * миса Ді' ско(с): Талъръ, р'л'ъ, широкаа миса, ѡкры'нъ, албо крыновъ [КСЛУМ].*

Поєднання номена *миса* з прикметниками *дерев'яні, глиняні, цинові* вказують на матеріал, з якого їх виготовляли на той час; з прикметниками *великі, малі, широкі* – на розмір та форму. Слід зазначити, що в окремих контекстах слово *миса* вживається у текстах релігійного змісту, тому можемо припуститися думки про втрату ним конкретного лексичного значення як кухонного посуду. У згаданих контекстах воно служить для називання посуду, який у тих певних ситуаціях використовувався для виконання певних обрядів: ** миса А знавши зъ своєи ши Кр(с)ть(г) ѡ(т) самого Живо(т)ворашого дерева на которомъ Росплатый ѡбыл Вл(д)ка ІС ХС : знал те(ж) зъ себе ѥ Корону Царскую ѥ поставиль ѡ' на' мисѣ золотой; * миса а' таа шпетнакѣ, ѥ забруканаа миса ,суть нечистый, ѥ Бгѣ мерзкій дѣла твои: которыми ты дѣиу, ѥ тѣло твоє сплюгавилесь [КСЛУМ].* Зафіксовано номен *миса* ѥ у словнику Є. Тимченка: *миса, с. ж. Чаша, блюдо. Лекс. 2. Застали его на мисахъ глиняныхъ, же ѣль. Миса срѣбная* [Т. Мат-ли, кн. 1, с. 428].

В українській мові XIX ст. лексема *миса* продовжує поєднуватися контекстуально в одній синонімічній парі з назвами *блюдо, плошка, чаша, тарелка*: *Миса (и. с. р.) Блюдо. По-польски тоже* [Б.-Н., с. 225]; *Миска. Плошка. Чаша. Тарелка. Мисочка чашечка; блюдецѣ* [Б.-Н., с. 225]. Одиничний варіант *яндová*, що означав назву великої глиняної миси чи глиняного блюда, був зафіксований у словнику П. Білецького-Носенка [Б.-Н., с. 414]. Варіант *миса* та дериват від нього *миска* подає у словнику і Б. Грінченко: *Миса, си, ж. Миса, родѣ большой глубокой тарелки та Миска, ки, ж. Миска, родѣ, глубокой тарелки* [Грінч., П, с. 427]. Перекладні словники цього періоду мають також номен *миса* та його варіанти *миска, мисочка* [Уманець, П, с. 103] і дериват *полумисок* [Уманець, П, с. 103], який ужито зі

значенням довгої і неглибокої миски. Інше джерело подає лексеми *миса* [Жел., I, с. 439], *миска* [Жел., I, с. 439], *мисчина* [Жел., I, с. 440], *мисюрка* [Жел., I, с. 440], *мися* [Жел., I, с. 440], *мищина* [Жел., I, с. 441], *мищинка* [Жел., I, с. 441], *мисочка* [Жел., I, с. 441], *полумисок* [Жел., II, с. 639].

Українська мова XX ст. зберегла лексеми *миса*, але як застарілу: *Миса. Велика миска* [СУМ., IV, с. 716] та дериват *миска*: 1. *Посудина у вигляді широкої чаші, у якій звичайно подають страву до столу.* 2. *Посудина такої форми більшого розміру, що призначена для різних господарських потреб* [СУМ., IV, с. 716-717]. Як бачимо, це слово стає багатозначним і залежно від контексту може означати назву різновиду посуду або господарської речі. Демінутиви *мисочка, мисчина* та *мищина* (останні два з позначкою як розмовні варіанти) також функціонують у мові XX ст. В академічному виданні Словника української мови подано й інші назви посуду на означення мисок іншої форми та розміру. Серед них: *полумисок: Полумисок. Різновид столового посуду, що має вигляд неглибокої миски або глибокої тарілки* [СУМ., VII, с. 101]; та його варіант із зменшено-пестливим відтінком *полумисочок*. Обидва варіанти утворені префіксально-суфіксальним способом (префікс *полу-* і суфікси *-ок-*; *-очок-*). Згадка про цю лексеми міститься в іншому джерелі: *Полмисокѣ, с. м. (пл. polmisek). Блюдо* [Т. Мат-ли, II, с. 159].

Серед назв різновидів мисок у розмовній мові на сучасному етапі зберігся варіант *ринка*, що означає невисоку глиняну миску, яка розширена догори: *В печі в ринках та мисках покотом лежала посмажена цілісінка зрая курей, качок, індиків, гусей* [СУМ., VIII, с. 536]. Похідне від нього суфіксальне утворення *риночка* [СУМ., VIII, с. 536]. *Вагани* та демінутив *ваганки* зафіксовано в згаданому словнику, але вони не використовуються носіями сучасної української літературної мови, а перейшли в розряд застарілої лексики. Це слово означає назву миски продовгуватої форми, виготовленої з дерева, у якій страву подавали до столу. Діалектний його варіант – *ночви* [СУМ., I, с. 274]. Ще один варіант назви різновидів мисок з позначкою діалектне містить згадане джерело: *Кандійка. Миска з трохи загнутими всередину краями* [СУМ., IV, с. 88].

Дослідник українського гончарства Олесь Пошивайло стверджує, що миски найповніше відображають історію українського народу, про що свідчить його Ілюстрований словник, з якого ми можемо дізнатися назви посуду, яким користувалися українці XIX–XX ст. на Лівобережній Україні. У цьому джерелі ми віднайшли такі номен: *велика миска, вінчаста миска* [Пошивайло, с. 194-195]; *заправляння мисок. Зливаються миски* [Пошивайло, с. 203]; *крисата миска* [Пошивайло, с. 207]; *миска порана, миски, мисочка* [Пошивайло, с. 209]; *мисочки, мищата миска* [Пошивайло, с. 210]; *обливання мисок* [Пошивайло, с. 211]; *парування мисок* [Пошивайло, с. 212]; *плоска миска* [Пошивайло, с. 214]; *побілова миска, порати миски* [Пошивайло, с. 215]; *проста миска* [Пошивайло,

с. 217]; *сімейна миска* [Пошивайло, с. 219]; *склені миски* [Пошивайло, с. 220]; *цвітиста миска, червінькова миска* [Пошивайло, с. 223]. Така значна кількість назв різновидів мисок та словосполучень, у яких номен *миска* поєднується не лише з прикметниками, а й з дієсловами, що вказують на процес їх виготовлення.

У діалектному мовленні лексема *миса* була зафіксована в словниках окремих дослідників: *миса < миска >* [Онишк., с. 440]. Варіант *мисочка* також подано цим автором, але він має зовсім інше лексичне значення: *мисочка* 'кружок з тіста для вареників, витиснений мисочкою' [Онишк., с. 441]. Інші фонетичні варіанти *мися*, *мис'а*, 'мала череп'яна миска' [Онишк., с. 441]; *мисятко*, *мис'атко* 'мала череп'яна миска' [Онишк., с. 441] є лексичними синонімами до *миса*. У польських говорах зафіксовано рідковживаний дериват від *миса* – *миска*, але він втратив своє початкове лексичне значення: *миска* 'торба' [СПГ, с. 126].

З XVI ст. в українській мові з'являються нові назви різновидів мисок – *талеръ* – *талѣръ*. Автори Історії української мови припускаються думки про те, що варіант *талѣръ* є архаїчним і постав від д.-в.-н. *talier*, а те в свою чергу походить від італійського *tagliere*. Вони вважають, що з кінця XVII ст. назви *талеръ* – *талѣръ* було замінено дериватами, створеними за типовими мовними моделями: *талѣрка* та *тарілка*. Дослідники стверджують, що слово *талѣрка* засвідчене у матеріалах XIX – XX ст. [1, с. 401].

Етимологічний словник української мови містить лексему *таріль* [*тарель*] зі значенням назви круглого посуду для їжі; указує на грецьке коріння цієї лексеми, яка перейшла в латинську, а потім в італійську мову, де *tagliere* називало дошку, призначену для різання м'яса; потім це слово потрапляє до німецької мови, а вже через посередництво польської запозичується з середньовісньонімецької до слов'янських мов [ЕСУМ, VI, с. 523]. Матеріали словника дають підстави стверджувати, що слово *таріль* функціонувало в російській, польській, чеській та болгарській мовах. Окрім прямого значення воно має ще й переносне: перше – абажур у газовій лампі; друге – музичний інструмент та похідні від нього *тарілочник*, *тарілчастий* [ЕСУМ, VI, с. 523].

Знак *тарѣль* нами було виявлено у словнику І. Срезневського: *таріль* – *плоская круглая посудаина: – Три блюдечка малые – да росолникъ, да таріль* [Срезн., с. 925]. У текстах XVI ст. можемо простежити як одноосібне вживання слова *таріль*, так і поєднання в одному контексті його зі словом *миса*. Це переконує нас у тому, що в цей період вже розрізняли види мисок і тому використовували різні слова для їхнього позначення: *талере(у) ценовыхъ – чотири тузины...* [АЖ 1582-1588, с. 76], *...побра(л) и пограби(л), а мено/новите възь то есть: мисць ценовыхъ – чотырнадцат...талереи ценовыхъ* [АЖ 1582-1588, с. 76]. Деривати *талѣрка* – *тарѣлка*, утворені від *талѣръ* – *таріль*, створені за типовими умовами: *Талѣрка. Тарелка. Витягль крове 2 талѣрки глубокихъ* [Т., II, с. 384]; *Талѣръ (нем. Taller) Тарелка*

[Т., II, с. 384]. У XVII – XVIII ст. українська мова продовжує активно послуговуватися словом *тарѣль*: *Ласкосръдый полизачъ мисок...и палци вблизуетъ й тарель* [Бер., с. 57]; *Та(к) те(ж) оздобные точат и тарѣлки: з(ъ) которы(х) яды(т) и лю(т) звары(в)ши горілки* [Кл. Зн., с. 152].

Активне використання лексеми *тарілка* у XIX ст. не зменшується: є випадки фіксації її у Є. Желехівського та С. Недільського: *тарель* та демінутиви з суфіксами -ель, -чик: *тарелець, тарельчик* [Жел., II, с. 949]; варіанти *таріль-тарілка* [Жел., II, с. 949] та дериват від останнього – *тарілковатий* [Жел., II, с. 949], при творенні якого від іменника *тарілка* утворюється прикметник, що вказує на форму предмета. У цьому ж джерелі зафіксовано суфіксальне утворення *тарілочка* від іменника *таріль* та варіанти *тарільчик* – *тарільчина* [Жел., II, с. 949]. Окремо стоїть варіант *тарівка* [Жел., II, с. 949]. Словник П. Білецького-Носенка містить лексему *талирка* [Б.-Н., с. 348]. Інший автор також подає декілька варіантів слова *тарілка*, що, напевне, були вживаними як паралельні форми у цей період. Б. Грінченко зафіксував синонімічну пару *тарівка* – *тарілка* [Грінч., IV, с. 248]; *тарілець* як похідне від *таріль* [Грінч., IV, с. 248]. Звичний для сучасної української мови варіант *тарілка*, у множині *тарілки*, був відомий уже у XIX ст.: *тарілка*. 1) *Тарелка. Там їли...з нових кленових тарілок. Хоч за копійку та на тарілку* [Грінч., IV, с. 248]. Лексема *тарілка* на той час мала декілька значень, і друге не мало стосунку до посуду. Слово *таріль*, у родовому відмінку відбувається чергування *тареля*, було затребуване зі значенням «блюдо», «тарелка»: *Таріль точений* [Грінч., IV, с. 248] та похідні від нього *тарілець, тарільчик* [Грінч., IV, с. 248]. Зазначимо, що слово *таріль* і його похідні були на той час чоловічого роду, а варіанти *тарівка* й *тарілка* – жіночого.

Сучасна українська літературна мова зберегла номен *тарілка*, який має декілька різних лексичних значень: 1. Кругла посудина з широким плескатим дном і низькими вінцями, куди насилають або накладають страву: *Поставила тарілку з хлібом Перед старим Еолом-дідом* (Іван Котляревський, I, 1952, 66); *Нахилився* [Карпо Петрович] *над тарілкою і потишу почав сьорбати юшку* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 367); *На столі стояли глибокі тарілки, по вінця налиті сметаною, пахучим медом* (Василь Кучер, Полтавка, 1950, 113); // чого. Кількість страви, що вміщується в цій посудині. *Стара «матушка» прислала якось їй тарілку малини* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 314); *Тарілка борщу*. 2. перев. мн. Ударний музичний інструмент у вигляді двох тонких металевих дисків, один із яких звичайно прикріплений до барабана. *Бубон, як грім серед літа, бухтів, мійяні тарілки бряжчали та цокали* (Панас Мирний, I, 1949, 358); *Грімко й глухо бив барабан, видзвонюючи мідними тарілками* (Василь Кучер, Трудна любов, 1960, 211) 3. спец. Назва якої-небудь деталі, що мала форму плескатого диска. *Горохкотіли тачанки... дзеленчали стальними тарілками вози степового*

краю (Юрій Яновський, II, 1958, 248); *Вагони заскреготили гальмами.. Поїзд різко зупинився, застогнавши тарілками буферів..* (Дмитро Ткач, Крута хвиля, 1956, 79); *Висівні тарілки в сівалці..* [СУМ, X, с. 40]. Від слова тарілка утворився демінутив тарілочка за допомогою зменшено-пестливого суфікса **-очк** [СУМ, X, с. 40]. Прикметники тарілчастий, тарілковий були утворені від іменника *тарілка*, вони можуть указувати на форму, а останній ще й на призначення [СУМ, X, с. 40].

Фонетичний варіант таріль також подано у Словнику української мови: 1. Велика тарілка, кругле блюдо. *В шиночку,.. Де в жовтих глеках подають вино І на тарелях — рибу та креветки, Сиділи ми в компанії французів* (Рильський, III, 1961, 265); *Батька до хати вносить таріль щільникового меду* (Нех., Під.. зорею, 1950, 154); // Декоративна тарілка. *От гуцульський таріль різьблений, з писанками гуцульськими на нім* (Хотк., II, 1966, 59); *Тут [у заводському музеї] Були 150-літньої давності тарелі, розписані місцевими народними художниками* (Вол., Дні.., 1958, 23).

2. *рідко*. Те саме, що **тарілка**. *Столи заставлені чарками й тарелями* (Фр., X, 1954, 358); *Пазя за той час помила тарелі* (Март., Тв., 1954, 382); *У низенькій, довгастій їдальні було повно люду.. Люди нашвидку спорожняли тарелі й поспішали до виходу* (Досв., Вибр., 1959, 302); *Брязкає з усієї сили тарелями гарнізонний оркестр* (Ю. Янов., II, 1958, 193); *Оркестр Ковальчука гримів бубнами і тарелями в такт відомій мелодії* (Смолич, Театр.., 1940, 83); *У цей час тарелі на буферах брязнули, колеса завищали, і поїзд став* (Панч, I, 1956, 191).

3. Те саме, що **таця**¹; піднос. *Уже Пилипівна похила Тихенько двері відчинила, Несе їй на тарелі чай* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 86); *Павло попросив ще чаю. Лікар знову подав йому той самий келишок з тьмяними гронами винограду на склі.. Що ж ті кілька ковтків? Йому б отого мідного чайника, що стояв на тарелі!* (Кучер, Голод, 1961, 340); *Я кинув кельнеру на таріль свої 200*

рейс [розмінна монета в Бразилії до 1942 р.] і *взяв кухоль з лимонадом* (Мур., Бук. повість, 1959, 87) [СУМ, X, с. 40]. Варто зазначити, що на відміну від XIX ст., на сучасному етапі слова *тарілка* та *таріль* не є повними лексичними синонімами.

На певних етапах історичного розвитку російської мови в різних джерелах вживано лексему *тарелка* та її варіанти: *тарелка*, *тарель*, останнє як застаріле [Даль, IV, с. 391] на позначення столового посуду, з якого їдять. У селян так називали кружок, на якому кришили м'ясо. В академічному Словнику сучасної російської літературної мови подається заст. *тарель* [ССРЛЯ, XV, с. 123] на позначення старовинної посудини з трохи піднятими краями та широким дном як паралельне до сучасного *тарелка* [ССРЛЯ, XV, с. 126].

Етнологи називають три паралельні форми цього слова – *тарель*, *тарілка*, *таріль* [Пошивайло, с. 221-222].

В українських діалектах збереглися окремі варіанти назв цього виду посуду, зокрема *тариль* 'тарілка' [Онишк., I, с. 280]; *талірка* [Сабадош, с. 348]. Діалектне *танджер* 'тарілка' та дериват від нього *танджерик* [Сабадош, с. 349] є запозиченням з угорського чи румунського діалектного мовлення. Синонімом до *танджер* виступає *танір*, яке має зменшено-пестливу форму, що може також бути запозиченням з угорської [Сабадош, с. 349]. Варіанти *тарилка* і *тарілка* в польських говірках вживаються взагалі з іншим значенням, вони служать для називання абажура у газовій лампі [СПГ, с. 211].

Отже, лексеми *миска* і *тарілка* є важливою частиною лексико-семантичної групи назв посуду, який призначений для подавання страв до столу. Вони відображають історію розвитку української побутової лексики. Ці слова виникли дуже давно, ще на початку появи перших видів посуду, призначеного для подавання страв до столу.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в докладному вивченні та систематизації інформації щодо досліджуваних номенів та лексико-семантичної групи слів, до якої входять розглянуті лексеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української мови: Лексика і фразеологія / редкол. : В. М. Русанівський, В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. Л. Чепіга. Київ : Наук. думка, 1983. 744с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АЖ 1582- 1588 – Актова книга житомирського міського уряду кінця XVI ст. / підгот. до вид. М. Бойчук. Київ : Наук. думка, 1965. 191 с.
- Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наук. думка, 1966. 421 с.
- Бер. – Лексикон словеноросійський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчук: надрук. з вид. 1697 р. фотомех. способом. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 271 с.
- Грінч. – Словник української мови : у 4 т. / за ред. Б. Д. Грінченка. Київ : Лексикон, 1996.
- Даль – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва : Русский язык, 1978-1980. Т. 1- 4.
- ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : зб. акт. документів / підг. до видан.: В. В. Німчук та ін. Київ : Наук. думка, 1981. 316 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. думка, 1989. Т. 3. 560 с.; Київ : Наукова думка, 1983. Т. 5. 704 с.

- Жел. – Желехівський Є. Малорусько-німецький словник : у 2 т. / укл. Є. Желехівський та С. Недільський. Львів : друкарня товариства ім. Шевченка, 1886. Т. 1. 592 – 1122 с.
- Кл. Зн. – Зиновій К. Вірші. Приповіді посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги; іст.-літ. коментар В. П. Колосової. Київ : Наук. думка, 1971. 391 с.
- КСЛУМ – Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. / зберіг. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
- Онишк – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. / редкол. Г. М. Гнатюк та ін. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. 2 : О – Я. 623 с.
- Пошивайло – Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина). Опішне : Українське народознавство, 1993. 280 с.
- Сабадош – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського р-ну. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.
- Син. Слав. – Синоніма славеноросская : «Лексис» Лаврентія Зизанія. «Синоніма славеноросская» / підгот. текстів і пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ : Наук. думка, 1964. С. 91 – 172.
- СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 260 с.
- Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург. 1893. Т. 1: А-К. 272 с.
- ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка / глав. ред. В. И. Чернышев. Москва; Ленинград : Изд. и 1-я тип. Изд-ва Акад. наук СССР в Ленинграде. 1963. Т. 15. 1286 с.
- ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 1. 630 с.
- СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 1 – 11.
- Т. – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків; Київ : Держвидав України. 1930 – 1932. Т. 1. 552 с.
- Т. Мат-ли – Тимченко. Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. : у 2 кн. / підгот. вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ; Нью-Йорк. 2002 .

STAGES OF FORMATION OF LEXEMES DESIGNATING *BOWL* AND *PLATE* IN UKRAINIAN LANGUAGE

Naumenko L.

National University of the State Fiscal Service of Ukraine

Ukrainian everyday vocabulary belongs to the most ancient layer of Ukrainian language vocabulary. The purpose of this study is to identify certain lexical and semantic groups. The lexical and semantic group of names for utensils used to serve the dishes, is one of the largest in the system of common vocabulary. In Ukrainian studies, the description of various layers of vocabulary remains relevant. It is aimed at elucidating etymological, formative and semantic peculiarities.

The purpose of the study is to describe and analyze the lexemes which designate *bowl* and *plate* in Ukrainian. They are most often used as the names of ware in which the dishes are served. To investigate the evolution of the formation of these lexemes in the Ukrainian language, the analysis of literature landmarks, dictionaries and conventional literature was accomplished.

The nomen *mysa* has Proto-Slavic roots. It was borrowed from popular Latin. Old Ukrainian language of XVI century goes on with the lexeme *mysa*. We have found extensive lexical material on the wide use of the nomen *mysa* in the Dictionary of the Ukrainian language of XVI century.

Key words: bowl, plate, bowl types, lexeme, etymology, derivative word.

НОВОТВОРИ ГІБРИДНОЇ МОВНОЇ ПРИРОДИ ЯК МАРКЕРИ ПРОДУКТИВНОСТІ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Онуфрієнко Г.

Запорізький національний технічний університет
galserg1017@gmail.com

Ключові слова:

мовні гібриди, новотвори, деривація, комунікація, термінологічна лексика, запозичення.

Обґрунтовано природність, активність і продуктивність творення мовних гібридів в умовах інтернаціоналізації та інформатизації сучасного світу. Вмотивовано функції та комунікативний потенціал гібридних за мовною природою лексичних новотворів у міжкультурній комунікації, зокрема у сфері сучасної вищої освіти. Визначено у новітніх лексикографічних джерелах квантитативні параметри неологізмів, які утворені в українській мові у морфологічний спосіб за різними національними моделями від засвоєних лексичних запозичень, що дає змогу розглядати процес мовної гібридизації, зокрема в термінології, як вагомий, прогресивний, перспективний та спрямований на збереження унікальності системи національної деривації.

Існуючи у просторі і часі, мова як система систем демонструє діалектичну взаємодію сталого і змінного, статичної й динаміки, що і є однією з визначальних умов її буття. Серед пріоритетних і масштабних локацій мовної динаміки є лексика, у тому числі термінологічна, на яку щонайбільше впливає змінювана й оновлювана позамовна дійсність, зокрема розвиток і досягнення науки, техніки, культури, мистецтва тощо як результат колективної й індивідуальної інтелектуальної діяльності фахівців.

Змінність як іманентну властивість мови досліджували у своїх наукових працях із загального мовознавства І. О. Бодуен де Куртене, А. О. Білецький, І. К. Білодід, Ю. О. Жлуктенко, В. І. Кодухов, О. С. Мельничук, С. В. Семчинський, Л. В. Щерба, В. М. Ярцева та ін. Теоретичні положення про взаємодію статичної й динаміки та аналіз чинників динамічності лексики викладено в працях відомих українських мовознавців – академіка В. М. Русанівського, професорів К. Г. Городенської, Г. П. Їжакевич, Є. А. Карпіловської, Т. І. Панько, Н. Ф. Клименко, Ф. О. Нікітіної, Г. П. Циганенко, Т. К. Черторизької та ін.

Вербалізація позамовного буття, номінація понять та їх дефінування в різних галузях і соціумі загалом, взаємодія функційних стилів і різних мов у процесі їх контактування в умовах масштабної інформатизації суспільства та глобалізаційних тенденцій постійно зумовлюють зміни й розвиток мови як феномену, і насамперед імпульсують динаміку найпотужнішого, найрухливішого і найвідкритішого до змін її структурного рівня – лексичного.

Природні мови як унікальні системи систем, згідно з теорією І. О. Бодуена де Куртене і Ф. де Сосюра, постійно еволюціонують, реагуючи прямо чи опосередковано на екстра- та інтралінгвальні чинники. Різновекторні процеси конвергенції і

дивергенції (контактування, взаємовплив мов і тяжіння до збереження ними національної самобутності; збагачення мов і різні втрати; рух, зміни і певна консервативність тощо) відбуваються як на різних рівнях і локаціях мовної системи, так і з різною швидкістю, інтенсивністю, тривалістю, у різних масштабах. Минуле і сучасне мови наочно простежується в її словотворі. Вельми актуальними у цій царині є ґрунтовні праці професора П. І. Білоусенка з історії українського словотворення [1], суфіксальної системи українського іменника [2], професора І. І. Ковалика з теорії словотвору [3-4], академіка В. М. Русанівського з історії слов'янських літературних мов [5].

З огляду на характерну відкритість лексичних ресурсів європейських мов до інновацій, усталеною й обґрунтованою в лінгвістиці є теза про найбільший динамізм, рухливість, пластичність саме лексичної системи. Оскільки концептуалізація дійсності є неможливою без однієї з центральних опозицій «нове-старе», саме це парне поняття є важливим інструментом описування й аналітичного дослідження еволюційного прогресу мовної системи. Нова лексика віддзеркалює нову парадигму суспільства, результати міжмовних контактів і міжкультурної комунікації, а тому вивчення процесу неологізації має здійснюватися на засадах комплексного системного підходу з урахуванням якщо не всіх, то найочевидніших сфер перетинання наукової проблеми, тобто бути об'єктом кроснаукового дослідження. Неологізми в різних дискурсах унаочнюють діалектичний взаємозв'язок еволюції галузі/суспільства і мови/контактуючих мов на шляху до прогресу та досконалості. Звичайно мова як цілісна система, еволюціонуючись, зберігає баланс між традиціями і новаціями, між сталістю і рухливістю, між старим і новим. Він утримується в рамках такого різновиду мовної гармонії, як саморегульована асиметрія: стає домінує над новаціями, взаємодіє з ними, проте новаційний рух

відбувається постійно, хоча з різною швидкістю і в різних масштабах. Поява неологізмів різних типів супроводжується структурними конфліктами, зокрема інтрамовними – між мовними елементами [6, с. 237]. Серед них – конфлікти між новим і старим, між рідним/питомим та запозиченим/іншомовним, між пасивним, активним та продуктивним. Ці конфліктні відношення імпульсують розвиток словникового ресурсу мови. Проте в теорії неології і дотепер ще чимало дискусійних питань та невизначеності, зокрема, щодо поняття новизни слова, яка переважно підтверджується тим, що раніше його не було в лексичній системі мови/субмови, тому суб'єкти сприймають його як невідоме/ маловідоме чи не як загальновідоме, тобто це слово не набуло, за метафоричним твердженням О. С. Ахманової, прав громадянства у загальнонародній мові. Зрозуміло, що неологічний стан слова має темпоральну характеристику, не є безкінечним, а тільки до тих пір, як слово набуде ознак активного використання.

Неологізми-запозичення досліджували у східнослов'янських мовах Б. М. Ажнюк, В. М. Арістова, Л. П. Кислюк, Н. З. Котелова, Л. П. Крисін, О. Г. Муромцева, О. Д. Пономарів, С. І. Рижикова, Г. М. Склярєвська, Л. В. Струганець та ін. Етранжизми (лексичні запозичення, слова іншомовного походження) в сучасних слов'янських термінологіях на матеріалі різних галузей науки та техніки аналізували вітчизняні (І. М. Кочан, Л. Д. Малевич, А. М. Нелюба, Г. С. Онуфрієнко, Н. О. Попова, І. Р. Процик, А. Д. Олійник, О. Г. Тодор, Н. Д. Туркіян, Л. В. Туровська та ін.) і зарубіжні (С. В. Гриньов, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Т. І. Сайко, Н. М. Синицина та ін.) дослідники. У різних аспектах (словотвірному, стилістичному, соціолінгвістичному, комунікативному тощо) процеси появи нових слів в українській мові описували Г. М. Віняр, Г. М. Вокальчук, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалик, Ж. В. Колоїз, І. Г. Матвіяс, А. П. Медушевський, А. А. Москаленко, М. І. Навальна, О. А. Сербенська, О. А. Стишов, М. Я. Плющ, Л. Р. Шпачук та ін. Нова українська термінологіка досліджувалася і в межах кафедральної НДР “Динаміка розвитку української термінології у сферах її фіксації та функціонування” (ЗНТУ, кафедра українознавства та загальної мовної підготовки, 2015-2018 рр., науковий керівник Г. С. Онуфрієнко). Неологізми в германських мовах, зокрема в англійській, вивчали І. В. Андрусак, І. В. Арнольд, Ю. О. Жлуктенко, С. М. Єнікієва, Ю. А. Зацний та ін., у романських мовах – Ш. Баллі, В. Г. Гак та ін. У попередніх наших публікаціях (наприклад, [7-9]) досліджено неологізми як результат процесу мовної гібридизації в різних функційних стилях близькоспоріднених слов'янських мов.

Мета цього дослідження – обґрунтувати природність, активність і продуктивність процесу мовної гібридизації в умовах масштабної інтернаціоналізації, інтенсивної інформатизації,

глобалізаційних тенденцій та вмотивувати функції новотворів гібридної мовної природи (НГМП) у міжкультурній комунікації в контексті сучасної траєкторії професійної освіти. До аналізу залучено гібридні новотвори від запозичень, у тому числі з різних за концептуальною сутністю галузевих термінологій, в українській мові.

Супроводжувані лексичними запозиченнями, процеси розвитку та функціонування української мови переконливо доводять їх важливі сутнісні якості в умовах зростання номінативних потреб у суспільстві. Проте в культурній свідомості носіїв мови через жваві та широкомасштабні дискусії, що століттями точилися з приводу лексичних запозичень, сформувалися абсолютно полярні наукові погляди: з одного боку, негативне і заперечувальне (табуйоване) ставлення до іншомовної лексики, з іншого – філософське розуміння неминучості взаємодії мов у світовому просторі, а отже, і природність процесу лексичного запозичення, внаслідок якого, але за обов'язкової умови дотримання принципів мовної доцільності, переконливої вмотивованості та золоті пропорції, збагачується, еволюціонує, урізноманітнюється, осучаснюється словниковий склад мови-рецептора, стаючи своєрідним чинником її прогресу.

Шуканий природний компроміс у розв'язанні цього серйозного для перспектив мови конфлікту віднайдено самим генієм мови завдяки можливості, масштабності й активності процесу творення міжмовних гібридів, які переважно є похідними за національними зразками та при використанні питомих дериваційних ресурсів від іншомовних слів неслов'янського походження. Так, у словникових матеріалах Л. В. Туровської і Л. М. Василькової [10], О. А. Стишова [11], А. М. Нелюби [12], Д. В. Мазурик [13] знаходимо серед неологізмів української мови кінця ХХ - початку ХХІ ст. такі прості і складні за будовою НГМП: *бюджетування*, *бутлежерство* [10, с. 41]; *відтермінувати* [10, с. 48]; *інвестування* [10, с. 89]; *кіберзлочин*, *кіберзлочинний*, *кіберзлочинність* [10, с. 103]; *кліпмейкерство* [10, с. 106]; *легітимність* [10, с. 132]; *нелегітимний* [10, с. 163]; *маргінальний* [10, с. 142]; *мас-медійний*, *мас-медійність*, *мас-медійник* [10, с. 144]; *медіа-піратство* [10, с. 146]; *надрадикалізм* [11, с. 356]; *неформал* [11, с. 358]; *рейтинговість* [11, с. 363]; *спонсорство* [10, с. 237]; *стенування* [10, с. 239]; *лізингодавець*, *лізингоодержувач* [10, с. 133-134]; *ліцензування* [10, с. 136]; *лобістський*, *лобіювання* [10, с. 137]; *люстраційний* [10, с. 138]; *мажоритарник* [11, с. 354]; *маклерство*, *маклерський* [10, с. 140]; *медійник* [10, с. 147]; *ментальність* [11, с. 355]; *міжконфесійний* [10, с. 151]; *мобільність* [10, с. 153]; *рейдерство* [10, с. 211]; *рекети́рство*, *рекети́рський*, *рекламник* [11, с. 363]; *рекомендувач* [11, с. 364]; *спікерство*, *спікерський* [11, с. 367]; *клановик*, *клановість* [11, с. 351]; *інтернетівець*, *інтернетівський*, *інтернетний*, *інтернетник* [11, с. 350]; *псевдопослуга* [12, с. 150]; *рейтингостійкий* [12, с. 155];

завірусованість [12, с. 68]; квазівищій, рейтингування [12, с. 80]; швидкореформатор [12, с. 195]; самоатрибуція, самогіперболізація [12, с. 163]; рентоповернення [12, с. 155]; розприватизація [12, с. 158] та багато інших іменників, прикметників, дієслів, що утворені в різні способи за національними словотвірними моделями від етранжизмів. Якщо визначити кількісні параметри НГМП серед нової лексики, поданої, зокрема, списком у додатку [11, с. 338-373], то отримаємо такий результат: із 3137 нових слів на НГМП припадає близько 40 %, котрі демонструють різні словотвірні моделі в різних видах активного нині морфологічного способу українського словотворення. Саме такий 'міксовий' формат неологізмів унаочнює доцільність прийняття і засвоєності запозичень у відповідь на сформовані пріоритети суспільства та проблеми національної мовної системи.

Непохідність усіх лексичних запозичень у мові-рецепторі певною мірою стимулює їх словотвірну активність, якою підтверджуються і їх міцна позиція у мові, і номінативна значущість у творенні "фундаменту, на якому розбудовується весь лексикон", і словотвірні потенції [14, с. 154]. Дериваційна універсальність запозичень як спроможність брати участь у різних процесах терміновтворення впливає, відповідно до спостережень, із їх непохідності та лексичного різноманіття в українській мові. Зрозуміло, що словотвірне адаптування запозичень залежить безпосередньо від багатьох чинників, зокрема, від ступеня відкритості мовної системи до інновацій, від поширеності бі- та полілінгвізму в соціумі, від мовної політики держави, від розвитку науки, техніки, освіти, спорту, мистецтва тощо. "Пурифікаторські витівки, скеровані на очищення своєї мови від чужих слів та зворотів, пов'язані зазвичай із марнуванням часу" [15, с. 159], про що свідчить історія розвитку літературних мов, які не втрачають своєї сили у національній самобутності, мотивовано і виважено вводячи до своїх систем необхідні етранжизми і неминуче позбавляючись, з іншого боку, надлишкових елементів, не здатних адаптуватися в умовах поширення міжнародних контактів і не відповідних доцільному функціонуванню у національній мові. У контексті цього не можна не визнати практично значущою проблему якості послугоування іншомовним словом, передусім інтернаціонального статусу, саме в наш час активізації й глобалізації міжнародних стосунків і навіть тотального характеру лексичних запозичень, коли часто-густо відсутність високого "мовного смаку" породжує, за визначенням Г. О. Винокура, 'лінгвістичний провінціалізм'. Отож міжнародне за своєю суттю не може існувати інакше, як у різних національних реалізаціях [16, с. 15].

Допущення і подальше асимілювання та активне застосування чужомовних елементів закладено у самому характері лексичної системи: ними супроводжується еволюціонування мовної структури та інтернаціоналізація термінологічної лексики, що

набуває ознак багатогранної, динамічної, безперервної, масштабної та перспективної тенденції в умовах інтеграції національної системи науки й освіти в європейський простір у форматі Болонського процесу. Як зауважено в передмові до тлумачного словника нової лексики ХХ ст., мова може йти лише про розуміння її цілісності й адекватності самій собі на тому чи іншому етапі еволюції [17, с. 7].

Здійснений на рівні термінологічної лексики аналіз джерел різних підстилів наукового стилю української мови (власне наукового, науково-навчального, науково-популярного) дозволяє дійти важливого у розв'язанні проблеми лексичних запозичень висновку про активність процесу творення на питомому ґрунті НГМП, переважно як похідних від етранжизмів. У них ономасіологічною ознакою, за якою виокремлюються предмети всередині класу [18, с. 44-45], виступає питома афіксальна морфема (морфема) в однослівних термінах, а в аналітичних термінах – питомий, структурно залежний компонент із функцією видового конкретизатора, деталізатора, модифікатора. Порівняємо гібридні неологізми (питомий термінотвірний елемент/компонент виділено): брендовість, віце-прем'єрство, квотування, корумпованість, надцентралізація, криміногенність; внутрішній аудит, дрібний бартер, попередній дивіденд, ядерна медицина. При цьому гібридні інновації, що є дериватами від 'ключових слів епохи', набувають ознак своєрідних 'історичних свідків' тих важливих і визначальних етапів, які супроводжують розвиток українського суспільства, науки, техніки, мистецтва, спорту тощо. Так, у словнику А. О. Нелюби [12] подібних прикладів є чимало: *антимайданець*, *антинатовець* (с. 14), *безрадикалля*, *брендування* (с. 21), *відфестивалити* (с. 27), *євровесна*, *євровибори*, *євровимога*, *євровідмова*, *євроялінка* (с. 58), *заофшорений* (с. 58), *іншокофесійний* (с. 64), *контркультурник* (с. 75), *офшорзалежний* (с. 114), *псевдовибори*, *псевдовлада*, *псевдопослуга* (с. 127-128), *телеобман* (с. 146), *фейсбуківець* (с. 154) і т.ін.

У сучасній українській мові активно функціонують неологічні гібридні деривати від англіцизмів, попри це чимало з них ще сприймаються в соціумі як нові. Поміж них, як доводить здійснене дослідження, поширеності набули утворені на питомому ґрунті терміни різних галузей і сфер: кібернетичної (хакерний, хакерство, чиповий), фінансової (дилерський, офшорний, ф'ючерсний), юридичної (державна-аспірант, екс-вимагач), публічного управління (напівавтократія, самоменеджмент), біологічної (клонувати, клонований, клонування), спортивної (спортовець, прем'єрліговий, першоліговий) тощо.

Серед гібридних неологізмів помічено й ті, що надто вирізняються своєрідністю дериваційних моделей, тому їх можна назвати експериментальними. Це, зокрема, *англійсько-українські гібриди*, у яких запозичений іншомовний елемент/компонент упродовжується до словотвірної моделі у своєму питомому (латиницею) письмовому вигляді, чим

і породжується комбіноване (латиницею та кирилицею) написання складноскорочених слів. Наприклад: *PR-активність*, *PR-дії*, *PR-хитроці* (англ. *PR-public relations* – зв'язки з громадськістю, піар); *VIP-жінка*, *VIP-захід*, *VIP-дозвілля* (англ. *VIP-very important person*, вельми іменита персона); *WEB-сторінка*, *WEB-додаток*, *WEB-застосунок* (англ. *WEB*–світова мережа інтернет). Такими мовними ‘міксами’ ніби фотографується в новій галузі, зокрема інформатики, і сучасних мас-медіа не тільки дотичність двох різномовних та самобутніх систем, але й зафіксується результат певної ‘мовної гри’ як найпершої словотвірної взаємодії їх за правилами мови-рецептора.

Отже, за сучасних умов універсалізації та спеціалізації наукових знань неологізми в українській термінології, утворені за допомогою питомих дериваційних ресурсів від лексичних запозичень, ілюструють активність природної функції лінгвістичного життя – взаємодію питомого та запозиченого/чужого елементів на шляху творення термінологічних одиниць, якими позначається прогрес науки в міжнародних масштабах, зокрема в умовах євроінтеграції України та інноваційного виміру її соціально- економічного розвитку. Як питомі похідні від засвоєних українською мовою етранжизмів, терміни гібридної мовної природи дозволяють зберегти унікальність нації на мовному рівні: так, зовнішня форма, зокрема однослівного, терміна, тобто його ‘афіксальне вбрання’ (префікси, суфікси, постфікси), лишається рідною, упізнаваною, національною, легко вписуючись у лексико-граматичні парадигми рідної мови, демонструючи її адаптивні механізми як системи та зберігаючи її цілісність й адекватність самій собі. Матеріали дослідження переконують, що деривація від лексичних запозичень є активною, вагомою, важливою, а отже, прогресивною тенденцією в розвитку української мови, чим і мотивуються перспективи подальшого її лінгвістичного студіювання, у тому числі в компаративному аспекті на базі сучасних слов’янських мов. НГМП збільшують різноманіття словотвірних моделей української мови, стаючи яскравою прикметою часу активної інформатизації, масштабної інтернаціоналізації, універсалізації та маркером динаміки лексики й продуктивності національного словотворення, у тому числі термінотворення в мовах спеціального призначення.

Дослідження сфер фіксації та функціонування галузевих термінологій дозволило визначити чинники й ознаки їх динаміки – це термінотворення на національному ґрунті, терміни-лексичні запозичення з інших літературних мов європейського ареалу, терміни гібридної мовної природи, утворені за національними дериваційними моделями від запозичених твірних основ у способи афіксації та композиції, що є результатом активного контактування і взаємодії мов індоєвропейської сім’ї. Виявлені й аналітично описані у сферах фіксації та функціонування термінологіки різні форми динаміки (зміна поняттєвого змісту / семантики

термінів на прикладі термінів *глоса*, *гласарій*, лексичні запозичення, детермінологізація, метафоризація, зміна стильової належності запозичень, особливості використання термінів у різних жанрах наукової та художньої прози, інтелектуалізація носіїв української мови, перехід назв у статус історизмів) сукупно засвідчують ресурсні можливості, особливості, перспективи мови фаху як системної організації у професійному просторі, завжди відкритому для змін й інновацій. У процесі адаптації в українській мові термінологічні запозичення зазнають як семантичних, так і формальних змін, тобто втрачають свою ізолюваність у мові-рецепторі, творячи похідні деривати на національному ґрунті. Так виникають в умовах міжмовної взаємодії на лексичному і словотвірному рівнях численні термінологічні номінації гібридної мовної природи, які як маркери характеризують нинішній етап національного термінотворення. Аналіз термінологічного масиву щодо дериватів іншомовної генези засвідчує активність цієї форми динаміки термінології і в масштабах самої мови, і в окремих галузевих термінологіях. Хронологізація термінологічних запозичень є одним із найважливіших параметрів опису й аналізу динаміки як окремої терміносистеми, так і національної термінології загалом.

Питомі неологізми, що є похідними від іншомовних лексем у різних сферах спеціальної комунікації, вербально фіксуючи пізнавану діяльність і засвідчуючи мовну мінливість, що є іманентною властивістю мови як складної динамічної системи, долають виникаючий когнітивний дисонанс між новими й відомими знаннями. Гібридна лексика полегшує й оптимізує міжкультурну комунікацію [19-20]. Неологічні гібридні деривати з міжнародними елементами мають високий комунікативний потенціал, є важливими в умовах євроінтеграційних процесів та їх найближчих перспектив. Це посилює й активізує їх лінгводидактичні функції в мовній професіоналізованій освіті в сучасному ЗВО [21-22]. Оскільки якнайбільше запозичень у галузевих термінологіях мають інтернаціональний характер і вони стають твірними основами для великої кількості НГМП, постає потреба в обов’язковому впровадженні на другому освітньому рівні для магістрантів усіх спеціальностей нового інтегративного спецкурсу з урахуванням досягнень сучасного термінознавства, української неології й дериватології, теорії мовної комунікації. Такий спецкурс дозволить майбутнім науковцям, дослідникам, новаторам на засадах кроснаукового підходу усвідомити в обраній галузі тенденції та особливості міжнародної термінології, сучасної термінологічної деривації та української лексикології в мовах спеціального призначення, здобутки і перспективи взаємодії мов європейського ареалу в комунікації, що сприятиме вдосконаленню необхідних у професії компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина). Запоріжжя – Ялта – Київ : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2009. 252 с.
2. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника. Київ : КДПІ, 1993. 215 с.
3. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Вип. 2. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 83 с.
4. Ковалик І. І. Про корінь слова та його роль у словотворенні. *Питання українського і слов'янського мовознавства*. Вибрані праці. Івано-Франківськ – Львів, 2008. Ч. II. С. 320-326.
5. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. Київ : Наук. думка, 1985. 227 с.
6. Тошович Б. Конфликт начала и конца. *Логический анализ языка. Семантика начала и конца* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва : “Индрик”, 2002. С. 237-252.
7. Онуфрієнко Г. С. Гібриди у складі неологічної лексики кінця ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. 2003. Вип. 9. С. 214-219.
8. Онуфрієнко Г. С., Крашевська І. В. Термінологічні запозичення міжнародного статусу у сфері теорії мовної комунікації. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики*: матеріали всеукр. наук. конф. (м. Дніпро, 29-30 червня 2016 р.). Дніпро : Роял Принт, 2016. С. 291-293.
9. Онуфрієнко Г. С. Неолексеми гібридної природи в стилістичній панорамі близькоспоріднених слов'янських мов. *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах*: матеріали III міжн. наук. конф. (м. Дніпропетровськ, 19-20 квітня 2007 р.). Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. С. 39-42.
10. Нові слова та значення: словник /Лн-т укр. мови НАН України; уклад. Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. Київ : Довіра, 2008. 271 с.
11. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів мас. інформації). 2-ге вид., переробл. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
12. Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2015-2016): словник / заг. ред. А. Нелюба. Харків: ХІФТ, 2017. 204 с.
13. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. Львів: Світ, 2002. 130 с.
14. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва: Наука, 1988. С. 141-172.
15. Бодуэн де Куртенэ. Заимствования. *Русская энциклопедия* / под ред. С. Адрианова и др. Санкт-Петербург, 1914.
16. Акуленко В. В. Лексические интернационализмы: итоги, перспективы, методы исследования. *Интернациональные элементы в лексике и терминологии*. Харьков : изд-во Харьк. ун-та, 1980. С. 10-42.
17. Толковый словарь русского языка конца ХХ столетия. Языковые изменения / под. ред. Г. Н. Складневской. Санкт-Петербург, 1998. 700 с.
18. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста: монографія. Днепропетровск : ДГУ, 1996. 200 с.
19. Онуфриенко Г. С. Языковая гибридизация терминологического знака как актуальная проблема славистики. *Теоретические и методические проблемы РКИ. Новые информационные технологии в лингвистической и методической науке*: международ. научн. сб. Велико-Тырново (Болгария), 2006. С.70-72.
20. Онуфриенко Г. С. Гибриды как стилеобразующий лексический элемент языка науки и техники. “*Slowa, slowa, slowa...*” w *Komunikacji jezykowej*- 2. / pod red. M. Grabskiej. Gdansk, 2004. SS.127-135.
21. Онуфрієнко Г. С. Риторика: навч. посіб., 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 624с.
22. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: навч. посіб., 3-є вид., перероб. і доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 426с.

NEOLOGISMS OF HYBRID LINGUISTIC NATURE AS PRODUCTIVITY MARKERS OF NATIONAL DERIVATION SYSTEM IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Onufrienko G.

Zaporizhzhia National Technical University

The author substantiates the naturalness, activity and productivity of language hybrids under conditions of such intensive globalization processes as internationalization and informatization in the modern world.

The functions of hybrid neologisms borrowed from intercultural communication, including modern educational sphere at various levels of vocational training organized by means of the Ukrainian language are convincingly motivated. The research of various contemporary lexicographic sources, dictionaries of the Ukrainian language neologisms in particular, issued in the period of 2002-2017, allowed to record a great amount of neologisms (up to 30-40 percent of the total number), morphologically formed according to different national models from lexical borrowings.

Among them there are those that became the key words of certain significant historical events or a vivid sign of certain time periods, for example: antynatovets, brenduvannia, yevrovybory, zaofshorenyi, internetnyk, inshokonfesiynyi, kiberzlochynnist, kontrkulturnyk, lobiiuvannia, mazhorytarnyk, ofshorzaleznyi, reiderstvo, reketyrstvo, rozpryvatyzatsiia, feisbukivets, etc. The terms of hybrid linguistic nature as specific neologisms on national ground illustrate the priority of the harmonious unity of such basic principles as: linguistic appropriateness, convincing motivation, "golden proportion" /specific – borrowed, native – alien/ in choosing derivative resources. As the affixes (prefixes, suffixes, postfixes, flexions) of hybrid neologisms are native and recognizable, they preserve the uniqueness of the nation at linguistic level.

In addition, hybrid neologisms increase the variety of word-forming models in the Ukrainian language and are markers of its dynamics in vocabulary and indicators of its productive word-formation. This allows us to consider the process of language hybridization as progressive and having great potential.

The communicative potential of derivatives with international roots will increase under conditions of European integration processes. That will require formed and perfect corresponding integrative competence from bachelors, masters and post-graduate students. These are the reasons for such linguo-didactic recommendation as to educational expedience of introducing an integrative special course in neology, international terminology, Ukrainian derivatology at all faculties and for all specialties in modern institutions of higher education.

Key words: language hybrids, neologisms, derivation, communication, terminology, borrowings.

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО АРГОТИЧНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ

Редько Є.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

sonsimon@i.ua, yevhen.redko@karazin.ua

Ключові слова:

українські історичні соціолекти, субстандартне словотворення, словотвірна модель, арготичні форманти, системність, асоціативність, словотвірна аналогія.

У статті розглянуто дериваційні особливості українських лірницько-ремісницьких арго, визначено основні типи словотвірних номенів у національних історичних соціолектах. Особливу увагу приділено системним аспектам арготичного словотворення, зrealізованим в активному використанні загальноживаних дериваційних моделей у межах наявних словотвірних категорій, копіюванні таких моделей із дотриманням принципів соціолектного назовництва, залученні типових формантів до творення арготичних лексем. Окремо наголошено на субстандартних особливостях аналізованих дериваційних явищ, окреслено перспективні напрямки для дальшого вивчення українських історичних соціолектів.

Історичні соціолекти, або як їх часто в нашій мовознавчій традиції називають арго, на сьогодні становлять малодосліджену царину української лінгвістики. З одного боку, помітні очевидні здобутки в арготичній етимології, до яких доклали руки передусім Олекса Горбач і Йосип Дзензелівський, аналізуючи окремі соціолектні мікросистеми [6; 7] або національне арго загалом [3; 14]. З другого боку, суто лінгвістичних розвідок про українські арго вкрай мало, вони здебільшого мають описовий характер і почасти навіть неприступні для широкого наукового загалу, бо ж опубліковані в чужоземних наукових часописах (див. [1–2; 4; 5–7]). Висловлене стосується не лише студій про українські арго, а й узагалі української соціолектології, яка й досі нагадує своєрідну *terra incognita*, куди майже не ставала дослідницька нога.

Власне, такий стан вітчизняної соціолектології якнайкраще зрозумований у фундаментальній монографії Лесі Ставицької “Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови”: “Стан української жаргонології, точніше, її відсутність (представників української жаргонології дуже обмаль: Олекса Горбач, Йосип Дзензелівський, Василь Винник) віддзеркалює важливі соціокультурні аспекти української лінгвістики. Якщо славістиці вдалось успішно подолати встановлене у 1930–1960-ті рр. табу на дослідження арго, жаргонів, сленгу, то україністика просто вражає науковою цнотливістю у цьому питанні. Насамперед, на тлі російської жаргонології, яка активно розвивається і в самій Росії, й за її межами, – про науково-теоретичний рівень її переконливо свідчить значна кількість наукових статей, словників, що висвітили соціальну диференціацію російської мови. “Заборонений плід” жаргону активно вивчають чехи, поляки” [12, с. 14].

Така “цнотливість” впадає у вічі, як поглянути на наукову розробленість арготичного матеріалу на різних мовних рівнях (ідеться передусім про лексику, фразеологію та словотвір, бо ж арго не має власної граматичної структури). Особливо прикро вражає національна арготична дериватологія, дані з якої зазвичай розпорочені в загальних описах соціальних

діалектів і стосуються переважно засекречувальних елементів. Зокрема, досить узагальнено арготичний словотвір аналізує Олекса Горбач у монографії “Арго в Україні”, подаючи соціолектні форманти й перелік відповідних номенів [3, с. 191–192, 289–321]; стисло схарактеризовані словотвірні особливості деяких соціолектів у статтях Йосипа Дзензелівського [6; 7] та Григорія Аркушина [2]; про окремих “криптоформант” пише Юрій Шевельов у відомій статті “Українське слово *вантаж* і проблема “арготичних суфіксів” [13]. На сьогодні загалом є лише одна стаття, яка хоча б якимось намагається розкрити тенденції арготичної деривації, знову-таки з ухилом у “нестандартне” словотворення, – розвідка Анатолія Нелюби “Тенденції в арготичному словотворенні і засоби їх втілення” [8]; деякі словотвірні тенденції на матеріалі категорії *nomina personalia* окреслені й у нашій дисертаційній роботі “Типи і способи номінування осіб в українських арготичних системах” [11], на матеріалі фемінітивів те саме ми здійснили у статті “Жінки. Арго. Словотвір” [10].

Ба більше, українські мовознавці лише зрідка використовують арготичні номени навіть у синхронійних і діахронійних словотвірних дослідженнях – хіба що як побіжний порівняльний матеріал. Такий підхід дещо контрверсійний: арго на дериваційному рівні має досить виразну специфіку, якої інколи геть не знайдеш у літературній мові або територіальних говірках, однак водночас воно має й багато звичного. Про цю специфіку, зокрема, згадує Анатолій Нелюба, стверджуючи: “Крім того, своєю унікальною природою арго суттєво відрізняється від традиційних (нормативних) явищ, процесів і одиниць у словотворі; навіть самі засоби різняться між собою причинами появи, особливостями виділювання, відтворюваності і функціонування. Для вивчення арготичного словотвору не завжди придатним є інструментарій, використовуваний у вивченні загальномовного словотвору (типи, моделі, інші класифікаційні схеми). Оскільки арготичні словотворчі засоби не можна було увібгати в жодну з існуючих “парадигм” (чи “парадогм”), то вони так і залишалися за межами словотвору і відповідно не

визнавалися у вітчизняному мовознавстві” [8, с. 106]. Подана цитата репрезентує традиційний підхід до аргю як явища переважно несистемного, однак, на нашу думку, важливіше те, що воно інкорпороване в систему національної мови і “грає” за її правилами, тобто постає досить **системним явищем**. Це підтверджують висновки деяких дослідників і наші спостереження: “У межах самого аргю деривати звичайно утворюються за допомогою загальноукраїнських (літературних, діалектних) словотвірних афіксів... Нерідкі випадки, коли дериват-аргоїзм своєю словотвірною структурою (внутрішньою формою слова) копіює свій семантичний відповідник” [7, с. 80]; “Усе вищевикладене дає змогу визначити номінування осіб в українських аргю системним явищем, наголосивши на тяглоті і структурно-семантичній модельованості особового назовництва в різних взаємодійних складниках національної мови” [11, с. 192].

У контексті згаданої системності дивно, що арготизми залишаються поза узагальнювальними працями з історичного словотворення, де вони могли б не лише увиразнити авторські висновки щодо продуктивності/непродуктивності окремих формантів, особливостей реалізації тих чи тих словотвірних моделей, а й дати, як нам здається, плідний матеріал для дальших наукових роздумів. Однак варто водночас розуміти, що будь-які спостереження щодо аргю мають ґрунтуватися не лише на осмисленні процесів в окремих соціолектах, а на широкому зіставленні з іншими українськими соціальними діалектами й навіть з іншими східнослов'янськими аргю. Недостатність досліджуваного арготичного матеріалу почасти може призводити до хибних висновків і суб'єктивних лінгвістичних оцінок, утруднюючи встановлення об'єктивних параметрів розвитку соціолектної системи (причому найчастіше це проблема “неприступності” інформації, ніж “некваліфікованості” дослідника).

Поєднуючи в собі системні й асистемні явища на словотвірному рівні, українські аргю виказують низку особливостей, які ми спробуємо визначити й аргументовано прокоментувати (одразу зауважимо, що в цій статті зосередимо увагу на “системному” складнику арготичного словотворення). Джерельною базою нашого дослідження стали арготичні словники, зібрані й оприаявлені впродовж останньої третини ХІХ століття – початку ХХІ століття (див. Перелік умовних скорочень джерел). Якщо аналізувати їх окремо, можна помітити, що в лексичній структурі аргю наявні переважно три типи номенів (семантичні деривати одиничні й не виходять за межі традиційних моделей):

1) запозичені номени, спільні для більшості або всіх аргю (переважно це грецизми), адаптовані на фонетичному та словотвірному рівні до місцевих говіркових зразків. Найвиразніший і найунікальніший приклад – пристосування гр. *κόρη* ‘дочка, дівчина’, зреалізоване в низці арготизмів із значенням ‘дівчина’: *гіряня* (Ів, с. 155), *каравінча* (Гн, с. 12), *каравіянка*, *каравіяничка*, *каравіянка*,

каравіячка, *каравуна*, *каравунка*, *карауна*, *караунка* (Дз79, с. 190), *каравона* (Арк96, с. 270; Боржк, с. 705; Викт, с. 238; Гн, с. 17; Дз79, с. 190; Дз86, с. 70; Ст, с. 32), *каравонка* (Арк02, с. 457; Арк96, с. 270), *каравіянка*, *каравонячка*, *каронячка* (Арк96, с. 270), *кариві'я* (Март, с. 396), *карига* (Арк96, с. 270; Гн, с. 12; Мал), *карівоха* (Харк, с. 396), *корига* (Гн, с. 88), *кревоха* (Ів, с. 155), *кровоха* (Мал);

2) словотвірні деривати, утворені внаслідок поєднання:

а) арготичної основи та загальномовного форманта: *бенити* ‘курити’ → *бенник* ‘папіроска’ (Гн, с. 10), *поврутитися* ‘померти’ → *поврутяний* ‘померлий, небіжчик’ (Дз79, с. 202), *скрипота* ‘двері’ → *одскрипотати* ‘відчиняти’ (Боржк, с. 707; Ст, с. 41);

б) криптоформанта та загальномовної основи з можливим їхнім деформуванням: *духомка* ‘душа’ (Боржк, с. 707; Гн, с. 17); *мергульник* ‘понеділок’ (Гн, с. 13), пор. *мергуля* (Гн, с. 13), *моргуля* ‘неділя’ (Боржк, с. 706; Дз79, с. 198), *морзуля* ‘цибуля’ (Арк96, с. 273; Боржк, с. 706; Ст, с. 37); *совора* ‘сорок’ (Март, с. 419), пор. *дівора* ‘дев'ять’ (Боржк, с. 708);

в) загальномовних основи та форманта: *бекапати* → *бекавець* ‘баран’ (Дз77, с. 296), *блоха* → *блхставка* ‘блоха’ (Март, с. 390); *лазити* → *лазник* ‘рак’ (Март, с. 415);

3) номени, утворені внаслідок нетипових способів словотворення або різноманітних деформувальних твірної основи (типи таких номенів подає Леся Ставицька [12, с. 108–110]).

Аналіз зазначених типів дає змогу виокремити загальні словотвірні особливості українських аргю як лінгвальної підсистеми. До таких прикметних особливостей, зокрема, належать:

1) активне використання загальномовних словотвірних моделей у межах наявних дериваційних категорій (виразно простежуємо таку рису в словотвірній категорії іменника, спираючись на класифікацію Володимира Олексенка [9], хоча загалом це стосується й інших частин мови, передусім прикметників і дієслів): суб'єкт дії – *вандзорити* ‘водити’ → *повандзорник* ‘поводир’ (Боржк, с. 704), *вкоритися* ‘учитися’ → *вкорник* ‘учитель’ (Ст, с. 28), *швилити* ‘робити’ → *швильник* ‘робітник’ (Дз77, с. 323); носій стану – *бойохатися* ‘боятися’ → *босхальник* ‘боягуз’ (Дз79, с. 297), *кірити*, *кірити* ‘пити’ → *кірун* (Дз77, с. 308), *кірняк* (Арк02, с. 457), *кірака* ‘п'яниця’ (Боржк, с. 706); локатив – *бзика* ‘бджола’ → *бзичник* ‘вулик’ (Гн, с. 10; Дз77, с. 297), *вихро* ‘трава’ → *вихратник* ‘галявина’ (Мал), *хатрати* ‘ховати’ → *хатрак* ‘кишеня’ (Март, с. 401); інструменталь – *дулясити* ‘горіти’ → *дулясниця* ‘лампа’ (Харк, с. 404), *лопотити* ‘молотити’ → *лопотник* ‘тік’ (Гн, с. 13); суб'єктно-предикатний характер – *бушитир* ‘палиця’ → *бушитирака* ‘палиця, кий’ → *бушитираччя* ‘деревина’ (Дз79, с. 183), *манатка* ‘сорочка’ → *манатя* ‘білизна’ (Боржк, с. 706; Гн, с. 13); опредметнена дія – *зітати* ‘просити’ → *зітання* ‘просьба’ (Харк, с. 414), *лікоритися* ‘учитися’ →

лікорка ‘наука, навчання’ (Дз79, с. 196); опредметнений якісний стан – йорий ‘старий’ → йорість ‘старість’ (Гн, с. 11);

2) копіювання загальноновживаних моделей унаслідок заміни кореневого елемента (інколи збережено морфемну структуру слова або окремі афікси): *битляти* ‘бути’ → *забитляйко* ‘забудько’ (Дз79, с. 187), *дейка* ‘вода’ → *дейниця* ‘криниця’ (Ст, с. 30), *кіта* ‘яйце’ → *кітешня* ‘ячня’ (Дз79, с. 191), *клюжити* ‘класти, лежати’ → *клюжовище* ‘кладовище’ (Март, с. 423), *курляти* ‘варити’ → *курленик* ‘вареник’ (Март, с. 391);

3) подолання “літературномовного” суплетивізму внаслідок високого рівня зреалізованості “модельного” словотворення (в арго деякі моделі зреалізовані в тих випадках, де їх немає в літературній мові або говірках): наприклад, у літературній мові інколи наявні суплетивні пари на позначення чоловічих і жіночих назв або назв самців і самиць – в арго таких пар немає, їх витіснено звичними мотиваційними зв’язками: *андрус* ‘брат’ → *андруска* ‘сестра’ (Арк96, с. 268; Гн, с. 9; Тих, с. 87; Харк, с. 417), *гавлід* ‘бик, віл’ → *гавлідка* ‘корова’ (Гн, с. 10), *ондрух* ‘син’ → *ондрушиха* ‘дочка’ (Дз79, с. 200) – в останньому номені взагалі нетипово використано формант, уживаний лише на позначення “жінок”, тобто є своєрідний оказіональний зсув на рівні семантики деривата;

4) невелика кількість формантів з високим ступенем їхньої продуктивності (зокрема, суфікси **-ник** на позначення агентивності та предметності, **-к(а)** на позначення предметності; інші загальноновживані форманти малопродуктивні, інколи використані навіть непродуктивні з погляду літературної мови форманти, наприклад префікс **ка-** в номені *каліп* ‘сліпець’ (Арк96, с. 270), суфікс **-ель** у номені *варнатель* ‘півень’ (Март, с. 411) та ін.; водночас, якщо аналізувати всі українські арго сукупно, то помітна велика варіативність префіксів у дієсловах). Криптоформанти почасти мають закономірності у сполучуваності з твірними основами (на це впливають частиномовна належність і семантична структура твірної основи), наприклад, формант **-імн(ий), -івн(ий)** приєднувано до основ якісних прикметників: *босівний* ‘босий’ (Боржк, с. 704; Гн, с. 17; Ст, с. 27), *новімний* ‘новий’ (Гн, с. 13), *красімний* ‘червоний’ (Дз79, с. 193). Інколи цієї закономірності немає – у такому разі найчастіше, очевидно, йдеться про мовноігрові потенції називачів, оприявлені у своєрідному “словотвірному римуванні”: *шалєко* ‘далєко’ (Боржк, с. 708; Гн, с. 17; Ст, с. 45), *шарівник* ‘чарівник’ (Дз79, с. 214), *шармарок* ‘базар’ (Арк96, с. 276). У деяких соціолектах криптоформанти можуть мати різні фонетичні деформації, що ускладнює словотвірний аналіз таких номенів: наприклад, у слобожанській “сліпецькій мові” криптопрефікс **ку-** (**ко-**) може набувати протетичних приголосних **с** або **ш**: *день* → *скудень* ‘день’ (Харк, с. 396), *жид* → *шкоמיד* ‘єврей’ (Харк, с. 397). Крім того, не завжди криптоформанти виконують засекречувальну функцію – мовці деформують загальноновживані лексеми, надаючи їм

нового, а отже, експресивнішого забарвлення – така ознака особливо помітна в “новіших” арго: *базарчик* ‘базар’ (Дз77, с. 296), *березевуса* ‘береза’ (Дз86, с. 66), *брателянко* ‘брат’ (Дз77, с. 297) та ін. Більшість криптоформантів спільні для кількох соціолектів, однак є криптоафікси, використовувані у творенні слів лише в одному соціолекті, наприклад криптопрефікс **крин-** у номенах *кринтил* ‘підлога’ (Март, с. 411), *кринпольша* ‘Польща’ (Март, с. 413) з полтавських записів Мартиновича (їх, вочевидь, варто кваліфікувати як запозичення з контактних російських арго), або групи близьких соціолектів: *лацого* ‘дорога’ (Нік, с. 128), пор. *лахмур* ‘огірок’ (Тих, с. 88);

5) наявність словотвірно-мотивувальних зв’язків між двома видовими назвами (*гавриш* ‘горох’ → *гавришниця* ‘квасоля’ (Боржк, с. 704; Март, с. 401), *стеблюк* ‘терен’ → *стеблючка* ‘цибуля’ → *стеблюшник* ‘часник’ (Март, с. 424), *трухтій* ‘кавун’ → *трухтійниця* ‘диня’ (Март, с. 396)) або родовою та видовою назвою (*кимуха* ‘шапка’ → *кимушник* ‘бріль’ (Март, с. 390), *псалига* ‘риба’ → *псалижник* ‘оселедець’ (Дз79, с. 204), *тарига* ‘земля’ → *тарижник* ‘пісок’ (Март, с. 412));

6) часті “описові” деривати: *гілти* ‘гроші’ → *гілтівник* ‘гаманець (місце, де є гроші)’ (Дз77, с. 302), *одкаплошити* ‘відчинити’ → *одкаплошник* ‘ключ (той, який відчиняє)’ (Дз79, с. 200), *красімка* ‘квов, ягода, черешня’ (те, що красне) (Гн, с. 12) та ін. Інколи до дериваційного процесу залучені складніші асоціативні зв’язки: *антуб* ‘чобіт’ → *зантубитися* ‘померти’ (Дз86, с. 69), **батуга*, *батузник* ‘мотузка’ (Боржк, с. 704; Гн, с. 17) → *батужитися* ‘вінчатися’ (Тих, с. 87), *жуклійка* ‘склянка’ → *жуклійник* ‘коваль’ (Гн, с. 11);

7) асоціативна “контамінованість” називання, спричинена т. зв. народною етимологією: *вкліпки* ‘очі’ (Март, с. 410) – пор. *влєпки* ‘очі’ (Харк, с. 410) і *кліпати*; *захребетка* ‘сумка = носять за хребтом’ (Тих, с. 87), пор. *захарбеля* (Боржк, с. 705), *захарбут* (Гн, с. 11), *закарбаль* (Тих, с. 87), *закабретень* (Харк, с. 421), *сухорбитниця* (Дз79, с. 208); *кудлай* ‘єврей’ (Арк02, с. 457; Арк96, с. 272; Дз79, с. 194) – *гудлай* (Гн, с. 11; Мал; Март, с. 397) і *кудлатий*; *лапость* ‘капуста’ (Март, с. 401) – пор. *лопуха* ‘капуста’ (Гн, с. 13; Дз79, с. 196; Тих, с. 88) і *капуста*; *обутень* ‘чобіт’ (Харк, с. 424) – пор. *опук* ‘чобіт’ (Гн, с. 14) і рос. *обуть*, діал. *обува*; *хlobняк*, *хlobнячок* ‘хлопчик’ (Март, с. 422) – пор. *лобзюк* ‘хлопець’ (Гн, с. 13) і *хлопець*;

8) “аналогійне” творення дериватів: *чотири* → **бутири* → *бутирих* (Нік, с. 128) – за аналогією до *бакрих* ‘два’ (Нік, с. 128), пор. *дветних* ‘дві копійки’ (Ів, с. 155);

9) номінативна надлишковість, спричинена прагненням аргомовців наблизити дериват до стандартного з погляду граматики або словотворення зразка: *буштир* ‘палиця’ → *буштирка* ‘палиця’ (Дз79, с. 183), *колига* ‘лавка’ → *колижниця* ‘лавка’ (Март, с. 404) та ін.;

10) орієнтованість на зовнішню (формальну) мотивацію й відповідно брак внутрішніх мотиваційних зв'язків: *фіявн*ь 'голуб' → *фіявн*і 'голубці' (Гн, с. 16), *чѣмуси* 'волосся' → *чѣмусянка* 'волося' (Март, с. 392).

Зазначені словотвірні особливості не вичерпують усіх дериваційних рис українських арготичних систем, а є лише підґрунтям для дальших наукових пошуків у цій царині. Усебічне й усеохопне вивчення національного соціолектного словотворення як

перспективний напрям лінгвістичних студій дасть змогу, з одного боку, доповнити й увиразнити здобутки вітчизняної історичної дериватології, а з другого – допоможе переосмислити інноваційні процеси в посттоталітарній українській мові. Не менш перспективним видається компаративний аспект дериватологічних досліджень українських арго, що уможливило нові підходи до типологічного вивчення східнослов'янських соціолектів і нові погляди на їхню генезу та історичний розвиток.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Арк02 – Аркушин Г. Арго лаборів. *Slavia Orientalis*. Kraków, 2002. Т. XLI, № 3. S. 447–471.

Арк96 – Аркушин Г. “Старицька мова” (Арго сліпців-жебраків Західного Полісся). *Slavia Orientalis*. Kraków, 1996. Т. XIV, № 2. S. 229–236, 267–277.

Боржк – Боржковский В. Лирники. *Киевская старина*. Киев, 1889. Т. XXVI, № 9. С. 653–708.

Викт – Викторин К. Дедовска (жебрацка) мова. *Зоря*. 1886. № 13–14. С. 237–239.

Гн – Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Бучацького. *Етнографічний збірник*. Львів, 1896. Вип. 2. С. 1–76.

Дз77 – Дзензелівський Й. О. Арго нововиживівських кожухарів на Волині. *Studia slavica*. Budapest, 1977. Т. XXIII, f. 3–4. S. 289–333.

Дз79 – Дзензелівський Й. О. Арго волинських лірників. *Studia z filologii polskiej i sloviańskiej*. Warszawa, 1979. Т. XVI. S. 179–216.

Дз86 – Дзензелівський Й. Про арго українських ремісників (колківське кравецьке арго на Волині). *Збірник за філологію та лінгвістику*. Нови Сад, 1986. Т. XXIX/1. С. 286–305.

Ів – Иванов В. В. Невли. *Статистический листок*. Харьков, 1883. № 10. С. 153–156.

Мал – Малинка А. Н. Кобзари и лирники. *Земский сборник Черниговской губернии*. Чернигов, 1903. Вып. 4. С. 60–92.

Март/Харк³ – Кушпет В. Українсько-старцівський словник (побутова мова) / В. Кушпет. Старцівство: мандрівні старці-музиканти в Україні (XIX – початок XX ст.). Київ, 2007. С. 388–433.

Нік – Николайчик Ф. Отголосок лирничного языка. *Киевская старина*. Киев, 1890. Т. XXIX, № 4. С. 121–130.

Ст – Студинський К. Лірники. Львів, 1894. 56 с.

Тих – Тиханов П. Черниговские старцы (Псалки и криптоглассон). *Труды Черниговской губернской архивной комиссии*. Чернигов, 1899–1900. Вып. 2. С. 65–158.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Арго лаборів. *Slavia Orientalis*. Kraków, 2002. Т. XLI, № 3. S. 447–471.
2. Аркушин Г. “Старицька мова” (Арго сліпців-жебраків Західного Полісся). *Slavia Orientalis*. Kraków, 1996. Т. XIV, № 2. S. 229–236, 267–277.
3. Горбач О. Арго в Україні. Львів, 2006. 688 с.
4. Горбач О. Арго на Україні: зібрані статті. Мюнхен, 1993. 360 с.
5. Дзензелівський Й. О. Арго волинських лірників. *Studia z filologii polskiej i sloviańskiej*. Warszawa, 1979. Т. XVI. S. 179–216.
6. Дзензелівський Й. О. Арго нововиживівських кожухарів на Волині. *Studia slavica*. Budapest, 1977. Т. XXIII, f. 3–4. S. 289–333.
7. Дзензелівський Й. Про арго українських ремісників (колківське кравецьке арго на Волині). *Збірник за філологію та лінгвістику*. Нови Сад, 1986. Т. XXIX/1. С. 286–305.
8. Нелюба А. Тенденції в арготичному словотворенні і засоби їх втілення. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Філологічні науки*. Полтава, 2001. Вип. 4. С. 105–112.

³ З “Українсько-старцівського словника (побутова мова)” дібрані арготизми, що їх зафіксували Порфирій Мартинович (1907, Полтавщина, Північна Харківщина) та Володимир Харків (1930, Харківщина), позначені відповідними скороченнями.

9. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника. Херсон, 2005. 336 с.
10. Редько Є. Жінки. Арго. Словотвір. *Rossica Olomucensia*. Olomouc, 2015. Vol. LIV, № 1. S. 73–86.
11. Редько Є. О. Типи і способи номінування осіб в українських арготичних системах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2016. 296 с.
12. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ, 2005. 464 с.
13. Шевельов Ю. Українське слово *вантаж* і проблема “арготичних суфіксів”. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. Харків, 1996. Т.4. С. 131–146.
14. Horbatch O. Lexicale und Wortbildungselemente des ukrainischen Argots. *Opera Slavica*. Göttingen, 1963. Bd. 4: Slawistische Studien zum V. Internationalen Slawistenkongress in Sofia. S. 261–280.

SOME REMARKS ON ARGOTIC WORD FORMATION

Redko Ye.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Ukrainian historical sociolects are still scarcely studied, although Ukrainian linguists have achieved significant progress in etymological studying the national argots. However, there are very few merely linguistic articles on the Ukrainian argots, and they are of a descriptive character and often not available to the overall scientific community, since they are published in foreign journals at the time of the Iron Curtain. Taking into account these characteristics, the research on Ukrainian argots can be considered as very poor. Against this background, the Ukrainian argotic word formation has been particularly negative impressive, because its data are dispersed across different publications and mainly concerned argotic affixes used for preventing outsiders from understanding their conversations. Argot has been traditionally considered as a nonsystem phenomenon, but in our opinion, it's incorporated into the Ukrainian language as a systemic component of its structure. Based on these facts, we have described derivational features of Ukrainian argots and main types of derivational nomens in Ukrainian historical sociolects, to which loan words are adapted to local dialects at the phonetic and word formation level, words formed by adding a standard affix to the argotic or standard word root with their potential deformation, and words formed by using specific argotic affixes belong. Also we pay special attention to systematic aspects of the argotic word formation that have been realized in intensive using of standard derivational types within standard derivational categories and copying these types by applying argotic word formation principles. Moreover, Argot speakers formed new words by using a small number of standard affixes and often applied some elements of blending based on association and folk etymology. In that regard, we have focused on substandard features of Ukrainian argotic word formation and outlined the main topics to be studied more thoroughly. This means, first and foremost, that detailed and comprehensive analysis of national argotic derivation will be an opportunity to propose new approaches to typological research of Eastern Slavic argots, as well as new views on some issues related to their genesis and historical development.

Key words: Ukrainian historical sociolects, substandard word formation, derivational model, argotic affixes, derivational systematic, derivational associativity, derivational analogy

ЛІНГВОЕСТЕТИЧНА ТА ХУДОЖНЬО-КОГНІТИВНА ФЕНОМЕНАЛЬНІСТЬ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ

Філон М.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

f.mikola@ukr.net

Ключові слова:

поезія, лірика, поетична мова, стилістика, поетика, текст, художній образ, слово, семантика, значення, сенс.

У статті зроблена спроба висвітлити лінгвоестетичні та художньо-когнітивні особливості поетичної мови в межах пошуково-дослідницької парадигми, необхідної для формування цілісних уявлень про поетичне мистецтво. Проакцентовано вплив духовності як базового принципу поезії на способи художньої когніції та специфіку поетичної мови. Аргументовано положення про різнорівневу організацію смислових структур поетичних текстів як чинник художньої комунікації.

Історія вивчення поетичної мови – це історія руху наукових ідей, теорій та концептів у їх стійкості та змінності. У європейській, зокрема східнослов'янській, гуманітарній думці сформувалися різні наукові шляхи вивчення поетичної мови. О. Кондрашова виділяє філологічний, формальний, лінгвопоетичний, лінгвостилістичний, лінгвометодичний, філолого-філософський, структурно-семіотичний, концептуально-культурологічний шляхи розвитку науки про поетичну мову [1]. Можна говорити не лише про шляхи вивчення, а й теорії поетичної мови, зокрема *філософсько-естетичну* (Гегель), *лінгвопоетикопсихологічну* (О. Потєбня), *філософсько-гносеологічну* (О. Лосєв), *художньо-комунікативну* (М. Бахтін) *художньо-стилістичну* (С. Єрмоленко, В. Калашник) та інші. Кожна з них є відмінною щодо методологічних передумов розуміння об'єкта й предмета дослідження, завдань та методів його аналізу.

У східнослов'янській лінгвістиці дослідження поетичної мови протягом тривалого часу здійснювалося в рідкісній теоретичних засад стилістики, яка у взаємодії з поетикою стала вихідною точкою розвитку різних теорій мови художньої літератури загалом. У стилістиці мова художньої літератури досліджується як одна із функцій національної мови. “У результаті з'ясовується ряд ознак або властивостей, характерних для художньої мови. Якщо узагальнити результати такого роду вивчення, ми отримаємо певний ряд ознак – основних рис художньої мови. Це такі риси, як *образність* (або, інакше, наочність, картинність, конкретність, предметність тощо); *емоційність* (або експресивність, виразність, забарвленість почуттями); *індивідуалізованість* (неповторність складу, характерність, відображення особистості автора або персонажа); *ємність* (насиченість, зжатість, узагальненість); *обробленість* (правильність, показовість, нормативність) тощо” [2, с. 236]. Очевидно, теорія поетичної мови в її найбільш повному й органічному вияві покликана однаковою мірою перебороти як зведення поетичних феноменів до видимої емпіричної *поверховості* типу образність, емоційність, індивідуалізованість, так і до надмірної абстрактності.

Головні питання теорії поетичної мови зосереджуються сьогодні в межах не традиційної стилістики, а новітньої поетики. Розуміємо ми поетику вузько чи широко, виділяємо в ній загальну, описову, історичну поетику, ведемо мову про теоретичну та практичну поетику або поетику філософську чи психологічну – в усіх випадках теорія поетичної мови в межах поетики (поетик) центрована базовим об'єктом її дослідження – художнім текстом.

У нових дослідницьких парадигмах поетична мова виокремлюється в самостійний об'єкт дослідження. В основу параметричних характеристик такого об'єкта можна покласти не загальностильові ознаки, а його дихотомічну природу. Такий підхід простежується у датованій 1993 роком праці В. Калашника та М. Філона “Поетичне слововживання як об'єкт української лексикографії” [3, с. 132–134]. У згаданій вище праці О. Кондрашової від 1998 року поетична мова описується в опозиціях на кшталт елементарність значення – складність смислу; образність – безобразність; конкретність – узагальненість; об'єктивність – суб'єктивність; максимальна мінливість – стабільність; змістова насиченість – змістова неповнота; дискретність – континуальність.

Теорія поетичної мови може розроблятися не лише в межах традиційних або новітніх поетики або стилістики чи, скажімо, лінгвокультурології, а й поетології – наукової дисципліни, яка вимагає для свого становлення пізнавальної єдності а) поетичного текстотворення, предметом вивчення якого є особливості процесів естетичного (художнього) мовлення та народження віршового тексту; б) філологічної поетики, яка в синтезі своїх лінгво-літературознавчих практик досліджує структуру поетичного тексту як художньо-смислового цілого, його будову, змістові складники тощо; в) філологічної герменевтики, що вивчає сприйняття, осягнення та розуміння поетичного тексту як лінгвокультурного феномену. Теорія поетичної мови, сформована в межах поетології, покликана відновити діалектичний зв'язок автора, тексту й читача. Така теорія може бути лише

лінгвофілософськоестетичною. Важливим її підґрунтям є філософсько-естетичні студії Гегеля.

Тим самим поетологія демонструє погляд на поетичну мову *зсередини*, на відміну від стилістики, що розглядає мову в якомусь *зовнішньому* до суб'єкта мовотворчої діяльності вияві й оперує головним чином поняттям *значення*. Звичайно, поетологія, як і стилістика, знає й використовує це поняття, однак на відміну від стилістичного виміру, для якого важливим є зв'язок мови з типізованими мовленими стихіями, різностильовими контекстами, ідеологічними дискурсами, а також загальна семантична структурованість та денотативна значущість слова в системі лексико-фразеологічного складу мови, поетологія *відкриває* мовну семантику в прикметному для лінгвокреативної особистості референційному наповненні, суб'єктивній співвіднесеності зі світом внутрішнього життя й позамовної дійсності.

Як вербальний чинник конституювання, організації та оприявлення художніх форм ідеалізованого світу в їх текстовій завершеності, що в перетвореному вигляді містять усю повноту діяльнісно-творчих виявів суб'єктивної (ментально-світоглядно-емоційно-інтелектуальної) єдності письменника, поетична мова відзначається субстанціональною цілісністю й системною визначеністю. Останні не можна адекватно (згідно з їхньою природою) пояснити, якщо поетичну мову розглядати як суто спеціалізовану функцію мови або описувати поетичну мову як властиво мистецьку форму. І в першому, і в другому випадку (більшою чи меншою мірою) деактуалізується базова ознака поетичної мови – діалектико-дихотомічний характер її цілісності й ідеально-матеріальної системності, в основі яких лежить духовність як базовий принцип поезії.

Цей принцип, постульований свого часу Гегелем, відрізняє поезію від архітектури та скульптури і водночас надає їй нової якості порівняно з іншими співвідносними видами романтичного мистецтва, оскільки “поезія в змозі об'єднати в інтимній формі не лише суб'єктивну проникливість, а й своєрідність й частковості зовнішнього буття з набагато більшим багатством, ніж музика й живопис, а водночас і розгорнути її в усю широту окремих деталей і випадкових особливостей” [4, с. 159].

Іманентна здатність поезії створювати наочність і виражати уявлення, що має духовну природу, та бути виразником поетичної думки, не досягаючи при цьому, за словами Гегеля, “визначеності чуттєвого змісту”, прямо залежить від формо- і змістотвірних властивостей будівельного матеріалу поезії – мови. “Там, де мова, – пише філософ, – прагне викликати конкретне споглядання, вона звертається не до чуттєвого сприйняття наявної зовнішньої сторони, але незмінно до внутрішнього начала, до духовного споглядання; отже, окремі риси, якщо вони навіть лише йдуть одна за одною, все-таки перенесені в стихію всередині себе єдиного духу” [4, с. 159].

Базові положення про сутність поетичної мови, підпорядковані загальному розумінню природи

поетичного, Гегель формулює так: “Слово й словесні знаки не є ані символом духовних уявлень, ані адекватною просторовою зовнішністю душевного начала <...> ані музичним звучанням всієї душі, а простим знаком. Але як маніфестація поетичного уявлення і ця сторона на відміну від прозового засобу вираження повинна теоретично перетворитися на мету і виявитися в оформленому вигляді. Щодо цього більш точно можна виділити три основні пункти. А саме, *по-перше*, очевидно, дійсно поетичне вираження безумовно зводиться до слів і тому безумовно належить мові; але оскільки самі слова є лише знаками *уявлень*, то поетична мова за своїм походженням сутнісно полягає не у виборі окремих слів, не у способі їх поєднання у фрази й розроблені періоди, не в милозвучності, не в ритмі, не в рифмі та іншому, але в характері та якості уявлення. <...> *А по-друге*, саме по собі поетичне уявлення стає об'єктивним лише в словах, тому ми точно повинні проаналізувати словесний вираз із його суто вербальної сторони, згідно з якою поетичні слова відрізняються від прозових, а поетичні звороти – від зворотів, що вживаються в повсякденності <...> Нарешті, *по-третьє*, поетична мова є справжньою мовою, словом, що звучить, яке повинно бути оформлене як з погляду його часової тривалості, так і реального звучання і вимагає темпу, ритму, милозвучності, рими та іншого” [4, с. 193–194].

Для поезії як способу художнього пізнання, що ґрунтується на внутрішньо всеохопному вияві суб'єктивного буття творчої особистості, властиве особливе відношення дійсності до поетичної мови, і навпаки, – поетичної мови до дійсності. Детермінантою вектора *поетична мова* → *дійсність* є призначення поезії бути художнім маніфестантом субстанціональної єдності поета в глибинах його духовної інтенційності. Дійсність для поета є точкою відштовхування, причому порівняно з прозою “поезія може йти в цьому відношенні ще далі, якщо вона робить своїм основним змістом не склад і смисл основних історичних фактів, але яку-небудь основну думку, якийсь людський конфлікт, взагалі більшою або меншою мірою з ними пов'язані, використовуючи історичні факти або характери, місцеві риси і т. д., радше як індивідуалізуючу чарупку” [4, с. 188]. Епічні, ліро-епічні, ліричні жанри демонструють різне *входження* дійсності в поетичні тексти; чим більше історична дійсність для поета стає не безпосереднім об'єктом мистецької рецепції та художнього опису, а чинником оприявлення глибоко індивідуальних духовних предикацій творчої особистості, тим виразніше виявляється напруга й незбіжність між видимою *поверхнею* образів мови та її смисловим навантаженням. Найбільшим ступенем такого несходження відзначається лірика.

Пояснимо сказане. У ліриці духовне начало творця повністю підкорює собі видиму реальність світу, образи якого стають формою вираження внутрішнього (для автора) поетичного референта, як, наприклад, у процитованій нижче поезії М. Рильського: “*На білу гречку впали роси, / Веселі бджоли одгули, / Замовкло поле стоголосе / В обіймах золотої мли*”. Цим внутрішнім референтом не є ані якісна визначеність об'єктів (предметів, дій,

властивостей та ознак) дійсності, ані сама думка – як у нашому випадку – про бджіл, росу, гречку, поле тощо чи емоційне ставлення до них, ані думка про цілісний фрагмент світу, створений всіма цими образами в їх семантичній єдності й синтагматичній взаємодії. Внутрішнім референтом, який відгадується або, іншими словами, прочитується лише в межах усього художнього цілого і який у тексті може бути лише супрасегментною одиницею його смислової структури, а для самого автора існує як особливий стан ціннісно-духовного переживання самотності, є оформлена у *внутрішнє слово* (Виготський) думка-почуття розлуки, що переходить у спосіб мистецького бачення й відчуття світу, оформленого художнім образом. Глибинно-психологічна смислова інтроспективність такого внутрішнього референта в процесі переходу від думки до її ословлення діалектично знімається – поет знаходить форму художньої маніфестації цього референта, тому й здається, що об'єктом поетичного номінування є картина природи, хоча насправді вона є засобом оприявлення зовсім іншої концептуальної смислової структури.

Мова в глибинних витоках реалізації творчого імпульсу/настанови на художнє зображення світу включена в ціннісно-естетичне відношення автора до дійсності. Тому із самого початку, уже на найперших етапах вербального конструювання естетичного об'єкта мова як засіб оформлення поетичної думки відзначається первинною дотекстовою (передтекстовою або процесуально-текстовою) естетичністю. Ця первинна естетичність мови визначає напрямок його подальших змістових і формальних метаморфоз та особливостей *поводження* в структурі художньої форми естетичного об'єкта та особливості його декодування. Там, де самого твору як завершеного цілого ще немає, але мова вже включена в систему ціннісно-естетичного відношення до дійсності і таким чином стає конструктивним матеріалом народжуваної естетичної форми; *занурена* у світ думки, вона стає її формотвірним елементом і вербальним маніфестантом смислів.

Ідеться не лише про індивідуалізовані мовною свідомістю особистості асоціативні зв'язки окремого слова чи мови загалом, а насамперед про смислові структури, породжені цілісністю ціннісно-діяльнісного ставлення людини до фрагмента світу, означеного словом, які у своєму завершеному текстовому вияві можуть набувати різноманітних поетикальних форм. Причому об'єктивність загальномовної референційності окремого слова й мови загалом, тобто їх потенційна здатність виступати засобом пізнання (називання, осмислення) позамовної реальності, діалектично *знімається* специфікою пізнавальної діяльності творця: художнє пізнання детермінує опосередкований поетичним образом зв'язок мови з реаліями дійсності.

Поетична мова співвідноситься не із самою дійсністю світу, а дійсністю внутрішнього світу поета, а результативно – з уявною дійсністю художнього світу і тільки через останній – із світом самого життя. Своєю чергою світ реальності теж входить у твір, але

не прямо й безпосередньо, і навіть не опосередковано, а радше як інтенція правдивого буття, модус і наявність якого в смисловій структурі твору зумовлює його неперевершену художньо-пізнавальну цінність поезії.

Поетичне переживання світу, оформлене в думці-почутті, знаходить своє вираження в створеному засобами поетичної мови художньому образі, у якому діалектично знімається безпосередня онтологія предметності – її мовних значень, побутова чуттєвість явищ дійсності – й нівелюється обов'язкова для мовців абстрактність поняттєво-логічних визначень. Це створює новий, невідомий повсякденній мові тип напружених відношень між художнім образом-уявленням та його поетичним значенням, про що Д. Лукач сказав так: “Тоді, коли мистецтво слова створює плідну напругу між уявленням й поняттям як нову гомогенну опосередковану систему поетичної мови, надбання сфери понять, які служать для освоєння дійсності, зберігають своє значення; невидимому зняттю підлягає лише її абстрактно-дезантропоморфна форма (тобто ті ж самі слова використовуються в повсякденності, науці й віршуванні); отже, об'єктивний характер дійсності піддається міметичному перетворенню, оскільки в центрі постає найбільш суттєве для людства, його сутність. Світ людини як відображення дійсності передбачає, значить, як гомогенну опосередковуючу систему слова, що тяжіє до утворення чуттєво даних уявлень. Ця подвійність: зняття дезантропоморфуючої абстракції й одночасне збереження істинного відображення об'єктивної дійсності – і створює сутність поетичної мови” [5, с. 146–147].

Поетична мова – це мова, у якій семантична автономність слова, фрази, речення, властивих одиницям повсякденного спілкування, немовби *розчиняється* в змістовій структурі всього художнього образу. Однак це *розчинення* лінгвальних конститuentів у структурі поетичного образу особливе. Воно зовсім не означає їх десемантизацію. Навпаки, поетична подвійність – зняття дезантропоморфуючої абстракції й одночасне збереження істинного відображення об'єктивної дійсності – стає можливою саме тому, що слово в поезії, зберігаючи всю свою денотативно-сигніфікативну визначеність і якісну системно-мовну зумовленість, не замикається в них, а, знімаючи їхню буквальність, переводить у якісно нову площину організації художнього образу в його естетичній умовності.

За суб'єктивною референтністю поетичної мови, її емоційною індивідуальністю та інтегрованістю в глибоко особистісні процеси смислотворення стоїть діяльність, яка має континуально-синкретичний характер, коли почуттєвість та емоційність інтелектуалізуються, думка – емоціоналізується, естетичний образ існує як смисл, а смисл виявляє себе через емоційно-інтелектуально-образно-духовне наповнення, яке відображає ціннісні структури свідомості та художні настанови творця. Тому виділення різних ознак поетичної мови, як-от: емоційності, експресивності, індивідуалізованості,

сміслової ємності, обробленості, – має доцільність і пізнавальну значущість лише в тому випадку, якщо вони будуть узяті щодо художнього образу як естетичної форми поетичного твору. Емоційність, експресивність, суб'єктивність, семантична ємність, образність та інші ознаки поетичної мови виявляють своє конструктивне начало у своїй естетичній значущості. Мовлячи інакше, припустимо вести мову не просто про емоційність, а естетично марковану емоційність, не про експресивність взагалі, а естетичну експресивність тощо.

Поетична мова як явище художньо-естетичного порядку – це мова художніх образів. У цьому – парадокс: говорячи про поетичну мову, необхідно переходити від слова, словника, фрази, речення, граматичної конструкції та інших лінгвальних явищ, що становлять вияви системно-структурної організації мови як вторинної знакової системи, до поетичного образу. “Поезія, – наголошує Гегель, – це першопочаткове вираження істинності, знання, яке ще не відокремлює всезагального від його живого існування в окремому, не протиставляє ще закон і явище, мету й засоби для того, щоб потім звести їх воедино розумовим шляхом, але досягає одне в іншому й через інше. Тому не можна думати, що поезія лише образно виражає певний зміст, уже пізнаний у його всезагальності” [4, с. 169].

Поетична мова виявляє себе в структурі тексту в художньому образі, зміст якого не зводиться ані до безпосередньої очевидності загальнономовних чи оказіональних значень слова, речення, надфразової єдності тощо. Образність є диференційною конститутивною ознакою поетичної мови не сама по собі, але тільки в єдності зі смисловою викінченістю та гармонійними відношеннями образу й смислу: саме образ, точніше слово в образі, а не окреме слово чи речення відкривають потенційно безкінечну, варіабельну множинність семантики поетичної мови. Це значить, що релевантними конститутивними ознаками поетичної мови є її художньо-образна континуальність, інтенційна цілісність і смислова завершеність.

Цілісність поетичної образності жодною мірою не можна звести ані до простої наочності, чуттєвості, конкретності, ані до синтезу двох різнорідних начал – конкретного та абстрактного, раціонального та емоціонального: “...зміст не опановується у зв'язках раціонального або спекулятивного мислення, але лише у формі неословленого почуття або лише зовнішню чуттєвої чіткості і точності, з іншого боку, зміст взагалі не входить в уявлення у вигляді випадкової розрізної відносно кінцевої дійсності <...> поетична фантазія повинна в цьому відношенні дотримуватися середини між абстрактною всезагальністю мислення й чуттєво-конкретною тілесністю, відомою нам у творах образотворчого мистецтва” [4, с. 163]. Усе це виявляє унікальність поетичної мови.

Як тільки мова стає конституентом поетичного образу, вона набуває нової культурної якості. Створюються умови для потенційного набуття такою мовою статусу контекстуальних знаків культури, що й спостерігаємо в творчості видатних майстрів поезії.

Саме в такій своїй якості поетична мова відкриває справді безмежні обрії своїх культурних значень, асоціативних зв'язків, дискурсивних смислів, ціннісних предикацій, контекстів, апелюючи до свідомості й підсвідомості читача, до глибин його культурної пам'яті, ментальності, усього національного досвіду й духовного складу. Поетична мова стає згустком культурної семіосфери, демонструючи тим самим свою особливу культурно-історичну діалогічність, що раз по раз переходить у видиму інтертекстуальність. Семантична ємність поетичної мови обертається смисловою ємністю контекстуально зумовленого поетичного знака національної культури.

Будучи породжена особистістю письменника й відзначаючись глибокою своєрідністю та питомою індивідуальністю, поетична мова зі сторони семантики відзначається вищою мірою ціннісної культурної інтерсуб'єктивності, що виявляється в здатності поетичного тексту бути носієм базових для народу й розпізнаваних ним вищих духовних смислів. Тому поетична мова як лінгвоестетичний феномен є носієм надзвичайного за своєю пізнавальністю поєднання одиничного, особливого та всезагального змісту. Це визначає культурну специфіку як всієї поетичної мови взагалі, так і поетичного слова зокрема.

Узагалі поетична мова, синтагматична комбінаторика якої формує лінійну послідовність знаків, що складає синтаксичну структуру твору, для самого творця об'єктивне не світ значень, словник, а царину смислів, через які виявляє себе творча особистість у світі суб'єктивованої дійсності. Тоді, коли стверджується, що “поетична функція мови спирається на комунікативну, впливає з неї, але надбудовує над нею підкорений закономірностям мистецтва новий світ мовленнєвих смислів і співвідношень” [6, с. 14], важливо пам'ятати, що творення мовленнєвих смислів і співвідношень між ними не вичерпує функцій поетичної мови, а сам світ експліцитно означених, вербалізованих мовленнєвих смислів є лише одним із рівнів художнього світу.

Будучи складником цілісної структури поетичного тексту, поетична мова стає носієм особливих різнорівневих сенсів. Найважливішою її ознакою є комунікативно-смислова поліфонія, що виявляється в поетичному тексті і полягає в його здатності бути чинником смислових структур різного рівня. Смислова поліфонія характеризує не стільки саму по собі поетичну мову, скільки мову в її текстовій системності й комунікативно-референтній цілісності, тобто поетичний текст. У цьому зв'язку зауважимо, що в сучасних філологічних теоріях тексту часто наголошується на різних смислових структурах тексту, наявності відмінних рівнів його змістової організації, які, наприклад в концепції Р. Гальперіна, репрезентовані актуальною, концептуальною та підтекстовою інформацією. Однак усе це явища одного порядку, які репрезентують сутності власне інтелектуально-поняттєвого плану, пов'язаного з абстрактним та конкретним мисленням, раціональною свідомістю, й реалізуються в площині мовленнєвих значень і смислів. Але “твір мистецтва

служить для передавання специфічного досвіду людської життєдіяльності, який не можна звести до пізнавальної інформації” [7, с. 437] і який відображає специфіку комунікативних стратегій автора та особливості вияву його інтенцій структури тексту.

Художня комунікація, задана автором, який реалізує себе в усій повноті духовної (в найширшому сенсі слова) організації, виявляється в наявності в поетичному тексті художньо-історичних, художньо-онтологічних та художньо-онтичних смислів. Художньо-історичні смисли є результативною формою осягнення світу, зображеного в художньому творі, його актуально-інформаційного, буквального, семантичного наповнення, об'єктивованого мовними смислами вербальної природи. Вони репрезентують видимий історичний зміст твору, його тему й найтіснішим чином пов'язані з естетичним модусом поетичної мови. Як зауважує сучасний дослідник, “в естетичній настанові на текст діє презумпція семантичності всіх його елементів, як тематичних, так і формальних. Формальні одиниці набувають вторинного смислу, а елементи формальні, що самі по собі не мають будь-якого преференційного значення, набувають смислової функції. З одного боку, вони сприяють породженню естетичного змісту, акцентуючи співвідношення між тематичними одиницями, звільнюючи в цих одиницях семантичні потенціали, надбудовуючи над ними нові зчеплення в складному семантичному рисунку твору. З іншого боку, формальні елементи цілком прозорі, немовби невидимі в своїй позаестетичній настанові, стають об'єктами сприйняття, з'єднуючись із тематичними структурами й утворюючи з ними складні гештальтності” [8]. Отже, художньо-історичні смисли, що виявляють себе засобами поетичної мови, відзначаються складною семантичною будовою.

Художньо-онтологічні смисли репрезентують духовні цінності й життєві смисли, зокрема етичного, естетичного, світоглядного порядку, що відображають усю діалектику ціннісного ставлення людини до світу й формують супрасегментний, надтекстовий змістовий рівень поетичного тексту. Такі смисли постають у вигляді художніх концептів тексту. Для читача художньо-онтологічні смисли постають у вигляді пізнавально-життєвої значущості духовних смислів поетичного твору. Художньо-онтичні смисли вказують на комунікативні інтенції автора, пов'язані з прагненням вплинути на формування цінностей та ідеалів читача, а через них донести етичні, естетичні, загальносвітоглядні

настанови автора. Ці смисли покликані виконувати регулюючу функцію в культурному житті людини. Так витворюється смислове поле поетичного тексту.

Саме тому, що поетичний текст у своєму смисловому оформленні, заданому автором, своїй глибинній текстотвірній завершеності та індивідуальній суб'єктивності має різнорівневі смисли, поетична мова завжди є маркером інакшомовності. Іномовність тут слід розуміти як генералізуючий символізм поетичної мови в її образних виявах. Той-таки вже наведений вище поетичний образ “На білу гречку впали роси, / Веселі бджоли одгули, / Замовкло поле стоголозе / В обіймах золотої мли” у своєму смисловому наповненні й авторській інтенційності зовсім не обмежується його мовним значенням: автор цим образом, як і всім твором, хоче сказати щось інше, а зовсім не те, що “білі роси впали на гречку”, а “веселі бджоли відгули” тощо, і зовсім не те, що ліричний герой милується красою природи. Причому та сторона поетичного образу, якою він постає у своїй чуттєвості, конкретності, пластично-зображальній предметності, не існує сама по собі: вона завжди семантизується, так само, як і поетична семантика існує лише в своїй образній репрезентації.

Синкретична змістовність і цілісність переживання, єдність пізнавального відношення до об'єкта творчої рефлексії, що зумовлює смислову багаторівневість та поліфонію семантики поетичної мови й визначає її релевантні властивості, знаходить форми свого художнього вираження в мові мелодії, ритму й тону.

Семантизація звукової сторони поетичної мови є динамічно-сугестивною, позбавленою однозначності, а кореляція звукового й семантичного кодів поетичної мови знаходить своє інструментально-конструктивне вираження в поліфункціональному навантаженні явищ різного роду – ритмі, рими, алітерації, патронімічній атракції тощо. Можливо, найважливіша конструктивна особливість звукової організації поетичної мови полягає в тому, що організація звуків у поетичному тексті руйнує сформовані в межах лексико-семантичної системи мови парадигматичні відношення слова та його усталені асоціативно-смислові зв'язки, детермінує контекстуально-зумовлений смисловий ореол слова, здійснює його поетичну етимологізацію, виконує функції своєрідних індикаторів смислової сугестивності тексту і є засобом поетичного анаграмування, що виводить на рівень підсвідомої реалізації концептуальних смислів поетичної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондрашова О. В. Семантика поэтического слова (функционально-типологический аспект). Краснодар, 1998. 277 с.
2. Кожин В. Художественная речь как форма искусства слова. *Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Силь. Произведение. Литературное развитие*. Москва : Наука, 1965. С. 236.
3. Калашник В. С., Філон М. І. Поетичне слововживання як об'єкт української лексикографії. *Взаимодействие украинского и русского языков на территории Украины и актуальные вопросы их исследования и преподавания*. Полтава, 1993. Т. 1. С. 132–134.
4. Гегель Г. В. Ф. Сочинения. Том 14. Лекции по эстетике. Книга 3: / пер. П. С. Попова. Москва : Издат-во социально-экономической литературы, 1958. 440 с.

5. Лукач Д. Своеобразие эстетического. Т. 3. / пер. с нем.; общ. ред. д. философ. н., проф. К. М. Долгова. Москва : Прогресс, 1986. С. 146–147.
6. Виноградов В. В. О теории поэтической речи. *Вопросы языкознания*. 1962. № 2. С. 3–17.
7. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 3-е изд., доп. Москва : Смысл, 2007. С. 437.
8. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. URL: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/shmid-narratology.pdf>.

THE LINGVOESTHETIC AND ARTISTIC-COGNITIVE PHENOMENALITY OF POETIC LANGUAGE

Filon M.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Poetic language is characterized by substantial integrity and systemic determinacy as a verbal factor of constituting, organizing and revealing the artistic forms of an idealized world in their textual incompleteness. These forms contain a transformed version of the complete action-creation manifestations of the author's subjective (mental-worldview-emotional-intellectual) unity. According to their nature, the substantial integrity and systemic determinacy of poetic language cannot be adequately explained if the latter is only considered as a specific language function or described as an art form. In both cases (to a bigger or smaller degree) the basic feature of poetic language – a special dialectic-dichotomic character of its integrity and ideal-material systemacity that are based on spirituality as a fundamental principle of poetry – is levelled out.

Poetic language is a language where the semantic autonomy of a word, phrase, sentence, which is inherent in the units of everyday communication, as though “dissolves” in the semantic structure of the whole artistic image. However, such “dissolution” of the lingual constituents in the structure of a poetic image is peculiar. It by no means suggests their desemantisation. On the contrary, the poetic duality – removal of desanthropomorphic abstraction and at the same time true reflection of the objective reality – becomes possible because in poetry a word, while preserving all its denotative-significative determinacy and qualitative systemic linguistic preconditioning, is not isolated in them. Instead, it removes their literality and transfers the linguistic meanings to a new level of organization of an artistic image in its esthetic conditionality.

The poetic world experience, in the form of thought-feeling, finds expression in the artistic image created by poetic language means. In this artistic image, the direct ontology of objectification is out and the abstractness of the notional-logic meanings, obligatory for the speakers, is levelled out. All this creates a new, unknown to everyday language, type of tense relations between an artistic image-conception and its poetic meaning.

The subjective referentiality of poetic language, its emotional individuality and integration into deeply personal sense-creation processes are conditioned by an activity that is continual-syncretic in its nature, when sensuality and emotionality are intellectualized, the thought is emotionalized, esthetic image exists as sense and sense manifests itself through emotional-intellectual-imagebearing-spiritual interpretation that reflects the author's value structures as well as life and artistic guidelines.

In the text structure, poetic language manifests itself in an artistic image, whose content does not amount either to the immediate obviousness of general or occasional linguistic meanings or to the contextual informativeness of the word. Being a part of the integral structure of the poetic text, poetic language becomes a bearer of special senses of different levels. Figurativeness is a differential constituting feature of poetic language not in itself, but only together with semantic completeness and harmonious relations between image and sense: it is not a single word, sentence or period, but an image or, to be more exact, word in image, that opens a potentially infinite, variable plurality of the poetic language semantics. It means that the relevant constituting features of poetic language are its artistic-figurative continuity, intentional integrity and semantic completeness.

As soon as language becomes a constituent of a poetic image, it acquires new cultural quality. There arise conditions for such language to gain the status of contextual culture signs, which can be seen in the works of outstanding masters of poetry. It is in this quality that poetic language opens the infinite horizons of its cultural meanings, associative connections, discourse senses, value predications, contexts by appealing to the reader's conscience and subconsciousness, to the depths of his cultural memory, mentality, national experience and spiritual constitution. Poetic language becomes a bundle of cultural semiosphere, thus demonstrating its cultural-historical dialogics that now and again transforms into intertextuality. The semantic capacity of poetic language becomes the semantic capacity of a contextually conditioned poetic sign of national culture.

Key words: poetry, lyric poetry, poetic language, stylistics, poetics, text, artistic image, word, semantics, meaning, sense.

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ

Царьова І.

Запорізький національний університет

tsarevasgd@ukr.net

Ключові слова:

лінгвопрагматика, семантика, трихотомія, юридичний текст, юридична лінгвістика

Проаналізовано лінгвопрагматичний аспект юридичного тексту. Обґрунтовано доцільність уживання термінів “юридична мова”, “юридичний текст”. Зазначено, що юридичним текстам, залежно від функціональної мети, притаманна певна організація, принципи й правила виконання, стиль написання, а предметом правничих дискусій є лінгвістичний статус юридичної мови. Наголошено, що основною причиною лінгвістичної недосконалості законодавчих документів є відносно невисокий рівень професійного володіння авторами літературною мовою як єдиним засобом матеріалізації права.

Повноцінне функціонування юридичної лінгвістики значно розширилося, оскільки трансформувалися вимоги сучасної лінгвістики. Співвідношення правознавства та мовознавства змінює вивчення мовних питань у правовій галузі. Так, гейдельберзька науково-дослідна група визначає юридичну лінгвістику як “науково-теоретичну і повсякденно-практичну сферу дотику методичного сприйняття мови в юриспруденції та лінгвістичний аналіз мови в значенні практичної семантики” [5, с. 35]. У юридичній лінгвістиці чітко розрізняються такі поняття, як мовна компетенція юриста (володіння юридичною мовою) та мовне вживання (уживання юридичної мови в мовленнєвій діяльності юриста). Юридична граматики описує насамперед мовну компетенцію юриста. Її структура має три загальні компоненти: синтаксичний, семантичний та фонологічний, серед яких головним є синтаксичний, а семантичний та фонологічний виконують функції відображення.

Найбільше питань пов’язано з семантикою юридичного тексту, феномен якого полягає в принциповій невичерпності виражених у ньому смислів та ідей: кожне нове прочитання збільшує простір розуміння. Проте свобода розуміння не абсолютна. Семантика будь-якого, навіть надскладного, тексту повинна мати певну формальну підставу, а тому обумовлюється особливостями лексико-дериваційної структури. Обґрунтуємо цю думку, розглянувши зразки юридичних текстів, які цікаві для лінгвістичного дослідження тому, що: 1) складають макросередовище мовного спілкування у сфері суто ділових взаємовідносин; 2) мають специфічні мовні характеристики; 3) надають досліднику можливість визначити індивідуальні, загальні та відмінні особливості в їх побудові та функціонуванні.

Слід відзначити, що помітну роль у становленні юридичної лінгвістики відіграли праці таких учених-юристів й учених-лінгвістів, як М. Антонович, Н. Артикуца, Л. Дадерко, Т. Демченко, О. Копиленко, М. Коржанський, Т. Литвин (Будко), М. Мацкевич, О. Підпригора, А. Токарська, З. Тростюк, І. Філіпчук, Є. Харитонов, Л. Чулінда, О. Юрчук та ін., які побачили світ у кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. на сторінках авторитетних юридичних і

філологічних видань. Особливої ваги набуває визначення таких способів побудови текстів нормативно-правових актів, які б дозволяли найбільш точно й адекватно матеріалізувати інтенції законодавця. У зв’язку з цим посилюється інтерес учених до виявлення різноманітних відхилень у текстових одиницях, що спостерігаємо в наукових працях В. Широкова, який досліджує особливості логіко-лінгвістичних аномалій у нормативно-правових актах.

Основною причиною лінгвістичної недосконалості законодавчих документів є відносно невисокий рівень професійного володіння авторами літературною мовою як єдиним засобом матеріалізації права, що призводить до появи різного роду мовних девіацій та логічних аномалій у нормативно-правових текстах. Натомість проблема формування юридичного дискурсу, зокрема лексико-дериваційна концепція юридичного тексту, увагу українських науковців не привертала.

Мета – проаналізувати лінгвопрагматичний аспект вивчення юридичного тексту. Для досягнення поставленої мети сформульовано завдання: виявити особливості трихотомії юридичного тексту та зазначити основні елементи структури юридичної мови.

Звісно ж, у ході вирішення проблем структурування мови права необхідно враховувати комплекс критеріїв: юридичних, лінгвістичних і логічних. Вихідним юридичним критерієм має виступити розподіл усіх мовних явищ у галузі права на мову текстів джерел права, що містять норми права, і врешті юридичну мову. Така дихотомія носить фундаментальний характер, особливо якщо врахувати її прояв у більшості національних наукових шкіл. Однак вона, на наш погляд, не є достатньою. Більш доцільною є трихотомія: мова текстів джерел права – прикладної юридичної мови – наукової юридичної мови. Зазначена трихотомія враховує як специфіку правової дійсності, різні рівні її існування, так і лінгвістичні особливості (лексичні, синтаксичні, стилістичні, семантичні, прагматичні та ін.) мов.

Варто також враховувати, що для сучасної лінгвістики характерними є дві основні перспективи

дослідження будь-якої мови – як *langue* і як *parole*, визначені ще класиком лінгвістики Ф. де Соссюром [4, с. 65–88] і конкретизовані англійськими дослідниками М. Холідеєм і А. Едвардсом [6, с. 32–56]. Метою дослідження мови як *langue* є розгортання її системи, а саме: зв'язків між елементами мови на різних рівнях її структури, зв'язків між елементами мови та позамовної дійсності, а також між мовою і її користувачами. Друга перспектива полягає в розумінні *parole*, тобто сукупність мовленнєвих актів як соціальних явищ, як системи взаємодії людей. Метою дослідження мови як *parole* є встановлення закономірностей цієї інтеракції, що впливають на мову.

Отже, аналіз юридичної мови як знакової системи *langue* дозволяє стверджувати, що вона не є самостійною мовою. Так, кожна знакова система володіє такими основними характеристиками: базисними і похідними знаками, функціональними елементами, метамовою системи, логікою оперування системою, а також системою запису правил і операцій знакової системи [3, с. 94–132]. Вочевидь, що всі зазначені характеристики юридичної мови базуються на мовній знаковій системі природної мови. У зв'язку з тим, що юридична мова не є самостійною мовою як *langue*, доцільніше і точніше використовувати термін “юридичні тексти” замість термінів “мова права”, “правова мова”, “юридична мова” та ін. Своєю чергою, мовні прояви в галузі права як *parole*, тобто як сукупність мовних актів у процесі правової комунікації, доцільно позначати терміном “юридична мова” [7, с. 161–163]. Отже, більш точними термінами для позначення мовних явищ у юридичній сфері пропонуємо вважати терміни “юридичні тексти” і “юридична мова”.

Юридична мова як соціально та історично сформована сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних) є поліфункціональною, багаторівневою, відкритою і стилістично диференційованою системою. Поліфункціональність юридичної мови полягає в специфічному наборі таких функцій, які реалізуються в різноманітних юридичних текстах: 1) номінативна (називання правових реалій і понять); 2) гносеологічна (знаряддя і спосіб правового пізнання, оволодіння суспільно-правовим досвідом); 3) аксіологічна (правове та морально-етичне оцінювання); 4) комунікативна (спілкування); 5) регулювальна (правове регулювання людської поведінки та суспільних відносин через волевиявлення суб'єкта права); 6) культурна (збереження й передання правового знання та правової культури); 7) виховна (вплив на правосвідомість, правове виховання); 8) естетична (ясність, точність, однозначність, лаконічність, нормативність, мовностилістична довершеність правового акта як еталонні якості правового тексту) [1; 2].

Ураховавши лінгвопрагматичний аспект і обґрунтовану вище трихотомію, усі мовні явища в юридичній сфері можна структурувати: 1) тексти джерел права; 2) прикладні юридичні тексти;

3) прикладна юридична мова; 4) наукові юридичні тексти; 5) навчальні юридичні тексти; 6) наукова юридична мова; 7) юридична мова освітнього процесу. Саме ці елементи є основними елементами структури юридичної мови, зваживши на умовний характер терміна. Зазначені основні елементи структури юридичної мови неоднорідні та підлягають подальшій структуризації:

1) тексти джерел права, своєю чергою поділяються на підгрупи: тексти нормативно-правових актів, тексти судових і адміністративних прецедентів, тексти нормативно-правових договорів, доктринальні правові тексти і канонічні тексти. Кожна група текстів володіє власною лінгвістичною специфікою, а саме: лексичними, синтаксичними, пунктуаційними, стилістичними, семантичними, прагматичними та іншими особливостями, які повинні стати предметом самостійних наукових досліджень. Більш того, кожній групі текстів джерел права притаманна специфічна логіка оперування: логіка відповідності між тим, що відображено в текстах джерел права, і тим, що об'єктивно відбувається у позасистемному світі; логіка внутрішньосистемних трансформацій, тобто логіка дії системи знаків відповідних текстів джерел права; логіка додатка текстів джерел права, яка змінює результат їх дії в аспекті застосувань. Сьогодні найбільш досліджені лінгвістичні й логічні особливості текстів нормативно-правових актів;

2) прикладні юридичні тексти за будовою ще більш складні. Цей елемент об'єднує різноманітні тексти правозастосовних актів, які, своєю чергою, поділяються на підгрупи судових, адміністративних та інших юридичних текстів. Зазначені групи текстів також можуть бути структуровані за різними підставами. Судові правозастосовні тексти можуть поділитися за процесуальним критерієм, адміністративні – за сферами діяльності органів, які їх приймають. Поруч з правозастосовними текстами цей елемент структури юридичної мови включає тексти інших правореалізаційних актів (позовних заяв, договорів та ін.), які класифікуються на підставі різних юридичних критеріїв;

3) прикладна юридична мова складається з професійної та буденної мов. Під професійною юридичною мовою слід розуміти всі види мовлення юристів-професіоналів (можливо, які не мають спеціальної юридичної освіти, але володіють глибокими знаннями і навичками в галузі права), що функціонує в правових і суміжних з правом соціолінгвістичних ситуаціях. Це мова юристів-професіоналів під час судового процесу, посадових осіб, які здійснюють правозастосовну діяльність, мова професійних консультантів з юридичних питань. Повсякденна правова мова охоплює всі види мови непрофесіоналів на правову або пов'язану з правом тематику. Це мова непрофесійних учасників судового та інших правозастосовних процесів, юридичний арго, звичайні міркування з правових проблем. Слід зауважити, що цей елемент структури юридичної мови найменш досліджений у сучасних юридичній та лінгвістичній науках;

4) наукові юридичні тексти. У цю групу представляється можливим включити як власне

наукову літературу, у якій досліджуються ті чи інші правові проблеми (дисертаційні та монографічні дослідження, наукові статті, доповіді, тези), так і науково-популярні тексти правової тематики;

5) доцільно виділити навчальні юридичні тексти як п'ятий елемент структури юридичної мови: підручники, навчальні посібники, курси лекцій, навчально-методичні посібники, практикуми;

6) наукова юридична мова охоплює всі види промов учених-юристів у процесі обговорення наукових проблем. У цю групу входить юридична мова, що функціонує в процесі захисту дисертаційних робіт, на наукових конференціях, симпозіумах, семінарах, круглих столах;

7) юридична мова освітнього процесу функціонує в освітньому процесі та включає як мову педагогів у

процесі викладання юридичних дисциплін, так і мову студентів, слухачів, які вивчають юридичні дисципліни.

Отже, лінгвопрагматичний аспект вивчення юридичної мови – це, по-перше, ті природні мовні прояви, які “самі в собі” містять елементи права, у кожному з яких можна побачити певні потенції юридизації. Крім того, «у сферу юрислінгвістики входять ті закономірності природної мови, які лежать або повинні лягти в підстави тексту закону, що багато в чому визначають як його створення, так і застосування в юридичній практиці [Грищенко 2005, с. 68]. Функціонування юридичних текстів ставить завдання комплексного аналізу юридичної мови, а не будь-якого його окремого параметра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*. Київ, 2009. Т. 90. С. 39–44.
2. Артикуца Н. В. Мова права в її функціональних різновидах. *Сьогодення українського мовного середовища*. АПН України, Ін-т вищої освіти. Київ, 2008. С. 23–32.
3. Соломоник А. Позитивная семиотика (о знаках, знаковых системах и семиотической деятельности). Минск : МЕТ, 2004. 191 с.
4. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. Москва : Изд-во иностр. лит., 1977. 696 с.
5. Хижняк С. П. Юридическая терминология: формирование и состав. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1997. 134 с.
6. Edwards A. D. *Language in culture and class*. London: VLG, 1976. 352 p.
7. Nussbaumer M. *Sprache und Recht*. Heidelberg : Groos, 1997. 288 p.

LINGUALPRAGMATIC ASPECT OF THE LEGAL TEXT STUDY

Tsareva I.

Zaporizhzhya National University

The notion of pragmatics considered in this paper does not focus on the aspects associated with judicial decision making. The paper aims to shed light on the aspects of pragmatics in legal linguistics, mainly focusing on the domain of patent law, only from a knowledge representation perspective. The lingual pragmatic aspect of legal text of the article. It is marked that the article of many legislative discussions is linguistic status of legal language. The purpose is to analyze the linguistic and pragmatic aspect of studying the legal text. The expediency of using the terms “legal language”, “legal text” is substantiated. It is noted that legal texts, depending on the functional purpose, are inherent in a certain organization, principles and rules of execution, the style of writing, and the subject of legal discussions is the linguistic status of the legal language. It is emphasized that the main reason for linguistic imperfection of legislative documents is the relatively low level of professional authorship in the literary language as the only means of materialization of law. To achieve the goal, the task is formulated: to identify the features of the trichotomy of the legal text and to indicate the main elements of the structure of the legal language. Own parameterizations of functions in legal text is offered. Various interpretations of a term are reasonable syntactic derivate for determination of processes of derivative of different morphons. It is marked that derivation process of creation of legal text investigational within the framework derivation science, that studying a derivate in a wide aspect as a form of language units from a word to text, today is one of the industries of functional analysis of language. To legal texts, depending on a functional aim, inherent certain organization, principles and rules of implementation, style of writing and others. Legal and linguistic interpretation of statutes texts has been proved by results of linguistic and law sciences. Versatility and multilevel of the organization of legal text testifies that him it is difficult to inlay in the usual linear scopes of that linguistic science that was formed on the exposure of certain corps of units and their further classification.

Key words: lingualpragmatic, semantics, trichotomy, legal text, legal linguistic.

УДК 81'373(477.42)

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2019-1-18>ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА 'БОЛОТО' НА ЖИТОМИРЩИНІ: БАГАТОЗНАЧНІСТЬ
ТА СИНОНІМІЧНО-АНТОНІМІЧНІ ЗІСТАВЛЕННЯ

Черненко Т.

Житомирський державний університет ім. Івана Франка

tetyana.chernenko.1987@ukr.net

Ключові слова:

сема, говірка, болото, географічний термін, лексема, синонім.

У статті представлено семантичні ряди географічних термінів на позначення лексико-семантичної групи 'болото', які вказують на різновиди боліт на Житомирщині. Окреслено семантичне поле багатозначних лексем болото, багно. Зіставлено географічні номени опозиційних сем 'велике болото' – 'невелике (мале) болото'. Виокремлено синонімічні ряди слів, які презентують одну сему.

Болота – це екосистеми надмірного зволоження, у яких накопичується торф. На території України найбільше боліт трапляється в поліській частині, де заболоченість досягає понад 6%. Оскільки значна частина Житомирської області розташована на території Полісся, тому тут великі площі займають болота та заболочені землі. В області поширені переважно низинні болота (понад 80% усіх боліт Полісся), які живляться за рахунок поверхневого стоку і підгрунтовими водами. Болота області вражають своєю первозданністю та біологічним різноманіттям. Їх можна охарактеризувати як торфові болота-старожилі. У зв'язку з цим особливо актуальним є вивчення болотознавчої географічної номенклатури Житомирської області. Мета статті: описати зафіксовані географічні апелятиви регіону із семантикою 'болото', указавши на їх антонімічно-синонімічні зв'язки, моно- та полісемантичність.

Багато уваги вивченню болотної термінології приділив М. В. Никончук [3]. Сьогодні лексико-семантична група (далі ЛСГ) 'болото' в говірках Житомирщини також представлена значною кількістю лексем, які передають найтонші відтінки значень реалії. Залежно від стану, величини, якості, місця розташування та наявності чи відсутності рослинності на болоті, функціонує ряд назв, які позначають видові поняття болота. Це утворює широку мережу найменувань, що презентують різні характеристики болота.

Найрегулярніша назва ЛСГ 'болото' – *болото* (< псл. **bolto* < і.-с. *bhel-/bhol-* 'білий' [ЕСУМ, с. 226–227]), яка в середньополіських говірках і на всій території України позначає 'грузьке місце з надмірно зволеним ґрунтом, часто зі стоячою водою та вологолюбною рослинністю; багно, трясовина' [СУМ, с. 215]. За матеріалами експедицій та анкетування (2012–2015 рр.) на обстеженій території географічний термін *болото* побутує з аналогічним значенням. Водночас в Ан, Бар, Бер, Єм, Жт, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Н-В, Ов, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд *болото* називає 'водоймище із застоюною водою, покрите пліснявою, водоростями', в Ан, Бер, Єм, Жт, К-2, Лг, Лб, Мл, Нр, Ов, Ол, Пп, Рд, Рж, Хр, Чд – 'заболочене місце в лісі', в Ан, Бар, Бер, Бр, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Н-В, Ов, Пп, Рд, Рж, Хр, Чд – 'місце зі стоячою прогнилою водою і гряззю', в К-1, К-2, Лг,

Лб, Мл, Ов, Ол, Рд, Рм, Чрн, Чд – 'мокру заболочену низину', в Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-1, К-2, Лг, Лб, Нр, Н-В, Ов, Пп, Пл, Рд, Хр, Чрн, Чд – 'озеро, що вкрилося ряскою'. У південних районах області паралельно з основним значенням *болото* називає реалію з вказівкою на її розмір – 'велика калюжа з брудом і гряззю' (Бар, Бр, Жт, К-2, Лб), 'мале озеро, що висихає влітку' (Ан). В одному населеному пункті Єм (с. Симони) аналізована лексема, окрім широко відомого значення 'болото', позначає 'місце, де було болото'. Опрацьований матеріал демонструє розширення семантичного поля номена *болото*. Мотиватором розширення семантики розглянутого географічного терміна могла бути подібність ознак, які властиві болоту (зволожений ґрунт, стояча вода, вологолюбна рослинність) та іншим географічним об'єктам: 'водоймище із застоюною водою', 'заболочене місце', 'місце зі стоячою прогнилою водою і гряззю', 'мокра заболочена низина', 'озеро, що вкрилося ряскою'.

Досить широкий ареал уживання має географічний термін *багно* (< псл. **bagno* [ЕСУМ, с. 110]), який в українській літературній мові трактується як 'болотисте місце; трясовина, болото', 'розріджена внаслідок дощів, розтавання снігу та ін. земля на шляхах, стежках і т. д.; болото' [СУМ, с. 84]. На території Житомирської області слово *багно* презентує десять сем, які стосуються болота, бруду, грязі. Найпоширеніше значення в житомирських говірках 'велика калюжа з брудом і гряззю' (Бар, Бер, Жт, К-1, К-2, Лб, Н-В, Пп, Пл, Рд, Рм, Хр, Чрн). Лексема *багно* вживається переважно в південних районах області, територія яких входить до південно-західного та південно-східного нарічч. У північному (поліському) наріччі поодинокі трапляються в Єм (с. Підлуби) 'болото (в загальному значенні)', Ов (сmt Першотравневе, с. Бережесть, Кам'янівка) 'болото з неприємним запахом', Мл (м. Малин, с. Юрівка) 'розмоклий ґрунт після дощу', де реалізує семи 'болото', 'грязь'. У поліській частині Житомирщини мовці надають перевагу вживанню терміна *болото*. У південних наріччях *багно* презентує сему 'болото' з різними відтінками значень: 'болото (в загальному значенні)' (Пл, Рм), 'болото з водою' (Рм), 'велике болото' (Рм), 'грузьке місце на болоті' (Бр, Чд). У наступних прикладах спостерігається мінімізація терміна *багно*,

відбувається ослаблення семи 'болото' (у значенні великої, глибокої, грузької, мокрої території) та перехід її в сему 'грязь' (зменшені масштаби до попереднього значення): 'заболочене місце в лісі' (Н-В, Рд, Рм, Чд), 'місце зі стоячою прогнилою водою і гряззю' (Лб) та 'розмоклий ґрунт після дощу' (Жт, К-2, Мл). У Пл (с. Павлівка, Шереметів) *багном* називають 'річку, що вкрилася ряскою'.

У місцевостях, де *болотом* називають 'водоймище із застоюною водою', 'озеро, що вкрилося ряскою', 'мале озеро, що висихає влітку', а *багном* 'річку, що вкрилася ряскою', спостерігається процес переходу колишніх гідрооб'єктів у сферу боліт. Мовці ці об'єкти асоціюють уже не з водними, а з болотними реаліями, ще не 'болото (в загальному значенні)', але вже не річка, озеро, водоймище. Подібні перехідні процеси, значеннєві варіації, територію поширення номенів *болото* та *багно* відзначав М. І. Толстой [4, с. 144–159].

За відомими історичними пам'ятками слово *болото* на території Житомирщини зафіксоване з XVI ст.: *зо(в)сими кгру(н)ты, з селциами... з ставы и (з) ставицями, ре(ч)ками и (з) болотами, з ловы птишми и (з) вери(н)ны(ми), з бо(б)ровыми гоны и зо всими и(х) пожи(т)ками* (1577 р.) [ВГ, с. 204]; *перенемши на доброво(л)нои дорозе во (в)рочища у болота Гоголева на дуброве, ты(х) по(д)даны(х) по(з)биваль* (1583 р.) [АКЖМУ, с. 63]. Функціонування аналізованого слова триває в XVII та XIX ст.: *во имене и селце, прозывается Щурову, в дворе(ц), в люди, всѣ поля, кгру(н)ты, засѣяныє и незасѣяныє, дубровы, болота, ре(ч)ки, сеножати* (1611 р.) [АКЖГУ, с. 313]; *отъ того конца болотомъ въ рѣчку Березовку* (1858 р.) [ДАЖО 13, с. 312]; *по вышепоименованному плану составленному землемѣромъ Будкевичемъ 652 десятины 1450 квадратныхъ саженой а именно: усадебной подъ садомъ... подъ дорогами... подъ болотомъ* (1882 р.) [ДАЖО 710/1, с. 29 зв.]. З XIX ст. записано вживання номена *болото* в поєднанні з іншими словами, які визначають різні характеристики болота: *исключая изъ этой мѣстности одноокрое болотистое мѣсто* (1882 р.) [ДАЖО 710/2, с. 3 зв.]; *125 десятинь 892 саж. въ числѣ коихъ болота съ лозою* (1882 р.) [ДАЖО 710/2, с. 11 зв.]. У XX ст. словосполучення *осокісне болото* називає 'місце на болоті, де росте осока' (с. Васьковичі, Ушомир К-1) [Лисенко, с. 146].

Інші дослідники Житомирщини теж зафіксували вживання номенів *болото*, *багно*, їх форм та дериватів у таких значеннях: *багно* 'мокра заболочена низина' (с. Сингаївка Бер; с. Візня Мл; с. Михіївка Н-В; с. Пилипо-Кошара Рм), *багно́ка* 'мокра заболочена низина' (с. Сингаївка Бер; с. Липники, Солов'ї Лг; с. Михіївка Н-В) [Марусенко, с. 214], *болото* 'мокра заболочена низина' (с. Солов'ї Лг; с. Михіївка Н-В), 'заглиблення на місці водойми' (с. Романівка Н-В) [Марусенко, с. 218], *багно́ка* 'розмокла від дощу чи танення снігу місцевість' [Мойсієнко, с. 38]. М. В. Никончук також записав аналізовані терміни в таких значеннях: *болото* 'непридатна для орання й засіву земля' (с. Українка Мл) [Никончук 1985, с. 33], 'бездоріжжя'

(с. Нехворощ Ан) [Никончук 1990, с. 194], *багно* 'непридатна для орання й засіву земля' (с. Облітки Рд) [Никончук 1985, с. 33] [детальніше див. 3]. П. С. Лисенко в межах області зафіксував форми *багón* та *багун* у значенні 'багно болотяне' в двох поліських селах (с. Васьковичі К-1, с. Липлянщина Нр) [Лисенко, с. 28]. В. М. Мойсієнко записав термін *болото* в прокльонах та замовляннях, що свідчить про давність його вживання: *Бит тебе болото* (с. Мелені К-1) [Мойсієнко, с. 58]; *виговорю вас з нутрей і печеней, із жил і спражечок, із косточок і суставчиков, із ридівого серця і ссилаю вас на моханіє болота, і на тьомніє леса, де люде не ходять, води не співають, роси не з'їдають, хто думає-гадає, хай задницю погадає* (с. Ушомир К-1) [ПЗ, с. 41]; *іди собі на болота, на густі ліса, на пусті села, де курачий голос вітер не заносить; одверни од нас громи, гради, хмари на очерета, на болота, на густі ліса, на пусті села* (с. Городківка Ан) [ПЗ, с. 43, 68]. У замовлянні словосполучення *моханіє болота* позначає різновид боліт – 'мохові болота'. Прикметник *моханіє* утворено за допомогою суфікса *-ан*, проте в сучасній українській мові мовці надають перевагу вживанню суфікса *-ов*, утворюючи відносний прикметник *мохові* [1, с. 209].

У говірках Житомирщини, на відміну від багатозначності, побутує ряд поодиноких апелятивів, що виражають різну семантику досліджуваної ЛСГ: *шка́бара* 'болото з водою' (с. Дубрівка Бар), *са́жавка* 'болото з невеликою кількістю води' (с. Колодяжне, Паволочка Рм), *бродо́к* 'болото, яке можна перейти' (с. Федорівка Мл). Лексема *бродо́к* – семантично прозоре демінутивне утворення від іменника *брід* у значенні 'мілке місце річки, озера або ставка, у якому можна переходити або переїжджати на інший бік' [СУМ, с. 237]. Особливу увагу привертає географічний термін *шка́бара*, який утворений поєднанням префікса *шка-* (< ска-) та кореня *-бара*. У складі окремих слов'янських утворень основи поєднуються з різними експресивними елементами, зокрема з архаїчним префіксом **sko-*, який кваліфікують як варіант з *s-mobile*, та префіксом **ko-* [2, с. 331]. Походження географічного терміна *бара* (< псл. **bara*), яке можна віднести до числа праслов'янських регіоналізмів, окремі дослідники вважають остаточно ще не з'ясованим [Мурзаєв, с. 73; ЭССЯ, с. 153–154]. Ареал його поширення – це болгарська, македонська, сербо-хорватська, словенська території, на периферії яких знаходяться чеські і словацькі відповідники. Особливо широко ця лексема представлена на території Болгарії [ЭССЯ, с. 153–154]. Дослідники припускають, що шляхи проникнення слова **bara* на українську територію могли бути різні: 1) з карпатської й балканської областей (могло потрапити з балканської території через посередництво карпатської) [ЭССЯ, с. 153–154]; 2) можливий зв'язок праслов'янського діалектного **bara* із залишками мови дослов'янського населення цих районів [ЭССЯ, с. 153–154]. Щодо походження географічного терміна *бара*, то його вважають рефлексом іллірійського **bar-*, **barb-* 'болото' або праслов'янським регіоналізмом з галицько-

східнобалканськими зв'язками [Лучик, с. 34; ЭССЯ, с. 153–154]. М. І. Толстой кваліфікував його питомо слов'янським терміном, але поширеним на обмеженому ареалі [4, с. 153]. На території Житомирщини (сміт Попільня Пп; с. Грушки Хр; с. Візня Мл) засвідчено форму *бар* (ч. р.) у значенні 'мокре місце між узгір'ями' [Марусенко, с. 215]. Нами записано вживання форми *шкабара* (ж. р.) на позначення 'болота з водою'. Отже, *шкабара* – це раритетна поліська форма, яка досі зберігається в діалектному мовленні й аргіогі свідчить про можливе колишнє існування цього апелювання на території Житомирського Полісся.

Значеннє розгалуження ЛСГ 'болото' формується на основі суттєвих ознак болота. За ознакою розміру значення 'велике болото' вступає в семантичну опозицію з лексико-семантичним варіантом 'невелике (мале) болото'. Так, 'велике болото' має такі народні назви: *багно́, болоті́ще, болотю́ка, вели́ке болото́, здоро́ве болото́*. Сема 'невелике (мале) болото' представлена лексемами: *баге́нце, болі́ченко, болі́ще, болоті́ще, мале́ болото́*. У межах кожної семи мовці використовують значну кількість синонімічних термінів та словосполучень, які мають антонімічну пару в протилежній семі. Терміни *багно́* 'велике болото' та *баге́нце* 'невелике (мале) болото' утворюють антонімічну пару. Дериват *баге́нце* утворено від *багно́* за допомогою суфікса здрібності *-ц(е)* (*ьце*) [1, с. 133]. У груповому антонімічному протиставленні споріднені лексеми *болоті́ще, болотю́ка* за допомогою формантів презентують сему 'велике болото', а *болі́ченко, болі́ще, болоті́ще* – 'невелике (мале) болото'. В аналізованій антонімічній групі простежується дериваційна активність похідних від *болото́*. Третю групу опозиційного протиставлення утворюють словосполучення, у яких іменник *болото́* поєднується з антонімічними прикметниками *вели́ке, здоро́ве – мале́*.

На території Житомирщини розташована значна кількість грузьких боліт, тому мовці детально класифікують грузькі місця. По-перше, деякі семи представлені рядами синонімічних термінів. По-друге, в окремих випадках одна лексема презентує різні семи зі схожими, але не ідентичними значеннями. 'Грузьке місце на болоті' називають терміни *багно́, драговина́, дресі́на, трасовина́, 'грузьке місце зі стоячою водою' – трасовина́, трасовина́, 'грузьке болото зі стоячою водою, де затагує' – безодна́, топ, то́пище, торхóвище, 'трясовина; грузьке місце на болоті, де затагує' – безодна́, двігун, драгловина́, драговина́, здвиг, здвигóвина, здвіг, трасина́, трасовина́, трасі́на, трасі́на, трасовина́, трасови́на, 'грузьке місце, поросле травою і мохом' – болотá, мохі́, трасовина́, трасови́нне, 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' – грузовина́, двіж, нётра, трасі́на, трасовина́, тресі́на, трасина́, трасовина́. У ХХ ст. дослідники Житомирщини на позначення 'грузьких місць на болоті' записали такі терміни: *бэ́зна, сплаві́* 'трясовина', *животóчина* 'трясовина на болоті', *плав* 'трясовина, грузьке місце на болоті' (с. Ласки Нр), *здвіг* (с. Словечне Ов), *здвіж**

(с. Ушомир К-1), *твань* (сміт Лугини Лг), *топ: скр'із' буу́ топ*. *Н'ігдэ́ не могли́ вони́ переі́ти* (с. Кам'яний Брід Бар), *хвойта́н* (с. Липлянщина Нр) 'трясовина' [Лисенко, с. 30, 73, 82, 161, 201, 211, 215, 223], *драгва́* 'трясовина' (с. Листвин Ов): *в драгвэ́ прова́лиса по по́јес, јди туды́* [Никончук 1968, с. 82], *здвіж* 'трясовина' (с. Мелені К-1) [Мойсієнко, с. 45].

Залежно від кольору води болото визначається іншими спеціальними синонімічними термінами та словосполученнями: *жа́бер* (с. Копище Ол), *іржа́ва вода́* (сміт Ружин, с. Заріччя Рж), *іржа́ве болото́* (сміт Першотравневе, с. Кам'янівка, Прилуки Ов), *ржа́* (сміт Народичі, с. Новий Дорогинь, Селець, Яжберень Нр), *ржа́ва вода́* (с. Королівка, Степанівка Єм; с. Єлівка Мл; с. Жадьки, Нові Жадьки, Нераж Чрн), *ржа́вчина* (с. Горинь, Єлівка Мл; с. Вільськ, Щербини Чрн), *рудá* (с. Іванківці, Осикове Бер; сміт Івано́піль, с. Дібрівка, Медведиха, Троща Чд) (пор. *рудá* 'іржаве болото' (с. Ласки Нр) [Лисенко, с. 188], 'заболочена низина' (с. Крилівка Рж) [Марусенко, с. 248]), *руду́ха* (м. Малин, с. Юрівка Мл) 'болото з іржавою водою'. На позначення 'місця колишньої локалізації болота' також зафіксовано значну кількість синонімічних лексем та словосполучень: *торф* (Ан, Бар, Бер, Єм, Мл, Ов), *торфові́к* (с. Велика Глумча, Лука, Мала Глумча, Малоглумчанка Єм), *торфя́ник* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-1, К-2, Мл, Нр, Н-В, Ов, Пл, Рд, Рм, Рж, Чрн, Чд), *торфя́нице* (с. Огіївка Рж), *торфя́нік* (Лг, Нр, Н-В, Ов, Ол), *торхóвище* (сміт Пулини, с. Пулино-Гута, Ясна Поляна Пл; с. Березівка, Дворище, Солодирі Хр), *торхя́ник* (с. Вільшанка, Зосимівка Єм), *торхя́нік* (с. Верпа, Левковичі, Можари Ов) 'торф'яне болото', *болото́* (с. Симони Єм), *болотя́не місце́* (сміт Великі Коровинці, с. Рачки Чд), *висохше болото́* (сміт Першотравневе, с. Прилуки Ов), *торфóвисько* (с. Райгородок, Семенівка, Скрагліва Бер; с. Висока Піч, Нова Рудня Жт), *торфóвище* (с. Юрове Ол; с. Годиха, Лісна Рудня, Межирічка, Станіславівка, Старочуднівська Гута Рм), *торфя́ник* (с. Юрове Ол; с. Рудокопи Пп; с. Печанівка, Химрич Рм), *торфя́нік* (с. Майдан-Копищенський Ол) 'місце, де було болото', *засóхле болото́* (с. Горинь, Єлівка Мл), *засóхше болото́* (сміт Яблунець Єм), *торфя́ник* (м. Житомир, с. Зарічани, Тетерівка Жт; с. Нові Жадьки, Нераж Чрн) 'осушене болото'. Т. О. Марусенко записала ще декілька назв для позначення 'місця, де раніше було болото': *болоті́на* (с. Липники, Солов'ї Лг; сміт Корнин, Попільня Пп), *болоті́ще* (с. Липники, Солов'ї Лг; сміт Попільня Пп) [Марусенко, с. 217–218].

Тисячі років покоління болотних рослин змінювали одне одного. Окремі рослини угруповання пристосувалися до життя в такому середовищі. З рослинності для поліських боліт характерна перевага трав і мохів, рідше чагарників і дерев. За ознакою наявності/відсутності рослинності на болоті на Житомирщині варто відзначити такі назви боліт: *моховá* (с. Королівка, Степанівка Єм), *мохові́к* (с. Яроповичі Ан; с. Бараші, Неділище Єм; сміт Черняхів, с. Новосілка Чрн), *мохови́на* (м. Новоград-Волинський, с. Сусли Н-В), *мохомо́й*

(с. Турбівка Пп), *токовий мох* (с. Кишин Ол) ‘мохове болото’, *камышняк* ‘болото, поросле очеретом’ (с. Великі Кошарища, Малі Кошарища К-2), *нётра* ‘болото, поросле кущами’ (с. Держанівка, Жубровичі Ол) (пор. *гнилуша* ‘болото, заросле травою й кущами’ (с. Ласки Нр), *мох* ‘болото, заросле травою й деревами’ (с. Лучанка Ов) [Лисенко, с. 56, 129]).

Отже, у системі розглянутої ЛСГ ‘болото’ функціонує значна кількість лексем та словосполучень, які вступають між собою в

синонімічно-антонімічні відношення. Для частини аналізованих географічних термінів властива багатозначність. Ці значення можуть презентувати як одну сему, так і виходити за її межі й реалізуватися в інших семах зі схожими або різними значеннями. Простежується розширення семантики загальнономовних значень деяких лексем. В окремих говірках поодинокі трапляються раритетні терміни з архаїчними префіксами та суфіксами, які можна зарахувати до ймовірних праслов’янізмів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ РАЙОНІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ:

Ан – Андрушівський р-н, Бар – Баранівський р-н, Бер – Бердичівський р-н, Бр – Брусилівський р-н, Єм – Ємільчинський р-н, Жт – Житомирський р-н, К-1 – Коростенський р-н, К-2 – Коростишівський р-н, Лг – Лугинський р-н, Лб – Любарський р-н, Мл – Малинський р-н, Нр – Народицький р-н, Н-В – Новоград-Волинський р-н, Ов – Овруцький р-н, Ол – Олевський р-н, Пп – Попільнянський р-н, Пл – Пулинський р-н, Рд – Радомишльський р-н, Рм – Романівський р-н, Рж – Ружинський р-н, Хр – Хорошівський р-н, Чрн – Черняхівський р-н, Чд – Чуднівський р-н.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДжЕРЕЛ

АКЖГУ – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. Серія актових документів і грамот / підг. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. 390 с.

АКЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.). *Пам’ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот* / підг. до вид. М. К. Бойчук. Київ : Наук. думка, 1965. 191 с.

ВГ – Волинські грамоти XVI ст. *Пам’ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот* / упоряд. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. Київ : Наук. думка, 1995. С. 202–205.

ДАЖО 13 – Дѣло о земляхъ Клинецакого имѣнія захваченныхъ помѣщиком. *ДАЖО* (Державний архів Житомирської області). Ф. 13. Оп. 1. Спр. 129. 695 с.

ДАЖО 710/1 – Актовая книга нотаріуса Димитрія Небольсина въ г. Бердичевѣ для актовъ на недвижимыя имѣнія на 1882 годъ. *ДАЖО* (Державний архів Житомирської області). Ф. 710. Оп. 1. Ед. хр. 1. 36 с.

ДАЖО 710/2 – Актовая книга нотаріуса Димитрія Небольсина въ г. Бердичевѣ для актовъ не относящихся до недвижимыхъ имуществъ на 1882 годъ. *ДАЖО* (Державний архів Житомирської області). Ф. 710. Оп. 1. Спр. 2. 19 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 1. 632 с.

Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 260 с.

Лучик – Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В. Г. Складенко. Київ : ВЦ Академія, 2014. 544 с.

Марусенко – Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов). *Полесье : Лингвистика, Археология, Топонимика* / отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. Москва : Наука, 1968. С. 206–255.

Мойсієнко – Мойсієнко В. Мелені. Історико-лінгвістичний нарис / у співавт. з С. Грищенко. Житомир : Авжеж!, 1998. 64 с.

Мурзаев – Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. Москва : Мысль, 1984. 653 с.

Никончук 1968 – Никончук Н. В. Из лексики полесского села Листвин. *Лексика Полесья : Матеріали для полесского диалектного словаря*. Москва : Наука, 1968. С. 79–92.

Никончук 1985 – Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся. Київ : Наук. думка, 1985. 312 с.

Никончук 1990 – Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов’янських мов / відп. ред. П. Ю. Грищенко. Київ : Наук. думка, 1990. 292 с.

ПЗ – Поліські замовляння / збір. та укл. В. Мойсієнко; ред. В. Врублевський. Житомир : Авжеж!, 1995. 70 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. 800 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под. ред. О. Н. Трубачева. Москва : Наука, 1974. Вып. 1. 214 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови : Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. 415 с.
2. Куркина Л. В. Славянские этимологии. *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1979* / отв. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Наука, 1981. С. 331.
3. Никончук М. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ-Житомир, 1994. 418 с.
4. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. Москва : Наука, 1969. 262 с.

**LEXICAL AND SEMANTIC GROUP 'BOG' IN ZHYTOMYR REGION: SPECIFIC SUBDIALECTS...
MULTIPLE MEANING AND SYNONYMIC AND ANTONYMIC COMPARISON**

Chernenko T.

Zhytomyr Ivan Franko State University

More than 6% of the territory of Zhytomyr region is covered with old-time peat bogs. Therefore, the actual study of the marsh geographic nomenclature of Zhytomyr region is especially relevant. Purpose of the article: to describe the recorded geographical appellations of the region with the semantics of the 'swamp', indicating their antonymic-synonymous bonds, mono- and polysemantic. The article presents the semantic series of geographical terms on the designation of the lexical-semantic group 'swamp', which indicate the types of swamps of Zhytomyr region.

This outlines the semantic field of the most popular polysemantic lexemes *болото*, *багно*. The work demonstrates the expansion of semantic meaning of notion *болото* – 'a water body with stagnant water', 'a swampy place', 'a place with standing rotten water and a dirt', 'a wet marshy lowland', 'a lake covered with duckweed'. The meaning of word *багно*, which relates to swamps, dirt, mud, traces the weakening of the seven 'swamp' and the transition of it into 'dirt' (minimizing seme 'swamps'). The dialects of Zhytomyr region contain a number of separate appellations expressing different semantics of the studied lexical-semantic group: *шкабара*, *сажавка*, *бродок*. Lexeme *шкабара* – a rare term with an archaic prefix that can be considered as probable praslavonicism.

On the basis of size, the value of the 'great swamp' enters a semantic opposition to the lexical-semantic variant of 'small (not big) swamp'. So, the 'big swamp' has the following folk names: *багно*, *болотіще*, *болотюка*, *велике болото*, *здорове болото*. 'Small (not big) болото' may be represented by lexemes: *багэнице*, *боліченко*, *болітце*, *болотце*, *малé болото*. In Zhytomyr region there is a significant number of swamps, so the speakers in detail classify the places of the harsh place. The work singles out the synonyms of the words representing one seme.

Depending on the water color, the swamp is determined by other special synonymous terms and phrases: *жабер*, *іржава вода*, *іржаве болото*, *ржа*, *ржава вода*, *ржа́вчина*, *рудá*. A significant number of synonymous lexemes and phrases have also been recorded on the designation of 'place of the former localization of the marsh': *торф*, *торфовік*, *торфяник*, *торфянице*, *торфянік*, *торхóвище*, *торхяник*, *торхянік*, *болото*, *болотяне місце*, *вісохше болото*, *торфóвисько*, *торфóвище*, *торфяник*, *торфянік*, *засóхле болото*, *засóхше болото*, *торфяник*. On the basis of the presence / absence of vegetation in the marsh in Zhytomyr region, we can note the following names: *моховá*, *моховік*, *моховіна*, *мохомóй*, *то́ковий мох*, *камишняк*, *не́тра*.

In the system of the lexico-semantic group 'swamp' considered, function a significant number of lexemes and phrases, which enter into synonymously-antonymic relations. For part of the analyzed geographic terms, inherent ambiguity. These values can be presented as one seme, and beyond, and realized in other semes with similar or different meanings. The extension of the semantics of general meanings of some tokens is traced.

Key words: seme, subdialect, bog, geographic term, lexeme, synonym.

ЕСЕ В НАВЧАННІ ТВОРЧОГО ПИСЬМА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-ГУМАНІТАРІЇВ

Швець Г.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

hannash@meta.ua

Ключові слова:

есе, іноземні студенти-гуманітарії, творче письмо, текстуальна компетентність, українська мова як іноземна.

У статті порушена проблема навчання письма в курсі української мови як іноземної. Проаналізовано розуміння есе як письмової роботи в західній і вітчизняній лінгводидактиці. Обґрунтована класифікація есе, релевантна для навчання творчого письма українською мовою інокомунікантів. Наголошено на важливості роботи з написання есе для іноземних студентів-гуманітаріїв, для яких високий рівень розвитку текстуальної компетентності є основою професійної комунікативної компетентності.

Важливість навчання письмового мовлення в системі підготовки іноземних фахівців безсумнівно: написання доповідей, рефератів, курсових і дипломних робіт, звітів із практик, різноманітних заяв, пояснювальних записок, конспектів, планів тощо є обов'язковим елементом навчання у вищій школі, тож іноземцеві, який здобуває освіту українською мовою, звичайно, потрібні відповідні вміння й навички. Також зрозуміло, що необхідним для інокомуніканта є письмо і в інших сферах спілкування: резюме (у випадку пошуку роботи в Україні), відгук про екскурсію, заява до поліції (на жаль, знання такого жанру може знадобитися), листування з українськими друзями чи діловими партнерами – ці та інші форми письмової комунікації складають вагомую частину сучасного життя. Але значимість письмового мовлення в процесі навчання іноземців вимірюється не так кількістю конкретних письмових жанрів, знання яких є необхідним для успішного навчання й комфортного проживання в Україні, як його інтеграційною роллю, оскільки в процесі письма поєднуються всі види мовленнєвої діяльності [25, с. 14-16]. Пишучи, ми обов'язково проговорюємо (подумки чи вголос) створюваний текст, відповідно і прослуховуємо його, перечитуємо речення за реченням, повертаючись до написаного раніше. У цьому зв'язку погоджуємося з позицією О. Тарнопольського та С. Кожушко: "...письмо може розглядатися як центральний вид мовленнєвої діяльності, оскільки він у рівній мірі залежить від усіх інших, у рівній мірі концентрує їх усіх у собі, а написаний текст може вважатися продуктом усіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності" [25, с. 15].

Письмове мовлення в курсі української мови як іноземної науковці вивчають у різних напрямках: роль письма у взаємопов'язаному навчанні видів мовленнєвої діяльності [27], формування й розвиток навичок письмового наукового мовлення (зокрема навчання запису зі слуху тексту лекцій, конспектування, реферування, анотування) [3; 7], формування компетентності в техніці письма [9], навчання практичного письма (на прикладі низки актуальних для інокомуніканта жанрів: заява, резюме, візитна картка, біографія, діловий лист) [22]. Творче письмо у викладанні української мови в іноземній аудиторії досліджувала Н. Станкевич,

зокрема організацію роботи з написання твору [23, 24]. Науковець розглядає творче письмо як "спосіб вільно інтегрувати мовні знання, дати змогу студентові продемонструвати кількість та якість знань, спосіб його особистісного самовираження" [23, с. 229] і наголошує на методично важливих аспектах написання твору: цікава, актуальна і звернена до особистості студента тема, продумана підготовча робота, послідовна й ефективна система перевірки та оцінювання творів.

Перелік жанрів, що належать до творчого письма, не збігається в різних методичних концепціях. Есе в деяких дослідженнях зараховують до творчого (креативного) письма [11], в інших категорично протиставляють креативним формам [1].

Зважаючи на різне розуміння есе як письмової роботи в навчанні мови (переважно твір та есе виступають термінологічними синонімами [23, 25], але в окремих концепціях ці дві форми протиставлені [4]), а також на особливу важливість розвитку для іноземних студентів-гуманітаріїв комплексного відчуття тексту (цьому надзвичайно сприяє робота над створенням есе), тема пропонованої розвідки видається актуальною.

Мета статті – визначити місце есе як форми роботи в навчанні українськомовного творчого письма іноземних студентів гуманітарних спеціальностей. Для досягнення мети передбачено реалізувати такі завдання: схарактеризувати розуміння есе як письмової роботи в західній і вітчизняній лінгводидактиці та обґрунтувати класифікацію есе, релевантну для навчання творчого письма українською мовою іноземних студентів-гуманітаріїв.

Есе як жанр учнівського чи студентського твору давно є популярною практикою американської та європейської систем освіти: створювати його навчають у школах, при вступі до закладів вищої освіти абітурієнти пишуть есе про себе; розроблені спецкурси та відповідні методичні посібники, скеровані на розвиток умінь писати есе різних видів [35, 36]; у багатьох університетах есе слугує одним з основних інструментів оцінювання й навчання. Так, в Оксфордському університеті есе виступає найважливішим методом розвитку когнітивних та

комунікативних умінь – у цьому закладі студент щотижня пише міні-роботу за темою, яку обирає разом з наставником, та вдосконалює її в процесі індивідуального консультування. Це допомагає навчитися критично мислити, вдумливо аналізувати інші тексти, добирати необхідні аргументи, логічно вибудовувати їх та робити обґрунтовані висновки [14]. Також у системі освіти США та Великобританії есе є обов'язковим компонентом іспиту для іноземців на володіння англійською мовою, наприклад іспиту TOEFL чи IELTS.

Саме тому в методиці викладання англійської мови як рідної та як іноземної вироблені чіткі вимоги до структури есе, принципів його побудови, засобів зв'язності. Композиція англомовного академічного есе значно жорсткіша, ніж в українськомовному навчальному творі, що зумовлено специфікою англомовної культури висловлення думки в письмовому мовленні [25, с. 34–35]. Жорсткість прослідковується і на рівні окремого абзацу (topic sentence – речення, яке визначає тему та головну думку абзацу; supporting statements – речення, що аргументують та ілюструють головну думку; concluding sentence – речення, що підсумовує абзац та встановлює зв'язок з наступним абзацом), і на рівні цілого тексту. Необхідно дотримуватися чіткої регламентованої структури (introductory paragraph – вступ, body – основна частина, conclusion – висновки) та обов'язково використовувати відповідні слова-зв'язки [15, с. 400; 25, с. 35–38]. Про жорсткість композиції англомовного есе можуть свідчити рекомендації щодо кількості і змісту речень у кожному абзаці: так, есе, у якому розглядають аргументи “за” і “проти” певного твердження, методисти радять організувати в 4 абзацах з кількістю речень відповідно 3-7-7-3, а есе, у якому доводять одну точку зору, – у 5 абзацах з кількістю речень 3-5-5-5-3 [19, с. 205].

Численні вітчизняні дослідження з методики викладання англійської мови присвячені саме цій проблемі: організації навчання студентів написання академічного есе та пошуку ефективних форм роботи, скерованих на реалізацію цієї мети [13, 28, 34]. Створено комплексний підручник з навчання створення англомовних академічних есе “Writing Academically (Писати академічно)”, у якому в окремих розділах представлені різновиди цієї жанрової форми: есе-опис людей, есе-розповідь, есе-класифікація, есе-порівняння та контрастування, есе-причина та наслідок, есе-визначення, есе-опис процесів, есе-переконання [26]. В інших класифікаціях до перерахованих додають есе-коментар, есе-ілюстрацію [19, с. 196-198] тощо.

Як бачимо, визначені види есе загалом збігаються з підходом до класифікації шкільних творів у методиці навчання української мови як рідної: твір-розповідь, твір-опис, твір-роздум, твір-оповідання і т. п. Однак структура українськомовного твору не така жорстка і допускає багато варіантів, що є “неприйнятним і незрозумілим для англомовного читача” [25, с. 38].

Не так давно в шкільному курсі української мови почали використовувати есе як окрему форму роботи, відмінну від традиційного твору. Одна з перших спроб осмислення цієї жанрової форми в дидактиці української мови була здійснена О. Глазовою у 2010 р. [4]. У запропонованій концепції автор відштовхується від літературознавчого розуміння жанру (з наголосом на його вільній композиції, підкресленій суб'єктивності, філософічності, парадоксальності) – у результаті ця форма письмової роботи, як виразно особистісний текст, побудований на асоціаціях та позначений яскравою образністю, постає альтернативою традиційному регламентованому шкільному твору. На думку О. Глазової, відповіддю на нарікання словесників, адресовані авторам програм і підручників (“Ну скільки можна: вступ-виклад-висновки-теза-аргумент-і-знову-таки – висновки? Та чи ви в Інтернет не виходите? Чи сучасної літератури не читаєте? Чи, нарешті, з молоддю не спілкуєтесь?”), може стати саме есе – сучасна форма, що “відповідає життєвим темпоритмам та справедливому бажанню молоді мислити неупереджено й висловлюватися чесно” [4, с. 6]. Цей вектор (протиставлення есе творові, позиціонування есе як вільної форми, не обмеженої певною структурою), продовжений у наступних дослідженнях (Т. Груба, Л. Коваленко [6, 12]), знайшов своє концептуальне втілення в оновлених програмах з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів і відповідних методичних посібниках [10]. Дивує, щоправда, той момент, що робота над есе, розпочинаючись із ознайомлення з жанром у молодшій школі (учні під керівництвом учителя навчаються складати усне есе – “розмірковування у довільній формі на будь-яку знайому тему”, що “не претендує на завершеність” [16, с. 36]), продовжуючись у 5-9 класах (серед обов'язкових і рекомендованих видів робіт бачимо есе на теми патріотизму, успіху, природи, духовних цінностей, щастя [17]), так чомусь і не знаходить логічного завершення в старших класах [18]. Адже зрозуміло, що саме в учнів цієї вікової групи і змістовий аспект есе (висловлення власних міркувань у довільній формі, пошук істини у процесі зважування різних точок зору, можлива полеміка із самим собою), і стилістичний (добір цікавих асоціацій, яскравих образних засобів, нестандартних композиційних рішень) повинні викликати чи не найбільший інтерес.

Ми переконані, що вчителі застосовують есе як форму письмової роботи значно активніше, ніж визначено програмою: і зі старшокласниками, і на інші теми, і на уроках літератури. Про інтерес словесників до проблеми свідчить запровадження курсу Л. Коваленко “Есе як ефективний вид навчальної роботи на уроках української мови та літератури” для слухачів Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка [20]. Автор курсу стверджує: “Есе може бути написане про що завгодно і як завгодно, головна вимога – виразити своє “Я”, свої думки,

почуття, ставлення до світу. Есе дає учневі простір для викладу думок, не обмежує композиційними, змістовими чи стилістичними рамками” [1].

Бачимо, що такий підхід абсолютно протилежний розумінню есе як форми письмової роботи в західній методиці. Однак поступово лінгводидактична концепція англомовного есе починає проникати в методику викладання української мови як рідної. Це доводить, зокрема, книга І. Голоднюк “Есе: бліц-курс” [5], у якій запропонована поетапна система підготовки учнів до написання власного висловлення формату ЗНО. Автор відмежовує аргументативне есе (яким за структурою є твір на ЗНО: теза, аргументи, приклади, висновок) від вільного есе (ознайомлення з яким передбачене шкільною програмою, як ми зазначали вище) і заохочує старшокласника оволодіти технологією написання есе: “...той формат есе, який пропонується на ЗНО, – це найкращий із можливих варіантів написання твору, адже тут не треба давати широких описів природи з мегакреативними художніми засобами, для цього не обов’язково бути творчою особистістю, яка до безтями закохана в українську мову й літературу, і тут не потрібно красиво розповідати світові про цю любов. ...у творі формату ЗНО немає нічого складного. Твоя мета – написати його за тою структурою, якої від тебе вимагають, і при цьому послідовно викласти свої думки на папері” [5, с. 4].

Посібник І. Голоднюк свідчить про процеси інтернаціоналізації методики навчання мов, які спостерігаємо буквально протягом кількох останніх років. У нашому доробку є подібна книга для старшокласників “Як писати твір-роздум” [32], і в час її створення (2011 р.) авторів, досліднику есе як літературного жанру [29], навіть не йшлося про використання терміна “есе” для власного висловлення формату ЗНО. Очевидно, сучасні глобалізаційні тенденції (українські випускники вступають до європейських закладів вищої освіти, інтенсифікується система навчання студентів за обміном) умотивовують звернення до західної моделі академічного есе в методиці навчання української мови як рідної.

Необхідно зазначити, що у вітчизняній методиці викладання у вищій школі також розвивають обидва підходи: есе як асоціативний, метафоричний, підкреслено суб’єктивний текст (у системі професійної підготовки журналістів [2]) та чітко структуроване есе, у якому на основі реферованих джерел та власних міркувань обґрунтовано доводиться певна точка зору (у навчанні студентів різних спеціальностей як форма контролю та самостійної роботи [33]).

Ці два напрями суголосні традиції виділення в історії зарубіжної літератури двох типів есе: *informal*, *familiar* (неформальне, особистісне, інтимне) і *formal* (формальне, офіційне, серйозне), – пов’язаних з іменами відповідно М. Монтеня і Ф. Бекона.

Отож який із підходів до есе як форми письмової роботи більш доречний у викладанні української

мови в іноземній аудиторії? Формальне чи неформальне есе потрібно навчати створювати інокомунікантів? Ми переконані, що відповіді на ці запитання не варто формулювати безальтернативно: обидва підходи знаходять своє застосування у практиці навчання української мови як іноземної.

По-перше, громадяни інших держав, які здобувають вищу освіту в нашій країні, у переважній більшості мають досвід вивчення англійської як іноземної і відповідно певне уявлення про есе як форму академічного письма, до композиції і змісту якої висувають досить жорсткі умови. Вважаємо, не варто створювати термінологічну плутанину, пояснюючи іноземцям, що те, що вони раніше називали есе, є насправді твором, а есе – це дещо зовсім інше. Необхідно наголосити на різноманітті зразків жанру й підкреслити важливість двох центральних видів есе (формального й неформального) для розвитку навичок письмового мовлення зокрема та відчутного поступу в опануванні української мови загалом.

По-друге, навчання створення аргументативного есе, безперечно, необхідне для формування достатньої лексичної бази та відповідних комунікативних стратегій для ефективної участі іноземних студентів в обговоренні на практичних і семінарських заняттях, написання доповідей, курсових та дипломних робіт (саме таке розуміння есе як форми письмової роботи, що готує студентів до написання статей та звітів академічного характеру, продемонстроване в монографії О. Тарнопольського і С. Кожушко [25] та навчальному посібнику “Writing Academically (Писати академічно)” [26]). У методиці викладання іноземцям у цьому зв’язку заслуговує на увагу стаття харківських лінгводидактів про монолог-міркування в навчанні російської мови як іноземної [21]: у роботі презентована система вправ, спрямована на формування вмінь доводити власні твердження, логічно, із використанням необхідних засобів зв’язку викладати свої думки, оформлювати вступ і висновок твору (по суті, усі проаналізовані елементи: вступ, згода з тезою чи її заперечення, аргументація, висновок – є обов’язковими елементами аргументативного есе).

По-третє, неформальне есе як нестандартний, нерегламентований твір, має, без сумніву, великий лінгводидактичний потенціал. Найперше з точки зору підвищення мотивації студентів і формування позитивної атмосфери довіри та співтворчості. Можливість нестандартно виявити себе через слово, експериментувати з формою та засобами, задоволення від факту створення справді оригінального тексту, його презентації та інтересу одногрупників до нього породжують у студентів віру у власні сили та сприяють налагодженню дружньої атмосфери у групі. Відзначені риси характеризують творче письмо загалом та неформальне есе зокрема. Важливо також, що в процесі творчого письма перехід нового мовного матеріалу в активне використання відбувається швидше і надійніше порівняно з іншими типами письмових вправ, оскільки студенти “в умовах креативного завдання

діють сміливіше і розкутіше, розвивають навички самостійного спілкування з іноземною мовою, відкривають у ній більше нових можливостей вираження думок і почуттів” [8, с. 102]. Очевидно, що ці переваги є вагомим аргументом на користь використання неформального есе як форми письмової роботи в навчанні української мови іноземних студентів різних спеціальностей.

По-четверте, есе (формальне й неформальне) особливо потрібне в роботі з іноземними студентами-гуманітаріями. В окремому дослідженні ми аналізували важливість високого рівня розвитку текстуальної компетентності саме для цього контингенту, адже єдиним об'єктом вивчення (аналізу, спостереження, інтерпретації, створення) для гуманітарія є вербальний текст, у той час як для студентів інших спеціальностей важливим або й основним навчальним матеріалом можуть виступати невербальні об'єкти: обчислення, вимірювання, креслення, спостереження, конструювання, дослід, експеримент, малюнок, музика тощо [31]. Саме тому “здатність адекватно розуміти і перетворювати тексти складної структури, позначені своєрідністю авторського стилю, є важливою характеристикою професійної компетентності фахівця-гуманітарія” [31, с. 61]. Систематична робота над створенням есе сприяє формуванню цієї здатності та відчуття тексту й мови загалом.

Як зрозуміло із викладеного вище, для навчання української мови як іноземної релевантною є не детальна класифікація есе (чи то літературознавча, чи лінгвометодична, прийнята в навчанні англійської мови), а поділ на формальні та неформальні есе. Серед формальних виділяємо (услід за Д. Нікулічевою) [19, с. 201] два підвиди: аргументативне та описове есе. До аргументативних можна зарахувати більшість виокремлених у західній методиці типів (порівняльне, обґрунтовальне, причинно-наслідкове, коментувальне, ілюстративне – усі вони формують уміння логічно, переконливо й обґрунтовано доводити власну точку зору, яке є необхідним для інокомунікантів усіх спеціальностей, особливо для гуманітаріїв). Описові есе доречні в навчанні іноземних студентів, що здобувають фах філолога, мистецтвознавця, культуролога, журналіста. Щодо типології неформального есе, то її досить складно вибудувати, зважаючи на вільний та асоціативний характер цього жанру. Власне, у роботі з іноземцями важлива не стільки визначеність форми, скільки заохочення до висловлення власної позиції, уваги до незвичних ракурсів проблеми (а отже, формулювання оригінальних тверджень), пошуку цікавих мовних засобів.

Обидва види есе (формальне й неформальне) ми зараховуємо до творчого письма, оскільки зрозуміло, що написання і структурованого роздуму, і композиційно вільної мініатюри потребує від інокомуніканта справді творчого ставлення до мови (на відміну від написання заяви, резюме, ділового листа, конспекту, анотації і под.)

Проілюструємо викладені міркування роботою студента з Тайваню (приклад із нашої попередньої розвідки про організацію роботи з написання есе в іноземній аудиторії [30]).

У 2016 році я дивився фільм “Книга джунглів” (у китайському перекладі “Танці в джунглях”). Мауглі – хлопець, якого виховали вовки, а не люди. Він навчився виживати в джунглях. Коли агресивний тигр погрожував убити Мауглі, той задумався, чи він повинен залишитися з вовками, чи повернутися до людей.

Більшість американських фільмів розповідають про подорож – герой повинен справитися із завданнями, складнощами і викликами, і, зрештою, розуміє, ким насправді є. Мауглі у своїх подорожах усвідомлює, що йому притаманні одночасно людські і тваринні риси (не фізично). Він був спантеличений. Він сумнівався в тому, хто він насправді. Потім, нарешті, зрозумів, що він людина і як прожити щасливе життя в джунглях з тваринами.

Чому мене зацікавив фільм? На уроці української мови моя викладачка Ганна навела приклад Мауглі – без мови люди не можуть спілкуватися і не можуть навчатися. Більше того, Мауглі балансує між двома світами – людським і тваринним. Але як я пов'язаний з Мауглі і його подорожжю? Моя подорож Україною – це подорож у пошуках себе.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, зазначимо: і формальне есе (у традиціях навчання англійської мови), і неформальне (у тому варіанті, що його пропонує сучасна методика навчання української мови у школі), як види творчого письма, безумовно, слугують розвитку комунікативних умінь і навичок, підвищують інтерес до вивчення української мови, розвивають віру у власні мовні здібності. Важливо, що така робота сприяє розвитку особистісно важливих рис, зокрема критичного і творчого мислення. Переконані, що есе повинно стати обов'язковим елементом у навчанні іноземних студентів гуманітарних спеціальностей, для яких особливо значущим є розвиток умінь текстотворення й текстосприйняття.

Перспективи подальших досліджень проблеми полягають передусім у практичній площині: на часі – створення навчальних матеріалів для інокомунікантів з написання есе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійко І. Ф. Навчання німецькомовного творчого письма студентів мовних спеціальностей. *Іноземні мови*. Київ, 2011. № 4. С. 26-29.
2. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр : Методичні матеріали для студентів зі спеціальності “Журналістика”. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.
3. Богиня Л. Про навчання студентів-іноземців запису інформації зі слуху на початковому етапі. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2011. Вип. 6. С. 226-228.

4. Глазова О. Есе як вид роботи з розвитку писемного мовлення школярів. URL : http://glazova.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/o.glazova_ese_jak_vyd_roboty_z_rozvytku_pysemnogo_movlennia_shkoliariv.pdf.
5. Голоднюк І. Есе : бліц-курс [воркбук із написання власного висловлення у форматі ЗНО]. Брустури: Дискурсус, 2017. 192 с.
6. Груба Т. Л. Жанр есе у лінгводидактичному вимірі. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. Рівне, 2014. Вип. 2. С. 45-51.
7. Дерба С. М. Розвиток навичок писемного мовлення іноземних студентів нефілологічних спеціальностей. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Київ, 2013. Вип. 21. С. 44-49.
8. Житкова Е. В. Использование потенциала креативного письма при обучении взрослых иностранному языку. *Язык и культура*. Томск, 2015. № 3. С. 100-105.
9. Зозуля І. Є., Новак О. М., Присяжна О. Д. Формування навичок письмового мовлення в іноземних студентів. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2015. Вип. 9. С. 22-28.
10. Йолкіна Л. В. Учимся писать эссе. Рабочий зошит для учнів 3-4 класів. Київ :Оріон, 2016. 80 с.
11. Кінах Л. С., Близнюк Л. М. Креативне письмо як засіб підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2009. № 3. С. 28-32.
12. Коваленко Л. Есе як ефективний вид навчальної роботи. URL : http://glazova.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/l.kovalenko_ese_jak_efektyvnyj_vyd_navch_roboty.pdf.
13. Кравець С. Ф. З практики навчання студентів немовних ВЗО написання есе англійською мовою. *Вісник НУ "Львівська політехніка"*. Львів, 2001. № 419. С. 11-15.
14. Матфатов О. Эссе: жанр, который учит мыслить. URL : <https://newtonew.com/opinion/essays-that-learn-you-to-think>.
15. Методика навчання іноземних мов і культур : теорія і практика : підруч. для студ. класич., педагог. і лінгвіст. ун-тів / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін.; за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
16. Навчальні програми для 1-4 класів. Українська мова. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.
17. Навчальні програми 5-9 класів, 2017 рік. Українська мова. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.
18. Навчальні програми для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.
19. Никуличева Д. Б. Говорим, читаем, пишем : лингвистические и психологические стратегии полиглотов : учеб.-метод. пособие. 3-е изд., стер. Москва : ФЛИНТА : Наука, 2014. 288 с.
20. Портал електронного навчання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету ім. Бориса Грінченка. URL : <http://e-learning.kubg.edu.ua/ippo/course/index.php?categoryid=5>.
21. Саніна Л. П., Копилова О. В., Тростинська О. М. Монолог-міркування в системі навчання іноземних студентів-нефілологів. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти*. Харків, 2012. Вип. 20. С. 156-163.
22. Станкевич Н. Навчання практичного письма в курсі УМІ. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2012. Вип. 7. С. 56-63.
23. Станкевич Н. Розвиток письмового мовлення у студентів-іноземців. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2009. Вип. 4. С. 226-227.
24. Станкевич Н. Творче письмо в навчанні української мови студентів-іноземців. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznan, 2013. Vol. I. P. 201-208.
25. Тарнопольський О. Б., Кожушко С. П. Методика навчання студентів вищих навчальних закладів письма англійською мовою. Вінниця : Нова книга, 2008. 288 с.
26. Тарнопольський О. Б., Кожушко С. П., Рудакова М. В. Writing Academically (Писати академічно): посіб. для навч. академ. письма англ. мовою студ. вищих мовних навч. закладів. Київ : Фірма "ІНКОС", 2006. 228 с.
27. Чабан О. М. Реалізація практичних методів навчання письма при викладанні української (російської) мови як іноземної. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. Острог, 2015. Вип. 59. С. 229-231.
28. Чмель В. В. Навчання письма студентів технічних спеціальностей як один з компонентів підготовки з іноземної мови. Сучасні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі. Київ, 2013. С. 392-401.

29. Швець Г. Д. Есеїстична проза Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 167 с.
30. Швець Г. Д. Есе як вид роботи з розвитку навичок письмового мовлення іноземних студентів-гуманітаріїв. Республіканські Купалаўскія чытанні. Гродна : ЮрСаПрынт, 2017. С. 115-119.
31. Швець Г. Д. Текстова основа навчання української мови іноземних студентів-гуманітаріїв. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2016. Випуск 30. С. 55-61.
32. Швець Г. Д. Як писати твір-роздум : навч.-метод. посіб. Київ : Фенікс, 2011. 112 с.
33. Шендеровський К. С. Як написати успішне есе : метод. рекомендації до написання есе / Ін-т масової комунікації при КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 34 с.
34. Шишко А., Луканська Г. Особливості навчання англomовного академічного письма. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Кіровоград, 2011. Вип. 99. С. 255-261.
35. Folse K. S., Mushmore-Vokoun A., Solomon E. V. Great essays : An introduction to writing essays. Second edition. Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 2002. 179 p.
36. Morris A. C., Walker B, Bradshaw P. The Modern Essay: A Program for Reading and Writing. New York : Harcourt, 1968, New York.

ESSAY IN THE TEACHING UKRAINIAN CREATIVE WRITING (FOR FOREIGN STUDENTS OF HUMANITIES)

Shvets H.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The genre of essay and its belonging to creative writing are qualified in the Ukrainian methodology differently. Therefore, the tasks of the article are to analyze the understanding essay in the English and Ukrainian teaching tradition, and to justify the essay classification to teach Ukrainian creative writing for the foreign students of humanities.

The English tradition of academic essay has clear requirements for its structure, principles of construction, link-words. The structure of the English essay is much stricter than in the Ukrainian school composition. This is conditioned by the specifics of the English-language culture of expressing thought in written speech.

The new Ukrainian language school program interprets the essay as an alternative to the traditional regulated school composition. Essay is defined as an associative, original text of free form, not limited to a certain structure. This approach is categorically different from the English methodological tradition. However, gradually the concept of the English-language academic essay begins to penetrate into the teaching Ukrainian as native language, as evidenced by the interpretation of the traditional composition-reflection as an argumentative essay.

Both approaches should be presented in the teaching of Ukrainian as a foreign language. First, foreign students usually have experience in studying English and, accordingly, a certain idea of the English academic essay. Secondly, the teaching an argumentative essay is necessary for the effective participation in discussions at practical and seminar sessions, writing reports, course papers and theses. Thirdly, the informal essay as a non-standard, unregulated text has, without a doubt, a great linguodidactic potential in terms of increasing student motivation and creating a positive atmosphere of trust and creation. Fourthly, the essay (formal and informal) is especially needed in teaching foreign students of humanities. The ability to adequately understand and transform the texts of a complex structure, marked by the originality of the author's style, is an important characteristic of the professional competence of a specialist in humanities. The systematic work on creating an essay contributes to the formation of this ability and the sense of the text and language in general.

The author defines both formal and informal essays as the types of creative writing, since it is clear that writing a structured essay and a compositionally free text requires a creative attitude to the language (as opposed to writing an application, a business letter, an abstract, annotation, etc.).

Summing up, the author emphasizes that both the formal essay (in the traditions of teaching English) and informal (in the traditions of teaching Ukrainian) serve the development of communicative skills, increase interest in learning the Ukrainian language, develop belief in their own language abilities. It is important that writing an essay contributes to the development of critical and creative thinking. The essay should become an obligatory element in the teaching foreign students of humanities, for which the development of the ability to create texts is particularly significant.

Key words: essay, foreign students of humanities, creative writing, textual competence, Ukrainian as a foreign language.

КВАНТИТАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРЯДКУ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛОВІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСТИХ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ)**Шухова О.***Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди*

accent-ch@ukr.net

Ключові слова:

порядок слів, підмет, присудок, дієвідмінюване дієслово, невідміювані форми дієслова.

У статті досліджується поширеність різних типів порядку слів у простих двоскладних реченнях, дібраних із текстів сучасної української офіційно-ділової документації. Проаналізовано 4136 двоскладних синтаксичних одиниць різних типів, особливу увагу зосереджено на змінах порядку слів залежно від жанру офіційно-ділового тексту та залежно від засобів вираження присудка. Установлено, що загалом у простих двоскладних реченнях із різними засобами вираження присудка найчастіше зустрічається порядок слів SPC, SP, SPO.

Порядок слів цікавить лінгвістів тривалий час. Проте багато питань і досі не є дослідженими, зокрема особливості розташування слів залежно від того чи того функціонального стилю. Тож ця проблема в сучасному мовознавстві є актуальною.

У сучасній українській лінгвістиці проблемі порядку слів присвячені розвідки А. Й. Багмут, С. П. Бевзенка, С. О. Карамана, С. Я. Єрмоленко, М. У. Каранської, М. Я. Плющ, О. О. Селіванової, К. Ф. Шульжука, спрямовані на вивчення типів українського словорозташування та його функцій. Дослідження О. І. Бичок, М. О. Вінтонова, С. І. Дорошенка, А. П. Загнітка, Н. В. Лешкової,

В. В. Орехова, Н. О. Меркулової торкаються взаємозв'язку порядку слів і актуального членування речення.

Метою статті, що пропонується, є виявлення закономірностей кількісного вияву різних типів порядку слів у офіційно-діловому стилі сучасної української літературної мови.

Матеріалом для вивчення стали прості двоскладні речення, дібрані з текстів сучасного українського законодавства, міжнародних документів та ділових паперів підприємств та організацій. У ході дослідження проаналізовано 4136 двоскладних речень різних типів.

Загальна кількість двоскладних речень різних типів

Тип речень	Кількість речень	% від заг. кількості речень
Усього	4136	-
Найтипівіші речення зі звичайними головними членами ⁴	3028	73,2
Генітивні	3	0,07
Речення з кількома головними членами	1105	26,7

Кількісні вияви порядку слів у простих двоскладних реченнях

Порядок слів	Кількість речень	% від заг. кількості речень	Порядок слів	Кількість речень	% від заг. кількості речень
SPC	413	10	SPOCC	56	1,4
SP	366	8,8	SPOOO	53	1,3
SPO	341	8,2	CSPOO	44	1,1
SPOC	209	5,1	COPS	42	1
SPOO	155	3,7	SPCCC	41	1
SPCC	137	3,3	SPCO	41	1
CSPO	94	2,3	Інші	751	18,2
			прямий	643	15,5
			зворотний	108	2,6
OPS	82	2	Генітивні	3	0,07
CPS	79	1,9	Розпов.	3029	73,2
			Неоклич.	3029	73,2
CSPC	68	1,6	Питальні	2	0,05
PS	56	1,4			

⁴ До останніх відносимо прості двоскладні речення, що мають у своїй структурі один підмет у формі називного відмінка із залежними компонентами чи без них та один присудок різних типів.

(Для позначення членів речення використано такі скорочення: S – підмет, P – присудок; O – додаток; C – обставина).

З'ясовано, що найпоширенішим (88 %) у дослідженому матеріалі є прямий порядок слів, коли присудок стоїть після підмета – *Кожна людина має невід'ємне право на життя* (Конституція України, ст. 27). 99,9 % цих речень є розповідними неокличними з перевагою словопорядку SPC – *Загальні збори Учасників Товариства скликаються не рідше одного разу на рік* (Статут товариства з обмеженою відповідальністю «Моя фірма»); SP – *Відгуки про наші програми позитивні* (Зразок тексту листа-пропозиції); SPO – *Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя* (Сімейний кодекс України, ст. 110). Речення з непрямим порядком слів становлять 12 % – Датою призначення арбітражної групи вважається дата завершення процедури обрання (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ст. 307). 59,7 % речень із непрямим розташуванням слів мають обставину на початку – *У випадку відмови*

працівника дати письмові пояснення складається акт (Правила внутрішнього розпорядку для працівників ЗОШ № 23).

Надалі зроблено спробу встановити поширеність різних типів порядку слів з урахуванням жанрових різновидів офіційно-ділових текстів та залежно від засобів вираження присудка.

Виокремлено 2200 речень із присудком, вираженим дієвідмінюваними формами дієслова, які складають 53,2 % усього дослідженого матеріалу та 72,7 % найтипівіших речень зі звичайними головними членами. Серед них, згідно із поглядами Д. І. Ганича [3, с. 287–288], М. А. Жовтобрюха [9, с. 350–353], С. О. Карамана [13, с. 259–261], С. Я. Єрмоленко [8, с. 173], виокремлюємо синтаксичні одиниці з дієслівним присудком у формі активного, пасивного та зворотного або зворотно-середнього стану. Окрему групу складають речення із присудком, вираженим дієсловами, які, на думку І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської [2, с. 243], М. А. Жовтобрюха [9, с. 350–353] та інших, перебувають поза межами категорії стану.

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, виражених дієвідмінюваним дієсловом у різних жанрах офіційно-ділового тексту

	Кільк. речень	Засіб вираж. присудка	Панівний порядок слів	% від кільк. реч. із зазнач. засобом вираж. присудка	Приклад
Тексти законів (законодавч. підстиль)	184	Дієслово в активн. стані	SPO	14	<i>Конституція України має найвищу юридичну силу.</i>
	392	Дієслово в пасивн. стані ⁵			
	90	із логічним суб'єктом дії	SPO	32,2	<i>Письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом.</i>
	302	без логічного суб'єкта дії	SPC	32,8	<i>Ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурорів.</i>
	23	Дієслово зворотно-середнього стану	SPC	26,1	<i>Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги.</i>
	181	Дієслово поза катег. стану	SP	23,2	<i>Україна є унітарною державою.</i>

⁵ Існує думка, що до складу пасивних конструкцій зазвичай входить компонент на позначення виконавця дії, логічний суб'єкт дії – іменник у формі орудного відмінка без прийменника, що виконує функцію непрямого додатка і виражає відношення пасивного суб'єкта і пасивної дії, а за його відсутності значення пасивного стану нівелюється і дієслово наближається до зворотно-середнього стану [13, с. 260], [14, с. 277]. Деякі автори вказують на факультативність його наявності у реченні та його можливість бути невираженим [1, с. 238].

Тексти міжнарод. документів (дипломат. підстиль)	282	Дієслово в активн. стані	SPO	18,8	<i>Фінляндія зберігає свою позицію щодо Аландських островів.</i>
	163	Дієслово в пасивн. стані			
	32	із логічним суб'єктом дії	SPOC	43,8	<i>Порядок обміну інформацією зазначається Сторонами в Технологічній схемі.</i>
	131	без логічного суб'єкта дії	SPC	32,1	<i>Ця Конвенція укладається на невизначений строк.</i>
	26	Дієслово зворотно-середнього стану	SPC	26,9	<i>Ця Конвенція залишається чинною до припинення її дії однією з Договірних Держав.</i>
	267	Дієслово поза катег. стану	SP	48,3	<i>Всі тексти є автентичними.</i>
Тексти адміністр.-канцелярськ. документації підприємств та організацій (адміністр.-управл. підстиль)	123	Дієслово в активн. стані	SPOC	12,2	<i>Ми запрошуємо Вас на привілейований розпродаж.</i>
	254	Дієслово в пасивн. стані			
	59	із логічним суб'єктом дії	SPO	59,3	<i>Розмір статутного фонду визначається Власником Підприємства.</i>
	195	без логічного суб'єкта дії	SPC	20	<i>Підприємство створюється на невизначений термін.</i>
	33	Дієслово зворотно-середнього стану	SPC	18,1	<i>Студентка Гельфер І. С. навчається на IV курсі економічного ф-ту.</i>
	272	Дієслово поза категор. стану	SP	46,8	<i>Керівник є поважним представником Підприємства.</i>

Переважна більшість речень цього типу мають простий дієслівний присудок. 346 (15,7 %) речень мають складений іменний присудок із лексично вираженою або невираженою дієслівною зв'язкою *є*. Установлено, що загалом найчастіше серед них зустрічається прямий порядок слів (76 %) із перевагою структури SP (76 %) – *Офіційна кореспонденція консульської установи є недоторканою* (Консульська конвенція між Україною і Республікою Білорусь, ст. 32); *Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів* (Конституція України, ст. 20). Найчисленнішими є речення із нульовою зв'язкою (72,5 %).

Виокремлено 2 речення із дієсловом-присудком *є* на позначення наявності, буття. В обох реченнях підмет передє присудкові – *Які ж труднощі були під час*

практики? (Зразок звіту про педагогічну практику); *Отже, проблеми є* (Зразок факсу).

Отже, речення із присудком у формі дієвідмінюваного дієслова є найчисленнішими. Установлено, що серед них в активному стані та в пасивному із вираженим в орудному відмінку логічним суб'єктом дії кількісно переважають речення зі словопорядком SPO та SPOC, у пасивному із невираженим логічним суб'єктом дії та серед дієслів зворотно-середнього стану – SPC, серед речень із присудками-дієсловами поза категорією стану – SP.

Дібрано 828 речень із присудком, до складу якого входять невідмінювані форми дієслова, що становить 20 % дослідженого матеріалу та 27,3 % найтипівіших речень зі звичайними головними членами.

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу якого входить інфінітив, у різних жанрах офіційно-ділового тексту

	Кільк. речень	Синтаксична функція	Панівний порядок слів	% від кільк. реч. із зазнач. типом присудка	Приклад
Тексти законів (законодавч. підстиль)	127	Частина складен. дієсл. присудка	SPC	11,1	<i>Промовець може виступати іншою мовою.</i>
	1	Частина складен. імен. присудка	-	-	<i>Обов'язок держави – захищати життя людини.</i>
	60	Частина складн. прис. змішан. типу	SPO	18,3	<i>Професійний суддя повинен володіти державною мовою.</i>
Тексти міжнародних документів (дипломатич. підстиль)	10	Частина прост. дієсл. присудка	-	-	<i>Спори ... будуть вирішуватись у рамках консультацій та переговорів.</i>
	181	Частина складен. дієсл. присудка	SPOC	13,3	<i>Кожна Договірна Сторона може денонсувати її у будь-який момент.</i>
	62	Частина складн. прис. змішаного типу	SPO	14,5	<i>Регуляторний орган зобов'язаний обґрунтувати свій запит</i>
Тексти адміністр.-канцелярськ. документації підприємств та організацій (адміністр.-управлінськ. підстиль)	1	Частина прост. дієсл. присудка	-	-	<i>... Ви будете мати матеріальні пільги для діяльності господарства.</i>
	79	Частина складен. дієсл. присудка	SPOC	17,7	<i>Ви можете отримати їх за вказаною адресою.</i>
	1	Частина склад. імен. присудка	-	-	<i>Один з найосновніших принципів роботи нашої компанії – гідно цінувати своїх клієнтів.</i>
	66	Частина складн. присудка. змішаного типу	SPO	22,7	<i>Будь-які перевірки Товариства не повинні порушувати нормального режиму роботи Товариства.</i>

Отже, у реченнях із присудком, до складу якого входить інфінітив, кількісну перевагу має порядок слів SPO, SPC, SPOC.

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу якого входить пасивний дієприкметник у різних жанрах офіційно-ділового тексту

	Кількість речень	Синтаксична функція	Панівний порядок слів	% від кільк. речень із зазнач. типом присудка	Приклад
Тексти законів (законодавч. підстиль)	6	Частина склад. імен. присудка	-	-	<i>Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.</i>
Тексти міжнародних документів (дипломатич. підстиль)	17	Частина склад. імен. присудка	SPC	35,3	<i>Відповідні положення стосовно переміщення осіб зазначені у статті 19 цієї Угоди.</i>
Тексти адміністр.-канцелярськ. документації підприємств та організацій (адміністр.-управлінськ. підстиль)	32	Частина склад. імен. присудка	SPC	31,3	<i>Довідка надана для подання за місцем призначення.</i>

Наведені дані свідчать про перевагу порядку слів SPC у реченнях із присудком, до складу якого входить пасивний дієприкметник.

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу якого входить інфінітив і пасивний дієприкметник одночасно

	Кількість речень	Синтаксична функція	Панівний порядок слів	% від кільк. речень із зазнач. типом присудка	Приклад
Тексти законів (законодавч. підстиль)	91	Частина складн. прис. змішаного типу	SPC	19,8	<i>Рішення Регулятора можуть бути оскаржені в судовому порядку.</i>
Тексти міжнародних документів (дипломатич. підстиль)	47	Частина складн. прис. змішаного типу	SPC	38,3	<i>Термін цієї Угоди може бути продовжений за взаємної письмової згоди сторін.</i>
Тексти адміністр.-канцелярськ. документації підприємств та організацій (адміністр.-управлінськ. підстиль)	47	Частина складн. прис. змішаного типу	SPC	49	<i>Збори можуть бути скликаними на вимогу виконавчого органу.</i>

Наведені дані свідчать про перевагу порядку слів SPC у реченнях із присудком, до складу якого входить пасивний дієприкметник та інфінітив одночасно.

Серед речень з невідмінюваними формами дієслова виділено 328 синтаксичних одиниць із дієслівною зв'язкою *є* у своєму складі. Встановлено, що в

62,8 % речень дієслівна зв'язка *є* лексично вираженою, переважно у складі присудка змішаного типу, де вона має форму інфінітива *бути* – *Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану* (Конституція України, ст. 156). У таких синтаксичних одиницях спостерігаємо перевагу порядку слів SPC.

Певні труднощі викликають дібрані з текстів законодавства однотипні синтаксичні одиниці, що мають у своєму складі іменник і залежний член у постпозиції до нього, адже їхня природа не є вивченою до кінця. – *Стаття 445 в редакції Закону № 192-VIII від 12.12.2015* (Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 445); *Частина перша статті 9 в редакції Закону № 873-VIII від 09.12.2015* (Закон України про Комітети Верховної Ради України, ст. 9). Таких речень виділено 179. Враховуючи можливість трактувати залежний член як обставину, слід звернути увагу на неоднакові погляди вчених щодо їх належності до односкладних або двоскладних. Так, А. П. Грищенко [6, с. 410], П. С. Дудик [12, с. 280] та інші відносять їх до еліптичних неповних із пропущеним дієсловом-присудком, тоді як І. І. Слинько [11, с. 250–253], Ю. Шерех (Шевельов) [15, с. 96] вважають їх номінативними. Належність до односкладних номінативних припустима й у зв'язку з можливістю потрактування залежного члена як неузгодженого означення.

Окремої уваги заслуговують генітивні речення з родовим відмінком на місці підмета. У ході дослідження виділено 3 синтаксичні одиниці цього типу. Такі конструкції серед українських учених досліджували В. О. Горпинич [4, с. 3–9],

А. П. Грищенко [5, с. 95], Л. С. Рабанюк [10, с. 224 – 232], І. І. Слинько [11, с. 260 – 285]. У ході дослідження виокремлено речення з елементами заперечення – *Дітей немає* (Зразок автобіографії); *Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками* (Конституція України, ст. 24). Г. А. Губарева [7, с. 23], П. С. Дудик [12, с. 253– 254], Ю. Шерех [15, с. 90] та інші відносять речення з елементами заперечення до безособових. Суперечки серед учених викликають і двокомпонентні структури на зразок: *На жаль, таких занять лише дві години на тиждень* (Зразок доповідної записки), адже стосовно їх належності до двоскладних або односкладних речень досі немає спільної думки.

Отже, у сучасному українському діловому мовленні у простих двоскладних реченнях панівним є прямий порядок слів, що відповідає структурі SPC, SP, SPO. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у з'ясуванні кількісних виявів різних типів порядку слів у інших функціональних стилях сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. *Морфологія*: підручник для студ. філол. факульт. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
4. Горпинич В. Генітивні речення в українській мові. *Українська мова*, 2009. № 3. С. 3–9.
5. Грищенко А.П. Генітивне речення. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. С. 95.
6. Грищенко А. П. Неповне речення. *Українська мова*: енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. С. 409–410.
7. Губарева Г. А. Безособове речення. *Українська мова*: енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. Київ : Майстер-клас, 2011. С. 22–23.
8. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 222 с.
9. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підручник для факульт. мови і літер. пед. ін-тів. Київ : Радянська школа, 1965. Ч. 1. 423 с.
10. Рабанюк Л. С. До проблеми генітивно-квантитативних речень. *Українська мова на Буковині: минуле і сучасне*: матеріали II Всеукр. наук. конф., присвяч. 200-річчю нової укр. літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 верес. 1998 р.). Чернівці : Місто, 1998. С. 224–232.
11. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання: навч. посіб. Київ : Вища школа, 1994. 669 с.
12. Сучасна українська літературна мова: у 5 кн. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. Кн. 3: Синтаксис. С. 232–309.
13. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман та ін. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
14. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / Плющ М. Я. та ін. Київ : Вища школа, 2009. 430 с.
15. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Молоде життя, 1951. 402 с.

QUANTITATIVE CHARACTERISTICS OF WORD ORDER IN MODERN IN THE FORMAL REGISTER OF UKRAINIAN (BASED ON THE MATERIAL OF SIMPLE TWO-MEMBER CLAUSES)

Shukhova O.

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

The article investigates the frequency of different word order types in simple two-member clauses excerpted from modern Ukrainian formal texts. We have analysed 4136 two-member syntactical units of different types focusing special attention on the word order changes depending on the genre of formal texts and on how the predicate is expressed. The analysis has shown that in simple two-member clauses with different predicate types the word order SPC, SP, SPO is predominant.

Word order has interested scholars for a long time, but a lot of problems connected with it remain underinvestigated. In particular, the frequency of word order depending on register is beyond the scholars' attention, for which reason this problem is topical in modern linguistics. The purpose of the article is to ascertain the frequency of different word order types in modern Ukrainian official documents. The sources of the study are different types of legal documents (texts of laws, codes, decrees of executive bodies), international documents (texts of conventions, memoranda, communiqués, international agreements and covenants) and administrative documents of enterprises and organizations (templates of autobiographies, references, certificates, announcements, instructions, applications, reports, business letters, memos, orders, regulations, job descriptions, statutes of different institutions, telegrams, faxes, etc.). With the help of the method of total sampling we have excerpted 4136 two-member syntactical units of different types and we have divided them into two groups depending on how the predicate is expressed. The investigation has proved that clauses with a finite form of the verb in the predicate are the most numerous, and the order of words which corresponds to the structures SP, SPC, SPO and SPOC is predominant in them. Among the clauses which contain a non-finite form of the verb in the predicate, the order of words SPC, SPO and SPOC is the most frequent. We have also paid our special attention to the changes in word order depending on the genre of formal texts and we have made an attempt to analyse the word order in various types of simple two-member clauses which occurs in the texts. The research has shown that on the whole in official documents of all genres the clauses with the order of words corresponding to the structure SPC, SP and SPO are the most numerous. In order to make the results of the investigation more illustrative we have organised them into six tables. Taking into account the absence of works devoted to the above-mentioned problem, the future prospect of our investigation is to find out the frequency of word order in other registers of modern Ukrainian.

Key words: word order, subject, predicate, finite forms of the verb, non-finite forms of the verb.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК [349.22+340.141:398.91]

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2019-1-21>

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ В БАЛАДНІЙ ТВОРЧОСТІ КИЇВЩИНИ

Нікольчук І.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

nova_nikalawa@ukr.net

Ключові слова:

усна народна творчість, балада, звичай, склад злочину, суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона, Київщина.

У статті проаналізовані елементи складу злочину, що відображені в баладах Київського регіону; розглянуто тексти балад та схарактеризовано конкретні життєві історії крізь призму морально-правових засад родинного та громадського життя. Окрім появи у баладах нових мотивів (періоду XVI–XIX століть), деякі тексти зберегли в сюжетах елементи давніх звичаїв та обрядів, зокрема й часів матріархату. У текстах балад знаходимо відображення звичаєво-правових норм за допомогою положень сучасної правознавчої науки. Майже кожен сюжет балади містить розповідь із трагічним закінченням, що свідчить про наявність елементів кримінального права. Тексти балад розглянуті з позиції складу злочину та вияву в них елементів складу злочину.

Вагоме значення для висвітлення норм звичаєвого права має баладний фонд. Балада – це жанр усної народної творчості, який містить норми етики людських відносин, пропагує свободу і справедливість, вірність та чесність, водночас засуджує гноблення, зраду та підступність, а також звичайно ж здійснення тяжких злочинів.

Актуальність дослідження полягає у значній соціальній ролі балад та розгляді в них проблемних аспектів тогочасного соціуму. Баладам як фольклорному жанру найбільше властива суспільна проблематика, зокрема конфліктні ситуації. З огляду на вказане, жанр балад найтісніше переплітається із нормами кримінального звичаєвого права. Детальний розгляд структури текстів пісень свідчить про істотну подібність зображених драматичних та трагічних подій із нормами права: у сюжетах творів послідовно зафіксовано умови, причини й санкції (покарання) щодо злочину чи певного діяння. Крім того, актуальність тематики даної публікації визначається такими чинниками:

- трагічність реальних ситуацій, які описані в баладах, розкриває їх дидактичний характер, з огляду на що їхня функція передбачає запобігання фатальним діям, несправедливості, асоціальним вчинкам та виховання у людини гуманності й слідування нормам суспільного співіснування;
- відображення й оцінювання реальних подій, описаних у фольклорі, залежало від унормованої суспільством моделі того чи іншого часового періоду;
- драматичні історії у баладах є відображенням долі конкретних людей у контексті життя громади.

Метою статті є розкриття у загальних рисах специфічних особливостей складу кримінальних злочинів, що відображені у народних баладах Київщини.

Об'єктом дослідження виступають народні балади.

Предметом дослідження є опис у баладах карних кримінальних дій (злочинів).

Методологія дослідження передбачає використання як загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і спеціальних історичних методів, зокрема історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного й історико-системного.

Стан дослідження теми передбачає звернення до історії вивчення балад Київщини. Зазначене питання розглядають вітчизняні науковці вже понад 100 років. Наприкінці XIX століття “народні пісні про отруєння зміною отрутою” розглядав у “Київській старовині” М. Сумцов [12]. Серед дослідників розгляданого питання на початку XX століття слід виокремити К. Квітку [5] й Ц. Неймана [6]. Окремі публікації цих науковців стосуються відображення у баладах злочинної діяльності певних осіб, зокрема у родинному колі. У радянський період дослідженням українських балад займалися О. Дей, А. Іваницький, А. Ясенчук [1, 2, 4], Г. Нудьга [9]. Наразі (2000–2010-ті рр.) до цього питання звертаються І. Нікольчук [8], А. Нешина [7], Г. Пахомова [11] та інші вчені-етнографи.

Новизна статті полягає у спробі систематизації й узагальнення відомостей про українські народні балади певного регіону (Київщини) у контексті наявності в них відомостей про кримінальні злочини. Такий підхід характеризується своєю мультидисциплінарністю, оскільки перебуває на межі кількох наук – історії, етнографії та правознавства.

Практична значимість публікації полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані у ході підготовки монографій, публікацій та дидактичних матеріалів (тексті лекцій, практичних занять зі студентами) з різних питань етнографії, фольклористики, історії України, історії права, соціальної психології тощо.

Щоби простежити звичаєво-правовий аспект у текстах балад, необхідно розглянути їх у розрізі кримінального права та дослідити склад злочину, оскільки більшість балад містить у собі певну

фактологічну базу, що вказує на злочин. Правова наука визначає злочин як небезпечне діяння (дія або бездіяльність), учинене людиною, яка є суб'єктом злочину, і склад злочину – як сукупність елементів – об'єктивних та суб'єктивних ознак, що відтворюють певне суспільне небезпечне діяння (дія або бездіяльність). До складу злочину входять такі елементи, як суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона. Об'єкт злочину – це суспільні відносини, блага та інтереси, життя, здоров'я, воля чи гідність людини, власність, довкілля, громадська безпека та ін., яким у процесі вчинення злочину завдається шкода або виникає загроза заподіяння шкоди. Об'єктивна сторона – це форма поведінки людини (дія або бездіяльність), за допомогою якої здійснюється посягання на об'єкт злочину. Суб'єкт злочину – особа, яка вчинила злочин. Суб'єктивна сторона злочину характеризує внутрішню сторону злочину, тобто ставлення особи до своєї дії (або бездіяльності), яку вона вчинила, вина (умисел чи необережність), а також місце, час, спосіб, обставини, наслідки злочину.

Об'ємний масив баладних сюжетів розкриває драматизм або й трагічність наслідків від любовних стосунків, а особливо у шлюбі, стосунків із нелюбом або ненависною жінкою. Основним мотивом скоєного злочину стає знищення нелюбої, немілої людини. Сюжети таких текстів переважно створені на основі реальних подій. У давнину батьки нерідко

вибирали пару для своєї дитини без її згоди. Однак критерії їхнього вибору, на перший погляд, нібито й благородні, визначалися насамперед матеріальними (заможність) чи соціальними (статус службовця) факторами, натомість особисті почуття чи симпатії дитини щодо їхнього обранця практично не враховувалися.

Згідно із текстами балад, такі життєві історії могли закінчуватися трагічно. Причиною такого явища – обирання пари батьками – була соціальна нерівність. Батьки таким вибором задовольняли свої матеріальні амбіції, однак, нехтуючи почуттями, прирікали своїх дітей на нещасливе подружнє життя [8, с. 57]. Сильні за характером особистості в таких ситуаціях чинили опір, ішли на конфлікт із батьками або наважувалися на самогубство. На Київщині побутувала балада “Ой коло млина, ой та коло броду”, у якій ідеться про те, що дівчина наклала на себе руки через вибір для неї пари без її згоди на те. Зустрівши парубка-нелюба, вона сідає до нього в човен. Морська хвиля накриває нещасну й забирає її у водну безодню. Хлопець намагається врятувати кохану – “Не хочу дяки, ні жодної плати, // Хочу тебе, дівко, за дружину взяти!...” [1, с. 118], – однак та протривить, мовляв, не може вийти заміж за нього, бо не кохає: “Ой краще буду в морі потопати, // Не хочу з тобою на рушничку стати...” [1, с. 118].

Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Життя дівчини Устини.	Насильницьке примушення батьків своєї доньки Устини взяти шлюб із нелюбом.	Батьки Устини.	Вина – з необережності доведення до самогубства.

У баладі “Пила, пила Чимериха на меду” розкрито цікаву, однак доволі типову в жорстокому соціумі того часу ситуацію. Мати пропила свою доньку, віддавши її заміж за нелюба. Дівчина втікає від чоловіка, однак той її наздоганяє і прагне повернути додому: “Як догоню сивим коньом на полю, // Витолочу чорний терен тобою” [1, с. 134].

Вона усвідомлює, що ситуація безвихідна, тож на очах у немілого встромляє собі в серце гострий ніж: Як приклала до серця, так і вліз.
– Ой тепер же, мій миленький, я твоя,
– Бери мене, мій миленький, на коня... [1, с. 134].

Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Життя дівчини.	Мати продала свою доньку нелюбому їй чоловіку.	Мати дівчини Чимериха. Нелюбий чоловік.	Вина – з необережності. Мотив – повернути силою дівчину додому.

Балади містять й тему покарання (“саморозправу”) чоловіка над дружиною і навпаки. Сюжети творів такого характеру насичені винятковим драматизмом [9]. Так, у баладі “Напалю я нову хату сирими дровами, гей” ідеться про жорстоке вбивство дружини. Переживаючи матеріальні негаразди, чоловік вирішує трохи забути й розважитися із молодою дівчиною, незважаючи на те, що вдома на нього чекає дружина і новонароджена дитина.

Однак потенційна коханка відмовила йому в близькості, мотивуючи тим, що в нього є дружина, і він повинен її позбутися. Чоловік здійснює злочин попри наявність малої дитини та вмовляння нещасної не вбивати її:

Ой я прийшов до домочку, став ножа гострити, гей!
Його жінка, як голубка, почала просити...

– Не ріж мене, мій миленький,
Підожди годину, гей!

Ой поки я погодую малую дитину [2, с. 193].

Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Життя дружини.	Нанесення смертельних ножових поранень дружині.	Чоловік. Коханка чоловіка.	Вина – умисне вбивство. Мотив – виконання забаганки коханки. Мета – вбивство жінки через бажання перелюбу.

Поки злочинець намагався приховати сліди вбивства (полоскав ніж у річці), до місця злочину прибігла мати вбитої та побивалася над дочкою, питаючи, в чому її провина. За таке вбивство волосний суд зазвичай призначав покарання у вигляді ув'язнення. Схожий сюжет містить балада “Пішов Яків та й до вдівоньки, до нової хати”, розповідає про чоловіка,

Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Життя дружини	Нанесення смертельних ножових тілесних ушкоджень дружині за намовлянням коханки.	Яків та його коханка.	Вина – умисне вбивство. Мотив – перелюбство чоловіка. Мета – коханка намовила чоловіка, щоб вийти за нього заміж.

У текстах балад на тему наглої смерті вірної дружини відсутні елементи звичаєвого права – злочин та покарання. Наприклад: чоловік працює в полі або перебуває на війні, а прийшовши додому, виявив свою дружину мертвою. Тут присутній **оціночний (описовий) аспект** – жінка народила дитину, сповила її та й померла. Чоловік страждає за коханою:

Ой боже мій милостивий,
Візьми мої воли в ярмі,
Ой а соху в сирій землі,
Верни мою милу ко мні [2, с. 59].

Громада в таких випадках лише констатує трагічний випадок, однак не розслідує справу та не шукає винних, бо ситуація очевидна.

Однією із цікавих тем, розкритих у текстах балад, є кровозмішення – інцест. Такі балади засновані на нормах патріархального укладу родини. За текстами цих творів, герої нерідко завчасно дізнавалися про родинні зв'язки й уникали кровозмішення. Однак у часи війн, набігів загарбників, інших політичних, соціальних чи стихійних катаклізмів брати й сестри (інші близькі родичі протилежної статі) могли опинитися на тривалий час далеко один від одного, а через багато років, при зустрічі, не впізнати один одного і вступити в інтимні зв'язки. Е. Пара визначає

Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Гідність та честь синів та дочки.	Полубовний неусвідомлений зв'язок матері з сином та сестри з братом (інцест).	Матір.	Вина – з необережності. Самогубство сестри й брата. Мотив – запобігання осуду громади.

Сестра із братом, щоби уникнути громадського осуду й сорому, ідуть до броду топитися (в іншому варіанті балади – ідуть до лісу, щоб їх роздер дикий звір). І в такій формі отримують покарання за скоєння (чи намір скоїти) злочину [7, с. 135–147]. Ще один приклад теми інцесту знаходимо в баладі “У Києві на

який убив свою дружину через намовляння коханки. Щоб приховати вбивство, коханка радить чоловікові підпалити хату, але підступні плани вбивць-перелюбників вчасно викрила й покарала громада: Уже ж тую жінку Яковину уже поховали, А Якова з тею удовою три кати катали [2, с. 201].

інцест як: “Незаконний зв'язок між особами, які перебувають у родинному, кровному зв'язку між собою” [10, с. 140–159]. Отже, інцест – це сексуальний зв'язок між братом і сестрою (рідними чи двоюрідними), матір'ю та сином, батьком і дочкою, а також між іншими близькими членами родини. Зазвичай через такий зв'язок народжувалися діти з фізичними вадами. Цей зв'язок засуджувався громадою, а порушників звичаєвих норм щодо кровозмішення спільнота проганяла, засуджувала чи карала священика, який обвінчав нечестиву пару.

Про такі випадки свідчать тексти балад “Молодая удова”, “Ой що ж вона за верба”, які побутували на Київщині. У них ідеться про жінку-вдову, яка народила двох синів та пустила їх у воду. Через багато років вона пішла до річки набрати води й зустріла на кораблі двох молодих парубків. З одним хотіла одружитися сама, а за другого видати доньку. Однак коли дізналися про родинний зв'язок, то перетворилися на квітку. Так у тексті інтерпретується покарання порушників закону:

Ой удова ж й удова,
Дурна ж твоя голова:
За старшого сина йдеш,
За меншого доч даєш [2, с. 34].

ринку”. Історія оповідає про шинкарку, яка видала свою дочку за чумака, який хизувався своїми статками. Як виявилось, за брата: Да бодай попи пропали, – Брата й сестру звінчали [2, с. 36].

Коли молодята довідалися про це, то вирішили спокутувати гріх:
Ходімо, сестро, ярами,

Розвіємося цвітами...
Будуть люде цвіти рвать,
Із нас гріхи ізбирають [2, с. 36].

Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Честь та гідність сестри й брата.	Полубовний зв'язок між сестрою і братом.	Матір.	Вина – з необережності.

В архівних справах волосних судів не згадано про розгляд подібних справ. Очевидно, за таку провину в більшості випадків люди карали себе самі, не чекаючи ні суддівського вироку, ні осуду людей [14]. Не менш цікавим та пізнавальним є мотив соціальної нерівності між братом та сестрою, характерний для балад. Вплив на внутрішні взаємини в родині засновані на понятті вільної громади. Як зауважив О. Дей: “Якщо в баладах давнішого походження брат – найвірніший захисник сестри (ця родинна традиція була здобутком матриархату), то в новіших під впливом суспільної дійсності з'являється тема відчуження багатого брата від убогої сестри, заможної сестри від бідної” [2, с. 15]. Таку нерівність спостерігаємо у баладі “Усі гори зеленіють”. У творі використано художній прийом персоніфікації: бідна сестра – перепілка, а жайвір – її брат. Сестра-вдова

проситься в прийми до свого багатого брата. Вона обіцяє разом з дітьми догоджати йому. Від такого становища страждають також її діти, які йдуть скаржитися на могилу батька:

Вставай, вставай, тату, з ями,
Горе жити коло мами [2, с. 396].

Тут наявний **оціночний (описовий) аспект** – безжальність рідного брата до сестри, страждання жінки та її дітей від узурпаторства свого родича.

У піснях “Жила вдова на Подолі” [2, с. 429] та “Ні на кого я не жалію, – на свого татонька” [2, с. 449] простежуємо мотив корисливості родичів, які заради збагачення нехтують родинними зв'язками. Так, у другому з названих творів батько віддає насильно заміж свою дочку за нелюба-розбійника, який згодом топить свою дружину в річці, щоб вона не розповіла про його злочиння в громаді.

Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Життя Галі та її родини.	Убивство родини Галі та втоплення її в річці.	Чоловік-розбійник.	Вина – умисне вбивство дружини. Мотив – заволодіння майном родини дружини. Мета – знищення свідка (дружини).

Тогочасна криміналістика мала доволі високий рівень розвитку й була спроможна на вирішення широкого кола проблем, що виникали в громаді чи в родині. Найпоширенішими були злочини проти особистості, сім'ї, а також моральні й майнові правопорушення. У баладах виявлено такі кримінальні проступки: убивство (утоплення) дружини за зраду; отруєння чоловіка за недотримання шлюбної клятви тощо. Покарання за зраду також виявлялося в систематичному побитті чоловіком своєї дружини, про що свідчать рішення волосних судів Київської губернії.

Трагічність реальних ситуацій, відображених у баладах, несе в собі певний повчальний характер, з огляду на що їхня функція полягає у першочерговому запобіганні фатальним діям, несправедливості, асоціальним учинкам та вихованні в людини гуманності. Оцінювання реальних подій, які описувалися у фольклорі, залежало від життєвої моделі певного часового періоду. Кожна родинна історія в баладі – це відображення долі окремої людини, громади або ж суспільства загалом.

Отже, розглянувши тематику елементів складу злочину, відображених у баладах Київщини, ми дійшли таких **висновків**:

– Рівень розробки проблеми, яка досліджується, є недостатнім, що зумовлено специфічністю проблеми, потребами у здійсненні глибоких етнографічних досліджень, а також аналізі текстів пісень, які збереглися лише на папері, а не у народній

пам'яті. Наш власний внесок у дослідження тематики елементів складу злочину, відображених у баладах Київщини, полягає у розгляді їх у сукупності таких компонентів, як об'єкт, суб'єкт, об'єктивна й суб'єктивна сторони злочину.

– Балади мають безпосередній зв'язок із народним звичаєвим правом, розкриваючи наслідки негативних стосунків у шлюбі, зумовлених насильницьким характером цього шлюбу. Сюжети таких текстів переважно створені на основі реальних подій (убивство чоловіка, дружини, дітей чи інших родичів). Досить розповсюдженою тематикою балад є самогубство, що зазвичай також пов'язане із нерівним шлюбом, а також з іншими соціально негативними явищами (випадковим інцестом тощо). Балади містять тему покарання (“саморозправу”) чоловіком дружини й навпаки. У багатьох випадках злочину передувала подружня зрада.

– Разом із тим варто відзначити, що оскільки перша аналізована балада (“Ой коло млина, ой та коло броду”) пов'язана з морем, за походженням вона зовсім не київська, але досить поширена в різних регіонах. Зазначене, зокрема, може бути зумовлене рухом населення між окремими місцевостями у пошуках кращої долі, наслідком чого стала поява на північних землях України “морської” тематики. З іншого боку, образ моря може бути гіперболою, вжитою в художньому значенні. Водночас для всіх регіонів України спільною є тема сімейного узурпаторства, яка призводила до

трагічних наслідків, зокрема вбивства членів однієї родини.

– Істотними є регіональні особливості в зображенні злочину та ставлення до нього громади в різних регіонах Київщини. В окремих регіонах балади містять досить докладний опис правових норм того часу, а в інших – відсутні елементи звичаєвого права, тобто злочин та покарання, натомість наводиться лише оціночний (описовий) аспект. Розповсюджені випадки, коли громада лише констатувала трагічний випадок, але не розслідувала

справу та не шукала винних, оскільки ситуація була очевидною (крадіжка тощо). Не завжди протиправні дії були карними відповідно до тодішнього кримінального законодавства, у багатьох регіонах Київщини вони супроводжувалися громадським осудом, що водночас переходив від покоління до покоління. Зокрема, згадане стосується різних проявів соціальної нерівності, у яких не було складу злочину (розбіжності в майновому статусі між братом і сестрою тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Балади: Кохання та дошлюбні взаємини / упоряд. О.І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії). Київ : Наук. думка, 1987. 464 с.
2. Балади: Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії). Київ : Наук. думка, 1988. 513 с.
3. Гнатюк В. М. Пісня про покритку, що втопила дитину. *Матеріали до української етнології*. 1919. Т. 19. С. 249–256.
4. Дей О. І. Українська народна балада Київ : Наук. думка, 1986. 263 с.
5. Квітка К. В. Українські пісні про дітозгубницю. *Етнографічний вісник*. 1926. № 2. С. 73.
6. Нейман Ц. Г. Малорусская баллада о Бондаривне и пане Каневском. *Киевская старина*. 1902. Т. 42. С. 347–390.
7. Нешина А. Ю. Традиционные и новые баллады об инцесте. *Вестник МГУ. Филология*. 2001. № 3. С. 135–147.
8. Нікольчук І. Мотив злочину як складова звичаєвого права у баладній творчості Київщини. *Міфологія і фольклор*. 2016. № 3–4(21). С. 56–60.
9. Нудьга Г. А. Українська балада (з теорії та історії жанру). Київ : Дніпро, 1970. 257 с.
10. Пара Э. Инцест. *Психология любви и сексуальности* / П. Бюрне, Э. Пара, Ж. Корразе. Москва : Искусство XXI век, 2006. С. 140–159.
11. Пахомова Г. М. Звичаєве право : навч. посіб. Київ : НАУ, 2003. 51 с.
12. Сумцов Н. Ф. Народные песни об отравлении змеиным ядом. *Киевская старина*. 1893. Т. 43. С. 241–261.
13. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних I. *Франко. Твори: у 50 т.* Т. 26. Київ, 1980. С. 110–153.
14. Чорнобай О. Л. Основи комунікативної культури юриста : навч. посіб. Львів : Ліга-прес, 2014. 364 с.

ELEMENTS OF THE CRIME ARE REFLECTED IN BALLADS OF THE KYIV REGION

Nikolchuk I.

M.T. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore Studies and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

In this publication actus reus elements which are displayed in ballads of the Kiev region are analyzed. The article analyzes the ballad texts and describes concrete life stories through the prism of the moral and legal foundations of family and social life. In addition to the appearance of new motives in ballads (the period of XVI-XIX centuries), some texts retained elements of the ancient customs and rituals, in particular, the times of matriarchy. In the ballad texts, the reflection of custom-legal rules was found through the provision of modern jurisprudence. Almost every plot of the ballad contains a narrative with a tragic ending, indicating the presence of elements of criminal law. Genre specificity on the ballad of Kyiv region was characterized by the author. The formula of the crime based on modern law science was found out in the ballad too. Ballad is a genre of folklore that contains the rules of human relation ethics, promotes freedom and justice, loyalty and honesty. At the same time ballad blames oppression, treason, cunning and committing crimes. In order to trace the customary legal aspect in ballad texts, they are analyzed in terms of criminal law and the crime is investigated, since most ballads contain a certain factual basis pointing to a crime. A significant proportion of ballads in plots have the motive and the composition of the crime, indicating that they have a strengthened customary-legal aspect. Some works are devoid of such an element and indicate only the material or social position of the hero (heroes).

Key words: folklore, ballad, custom, crime, subject, object, subjective side, objective side, Kyiv region.

ФІКСАЦІЇ ТА НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ РЕКРУТСЬКИХ ТА СОЛДАТСЬКИХ ПІСЕНЬ У СЕРЕДИНІ XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Яринчина О.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

ol.yarynychyna@gmail.com

Ключові слова:

українські народні рекрутські та солдатські пісні, пісенні жанри, фольклорні збірки, збирання і вивчення уснопоетичної народної творчості у XIX – на початку XX ст., соціально-політичний контекст.

У статті йдеться про початкові етапи зацікавлення фольклористами рекрутськими та солдатськими піснями. Проаналізовано публікації збирачів фольклору та наукове осмислення жанру вченими XIX – початку XX ст. Визначено роль та місце цих пісень у загальній системі українського фольклору. Особливу увагу приділено міжжанровим зв'язкам та взаємовпливам усередині цієї системи.

Надзвичайно важливою складовою дослідження, зокрема рекрутських та солдатських пісень, є аналіз наукової спадщини попередників в історичному розвитку. Розгляд напрацьованих учених-попередників дозволяє зробити узагальнення щодо етапів становлення наукової думки стосовно досліджуваного жанру, історичних умов формування та розвитку цього підрозділу соціально-побутової пісенності, розвинути власні дослідницькі теорії, визначити місце та роль рекрутських та солдатських пісень у загальноукраїнській системі фольклору.

Вивчення соціально-побутової пісенності з різною інтенсивністю провадилося протягом майже усього періоду наукового осмислення фольклору і становлення фольклористики. Серед цілого масиву музично-поетичних творів окреме місце посідають рекрутські та солдатські пісні. Їхнє зародження відбулося досить пізно – у XVIII ст., через введення рекрутської повинності на території України.

У XX – на початку XXI ст. окремі аспекти та проблеми, дотичні до вивчення фольклору, пов'язаного з військовим побутом, були розглянуті в працях та студіях О. Дея, О. Правдюка, С. Грици, А. Іваницького, Ю. Туряниці, Л. Мушкетик, М. Дмитренка, Л. Єфремової, Л. Іваннікової та інших дослідників.

Однак досі бракувало узагальнюючого ґрунтовного дослідження рекрутських та солдатських пісень, що допомогло б системно визначити їхню специфіку, місце та взаємозв'язки із іншими жанрами пісенного фольклору. Проведення такого дослідження неможливе без аналізу наукової спадщини попередників. Тому метою нашої статті є аналіз праць і видань XIX – початку XX ст., що дасть змогу простежити розвиток наукової думки стосовно осмислення рекрутських та солдатських пісень згаданого періоду.

Уже на початку XIX ст. були здійснені перші публікації рекрутських та солдатських пісень. Цей період визначався загальним зацікавленням народнопоетичною творчістю, що було пов'язане з укладанням народознавчих збірок. У передмовях до них розміщувалися й перші дослідження зібраних матеріалів. З 1830-х років здійснено видання збірок фольклорних творів: М. Максимовича, М. Гоголя, М. Костомарова, П. Лукашевича, В. Залеського, В. Антоновича та М. Драгоманова, П. Чубинського, Я. Головацького та ін.

Початкове наукове осмислення народної творчості, зокрема пісень, стосувалося їх розподілу за жанрами,

уведення певних класифікаційних принципів, характеристики творів. Водночас не всі упорядники ставили за мету випрацювання чіткої системи атрибуції. Наприклад, М. Максимович прямо вказував на це у передмові до збірки “Украинские народные песни”, коментуючи розподіл пісень за розділами так: “Поділ цей <...> лише приблизний, і я не мав на меті вводити строгу і детальну класифікацію у цей гармонійний світ живої Поезії народу” [1, с. V]. Проте інші укладачі збірок, осмислюючи зібраний матеріал, так чи інакше провадили роботу з його систематизації, висловлювали ті чи інші погляди щодо його цінності, поширеності, генези тощо. Таким чином відбувався розвиток наукового осмислення фольклорних надбань.

Звертаємо увагу на доробок М. Максимовича, оскільки його пісенна збірка “Малороссийские песни” (1827) [2], як визначав Ф. Колесса, мала “епохальне значення у розвитку української етнографії” [3, с. 50]. У цій збірці, крім дум, розміщено понад сто пісень різних жанрів, зокрема рекрутських та солдатських. М. Максимович, відштовхуючись від козацького минулого українців, указував на відображення в цих творах етнічної ментальності й історії народу, окреслив їхню тематику і мотиви. Загалом він застосував поділ пісень на “чоловічі” та “жіночі”. У наступній збірці “Украинские народные песни” (1834) укладач представив записи дум та “чоловічих” пісень. Як і в попередній, він історичні та соціально-побутові (зокрема рекрутські та солдатські) пісні позначив як “власне-Козацькі”, поділяючи на дві групи: козацькі билинні та козацькі побутові [1, с. IV]. Останні схарактеризував так: “Пісні цього розділу зображують різні стани Козацького побуту, здебільшого в чотирьох його видах: *військовому, бурлацькому, чумацькому і гайдамацькому*” [1, с. 136]. І далі вже за цим поділом розміщено пісні. Зокрема, найбільше зразків рекрутських і солдатських – у підрозділі “Пісні

військові”. Деякі твори є варіантами пісень, представлених у збірці 1827 року. “Сборник украинских песен” (1849) [4] став третьою загальновідомою збіркою М. Максимовича, у другому розділі якої (“Пісні колискові та материнські”) серед іншого представлено і кілька записів рекрутських та солдатських пісень із приміткою: “Ось кілька пісень з тих, що їх можна визнати за безпосереднє вираження самої матері” [4, с. 107]. У розглянутих збірках упорядник досить багато уваги приділяв уточненням щодо вимови та значення слів. Він подавав розлогі роз’яснення у примітках, переклади слів тощо. І хоча М. Максимович не виокремив і не розглянув рекрутські та солдатські пісні, його класифікаційні зауваги й характеристики стали основою для подальших досліджень.

У 1830-х роках вийшла друком збірка “Малороссийские и червонорусские народные думы и песни” (1836) [5], підготовлена П. Лукашевичем. У ній вміщено тексти дум, пісень і одне замовляння. Крім передруків текстів М. Максимовича, І. Срезневського і В. Залеського, упорядник подав значну кількість власних записів з Полтавщини. Збірка має два великих розділи (“Малоросійські думи та пісні” і “Червоноруські думи та пісні”), у межах яких твори розташовані за жанрово-тематичною ознакою: обрядові (колядки, щедрівки, жниварські, косарські, весільні), історичні, соціально-побутові пісні, коломийки. До багатьох творів подано примітки з поясненнями слів, описом історичних подій і осіб, про які йдеться тощо. Однак упорядник не подав до записів паспортизації, що загалом характерно для видань XIX ст. Хоча П. Лукашевич не виділив рекрутські та солдатські в окремий підрозділ, але подав кілька зразків. У передмові він висловив думку про цілковитий занепад української народної пісенності й заміну її “великоруськими” та солдатськими піснями: “Новітня Малоросійська народна муза нічого ще не створила, окрім двох чи трьох пісень про рекрутські набори, зміст яких запозичений також з солдатських і вони мають Великоросійські голоси” [5, с. 6]. Також указував, що солдатські пісні ввійшли в традицію і жіночого виконавства. Отже, він розмежовував “рекрутські” та “солдатські” пісні, а останні трактував як явище суто російської культури, причому переважно чоловічого репертуару.

У Галичині в 1830-х роках важливою подією стала поява збірки “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego” (1833) [6] В. Залеського. Передусім варто відзначити її надзвичайний обсяг – близько 1500 пісенних текстів. У передмові укладач подав низку теоретичних і практичних зауважень щодо групування пісенних текстів, їх оформлення, транслітерації. В. Залеський поділяв пісні на жіночі та чоловічі, а також за жанрами. Отже, у збірці записи розташовані за гендерним та жанрово-тематичним принципом. Цікаво, що “вояцькі” пісні упорядник відніс до жіночих. Недоліком збірки є перемішування польських і українських пісень. Через це у підрозділі “Вояцькі пісні” з 19 пісенних текстів лише 6 – українські (дві пісні мають записи мелодій).

При загальній цінності видання недосконалість систематизації, транслітерування українських пісень, відсутність паспортизації, уміщення зразків літературного походження дещо применшують значення збірки для сучасного дослідника.

До однодумців “Руської трійці” належав і поляк Жегота Паулі. Завдяки його плідній діяльності світ побачила двотомна збірка “Pieśni ludu ruskiego w Galicyi” (1839, 1840) [7], у якій уміщено “чимало нових гарних варіантів” [3, с. 66]. У другому томі в окремому підрозділі з відповідною назвою Ж. Паулі представив “вояцькі пісні” (28 текстів), серед них є рекрутські та солдатські. Цікаво, що деякі зразки додатково позначені “українська”. Також він у примітках подав варіанти до окремих пісень. Вадою збірки є представлення текстів у польській транскрипції (через це в записах трапляються перекручення і помилки). Упорядник, крім того, торкнувся питання символіки фольклорних образів.

Монументальним зібранням фольклорно-етнографічних матеріалів стали “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край” П. Чубинського. П’ятий том, що вийшов у 1874 році [8], уміщує позаобрядові пісні. Систематизація пісень у цьому томі викликала певні зауваження науковців. Наприклад, Ф. Колесса вказав, що часом варіанти однієї пісні вміщені в різних підрозділах, це стосується і рекрутських та солдатських пісень. Том поділено на чотири частини: “Пісні про кохання”, “Пісні сімейні”, “Пісні побутові” та “Пісні жартівливі”. У третій частині, у якій власне подані соціально-побутові пісні, зразки згруповані за родом занять (козацькі, гайдамацькі, солдатські, рекрутські, чумацькі) та окремий підрозділ складають “Станові пісні”. Як бачимо, рекрутські та солдатські пісні упорядниками було вміщено в двох підрозділах, хоча їх тематика часто перетинається і часом важко визначити, чому ту чи іншу пісню віднесли до, наприклад, солдатських, а не рекрутських. Загалом маємо відзначити, що представлені в збірці рекрутські та солдатські пісні мають численні варіанти, деякі з них представлені в інших розділах. Отже, кількість поданих зразків з варіантами включно наближена до сотні. Географія записів рекрутських та солдатських пісень – переважно Подільська губернія, Ушицький повіт; на Півдні та Лівобережжі фіксацій було здійснено мало.

У 1875 році було видано “Сборник песен буковинського народа” [9], у якому вміщені матеріали Г. Купчанка, упорядковані О. Лоначевським. Збірка має шість розділів: “Пісні культу”; “Пісні особистого життя”; “Пісні сімейні”; “Пісні економічні й станові”; “Пісні політичні”; “Сатира і жарт”. У п’ятому розділі – “Пісні політичні” – виокремлено підрозділ “Військова повинність”, у якому представлено рекрутські та солдатські пісні. До розділу “Пісні економічні й станові” упорядник відніс пісні чумаків і вівчарів. У поясненнях О. Лоначевський називає виконавців рекрутської повинності “рекрутами”. У пісенних зразках є й інші позначення, наприклад, “за жовніра взяти”, “гусарі”. У виданні вміщено 24 зразки

рекрутських та солдатських пісень з різною тематикою: прощання парубка з родиною і домом, милою, у військо забирають сина вдови, важкі побутові умови життя у війську, неможливість жити з дружиною, створити власну сім'ю, смерть у бою чи / та на чужині. У піснях збірки є кілька посилань на географію виконання військової повинності (згадано Верону, Італія, французькі землі; як повітове місто – Чернівці).

Неабияке значення для фольклористики мала праця Я. Головацького “Народные песни Галицкой и Угорской Руси” (1878) [10]. У ній дослідник докладно розглянув життя і традиції українців, подав записи пісенних текстів, розвідки й описи життя і побуту мешканців регіону. Значну увагу він приділив обрядовим пісням, однак уже в першій частині праці (“Думы и думки”) умістив окремий підрозділ вояцьких і рекрутських пісень. У цьому розділі вміщено 29 зразків, серед яких за сучасною атрибуцією до рекрутських і солдатських ми можемо віднести більше половини. Деякі зразки – це родинно-побутові або пісні про кохання, у яких або йдеться про вояків, або втілено окремі військові мотиви. На жаль, зразки подані без докладної паспортизації, лише окремі з них мають примітки з уточненням регіону запису (округи), деякі – посилання на варіанти у відомих тоді збірках. Важливою є класифікація упорядника, хоча вона значною мірою відмінна від загальноприйнятої нині. Так, Я. Головацький називає пісні “думами” і розділяє їх на два масиви: билинні та побутові. До останніх він відніс, зокрема, “вояцькі” та “рекрутські” пісні.

Я. Новицький найбільшу увагу приділяв історії Запорозжя та фольклорним творам, пов'язаним із цією тематикою. Істотним результатом збирання ним українського пісенного фольклору стали дві збірки: “Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я. П. Новицким в 1874–1894 гг.” (1894) та “Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874–1903 гг.” (1908) [11; 12]. Матеріали до першої з них дослідник збирав протягом 20 років у Катеринославському, Маріупольському і Олександрівському повітах. Вона складається з трьох частин. У першій подано пісні історичні та соціально-побутові. У підрозділі “Рекрутські” представлено зразки рекрутських і солдатських пісень (шість з них – повністю, а до трьох, що їх упорядник визначив як широко відомі, подано лише назву з посиланням на публікації в інших збірках). До вміщених у збірку пісень, записаних протягом 1879–1891 років, варіантів тоді не було.

Для нас важливий підхід науковця до фіксації фольклорних творів, адже тексти подані без виправлень, за першоджерелом. До деяких пісень додано примітки з поясненнями історичних обставин їх побутування. У вступі “Від редакції” указано, що до друку не брали пісенні варіанти, які були опубліковані раніше. В основу класифікації матеріалу Я. Новицького покладена концепція

М. Драгоманова, застосована у виданні “Історичні пісні малоруського народу” [13, с. 195].

У передмові до збірки Я. Новицький трактує солдатські пісні як віяння сучасності, зауважуючи: “Під впливом інших умов життя поезія давнини втрачає свою життєздатність. Пісня історична поступається пісні солдатській” [11, с. 2]. Я. Новицький розглядав “рекрутські” як пісні українців, пов'язані з виконанням рекрутської повинності, а “солдатські” – як насаджені.

У другій згаданій збірці, “Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874–1903 гг.”, Я. Новицький подав частково ті самі твори, що й у попередній, зазначивши, що при першій публікації були деякі помилки та суттєві скорочення текстів. Більшість пісень представлені в інших варіантах. Дещо змінилася і структура збірки, яка складається з чотирьох розділів. Пісні систематизовані з жанрово-хронологічним принципом. На жаль, у цьому виданні упорядник не виділив рекрутські пісні, проте зразок цього жанру ми віднаходимо в тематичному підрозділі “Українці на земляних роботах”. Пісня “Ой з-за гори виступає хмара” подана в трьох варіантах, зафіксованих протягом 1886–1887 років. До неї упорядник подав досить розлогий коментар, у якому пояснював значення деяких слів та розглянув історичне підґрунтя пісні. Тематика твору – “земляні роботи”, тобто участь солдатів у побудові каналів.

Важливою є увага до рекрутських та солдатських пісень у працях Б. Грінченка. Пісні вказаного жанру він умістив у третьому томі своєї чотиритомної праці “Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях” (1899) [14]. Характеризуючи видання, Л. Козар, дослідниця спадщини Б. Грінченка, зазначила: “Фундаментальне чотиритомне зібрання Грінченка відзначається обсягом (понад 2500 №№), якістю (чітка паспортизація, наукова систематизація і класифікація матеріалу, посилання на паралелі), тематичною та варіативною різноманітністю; кожний том відкривається передмовою та супроводжується бібліографічними довідниками. <...> Разом з упорядником працювало близько 60 кореспондентів-збирачів” [15, с. 30–31]. У томах серії він уміщував різні матеріали, третій том був присвячений пісням.

У передмові Б. Грінченко подав відомості про кореспондентів і свою роботу над матеріалом. Неабияке значення має те, що для публікації він відбирав доти ненадруковані зразки або цінні варіанти вже оприлюднених пісень. Також включено кілька пісень, які були вміщені в рідкісних виданнях, і про це дослідник зазначив у передмові. Під час упорядкування Б. Грінченко, як він сам указав, спирався на систематизацію, напрацьовану 1876 року Південно-Західним відділом Російського географічного товариства. У збірці представлено й авторські пісні, які “стали народними”. Він зауважив також, що уникав втручання в текст, за винятком повторів пісенних рядків або окремих слів, які подавав у квадратних дужках.

Видання складається з шести розділів. В одному з них – “Пісні політичного життя” – твори представлені за хронологічним принципом. Б. Грінченко назвав підрозділ “Некрутські й солдатські пісні”. У його межах твори розташовані за логікою подій (пісні про вербунок, про майбутнє життя на службі, прощання з милою, з рідним домом, з матір’ю, сім’єю, смерть; є зразки, у яких ідеться про добровільний вербунок). У підрозділі вміщені також пісні, які за сучасними поглядами на атрибуцію, не можна віднести до рекрутських та солдатських (а до пісень про кохання, родинно-побутових пісень та балад), але головними персонажами в них є козак або рекрут, солдат. Назви пісень подані за основним мотивом або темою твору, більшість – в одному варіанті, але з посиланням на інші збірки. Ці пісні зафіксовані переважно на Полтавщині, Рівненщині, є зразки із Сумщини, Харківщини, Київщини, навіть Добруджі. Багато зразків означеного жанру були в “рукопису невідомого” – рукописній збірці, що потрапила до рук Б. Грінченка, із записами, ймовірно, з Поділля. Загалом представлені у збірці “рекрутські й солдатські пісні (окремі епічні твори із баладними сюжетами) засвідчують сприйняття народом служби в царському війську як тяжкої неволі” [15, с. 66].

Стосовно розуміння Б. Грінченком рекрутських і солдатських пісень варто зауважити, що, найменуючи підрозділ, він використав назву “некрутські та солдатські”, хоча при цьому в передмові вказував на негативний вплив запозичених творів, серед яких згадав і солдатські пісні. У піснях, вміщених в означеному підрозділі, використовуються інші форми (“москалі”, “гусари”). Збірка “Галицько-руські народні пісні з мелодіями” (1902) [16] стала важливою подією в публікуванні записів українського пісенного фольклору. Матеріали до неї в 1880-х роках зібрав І. Колесса в рідному селі Ходовичі. На жаль, він передчасно помер, не встигнувши видати заплановане, тому роботу над збіркою довершували його брати Олександр і Філарет Колесси. Збірка вміщує понад 200 різножанрових пісенних текстів, згрупованих у трьох розділах. У підрозділі “Пісні козацькі і жовнярські”, що входить до розділу “Ріжнорідні теми”, представлено близько 30 рекрутських та солдатських пісень (причому записів “жовнярських” набагато більше). На відміну від інших упорядників Колесса чітко відділив рекрутські та солдатські пісні від родинно-побутових, що виніс у назву підрозділу. А чисельність представлених записів свідчить про широке їх побутування в тій часово-просторовій локації. Записувач готував до друку не лише тексти пісень, але й мелодії до них, які вважав важливою складовою творів. Значним кроком у бік сучасної фольклористики стала паспортизація: місце запису було означено на початку, а до пісенних текстів додавалися дані про виконавця (прізвище та ім’я), часом – його коментарі до твору. Упорядник вказував на варіанти деяких пісень в інших відомих збірках, а окремі зразки були зафіксовані й представлені з варіантами у самій збірці.

Варто відзначити збирацьку діяльність Д. Яворницького, результатом якої стала збірка “Малороссийские народные песни, собранные в 1878–1905 гг.” (1906) [17]. До цього видання увійшли записи пісень переважно з Харківщини і Катеринославщини, тоді мало обстежених етнографами та фольклористами, а також з Полтавської, Херсонської, Таврійської, Київської та Чернігівської губерній. Основним зацікавленням Д. Яворницького була історія козаччини і Запорозької Січі, однак він охопив й інші суміжні напрями. У передмові збирач висловлює думку про швидкий занепад “питомої народної” пісенності під впливом швидкої індустріалізації, підтримавши подібні погляди М. Цертелєва, П. Лукашевича, М. Максимовича та ін.

Зауважимо, що названа збірка вміщує 830 пісень різних жанрів (з варіантами включно). Серед інших подані й рекрутські та солдатські, причому упорядник подає їх двома розділами (відповідно “Пісні рекрутські” та “Пісні солдатські”). Він не тільки розділяє їх, але й не відносить до соціально-побутових, адже у розділі “Пісні економічні і станові” подані бурлацькі, чумацькі тощо. Такий підхід побіжно висвітлений і в передмові. Розглядаючи структуру збірки (яка фактично є систематизацією вміщених у ній фольклорних творів), Д. Яворницький указав: “Нарешті особібно пісні солдатські, але в малоросійській більш-менш чистій передачі” [17, с. 8]. За цим, розуміємо, що збирач все-таки вважав рекрутські та солдатські пісні одним жанром. Зразки, вміщені в цих розділах, переважно належать до рекрутських та солдатських пісень, є кілька співанок-хронік. Лише в незначній частині текстів відчувуються впливи російської мови. Очевидно, упорядник розподіляв пісні за найменуванням головного героя – рекрут чи солдат (москаль). Важливо, що Д. Яворницький до кожного запису подав паспортизацію, вказавши населений пункт, ім’я та прізвище респондента, його вік, рік фіксації. До деяких пісень подано посилання на варіанти, вміщені в інших збірках, однак у передмові Д. Яворницький зауважив, що “не претендує на повноту цих посилань”.

Одним із перших дослідників, хто “визнав” рекрутчину, був М. Костомаров. Так, уже в монографії “Об историческом значении русской народной поэзии” (1843) [18] науковець розглянув різні питання, зокрема значення фольклору як історичного джерела, духовне та громадське життя народу. Під час вивчення останнього – окреслив побут та суспільне життя окремих “типів” – чумака, бурлака, козака, серед них ідеться і про рекрута: “У житті селянина є ще один новий тип, що йому присвячено значну кількість пісень – це рекрут. Такі пісні вирізняються жалісливим тоном, у них зображується переважно сум через розлуку з рідними, гіркий стан солдата; однак при цьому в них виявляється усвідомлення обов’язку і вірність долі” [18, с. 88]. Так, М. Костомаров уже в 1844 році відзначив активне побутування рекрутських пісень (що видається логічним, бо виконання рекрутської повинності українцями тривало вже багато років).

Також дослідник зауважив, що “військові” пісні належать до чоловічого репертуару.

Важливим на шляху наукового осмислення соціально-побутових пісень узагалі, а рекрутських та солдатських зокрема, був внесок М. Драгоманова. Учений пісні вказаної групи розглянув у кількох працях. Передусім ідеться про “Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова” (перший том вийшов 1874 р.) [19]. Маємо зауважити, що під “історичними” піснями автори розуміли такі, що в них ідеться про “осіб і події, які здебільшого відомі й з писемних джерел та відіграли помітну роль в історії народу” [19, с. 69]. М. Драгоманов сам зазначив, що дещо розширивши звичне розуміння терміна “історичні пісні”, залучає до аналізу усі пісні, у яких знайшли відображення зміни суспільного ладу українського народу. Також учений неодноразово підкреслював історизм пісень, розглянутих у праці (представлені пісні склали “поетичну історію суспільних явищ у Південній Русі” [19, с. 71]). Він наголосив на необхідності систематизації історичних пісень, відзначаючи їхню розпорошеність по різних виданнях. Як наслідок, дослідник пропонує звести тексти і варіанти історичних пісень, пояснити їх, тобто проаналізувати, відокремити питомо народне від підробок. Ці завдання він і поставив за мету виконати в цій праці.

При цьому науковці планували видання пісень, що відображають осмислення народом змін громадського порядку в Україні, із посиланнями на літописи й інші джерела, які засвідчують або спростовують висловлені в піснях погляди. Пісні мали представити періоди від найдавніших часів і до часу виходу праці, їх розподілили за розділами: “I) Пісні віку княжеського і дружинного (або вояцько-боярського од IX до XV ст.). II) Пісні віку козацького (од кінця XV до к. XVIII ст.). III) Пісні віку гайдамацького (XVIII ст., найбільш на правім боці Дніпра). IV) Пісні віку кріпацького і рекрутського (з кінця XVIII ст.). V) Пісні про волю (в Австрії з 1848, в Росії з 1861 р.)” [20, с. 125]. Протягом 1874–1875 років було видано пісні першого розділу та дві частини другого, однак, на жаль, обставини не дозволили продовжити публікування, і видання зупинилося на 1657 році. Вихідною точкою політичної історії народу і, відповідно, дослідження учені визначили пісні дружинного й князівського періоду (від “утворення військових дружин” до середини XVI ст.).

Стосовно пісень четвертого розділу “Пісні кріпацької та рекрутської доби” М. Драгоманов зауважив, що ретельна регламентація участі народу у військовій службі, Російської та Австро-Угорської імперії, сприяла приходу нової епохи пісенної творчості українців – пісень кріпацької і рекрутської доби, “які увібрали й перетворили багато пісень попередніх епох <...> Де-не-де майнуть у піснях згадки про минуле, пам’ять про сучасні події державного життя, переважно восні, однак основну увагу в народних піснях зосереджено на важкості рекрутчини та кріпацької роботи” [19, с. 75]. Свою пильну увагу до

пісень XVIII і XIX ст. учений пояснив тим, що в цей період не було достатньо свідчень, “що думали українці про справи своєї землі”, і лише пісні простого народу залишилися “єдиними українськими літописами XVIII–XIX ст.” [20, с. 128].

У праці “Нові українські пісні про громадські справи” (1881) М. Драгоманов докладно розглянув суспільно-побутові та історичні пісні. Дослідник зауважив на подібностях та відмінностях побутування деяких пісенних зразків, тематичних груп і жанрів на території України та сусідніх теренах. Серед інших він згадує й рекрутські пісні, указуючи на їх побутування по всій території [20, с. 12]. При цьому М. Драгоманов зазначив, що незалежно від територіального поділу, народнопоетична культура українців засвідчує їх цілісність. Прослідковуючи історичні перипетії українського народу, дослідник наголосив, що з кінця XVIII ст. майже всі пісні “про громадські справи”, що склалися в Україні, розкривали теми кріпацтва і рекрутчини, тобто в цей період вони були найважчим соціальним гнітом. М. Драгоманов згадує про чотири запозичені з Російської імперії, точніше занесені московськими солдатами в Україну, пісні (про похід Наполеона з французами на Москву; про донського козака (отамана) Платова; про “похід через “поле турецьке” (московська солдатська пісня ще з XVIII ст. та підновлена в XIX)”; про похід 1831 року на Варшаву). Усі вони “московські, і всі страшенно перекручені, так що іноді й зрозуміти їх трудно, – ось і усе, що українці співають про справи Російської держави в XIX ст.” [20, с. 29]. Далі дослідник зазначив, що чимало пісень було складено українським народом про вояцьке життя в XIX ст. і процес їх творення триває, але в усіх розглянутих ним зразках пісень наскрізною думкою є небажання перебувати на державній військовій службі. Відтворення в народній творчості знайшли далеко не всі історичні постаті, наприклад, в українських піснях згадок про царів небагато, вони переважно присутні саме в рекрутських і то ставлення до них негативне [20, с. 53].

Порівнюючи групи кріпацьких та рекрутських і солдатських пісень, дослідник зауважив на кількісному переважанні другої. Також М. Драгоманов зафіксував значне зростання “московських” (“салдатських, руських”) пісень у побуті українців (їх від солдатів переймали парубки), а найбільше – на Лівобережжі [20, с. 96]. Таке насадження вчений вважає негативним, оскільки рекрутчина – не просто важка повинність для українського народу, вона суперечила основним підвалинам його традиційного життя і світобачення, крім того, наслідування “московських реалій” впливало, зокрема, на рівень моральності українців.

Надзвичайно важливий докладний аналіз М. Драгоманова народних соціально-побутових пісень, його зауваги щодо цілісності народної культури українців, хоча й часом розділених адміністративним поділом між кількома країнами. Він відзначив тісний зв’язок з історією України та вплив політичного контексту на побутування і

творення пісень того чи іншого жанру. Учений визначив рекрутчину одним з провідних соціальних явищ кінця XVIII – XIX ст., які вплинули на побутування і творення зразків відповідного жанру. М. Драгоманов зауважив на давній традиції складати вояцькі пісні, однак рекрутські єдині серед вояцьких, у яких народ виступає проти державної військової служби. Причому дослідник відокремлює солдатські пісні, запозичені (або насаджені) від московських солдатів, від питоми українських. Крім усього іншого, їхні тексти, неблизькі та незрозумілі пересічним українцям, під час виконання надзвичайно перекручували і трансформували настільки, що вони просто втрачали будь-який сенс. Це ще раз підкреслює значні відмінності українських і російських солдатських пісень.

Планувалося, що другий том праці “Політичні пісні українського народу” під назвою “Україна під урядом російським та австрійським” буде містити такі розділи: “Держава й воєнна служба”, “Кріпацтво й воля”, проте, на жаль, М. Драгоманову вдалося видати лише перший том (ч. 1, 1883 р., ч. 2, 1885 р.) [21, 22]. І той неповний – лише перших два із запланованих п’яти розділів (останній з них мав називатися “З козаків в солдати”, у ньому передбачалося подати пісні “котрі в своїх варіантах переходять часто з доби козацької в рекрутську” [21, с. IV]. Безумовно, ця праця відіграла важливу роль, заперечивши загальнопоширену тоді думку, що українці отримали значну користь і були задоволені “поверненням під крило Московської держави”. У передмові до першої частини М. Драгоманов писав: “Вся історія громадського життя на Україні, а також погляду українського народу на ті держави, під котрими він був і є, – Польську, Московську, – і досі не показана в правдивому світлі” [21, с. XVIII]. Указуючи на історичне підґрунтя “політичних” пісень, М. Драгоманов зауважив, що в різних частинах України, розділеної у XVIII ст. між кількома державами, превалювали різні пісні означеної групи. Творення “пісень про нові справи” М. Драгоманов описував так: “Та й пісні про нові справи тепер склалися часом зовсім не наново, а так, що старі пісні перероблювалися прикладно до нових справ, або до старих пісень приточувалися вірші зі споминами про нові справи” [21, с. XIV]. Однак цей процес був тим часовим, і згодом “спільність” відновилося: “Ця спільність потім знову знайшлася в піснях про спільне горе панщини і рекрутчини в XIX ст. в Росії та в Австрії” [21, с. XIV].

Однією з найдокладніших наукових праць, присвячених рекрутським та солдатським пісням, була розвідка М. Васильєва “Рекрутчина в малоруській песне (етнографический очерк)” [23, 24]. У ній дослідник докладно розглянув проблеми, пов’язані з названим жанром. На момент написання розвідки рекрутчина втратила свою історичну актуальність (у 1889 році в Російській імперії вже діяла загальна військова повинність, що мала відмінні характеристики), однак пісні, пов’язані з цим історичним явищем, народ виконував.

М. Васильєв зазначав, що рекрутські набори відігравали неабияку роль у житті селян, проте ступінь їх впливу на народне життя може бути адекватно оцінений лише за ретельного ознайомлення й аналізу фольклорних зразків, що постали під впливом життєвих подій, а саме – рекрутських наборів [23, с. 354–355].

Цікавими видаються зауваги автора щодо території дослідження, він приймає не державний, а “племінний, етнографічний кордон”, це значить, що до аналізу були залучені також зразки, зафіксовані в австрійських русинів, буковинців, угро-русів. Він пояснював такий підхід схожістю мотивів народної поезії в українців та австрійських українців (галичан), схожістю фізичних умов територій їхнього проживання та історичного минулого, а також мови і тотожністю колективної психіки (тобто менталітету). А подібність мотивного ряду саме рекрутських пісень Російської та Австро-Угорської імперій М. Васильєв пояснював паралелями державних форм, зокрема і щодо військової повинності. Як показало подальше вивчення названих пісень, такий підхід був не лише прогресивним, але й цілком вірним.

Серед особливостей солдатської служби часів рекрутчини дослідник виділяє “непомірну” тривалість служби. Хоча він також зазначив, що протягом часу побутування рекрутської повинності ця тривалість поступово зменшувалася (від довічної до трьох років в армії та семи – у резерві). М. Васильєв також навів думку, що явище рекрутчини мало багато чого “ненормального” і надзвичайно пригнічувало народ, який мав нести цю повинність. Як наслідок, ці та інші причини сприяли прийняттю змін державою. Неабияке значення у ставленні до рекрутчини мав загальний народний погляд на солдата, його права і роль. Солдата сприймали як машину, як сліпу зброю в руках його начальника: “солдат має боятися дрючка свого капрала більше, ніж кулі ворога” [23, с. 358]. Крім того, автор зазначив, що для малоросійського народу рекрутчина сприймалася як образлива, а також була способом покарання за часів кріпосного права. М. Васильєв наголосив, що для окремого “історичного малоруського типу”, який склався в умовах багаторічної боротьби народу за свою незалежність, характерні особиста свобода і гідність. Наведені вище причини пояснюють, чому рекрутчина викликала такий значний резонанс у свідомості та усній народній творчості народу. Про останнє свідчить, зокрема, кількість зразків рекрутських пісень, уміщених у збірках (і це вже станом на кінець XIX ст.). Тобто вчений зауважив на значній відмінності психологічного сприйняття військової діяльності.

Дослідник докладно розглянув утілення явища рекрутчини в народних піснях (опрацював близько 300 зразків). Загальний “настрій” рекрутської пісенності він визначив як похмурий, що репрезентує народне горе. Подав характеристику всіх основних образів та типологізацію “найтяжчих моментів для рекрута”, спираючись на тексти пісень.

М. Васильєв звернувся до розгляду причин, що сформували представлене в піснях ставлення молоді до рекрутчини [24, с. 615]. Логічною першопричиною цього він назвав розлуку з сім'єю (окремо розглянув пісні, де рекрут покидає дружину та дітей), оминаючи пісень про "гіркоту розлуки хлопця та дівчини", оскільки, як він зазначив, ця тематична група мало чим відрізняється від пісень "про кохання". Загалом дівчата жаліються на те, що "цвіт української молоді" пішов від них через рекрутчину. Проаналізувавши пісенні тексти, М. Васильєв дійшов висновку, що українець усвідомлював себе членом суспільства, громади і мав певні моральні зобов'язання перед нею. Цей зв'язок рекрут мав розірвати, тому він уважав за необхідне попросити пробачення в кожного і у всієї громади. Із солдатчиною пов'язувалися різкі зміни всього життєвого устрою хлібороба: землеробство замінювала муштра, життя серед природи – життя казармене. Звісно, цей факт мав неабияке значення при формуванні ставлення молоді до рекрутчини. М. Васильєв уточнював, що, прощаючись з рідною обстановкою, рекрут вбачав попереду перспективу потрапити на "чужину", "чужу сторону". "Особливо боїться парубок померти "на чужині"; сама смерть у далекому краї уявляється йому іншою – він не помре, але загине" [24, с. 619] – така теза дослідника привертає увагу, оскільки в ній убачається думка про розподіл у народній свідомості простору на "свій" і "чужий" (останній має негативну конотацію). Крім того, не буде кому навіть оплакати загублену душу. Як наслідок, обряд проводів рекрута має паралелі з поховальним (ще одним підтвердженням цього є побутування голосіння за рекрутом). Оскільки парубок, який ішов у солдати, уважався назавжди втраченим для сім'ї та громади. У багатьох піснях висловлюється безнадія на його повернення, зумовлена тривалістю служби, участю у воєнних діях тощо. І навіть якщо він повертався, однак він ставав інакшим, зміненим як фізично, так і морально ("москалем" [24, с. 619]).

Серед важких моментів солдатського життя дослідник назвав обмеження волі, муштру, виконання важкої фізичної роботи (будування каналів тощо), фізичні покарання, а також нестачу харчування. У піснях українців, які проживали на території Австро-Угорської імперії, зафіксовано скарги, що ризик і праця солдатського життя недостатньо винагороджуються [24, с. 625]. Важливим питанням, якого торкається дослідник, є частина рекрутської пісенності, де солдатське життя представлено більш принадним, ніж селянське, і схожі за настроями пісні, де служба в армії видавалася кращою за панщину.

М. Васильєв висловив здивування, що в рекрутських піснях не відображено усвідомлення необхідності кожним членом суспільства бути готовим до захисту своєї Батьківщини. Таку невідповідність він пояснював станом свідомості громадськості щодо нововведень, які впроваджувалися в Україні, та нерозумінням необхідності цих нових порядків.

Підсумовуючи, М. Васильєв зазначив, що аналіз текстів пісень дає підстави стверджувати про негативне ставлення українського "малоруського" народу до рекрутчини, що виражалося в різних формах: формі пасивного протесту – втеча від рекрутчини, у формі негативних побажань (прокльонів) винуватцям "цього нещастя", у формі печалі та скорботи через непереборність обставин [24, с. 629].

Причини такого ставлення також висвітлені в народній поезії. Так, це розлука з сім'єю та громадою, полишення звичного устрою, різка зміна життя, свавілля, що відбувалося під час віддачі в рекрути, цілковита неспроможність розпоряджатися собою, відсутність права полишити військову службу за власною волею, часті фізичні покарання, зневажливе ставлення, образи, голодування та ін. При цьому в піснях відображається нерозуміння "малоросом" цілей, заради яких існувала солдатська служба, зв'язку між інтересами народу та причинами, що призводили до наступних наборів у військо, відсутність будь-яких моральних спонук до несення цієї повинності. Натомість у піснях констатуються окремі факти суперечностей інтересів рекрутів і тих, хто їх примушує ризикувати та жертвувати собою. Як приклад М. Васильєв навів австрійських "малоросов", які не могли вбачати сенсу або мати морального чи матеріального зацікавлення у війнах, наприклад, з Італією. Автор дослідження переконував, що цей приклад пояснює, чому український народ – творець такої військової громади, як Запорозька Січ, уникав війн, "плакав", вважаючи за неволю казарму, тому що учасники козацького та інших народних рухів мали досить чіткі, усвідомлені цілі, моральні причини своєї діяльності [24, с. 630].

Отже, дослідник провів серйозну аналітичну роботу. Він визначив історичні передумови та обставини виконання рекрутської повинності, їх відображення в народних піснях (достовірне і крізь призму емоцій); торкнувся важливих етнопсихологічних питань, щодо ставлення українців до війська і військових зобов'язань зокрема, а також розглянув поетику, мотиви, образи рекрутських та солдатських пісень, спираючись на значний матеріал (300 пісенних зразків), дійшов узагальнень і висновків. Тому студія М. Васильєва досі залишається одним з найдокладніших досліджень пісень означеного жанру.

У 1897 році цієї теми торкнувся В. Милорадович. Результатом його збирацьких і дослідницьких розшуків стала розвідка "Прощання рекрута і рекрутські пісні в Лубенському повіті Полтавської губернії" [25]. У ній В. Милорадович докладно описав етапи підготовки рекрута до від'їзду у військо, а також обряд і побутові обставини його проводів. Під час підготовки, навіть на етапах, коли сам парубок відсутній, за свідченням В. Милорадовича, виконувалися рекрутські пісні. Під час виряджання і прощання мати й сестра молодого рекрута виконували рекрутські голосіння, тексти яких дослідник також представив. А проводжаючи парубка за село, молодь співала рекрутських пісень.

І хоча більшість наведених текстів – це широкопоширені зразки, варіанти яких уміщені в багатьох збірках, вони можуть бути проаналізовані в контексті еволюції жанру. Варто зауважити, що В. Милорадович подавав паспортизацію цих пісень (рік запису, населений пункт, ім'я та прізвище виконавця, вік) і вказував на їх варіанти в інших виданнях. Важливо, що вчений виявив зацікавлення темою і зафіксував й описав проведення цього обряду.

У 1902 році була надрукована студія В. Гнатюка “Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності” [26]. У цій розвідці дослідник торкнувся важливого питання про можливий занепад усної народної творчості. “Домішування до українського життя нового політичного елементу в формі російської військової і цивільної управи” мало призвести до такого занепаду. Однак, незважаючи на досить песимістичні прогнози попередників і те, що “нова українська муза не могла вже нічого такого утворити, що могло б рівнятися з її давніми творами”, науковець дійшов висновку: відбувається природний процес відмирання окремих жанрів, проте фольклор загалом продовжує жити. Отже, ідеться про наступний етап у його розвитку (серед причин змін дослідник згадує різні соціальні й історичні події, зокрема й рекрутчину), який позначається творенням нових народнопоетичних зразків. У цій праці В. Гнатюк розглянув як новотвори емігрантські (“еміграційні”) пісні, звернув увагу на спосіб їхнього творення на основі давніших зразків, окреслив коло мотивів. Зокрема, прослідкував військові мотиви в названих піснях, аналізуючи їх за логікою подій. Отже, В. Гнатюк зауважив вплив соціально-економічних умов й історичних подій на фольклор, а в його дослідженні наведено численні міжжанрові елементи.

Рекрутські та солдатські пісні розглянув також Ф. Колесса в праці “Українська усна словесність” (1938) [27]. У цій праці дослідник представив власну систематизацію українського фольклору, надаючи основні характеристики жанрам, зауважуючи на їхніх особливостях, розглядаючи поетику, крім того, у другій частині праці подав народнопоетичні зразки. У розділі “Станові пісні” серед інших він аналізував рекрутські та солдатські пісні. Огляд Ф. Колесса почав з характеристики історичних передумов їх творення: “Салдатчина й рекрутчина, як форми чужої військової організації, накинені ураз із панщиною, займанськими державами, Австрією й Росією, для їх державних, чужих українському народові інтересів, – стрінулася з загальною нехиттю української людности” [27, с. 96]. Причому науковець зауважив на тому, що в самих піснях зображені відмінності військової служби в арміях цих держав. Указав на те, що ці пісні продовжують побутувати, хоча рекрутчину замінила примусова військова служба (загальна військова повинність). Надавши перелік основних мотивів і тем цих пісень, Ф. Колесса звернувся до генези жанру: “Жовнірські й солдатські пісні складають цілу епопею вояцького життя, в яку ввійшло також чимало картин із давніх козацьких пісень. <...> Але ж деяка частина

вояцьких пісень касарняного типу має дуже свобідний, навіть сороміцький характер, а в мові помітні сліди чужих впливів: чеських, словацьких, польських, російських, а то й німецьких. У переносенні чужих пісенних мотивів на українське село військо відограло, очевидно, важну роль” [27, с. 97–98]. У другій частині праці у підрозділі “Рекрутські й вояцькі пісні” він подав п'ять зразків з нотами за збірками І. Колесси, М. Лисенка та М. Максимовича. Пісні названі за основними мотивами. Ф. Колесса розглянув “солдатські” як пісні, що відображають рекрутчину, а “жовнірські” – подібні за формою, відображають виконання примусової військової повинності на українських територіях, що входили тоді до складу Австрійської імперії, отримали значніший вплив від інших народів під час формування. При цьому дослідник указує на витоки в козацьких піснях, які мають “солдатські” й “жовнірські” пісні, а отже, не відділяє їх творення від української фольклорної традиції, як це робили деякі його попередники.

Отже, огляд видань XIX – початку XX ст. засвідчив, що рекрутським та солдатським пісням у цей період не приділяли значної уваги (винятком стала студія М. Васильєва). Натомість тривала їх фіксація, саме тому зразки пісень означеного жанру представлені, зокрема, у найгрунтовніших збірках цього періоду. Також спадщина багатьох збирачів XIX – початку XX ст. була видана у середині XX – на початку XXI ст. Тоді їхні доробки упорядковували, спираючись на нові класифікаційні принципи.

На розуміння цих пісень ученими XIX – початку XX ст. здебільшого вказувало вміщення зразків у відповідних розділах. Протягом тривалого періоду науковці не розглядали їх, не визначали їх місця в системі української пісенності, не надавали визначень і характеристик. Про це писав, зокрема, М. Драгоманов, який у передмові до праці “Політичні пісні українського народу” висловився так: “Досі не були як слід зібрані і пояснені українські пісні XVIII ст. і що навіть на ті пісні цього століття, котрі були вже запечатані, не звернуто було потрібної уваги од вчених людей <...> А пісень XVIII ст., котрі передадуть думки українського народу про своє життя під московським урядом, зовсім мало ще й досі” [21, с. XIX]. Переважно таке ігнорування було спричинене сприйняттям солдатчини як насадженого явища, що не має українського підґрунтя і чуже для української культури. Однак згодом дослідники змогли прослідкувати й виявити творення рекрутських і солдатських пісень, які стали органічним явищем українського фольклору – відповіддю на історичні обставини.

Так, ґрунтуючись на висновках і напрацюваннях попередників, свою діяльність розгортали науковці XX ст., які, на жаль, часом відкидали цінні думки та підходи фундаторів досліджень через ідеологічну невідповідність їхніх постулатів вимогам часу. Тому при проведенні узагальнюючого дослідження рекрутських та солдатських пісень надзвичайно важливо врахувати набутки учених від початкових

стадій зацікавлення жанром. Адже тільки докладний розгляд напрацювань учених в історичному дискурсі дозволить зробити науково виважені узагальнення щодо етапів становлення жанру, розвинути новітній

погляд на рекрутські та солдатські пісні як самостійний фольклорний масив, визначити їх місце та роль у загальній системі українського пісенного фольклору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Украинские народные песни, изданные М. Максимовичем. Москва, 1834. XI, 180 с.
2. Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. Москва, 1827. XXXVI, 234 с.
3. Колесса Ф. М. Історія української етнографії / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; передм. Г. А. Скрипник. Київ, 2005. 368 с.
4. Сборник украинских песен, издаваемый М. Максимовичем. Москва, 1849. 114 с.
5. Малороссийские и червонорусские народные думы и песни / П. Лукашевич. Санкт-Петербург, 1836. 170 с.
6. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego / z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego ; zebrał i wydał Waclaw z Oleska. Lwów, 1833. 529 s.
7. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi / zebrał Żegota Pauli. Lwów, 1840. Т. 2. 218 s.
8. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: матер. и исслед. / собранные д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1874. Т. 5. 1209 с.
9. Сборник песен буковинського народа (из материала, доставленного Г. И. Купчанком в Юго-Западный отдел Императорского русского географического общества) / сост. А. Лоначевский. Киев : Тип. М. П. Фрица, 1875. 229 с.
10. Народные песни Галицкой и Угорской Руси : в 3 ч. / собран. Я. Головацким. Москва, 1878. Ч. 1. Думы и думки. 388 с.
11. Малорусские песни, преимущественно исторические, собран. Я. П. Новицким в 1874–1894 гг. Харьков, 1894. 212 с.
12. Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874–1903 гг. / Я. П. Новицкий. Катеринослав, 1908. 127 с.
13. Іваннікова Л. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог/за ред. С. В. Мишанича. Запоріжжя : АА Тандем, 2010. 388 с.
14. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов, 1899. Вып. 3 : Песни. XXXII, 765 с.
15. Козар Л. Борис Грінченко як фольклорист. Київ : Вид-ий центр ІПК ДСЗУ, 2005. 149 с.
16. Галицько-руські народні пісні з мелодіями / збір. у с. Ходовичах Іван Колесса. *Етнографічний збірник*. Львів, 1902. Т. XI. XXXVI. 303 с.
17. Малороссийские народные песни, собранные в 1878–1905 гг. / Д. И. Эварницкий. Екатеринослав : Тип-ия Губернского земства, 1906. 772 с.
18. Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии. *Етнографічні писання Костомарова*. 1930. С. 3–114.
19. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. *Драгоманов М. Вибрані праці : у 3 т., [у 4 кн.]*. / упоряд. та прим. В. Ф. Погребенника. Київ : Знання України, 2007. Т. 2. Фольклористика. Літературознавство. С. 69–90.
20. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) / М. Драгоманов. 2-ге вид. Київ : Криниця, 1918. 154 с.
21. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. Ч. 1. Розділ 1. Женева, 1883. V, LV, 137 с.
22. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. Ч. 1. Розділ 2. Женева, 1885. XII, 227 с.
23. Васильев М. Рекрутчина в малорусской песне (этнографический очерк). *Киевская старина*. 1889. № 8. С. 354–376.
24. Васильев М. Рекрутчина в малорусской песне (этнографический очерк). *Киевская старина*. 1889. № 9. С. 615–630.
25. Милорадович В. Прощание рекрута и рекрутские песни в Лубенском уезде Полтавской губернии. *Киевская старина*. 1897. № 7–8. С. 80–95.
26. Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк, 1981. Т. 201 : Володимир Гнатюк. Вибрані статті про народну творчість. С. 41–56.
27. Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів, 1938. 645 с.

RECORDINGS AND SCIENTIFIC COMPREHENSION OF UKRAINIAN FOLK RECRUIT'S AND SOLDIER'S SONGS IN THE MID-XIXTH TO EARLY-TO-MID-XXTH CENTURY**Yarynychyna O.***M.T. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Tracing the understanding of a genre's specificity is of a great significance for ascertaining this specificity. Thus, the outset of recording and publishing recruit's and soldier's songs fell on the early to mid-XIXth century. Thence commenced their scientific comprehension as well. Recruit's and soldier's songs are represented in collections of M. Maksymovych, M. Kostomarov, P. Lukashevych, V. Zaleskyi, V. Antonovych and M. Drahomanov, P. Chubynskyi, Ya. Holovatskyi, H. Kupchanko and many others.

Reviewing the editions of the XIXth to early XXth centuries has attested the development of research conceptions. At first songs were assigned to being *male* and *female*. Recruit's and soldier's songs were previously attributed to those of everyday life (of *Cossack everyday life*, by the expression of M. Maksymovych); since 1876 most compilers of collections have defined them as political songs (without including into the class ones). Some people, while considering their affinity by military themes, grouped together Cossack, recruit's and soldier's songs, other compilers – along with the historical ones. Hereby, there occurred the determining of a place of recruit's and soldier's songs within the folkloric system. Later on, collections' compilers started representing samples of recruit's and soldier's songs in individual chapters, chiefly dividing them into two categories (*recruit's songs* and *soldier's songs* respectively). Scholars described soldier's songs as being inseminated by the Russian Empire via Ukrainian enlisted fellows, while recruit's songs as a folkloric response of the Ukrainians to recruits' conscription. Collateral with the term *recruit's* were used expressions *ne recruit's* and *zohnierz's* (for instance, in the collection of Kolessa, a section was called *Cossack and Zohnierz's songs*). H. Kupchanko, in naming of his book's chapter *Compulsory Military Service*, reflected the relation of songs to this conscription.

A considerable array of song texts recorded by collectors in the XIXth to early XXth centuries was published in the Soviet period. While these editions being prepared for publication, the materials were arranged after classifications and principles of that time.

One of the most circumstantial studies dealt with songs of the mentioned genre was *The Theme of Recruitment in Lesser Russian Songs (An Ethnographic Essay)* by M. Vasylyev, who applied the term *recruit's songs*. Since as early as the mid-XIXth century, separate mentions of the genre have appeared in works of scholars, particularly the M. Kostomarov monograph *On Historic Importance of Russian Folk Poetry* (1843). M. Drahomanov considered wider significance, development and a place of the genre within the system of Ukrainian songs in his papers *Historical Songs of Lesser Russian People with Annotations* by Vl. Antonovich and M. Drahomanov, *New Ukrainian Songs on Public Affairs*, and *Political Songs of Ukrainian People*. V. Myloradovych, V. Hnatiuk and F. Kolessa concerned various problems and aspects of studying the genre in their works as well.

Thus, the analysis of editions of the XIXth to early XXth centuries bears witness to scholars' interest in recruit's and soldier's songs. Earliest endeavours of the latter's assessment and classification were made by compilers of folkloric collections. Issues related to the genre under consideration were also examined in works of prominent researchers and even in a separate study.

Key words: Ukrainian folk recruits and soldiers songs, songs genres, folkloristic collections, acquisition and studying of the oral poetic folk works at the XIX – early XX centuries, socio-political context.

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА “ЛЕКСИКОН ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ АКТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ”
Р. ТИМОШУКА, В. СОСНОВСЬКОГО, М. ЯСКОТА, Ю. ГАНОШЕНКА
(ВАРШАВА: KUJV DIGITAL, 2018. 310 с.)

Бей І.

Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

politsovet@gmail.com

Підготовлений змішаним українсько-польським колективом авторів перший двомовний фразеологічний словник має посісти чільне місце на книжковій полиці чи не кожного перекладача. Попри відносно невеликий обсяг фактичного матеріалу (близько 500 фразеологізмів у кожній частині словника) автори змогли достатньою мірою віддзеркалити активну фразеологію обох мов. Варто зазначити, що це – перша прикладна лексикографічна робота, котра зіставляє фразеологію польської та української мов, що побутує в широкому вжитку.

Автори *Лексикона* (Роман Тимошук, Войцек Сосновський, Мацей Павел Яскот та Юрій Ганошенко) – досвідчені науковці, котрі не лише відтворили корпус семантично співвідносних фразеологізмів, що входять до активного вжитку сучасних мовців, але й, вільно апелюючи до досягнень слов'янської лінгвістики, уводять у науковий обіг термін *фразеологічна культура*. При цьому під *культурою* вони розуміють “важливі для самоідентифікації певної спільноти слова-ключі, які характеризують як її відношення до традицій, так і здатність взаємодіяти із сучасним світом” (прим. 2, с. 18). І хоча в тексті передмови поняття *фразеологічна культура* ширше не розкривається, під час презентації словника, що відбулася на філологічному факультеті ЗНУ в лютому 2019 р., Юрій Ганошенко (випускник філологічного факультету ЗНУ, відомий поет і науковець) і Мацей Яскот пояснили значення свого терміна: це певні маркери національної культури й мовної картини світу.

Ключові особливості створення словника також висвітлені в статті [1], котру можна вважати ще однією своєрідною передмовою до *Лексикону*. Тут, зокрема, наводиться огляд сучасної (станом на 2017 р.) польсько-української фразеографії та відзначається, що подібного видання не існує, а отже, *Лексикон* заповнює цю лакуну.

Під “активною фразеологією” автори мають на увазі таку, котра ще не увійшла до реєстрів товстезних академічних словників, таку, що є в ужитку носіїв мови віком від 15 до 45 років. Ця вибірка не випадкова, адже йдеться про тих, хто має доступ до новітніх засобів комунікації, чії фразеологізми часто мають сленговий характер і хто, власне, є представниками сучасної маскультури.

Добір матеріалів виконувався на підставі анкетування, аналізу мови електронної комунікації, а також публікацій останніх років. При цьому діапазон публікацій максимально широкий – від газетних статей до текстів популярних пісень, рекламних слоганів та титрів до художніх фільмів чи серіалів (з українських серіалів автори обрали “Коли ми вдома” та “Леся + Рома”). І хоча молодіжна лексика неодноразово ставала предметом досліджень лексикографів, фразеології молоді, зокрема “апгрейду” фразеологізмів, коли один з компонентів модернізується (*бути в ажурі / бути в шоколаді*), уваги приділяється недостатньо. Цю ситуацію спробували виправити укладачі *Лексикона*.

Одним із критеріїв відбору стала частотність вживання фразеологізму: на презентації *Лексикона* автори повідомили, що встановили нижній поріг на рівні 10 % користувачів. При цьому до реєстру не були включені фразеологічні інтернаціоналізми (переважно міфологічного чи біблійного походження), на кшталт “манна небесна”, “ахіллесова п'ята”, за винятком тих, що продовжують активно функціонувати у живому мовленні.

Узагальнюючи критерії відбору, можемо сказати, що, оскільки фразеологізм не має ще усталеного визначення, укладачі вживають цей термін стосовно виразу, значення котрого не складається зі значення його частин, тобто коли сума не дорівнює доданкам. Фразеологізми в *Лексиконі* – це всі відтворювальні одиниці, для яких характерними є сталі семантико-синтаксичні зв'язки їх компонентів.

Хоча в академічному середовищі панує думка, ніби укладання словників – це ненаукова і нетворча робота, котру нібито можна алгоритмізувати просто за частотністю вживання, власна практика роботи перекладачем засвідчує, що такий потужний інструмент, як *Лексикон*, є значним досягненням, яке спростить перекладацьку роботу. Адже на пошук відповідника для фразеологізму, навіть якщо його значення цілком зрозуміле в мові оригіналу, витрачається дуже багато часу та інтелектуальних зусиль. У добу повсюдного доступу до інтернету знайти будь-який фразеологізм у контексті можна за кілька секунд, але на пошук відповідника можна витратити значно більше часу.

Деякі словосполучення, обрані укладачами *Лексикона*, важко назвати фразеологізмами, напр., № 275 (тут і нижче приклади наведені з українсько-польської частини словника) “на автопілоті”. Здається, йдеться про ще одне, сучасне значення слова “автопілот”, котре можна було б включити у звичайний, нефразеологічний словник навіть не як сталий вираз, оскільки його значення достатньо прозоре; але і тут, і в аналогічних випадках досвідчений перекладач підтримає укладачів, адже якісний переклад має передавати не лише зміст тексту, а і його експресивне забарвлення та підтексти. Саме таким є польський переклад цього словосполучення: “na szuja”.

Утім, попри виголошені авторами принципи, деякі фразеологічні інтернаціоналізми потрапили до реєстру: наприклад № 391 “почувати себе як риба у воді” (“roszczyć się / czuć się jak ryba w wodzie”) чи № 479 “ходяча енциклопедія” (“chodząca encyklopedia”). При перекладі подібних інтернаціоналізмів, здавалося б, перекладач без жодних зусиль міг би згадати аналог, проте лише перекладаючи з іноземної мови рідною. При перекладі у зворотному напрямку, особливо перекладачам-початківцям, важко позбутися сумнівів, чи існує настільки подібний вираз у тій іноземній мові, котрою здійснюється переклад. А *Лексикон* допомагає швидко відповісти на такі питання.

Особливої уваги заслуговує “формула фразеологізму”, яка розкриває значення, або, як називають її укладачі цього словника, “універсальна дефініційна модель”, котра передає значення фразеологізму стилістично нейтральною мовою. На відміну від інших фразеологічних словників, у *Лексиконі* вживато звороти “про когось, хто...”, “тоді, коли...”, “про когось, хто...”. Якщо зазвичай у подібних словниках для пояснення значення фразеологізму застосовується опис із використанням інфінітива (наприклад, фразеологізм № 200 “робити з мухи слона” пояснюється так: “приписувати чомусь незначному велике значення, дуже перебільшувати значення чогось”), у *Лексиконі* використовується формула “тоді, коли хтось перебільшує проблеми”.

Саме така формула перекладається польською мовою “wtedy, gdy ktoś wyolbrzymia problemy”, і потім до неї підбирається відповідний фразеологізм: “robić z igły widły”. Тобто тут використовується така схема: 1) фразеологізм першою мовою; 2) “універсальна дефініційна модель” першою мовою, що розкриває значення фразеологізму; 3) “універсальна дефініційна модель” другою мовою, котра є максимально точним перекладом моделі першою мовою; 4) відповідний фразеологізм (за наявності) або описовий еквівалент; 5) ілюстративні приклади обома мовами. В інших словниках застосована інша схема: 1) фразеологізм першою мовою; 2) пояснення другою мовою; 3) відповідний фразеологізм другою мовою, що наводиться для порівняння (за наявності); 5) ілюстративний матеріал першою мовою. За такою схемою побудований, приміром, “Сербохорватско-русский фразеологический словарь” [2].

Хоча структура словникової статті, запропонована в *Лексиконі*, видається громіздкою, вона спрощує користування словником, адже відразу можна побачити, які конотативні особливості фразеологізму акцентуються.

Друга перевага такої побудови словника полягає в тому, що через використання “універсальної дефініційної моделі” укладання словників перетворюється на певний мовний (чи лексикографічний) конструктор: 1) складання такої моделі легко алгоритмізується; 2) це дозволяє створити реєстр фразеологізмів із поясненнями через її використання для кожної з мов; 3) через порівняння уніфікованих моделей для кожної пари мов знайти відповідні фразеологізми.

І третя перевага подібної побудови – це те, що словник легко “обернути” (це, власне, і показали укладачі *Лексикона*).

Оскільки не завжди легко визначити, яке слово є ключовим у фразеологізмі, на допомогу користувачеві укладачі додали для кожної частини індекс слів, де вказані номери фразеологізмів.

Загалом, автори не лише заповнили прогалину в українсько-польській і польсько-українській лексикографії, а винайшли принципово новий спосіб укладання фразеологічних словників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тимошук Р. П., Сосновський В. Нові підходи до створення сучасних фразеологічних словників (на матеріалі “Лексикона польської та української активної фразеології”). *Мовознавство*. 2017. № 2. С. 69-77.
2. Трофимкина О. И. Сербохорватско-русский фразеологический словарь. Москва : Восток-Запад, 2005. 229 с.

**ПОДВІЙНІ СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ПІД НОВИМ КУТОМ ЗОРУ. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
НАТАЛІ КОБЧЕНКО “СИСТЕМА ПОДВІЙНИХ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ГРАМАТИЧНОМУ
ЛАДІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”
(КИЇВ : ОСВІТА УКРАЇНИ, 2018. 514 с.)**

Христіанінова Р.

Запорізький національний університет

khrystianinova@gmail.com

Синтаксичний зв'язок постає одним із фундаментальних понять синтаксису. З'ясування специфіки поєднання слів у речення власне й дало поштовх розвитку синтаксису в самостійну галузь мовознавства. Проте, незважаючи на тривалий період вивчення, проблема синтаксичних зв'язків і подосі не втрачає своєї актуальності, постійно перебуває в полі зору дослідників, які, відкриваючи нові грані цього феномена, поглиблюють та виструнчують синтаксичну теорію. Н. Кобченко в рецензованій монографії зосередила свою увагу на явищі подвійності й перехідності в системі синтаксичних зв'язків. Її дослідження здійснене з позицій функційно-категорійної граматики, у якій синтаксичний зв'язок витлумачено як формальне вираження семантичних відношень між мовними знаками реалій позамовного світу. Аналіз формально-граматичного аспекту речення здійснено з урахуванням його семантико-синтаксичної й комунікативної організації, що дало змогу авторці всебічно проаналізувати природу подвійних зв'язків, визначити критерії відмежування їх від суми двох одиничних та від явищ синтаксичної омонімії, вибудувати типологію подвійних синтаксичних зв'язків та окреслити зони синкретизму між подвійними й одиничними синтаксичними зв'язками.

Упадає в око обізнаність дослідниці з теоретичним розробленням проблеми синтаксичних зв'язків у часовому й просторовому вимірі. До аналізу залучено граматики від XVII ст. й дотепер, глибоко опрацьовано сучасні розвідки розгляданої проблеми, здійснені в українському, а також чеському, сербському, хорватському, польському, болгарському, російському й білоруському мовознавстві. Власні міркування науковиці зрілі, логічно вмотивовані, доказові. І. Вихованець (саме його класифікацію синтаксичних зв'язків авторка монографії вважає перспективною для української мови) подвійний зв'язок інтерпретує як окремий тип у системі синтаксичних зв'язків та розглядає його як периферійний. Н. Кобченко сміливо розвиває теорію синтаксичних зв'язків, подає нове бачення їх типології загалом і подвійних зв'язків зокрема, запропонувавши виокремлювати одиничні, подвійні й перехідні між одиничними й подвійними, тобто синкретичні, синтаксичні зв'язки. Межі подвійних синтаксичних зв'язків вона значно розширює, визначаючи їх наявність не тільки в простих ускладнених, але й у складних реченнях, розглядає їх у загальній системі синтаксичних зв'язків не як окремий тип, а як підсистему явищ, об'єднаних на ґрунті спільних граматичних ознак та специфіки реалізації (с. 443).

Перший розділ монографії – “Формування поняття “подвійний синтаксичний зв'язок” на тлі становлення загальної теорії синтаксичних зв'язків” – постає в ролі своєрідного переднього слова до всього подальшого дослідження. Його присвячено огляду наукових надбань у царині синтаксичних зв'язків загалом і подвійного синтаксичного зв'язку зокрема. На наше глибоке переконання, вітчизняних, а можливо, і зарубіжних лінгвістів зацікавить уперше здійснена в українському мовознавстві періодизація вивчення синтаксичних зв'язків (підрозділ 1.1), аналіз класифікаційних пошуків у галузі синтаксичних зв'язків (підрозділ 1.2). Простудювавши класифікації синтаксичних зв'язків у працях відомих українських та зарубіжних дослідників, авторка монографії цілком правомірно доходить висновку про те, що “в граматичній системі деяких слов'янських мов, зокрема української, функціують і такі різновиди синтаксичного зв'язку, які поки що неможливо логічно вписати в жодну з відомих класифікаційних схем” (с. 42). Одним із цих різновидів і постають подвійні синтаксичні зв'язки, природу й класифікаційну матрицю яких і взялася досліджувати Н. Кобченко. Наразі можемо констатувати, що зробила вона це вправно. Вивчення різних сфер реалізації подвійного синтаксичного зв'язку (підрозділ 1.3) навело дослідницю на висновок про те, що “поняття подвійного синтаксичного зв'язку визначає не одиничне явище, а охоплює цілу низку різновидів”, об'єднаних на ґрунті їхніх спільних ознак – тричленності конструкцій та комплексності розгортання зв'язку (с. 63). На переконання лінгвістки, у синтаксичних трійках, формованих подвійним зв'язком, кожен із компонентів перебуває в граматичній залежності або взаємозалежності з двома іншими водночас; подвійний зв'язок утілюється не в одній, а акумулює три форми реалізації, відповідно він має комплексний характер (с. 69). Наприклад, у реченнях із подвійним присудком авторка монографії, услід за І. Вихованцем, О. Кульбабською, Р. Христіаніною та іншими, зв'язок між субстантивом (підметом) і вербативом (першим компонентом присудка) та субстантивом чи ад'єктивом (другим компонентом присудка) потрактує як подвійний предикативний, реалізований у формах координації (подвійної координації). А далі зазначає: “Однак не варто безапеляційно стверджувати, що компоненти подвійного присудка поєднані тільки за посередництва підмета. На наше переконання, між ними теж виникає певний синтаксичний зв'язок, який з огляду на його граматичні характеристики не може бути зарахований ні до підрядного, ні до сурядного,

ні до предикативного. І саме на позначення цього складника подвійного предикативного зв'язку – того, що встановлюється між членами подвійного присудка, й оперуємо в пропонованій праці терміном “тяжіння” (с. 69–70). Простудіювавши всі сфери функціонування подвійного синтаксичного зв'язку, мовознавиця проголошує: “Проведене дослідження уможливило потрактувати подвійний зв'язок як такий тип синтаксичного зв'язку, який функціонує в тричленних конструкціях (ситаксичних трійках), кожен з компонентів яких перебуває в граматичній залежності або взаємозалежності із двома іншими водночас. Відповідно, це комплексний синтаксичний зв'язок, який втілюється не в одній формі, а акумулює три форми реалізації” (с. 69). Це абсолютно нове бачення природи подвійного синтаксичного зв'язку. Але, як усе нове, таке витлумачення породжує й певні роздуми, які, власне, не заперечують запропоновану теорію, а спонукають до дискусії. Фактично в розгляданих Н. Кобченко синтаксичних трійках виникає не подвійний, а потрійний зв'язок. Закономірно постає питання щодо умотивованості використання в такому разі узвичаєного терміна “подвійний зв'язок”. На нашу думку, він уже дещо не відповідає новому потрактуванню природи розгляданого зв'язку. Чи не краще було б застосувати термін “комплексний зв'язок”, а вже за основним зв'язком (зв'язком вершинного компонента трійки з двома іншими) поділити його на два різновиди – однотиповий і контамінований?

Надійним фундаментом усієї монографічної праці слугує другий розділ – “Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження явищ подвійності й перехідності формально-синтаксичного рівня”, у якому обґрунтовано теоретичні засади й методологічну платформу студіювання подвійних і перехідних синтаксичних категорій та одиниць, окреслено термінологію, якою оперує авторка праці, визначено типологічні ознаки подвійного синтаксичного зв'язку, з'ясовано причини перехідності між подвійними та одиничними синтаксичними зв'язками, окреслено принципи систематизації подвійних зв'язків та визначено їхнє місце в загальній класифікації синтаксичних зв'язків. Названий розділ охоплює п'ять підрозділів, кожен із них важливий і вагомий для подальшого розгортання дослідження та заслуговує високого поцінування. Виокремимо підрозділ 2.3 – “Типологічні ознаки подвійного синтаксичного зв'язку”. Лінгвістка називає їх 10. Із багатьома із них ми погоджуємося без жодних вагань, зокрема з такими: вторинність подвійного зв'язку в структурі речення, нелінійність (замкнутість) розгортання, комплексність, необов'язковість, передбачуваність, комбінація форм реалізації. Проте деякі ознаки спонукають до роздумів, зокрема ознака “порушення принципу закритості”. Н. Кобченко, услід за іншими дослідниками, підкреслює, що закритість зв'язку полягає в тому, що, застосовуючи зв'язок один раз, можна поєднати лише два компоненти, а за подвійного зв'язку одне його застосування поєднує

три компоненти. Далі вона зауважує, що “це не дає підстави потрактувати подвійний синтаксичний зв'язок відкритим, оскільки він сполучає чітко обмежену кількість компонентів, тому радше говорити про порушення закритості цього зв'язку” (с. 117). Солідаризуємося з авторкою праці в тому, що потрактувати подвійний зв'язок як відкритий підстав немає. Що ж до тези про порушення закритості, маємо певні зауваги. Таке визначення, на нашу думку, позбавлене чіткості. Видається, тут варто б говорити про специфічний вияв закритості синтаксичного зв'язку, адже мовознавиця постулює розгортання подвійного зв'язку лише в замкнених трикомпонентних сегментах речення, які вона називає синтаксичними трійками. Так само, як на нас, дещо некоректним постає витлумачення ознаки “однотиповий / контамінований вияв зв'язку” (с. 117–119). За основу цієї ознаки взято зв'язок вершинного компонента трійки з двома іншими та виокремлено однотиповий предикативний і однотиповий підрядний та контамінований підрядно-предикативний подвійний зв'язок. Цікаво, чому дослідниця не бере до уваги зв'язок між невершинними компонентами, урахування якого спонукає до виокремлення чітко окресленої ознаки – контамінований вияв досліджуваного зв'язку?

Високої похвали заслуговує розпрацювання авторкою монографії причин перехідності між подвійними та одиничними синтаксичними зв'язками, із-поміж яких вона виокремлює й аналізує такі, як граматикалізація дієслів, міжкатегорійна транспозиція, здатність порядку слів та інтонації бути засобами вираження синтаксичних зв'язків, асиметрія семантичної й формально-граматичної структур речення, валентна специфіка дієслів певних лексико-семантичних груп, здатність сурядного зв'язку формувати закриті ряди (підрозділ 2.4).

Третій розділ присвячено аналізу граматичної природи й сфер поширення подвійного предикативного зв'язку. Науковиця виокремлює два його типи: власне-предикативний (інший термін – подвійний предикативний зв'язок безпосереднього вияву) та предикативно-кореляційний (подвійний предикативний зв'язок напівпосередкованого вияву). Підтримуючи обґрунтовану І. Вихованцем провідну роль іменникового компонента в реалізації подвійного власне-предикативного зв'язку, лінгвістка водночас коректно заперечує постульовану ним думку про відсутність граматичного зв'язку між дієслівним і прикметниковим компонентами подвійного присудка (с. 170). Через низку спостережуваних фактів вона аргументовано доводить, що “подвійний синтаксичний зв'язок властивий не одному з трьох компонентів, а всім трьом: кожен член таких побудов одночасно перебуває в синтаксичному зв'язку з двома іншими”: субстантив перебуває у подвійному предикативному зв'язкові водночас з вербативом та ад'єктивом, а між компонентами подвійного присудка виникає особливий тип зв'язку, проміжний між сурядністю і підрядністю, який дослідниця вважає за можливе “номінувати вже досить усталеним у граматичній

теорії терміном тяжіння” (с. 179). Таке потрактування варте уваги. Солідаризуємося з висновком про те, що ад’єктив чи його еквівалент у синтаксичних трійках розгляданого зразка варто потрактувати “як вторинний предикат семантико-синтаксичної структури речення, який постав унаслідок дериваційних перетворень двох елементарних речень, складник подвійного присудка формально-граматичної структури речення, який виражає супровідну предикативну ознаку підмета, та як рему (або організаційне ядро реми) комунікативної структури речення” (с. 200–201). Цікавими не тільки для дослідників, але й для викладачів вищівського курсу синтаксису та учителів української мови загальноосвітніх шкіл постають підрозділ 3.1.3, у якому запропоновано чинники розмежування синтаксичних трійок з подвійним власне-предикативним зв’язком і граматичних центрів з одиничним предикативним зв’язком, та підрозділ 3.3, де проаналізовано зони синкретизму між подвійним і складеним іменним присудком, між недієслівним компонентом подвійного присудка та обставиною, невідокремленим означенням, відокремленим означенням.

У названому розділі окремо вирізняємо підрозділ 3.4, у якому авторка монографії розглядає зв’язок компонентів у структурних моделях на взір *Півник сидить мовчить* (Нар. тв.). Виявивши в наукових розвідках своїх попередників різнобіч у потрактуванні досліджуваних одиниць, дослідниця цілком закономірно намагається обґрунтувати своє бачення. Н. Кобченко підтримала висловлену Р. Христіаніною думку про визначення таких поєднань як подвійних присудків (с. 297), поглибила відомості про них детальним описом типів зв’язку між компонентами – підтримала потрактування зв’язку між субстантивом та обома дієсловами як подвійного предикативного та доповнила його зв’язком між складниками присудка, який вона визначила як кореляцію (с. 301–302). Крім того, залучивши широкий фактичний матеріал, лінгвістка значно розширює межу подвійних присудків цього зразка. Підтримуємо міркування науковиці про те, що в поєднанні на кшталт *йди принеси, сиди вчи* дієслова руху чи розташування в просторі тяжіють до часток, тому такі поєднання можна розглядати як перехідний між подвійним (складним) і простим ускладненим тип присудка (с. 299). Стосовно беззастережного зарахування до подвійних присудків поєднань зразка *поїду куплю, поїду по чергу* (с. 303) маємо висловити певні сумніви. На наше переконання, такі конструкції позначають дії, що не можуть бути однозначно інтерпретовані як цілісна комплексна дія, “яка акумулює семантику власне-дії та супровідної дії” (с. 301), пор.: *Поїду куплю чоботи і Поїду в місто куплю чоботи*. Для адекватного потрактування подібні поєднання потребують подальшого дослідження на ширшому фактичному матеріалі.

Новим у синтаксисі української мови постає виокремлення подвійного предикативно-кореляційного зв’язку, детальному аналізу якого

дослідниця присвятила підрозділ 3.5. Сферу функціонування цього зв’язку, за спостереженнями Н. Кобченко, утворюють речення зі звертаннями та займенниковими іменниками другої особи у формі називного відмінка. Як зазначає науковиця, дотепер дослідники речень із звертаннями або констатували відсутність синтаксичного зв’язку звертання з іншими компонентами речення, або намагалися обґрунтувати здатність звертання вступати в синтаксичний зв’язок, навіть пропонували різні терміни для його номінації, але викінченого розуміння та обґрунтування специфіки такого синтаксичного зв’язку випрацювано так і не було. Проаналізувавши наукові джерела та мовний матеріал, авторка монографії доходить висновку про те, що звертання залежно від його функції може бути залученим до різних типів синтаксичного зв’язку. Дослідниця аргументовано доводить, що в реченнях із вокативами, які корелюють з прономінативами другої особи в ролі підмета, і прономінатив, і вокатив посідають валентно зумовлену дієсловом-присудком позицію, дієслово форми роду погоджує з вокативом безпосередньо, а форми особи й числа – за посередництва прономінатива, отже, реалізує предикативний зв’язок одночасно з двома компонентами – прономінативом і вокативом, а зв’язок між вокативом і займенниковим іменником ґрунтується на дублюванні другим граматичної категорії числа першого, а також набутті другим родового значення першого, його покваліфіковано як неповну кореляцію. На цій підставі й потрактовано зв’язок у синтаксичній трійці “займенниковий іменник другої особи у н. в + іменник у кличному відмінку + дієвідмінюване дієслово” як подвійний предикативний зв’язок напівпосередкованого вияву, або предикативно-кореляційний. Таке потрактування підтримуємо. Воно відкриває нове розуміння функцій вокатива в семантико-синтаксичній і формально-граматичній площинах речень розгляданого зразка.

У четвертому розділі монографії розглянуто граматичну природу й сфери поширення подвійного підрядного зв’язку. Так само, як і в подвійному предикативному, у розгляданому зв’язкові дослідниця вперше виокремлює два вияви – безпосередній та опосередкований. Безпосередній вияв вона вбачає в конструкціях із об’єктивним інфінітивом, у реченнях із прономінативно-інфінітивними комплексами на взір *він не мав кого навчати, немає чим писати* тощо, а також у складнопідрядних присубстантивно-атрибутивних реченнях. Щодо конструкцій із об’єктивним інфінітивом, то подвійний синтаксичний зв’язок (але не подвійний підрядний) у них констатують чимало сучасних вітчизняних синтаксистів (І. Вихованець, М. Мірченко, О. Кульбаська, Р. Христіанінова та ін.). Дві інші сфери функціонування безпосереднього подвійного підрядного зв’язку та сфери поширення опосередкованого подвійного підрядного зв’язку виокремила вперше Н. Кобченко. Чи буде підтримане таке широке потрактування подвійного підрядного зв’язку іншими мовознавцями, покаже час.

Зазначимо, що деякі моменти цього розділу викликають певні сумніви, але заперечити їх важко: запропоновані науковицею витлумачення добре аргументовані, а тому мають право на існування. І все ж стосовно окремих із них хотілося б висловити певні зауваги. Розглядаючи подвійний зв'язок у конструкціях з об'єктним інфінітивом (підрозділ 4.1.1), науковиця чомусь обмежується лише синтаксичними трійками “дієвідмінюване дієслово + іменник у давальному відмінку + інфінітив”. Натомість зовсім не згадує подібних конструкцій з іменником у формі знахідного відмінка на кшталт *Сирота вблагав мене піти до Черкеса...* (П. Загребельний).

У п'ятому розділі монографії обґрунтовано граматичну специфіку контамінованих виявів подвійного зв'язку, проаналізовано зони їхньої перехідності до одиничного та відкритого сурядного зв'язків, взаємодію з іншими синтаксичними зв'язками. До контамінованих Н. Кобченко зараховує підрядно-предикативний зв'язок, що можливий у простому й складному реченнях, та підрядно-взаємозумовлений, який постає лише в простому реченні. Усі контаміновані типи подвійного зв'язку лінгвістка визначає як опосередковані. З таким потрактуванням погоджуємося.

Звернемо увагу ще й на такі позитивні моменти монографічної праці. Сконцентрувавши в дослідженні основну увагу на проблемі подвійних зв'язків, її авторка подеколи пропонує своє розв'язання й дотичних дискусійних питань. Наприклад, обґрунтовує синтаксичний статус ад'єктива в реченнях із подвійним власне-предикативним (підрозділ 3.1.2) і подвійним підрядно-предикативним зв'язком (підрозділ 5.1.2).

Вдумливий аналіз напрацювань вітчизняних і зарубіжних синтаксистів та комплексний підхід до аналізу речення дали змогу науковиці запропонувати свої номінації цих ад'єктивів у семантико-синтаксичній та формально-граматичній площинах речення. Загалом ці номінації підтримуємо. Але висловимо й певні критичні міркування щодо терміна “потенційний приоб'єктний присудок”, запропонованого для номінації розгляданого ад'єктива у формально-граматичній площині речення із подвійним підрядно-предикативним зв'язком (с. 393). Видається не зовсім коректним використання в ньому слова “приоб'єктний”, адже поняття “об'єкт” зазвичай співвідносять із семантико-синтаксичним аспектом речення. На нашу думку, доцільніше його називати “потенційним присудком”.

Монографію завершують глибокі, аргументовані висновки.

Отже, рецензована праця являє собою ґрунтовне, новаторське й перспективне дослідження, яке є безсумнівним внеском в українську лінгвістичну науку, зокрема в такі її галузі, як теорія синтаксичних зв'язків та функції синтаксичних одиниць. Монографія так само має велике практичне значення, основні її положення можуть бути використані для створення теоретичної граматики сучасної української мови, залучений до аналізу матеріал та висновки прислужаться у викладанні синтаксису сучасної української мови у ЗВО, стануть у нагоді під час написання нових підручників і навчальних посібників із синтаксису, знадобляться для розроблення спецкурсів і спецсеминарів, у науково-дослідній роботі аспірантів і магістрантів.

УДК

DOI

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ
У «ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ»
ЗА ФАХОМ «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»**

Іванченко М.

*Запорізький національний університет
ivanchenko@gmail.com*

До друку приймаються статті українською, іншими слов'янськими та англійською мовами, що відповідають тематиці серії видання й містять нові наукові результати, не опубліковані раніше.

Подана до розгляду редколегії стаття повинна мати такі обов'язкові складники:

- шифр УДК;
- назва статті;
- прізвище та ініціал імені автора, науковий ступінь, посада;
- повна назва навчального закладу або установи, де працює автор;
- електронна адреса автора;
- текст статті;
- анотація та ключові слова українською мовою;
- назва статті, прізвище та ініціал імені автора, повна назва навчального закладу або установи, де працює автор, анотація (розширена) та ключові слова англійською мовою;
- список літератури (ЛІТЕРАТУРА), оформлений відповідно до чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

За структурою стаття має відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7–05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України”, й містити такі елементи:

постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано порушення певної проблеми і на які спирається автор;

виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;

формулювання мети статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки за проведеним дослідженням і перспективи розвідок у цьому напрямку.

Статті публікуються мовою оригіналу.

Електронний варіант статті подається на електронних носіях і/або надсилається електронною поштою. На диску має бути два файли з розширенням .doc або .docx, назви яких повинні містити прізвище першого автора. Перший файл – із текстом статті, анотаціями та ключовими словами (наприклад: Іванченко_ст.); другий – із відомостями про авторів (наприклад: Іванченко_авт.).

Коли автор отримує повідомлення про те, що його стаття прийнята до друку, то паперовий варіант статті він надсилає на вказану в електронному повідомленні адресу. Автори, які не мають наукового ступеня, повинні завізувати статтю у свого наукового керівника.

МАКЕТ СТОРІНКИ

1. Для оригінал-макету використовується формат А 4 з полями з усіх боків – 2 см.

Для всіх структурних компонентів статті (від шифру УДК до списку літератури):

шрифт набору – Times New Roman;

розмір шрифту – 14 пт;

абзацний відступ – 1,25 см;

міжрядковий інтервал – 1,5 пт.

У разі застосування інших шрифтів автор надсилає їх разом зі статтею.

Для стилістичного виділення фрагментів тексту використовуються такі опції: курсив, напівжирний, напівжирний курсив зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзацу.

2. Використання лапок.

Для власних назв та цитат слід використовувати подвійні лапки – “” (ВАТ “Перетворювач”), для наведення значення слова – одинарні ‘’ (*Дніпро* ‘назва річки’). У тексті не є припустимими кутові лапки «».

3. Необхідною умовою є розрізнення дефіса (-) як внутрішньослівного графічного знака і тире (–) – як пунктуаційного.

4. Використання нерозривного пробілу є обов’язковим при оформленні:

а) ініціалів імені й прізвища в тексті статті або імені, по батькові й прізвища у списку літератури: а) ініціал імені - нерозривний пробіл - прізвище (*І. Петренко*); б) ініціал імені - нерозривний пробіл - ініціал по батькові - нерозривний пробіл - прізвище (*І. П. Петренко*);

б) нумерованих або маркованих літерами переліків (нерозривний пробіл ставиться після цифри/літери-маркера);

в) графічних скорочень (*15 с., С. 122, XX ст., XIX в.* тощо).

5. Найпоширеніші скорочення, які використовуються у статті (*ст., напр. і т.ін.*), мають бути уніфіковані по всьому тексту.

ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК вказується в першому рядку сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядку і вирівнюється по центру. У третьому рядку з вирівнюванням по центру зазначаються прізвища, ініціали авторів та їхні посади. У наступному рядку міститься інформація про назву організації, де працює (навчається) автор, яка також вирівнюється по центру. П’ятий рядок містить адресу електронної пошти авторів, розташовану по центру. Далі – анотація (3–5 речень) та ключові слова (5–7 слів) українською. З наступного абзацу в такому ж порядку і за таким же принципом розташовується переклад / транслітерація англійською цієї ж інформації. На наступному рядку – розширена (орієнтовний обсяг – від 1800 до 2000 знаків без урахування пробілів) анотація з ключовими словами англійською мовою. Після анотацій з абзацу викладається основний текст статті.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РОЗШИРЕНОЇ АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ АНОТАЦІЇ

Анотація повинна викладати суттєві факти роботи, не містити матеріал, який відсутній в основній частині публікації. Схвалюється структура анотації, що повторює структуру статті, і включає вступ, мету й завдання, методи, результати, висновок. Але предмет, тема, мета статті вказуються в тому випадку, якщо вони незрозумілі з назви статті; методи проведення дослідження доцільно описувати, якщо вони вирізняються новизною.

Результати статті описують максимально точно й інформативно. Наводять основні теоретичні та експериментальні результати, фактичні дані, визначені закономірності. При цьому надають перевагу новим результатам і даним довгострокового значення, важливим відкриттям, висновкам, які, на думку автора, мають практичне значення.

Висновки можуть супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними в статті.

Відомості, що містяться в заголовку статті, не повинні повторюватися в тексті анотації.

Слід уникати зайвих вступних фраз (наприклад, “автор статті розглядає ...”, “у цій статті наведено...”). Історичні довідки, якщо вони не становлять основний зміст документа, опис раніше опублікованих досліджень і загальновідомі положення в анотації не наводяться.

У тексті анотацій слід уживати синтаксичні конструкції, властиві мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, які не використовуються в науковій англійській мові.

Текст анотації повинен бути лаконічний і чіткий, вільний від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і несуттєвих формулювань.

Необхідно використовувати активний, а не пасивний стан, тобто “The study tested”, а не “It was tested in this study”, що є поширеною помилкою в англійськомовних анотаціях.

Бажано уникати в тексті анотації застосування транслітерованих термінів, слів.

В англійськомовному тексті слід застосовувати термінологію, властиву іноземним спеціальним текстам, і уникати слів із місцевого сленгу, які не набули інтернаціонального поширення. Скорочення та умовні позначення, крім загальноживаних (у тому числі в англійськомовних спеціальних текстах), застосовують у виняткових випадках або дають їх роз’яснення при першому вживанні.

Заголовки наукових статей повинні бути інформативними й містити тільки загальноприйняті скорочення. У перекладі заголовків статей англійською мовою не повинно бути жодних транслітерацій, окрім неперекладних назв власних імен, приладів та інших об’єктів, що мають власні назви; також не можна використовувати неперекладний сленг. Це стосується і ключових слів.

Покликання на літературні джерела послідовно нумеруються арабськими цифрами в порядку появи в тексті статті або за абеткою й зазначаються у квадратних дужках, де вказуються порядковий номер джерела та через кому конкретна сторінка [8, с. 16]. Перелік літературних джерел мовою оригіналу подається в порядку їх нумерації після основного тексту статті з підзаголовком “ЛІТЕРАТУРА”, який вирівнюється по центру. Список літератури оформлюється відповідно до чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

**ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРОВІ В ЕЛЕКТРОННОМУ ВАРІАНТІ
НЕОБХІДНО ПОДАТИ:**

1. Текст статті з анотаціями та ключовими словами.
2. Відомості про автора(-ів) (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, посада, місце роботи, точна поштова адреса, на яку редакція надсилатиме авторський примірник).
3. Статті здобувачів наукового ступеня кандидата наук має завізувати науковий керівник фразою “До друку рекомендую” із зазначенням свого наукового ступеня, посади, ініціалів імені та по батькові, прізвища.

Адреса редакції: Вісник ЗНУ. Філологічні науки.
вул. Жуковського, 66
м. Запоріжжя, МСП-41
Україна
69600

Довідки за телефонами: (061) 289–12–82; (061) 289–12–26; +380671609874

**МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ, ЯКІ РЕТЕЛЬНО НЕ ВИЧИТАНІ В МОВНОМУ ПЛАНІ
Й НЕ ОФОРМЛЕНІ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ РЕДАКЦІЇ, РОЗГЛЯДАТИСЯ НЕ БУДУТЬ**

Додаток

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ПРИСТАТЕЙНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Пристатейний список літератури має бути укладений відповідно до чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

Просимо звернути увагу на те, що, згідно з чинним ДСТУ, вже не можна скорочувати назви столиць та найбільших міст колишнього СРСР (*К., М., Л., СПб, Х.* тощо), натомість усі такі найменування треба писати повністю (*Київ, Москва, Ленінград, Санкт-Петербург, Харків* тощо).

Приклади оформлення різних видів джерел

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Книги: Один автор	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бичківський О. О. Міжнародне приватне право : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 82 с. 2. Бондаренко В. Г. Немеркнуча слава новітніх запорожців: історія Українського Вільного козацтва на Запоріжжі (1917–1920 рр.). Запоріжжя, 2017. 113 с. 3. Бондаренко В. Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919–1993 рр.) : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 600 с. 4. Вагіна О. М. Політична етика : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 102 с. 5. Верлос Н. В. Конституційне право зарубіжних країн : курс лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 145 с. 6. Горбунова А. В. Управління економічною захищеністю підприємства: теорія і методологія : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 240 с. 7. Гурська Л. І. Релігієзнавство : навч. посіб. 2–ге вид., перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 172 с. 8. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника : навч. посіб. Київ : Талком, 2016. 340 с.
Два автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аванесова Н. Е., Марченко О. В. Стратегічне управління підприємством та сучасним містом: теоретико-методичні засади : монографія. Харків : Щедра садиба плюс, 2015. 196 с. 2. Батракова Т. І., Калюжна Ю. В. Банківські операції : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 130 с. 3. Білобровко Т. І., Кожуховська Л. П. Філософія науки й управління освітою : навч.-метод. посіб. Переяслав-Хмельницький, 2015. 166 с. 4. Богма О. С., Кисильова І. Ю. Фінанси : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 102 с. 5. Горошкова Л. А., Волков В. П. Виробничий менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 131 с. 6. Гура О. І., Гура Т. Є. Психологія управління соціальною організацією : навч. посіб. 2–ге вид., доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 212 с.
Три автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аніловська Г. Я., Марушко Н. С., Стоколоса Т. М. Інформаційні системи і технології у фінансах : навч. посіб. Львів : Магнолія 2006, 2015. 312 с. 2. Городовенко В. В., Макаренков О. Л., Сантос М. М. О. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 206 с.

	<p>3. Кузнецов М. А., Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності : монографія. Харків : ХНПУ, 2015. 338 с.</p> <p>4. Якобчук В. П., Богоявленська Ю. В., Тищенко С. В. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2015. 476 с.</p>
Чотири і більше авторів	<p>1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : станом на 10 жовт. 2016 р. / К. І. Беліков та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : ЦУЛ, 2016. 528 с.</p> <p>2. Бікулов Д. Т., Чкан А. С., Олійник О. М., Маркова С. В. Менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 360 с.</p> <p>3. Операційне числення : навч. посіб. / С. М. Гребенюк та ін. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 88 с.</p> <p>4. Основи охорони праці : підручник / О. І. Запорожець та ін. 2-ге вид. Київ : ЦУЛ, 2016. 264 с.</p> <p>5. Клименко М. І., Панасенко Є. В., Стреляєв Ю. М., Ткаченко І. Г. Варіаційне числення та методи оптимізації : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 84 с.</p>
Автор(и) та редактор(и)/упорядники	<p>1. Березенко В. В. PR як сфера наукового знання : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Манакіна. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 362 с.</p> <p>2. Бутко М. П., Неживенко А. П., Пепа Т. В. Економічна психологія : навч. посіб. / за ред. М. П. Бутко. Київ : ЦУЛ, 2016. 232 с.</p> <p>3. Дахно І. І., Алієва-Барановська В.М. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / за ред. І. І. Дахна. Київ : ЦУЛ, 2015. 560 с.</p>
Без автора	<p>1. 25 років економічному факультету: історія та сьогодення (1991–2016) : ювіл. вип. / під заг. ред. А. В. Череп. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 330 с.</p> <p>2. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. В. І. Галана ; уклад. Ж. В. Удовенко. Київ : ЦУЛ, 2016. 320 с.</p> <p>3. Миротворення в умовах гібридної війни в Україні : монографія / за ред. М. А. Лепського. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2017. 172 с.</p> <p>4. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / за ред.: С. О. Якубовського, Ю. О. Ніколаєва. Одеса : ОНУ, 2015. 306 с.</p> <p>5. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / за заг. ред. Т. А. Латковської. Київ : ЦУЛ, 2017. 176 с.</p> <p>6. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Запоріжжя, 2017. 328 с.</p> <p>7. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2016. 488 с.</p> <p>8. Адміністративно-правова освіта у персоналіях : довід. / за заг. ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ : Ін Юре, 2015. 352 с.</p> <p>9. Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 5–6 жовт. 2017 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 216 с.</p> <p>10. Країни пострадянського простору: виклики модернізації : зб. наук. пр. / редкол.: П. М. Рудяков (відп. ред.) та ін. Київ : Ін-т всесвітньої історії НАН України, 2016. 306 с.</p> <p>11. Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття / упоряд. В. Агеєва. Київ : Смолоскип, 2016. 904 с.</p>

Багатотомні видання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ, 2016. Т. 17. 712 с. 2. Лодий П. Д. Сочинения : в 2 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. А. В. Сеницына. Киев ; Мелитополь : НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2015. Т. 1. 306 с. 3. Новицкий О. М. Сочинения : в 4 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. Н. Г. Мозговая. Киев ; Мелитополь: НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2017. Т. 1. 382 с. 4. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / заг. ред. Ю. П. Битяк. 576 с. 5. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Харьков : Право, 2007. Т. 4 : Особенная часть. Косвенные налоги. 536 с.
Автореферати дисертацій	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с. 2. Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 20 с. 3. Кулініч О. О. Право людини і громадянина на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20 с.
Дисертації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Авдеева О. С. Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 301 с. 2. Левчук С. А. Матриці Гріна рівнянь і систем еліптичного типу для дослідження статичного деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Запоріжжя, 2002. 150 с. 3. Вініченко О. М. Система динамічного контролю соціально-економічного розвитку промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 424 с.
Законодавчі та нормативні документи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с. 2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. <i>Голос України</i>. 2017. 27 верес. (№ 178–179). С. 10–22. 3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393–VI. <i>Відомості Верховної Ради України</i>. 2011. № 48–49. Ст. 536. 4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 15.11.2017). 5. Деякі питання стипендіального забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1050. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 4. С. 530–543. 6. Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки : Указ Президента України від 21.02.2017 р. № 43/2017. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. 23 лют. (№ 35). С. 10. 7. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації : наказ Міністерства освіти і науки від 12.01.2017 р. № 40. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 20. С. 136–141. 8. Інструкція щодо заповнення особової картки державного службовця : затв. наказом Нац. агентства України з питань Держ. служби від

	05.08.2016 р. № 156. <i>Баланс-бюджет.</i> 2016. 19 верес. (№ 38). С. 15–16.
Архівні документи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лист Голови Спілки “Чорнобиль” Г. Ф. Лепіна на ім’я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Спілки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. <i>ЦДАГО України</i> (Центр. держ. архів громад. об’єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64 зв., 71. 2. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. <i>ЦДАВО України</i> (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3. 3. Наукове товариство ім. Шевченка. <i>Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України</i>. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.
Патенти	<ol style="list-style-type: none"> 1. Люмінісцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G01T1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с. 2. Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.
Препринти	<ol style="list-style-type: none"> 1. Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України, 2006. 7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС; 06–1). 2. Шияев Б. А., Воеводин В. Н. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ / ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов. Харьков : ННЦ ХФТИ, 2006. 19 с.: ил., табл. (Препринт. НАН Украины, Нац. науч. центр «Харьк. физ.-техн. ин-т»; ХФТИ2006–4).
Стандарти	<ol style="list-style-type: none"> 1. ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. [Чинний від 2010–02–18]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація). 2. ДСТУ ISO 6107–1:2004. Якість води. Словник термінів. Частина 1 (ISO 6107–1:1996, IDT). [Чинний від 2005–04–01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2006. 181 с. 3. ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). [На заміну ДСТУ3582–97; чинний від 2013–08–22]. Вид. офіц. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с. (Інформація та документація).
Каталоги	<ol style="list-style-type: none"> 1. Горницкая И. П. Каталог растений для работ по фитодизайну / Донец. ботан. сад НАН Украины. Донецк : Лебедь, 2005. 228 с. 2. Історико-правова спадщина України : кат. вист. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; уклад.: Л. І. Романова, О. В. Землянщина. Харків, 1996. 64 с. 3. Пам’ятки історії та мистецтва Львівської області : кат.-довід. / авт.-упоряд.: М. Зобків та ін. ; Упр. культури Львів. облдержадмін., Львів. іст. музей. Львів : Новий час, 2003. 160 с.

Бібліографічні показники	<ol style="list-style-type: none"> 1. Боротьба з корупцією: нагальна проблема сучасності : бібліогр. покажч. Вип. 2 / уклад.: О. В. Левчук, відп. за вип. Н. М. Чала ; Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 60 с. 2. Микола Лукаш : біобібліогр. покажч. / уклад. В. Савчин. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 356 с. (Українська біобібліографія ; ч. 10). 3. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича в незалежній Україні : бібліогр. покажч. / уклад.: Н. М. Загородна та ін.; наук. ред. Т. В. Марусик; відп. за вип. М. Б. Зушман. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2015. 512 с. (До 140-річчя від дня заснування). 4. Лисодєд О. В. Бібліографічний довідник з кримінології (1992–2002) / ред. О. Г. Кальман. Харків : Одисей, 2003. 128 с. 5. Яценко О. М., Любовець Н. І. Українські персональні бібліографічні показники (1856–2013). Київ : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2015. 472 с. (Джерела української біографістики ; вип. 3).
Частина видання: книги	<ol style="list-style-type: none"> 1. Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права и роль Конституционного Суда Украины в толковании международных договоров / М. А. Баймуратов. <i>Михайло Баймуратов: право як буття вченого</i> : зб. наук. пр. до 55-річчя проф. М. О. Баймуратова / упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин. К., 2009. С. 477–493. 2. Гетьман А. П. Екологічна політика держави: конституційно-правовий аспект. <i>Тридцять лет с экологическим правом</i> : избранные труды. Харьков, 2013. С. 205–212. 3. Коломоєць Т. О. Адміністративна деліктологія та адміністративна деліктність. <i>Адміністративне право України</i> : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ, 2009. С. 195–197. 4. Алексєєв В. М. Правовий статус людини та його реалізація у взаємовідносинах держави та суспільства в державному управлінні в Україні. <i>Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в управлінні</i> : монографія. Чернівці, 2012. С. 151–169.
Частина видання: матеріалів конференцій (тези, доповіді)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Антонович М. Жертви геноцидів першої половини ХХ століття: порівняльно-правовий аналіз. <i>Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації</i> : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 жовт. 2016 р. Київ, 2017. С. 133–136. 2. Анциперова І. І. Історико-правовий аспект акту про бюджет. <i>Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених</i> : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24 квіт. 2014 р.). Запоріжжя, 2014. С. 134–137. 3. Кононенко Н. Методология толерантности в системе общественных отношений. <i>Формирование толерантного сознания в обществе</i> : материалы VII междунар. антитеррорист. форума (Братислава, 18 нояб. 2010 г.). Киев, 2011. С. 145–150. 4. Микитів Г. В., Кондратенко Ю. Позатекстові елементи як засіб формування медіакультури читачів науково-популярних журналів. <i>Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі</i> : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3–4 берез. 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53. 5. Соколова Ю. Особливості впровадження проблемного навчання хімії в старшій профільній школі. <i>Актуальні проблеми та перспективи розвитку медичних, фармацевтичних та природничих наук</i> : матеріали III регіон. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 29 листоп. 2014 р. Запоріжжя, 2014. С. 211–212.

Частина видання: довідкового видання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кучеренко І. М. Право державної власності. <i>Великий енциклопедичний юридичний словник</i> / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 673. 2. Пирожкова Ю. В. Благодійна організація. <i>Адміністративне право України</i> : словник термінів / за ред.: Т. О. Коломоець, В. К. Колпакова. Київ, 2014. С. 54–55. 3. Сірий М. І. Судова влада. <i>Юридична енциклопедія</i>. Київ, 2003. Т. 5. С. 699.
Частина видання: продовжуваного видання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Коломоець Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формування їх застосування. <i>Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки</i>. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46. 2. Левчук С. А., Хмельницький А. А. Дослідження статичного деформування складених циліндричних оболонок за допомогою матриць типу Гріна. <i>Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки</i>. Запоріжжя, 2015. № 3. С. 153–159. 3. Левчук С. А., Рак Л. О., Хмельницький А. А. Моделювання статичного деформування складеної конструкції з двох пластин за допомогою матриць типу Гріна. <i>Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій</i>. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 19. С. 212–218. 4. Тарасов О. В. Міжнародна правосуб'єктність людини в практиці Нюрнберзького трибуналу. <i>Проблеми законності</i>. Харків, 2011. Вип. 115. С. 200–206.
Частина видання: періодичного видання (журналу, газети)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кулініч О. О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. <i>Часопис Київського університету права</i>. 2007. № 4. С. 88–92. 2. Коломоець Т., Колпаков В. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. <i>Право України</i>. 2017. № 5. С. 71–79. 3. Коваль Л. Плюси і мінуси дистанційної роботи. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. 1 листоп. (№ 205). С. 5. 4. Біленчук П., Обіход Т. Небезпеки ядерної злочинності: аналіз вітчизняного і міжнародного законодавства. <i>Юридичний вісник України</i>. 2017. 20–26 жовт. (№ 42). С. 14–15. 5. Bletska D. I., Glukhov K. E., Frolova V. V. Electronic structure of 2H-SnSe₂: ab initio modeling and comparison with experiment. <i>Semiconductor Physics Quantum Electronics & Optoelectronics</i>. 2016. Vol. 19, No 1. P. 98–108.
Електронні ресурси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Влада очима історії : фотовиставка. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/photogallery/gallery?galleryId=15725757& (дата звернення: 15.11.2017). 2. Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України. <i>Юридичний науковий електронний журнал</i>. 2017. № 5. С. 115–118. URL: http://lsey.org.ua/5_2017/32.pdf. 3. Ганзенко О. О. Основні напрями подолання правового нігілізму в Україні. <i>Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки</i>. Запоріжжя, 2015. № 3. – С. 20–27. – URL: http://ebooks.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/vznu/juridichni/VestUr2015v3/5.pdf. (дата звернення: 15.11.2017). 4. Яцків Я. С., Маліцький Б. А., Бублик С. Г. Трансформація наукової системи України протягом 90–х років ХХ століття: період переходу до ринку. <i>Наука та інновації</i>. 2016. Т. 12, № 6. С. 6–14. DOI: https://doi.org/10.15407/scin12.06.006.

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету
Філологічні науки

№ 1, 2019

Редактор – *І. В. Гурєєва*
Технічний редактор – *Л. А. Браженко*

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
в редакційно-видавничому відділі Запорізького національного університету
т. (061) 289-12-98

Підписано до друку 11.11.2019 Формат 60 × 90/8.
Папір Data Copy. Гарнітура «Таймс».
Умовн.-друк. арк. 15,1
Замовлення № 222. Наклад 100 прим.

69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5229 від 11.10.2016.